

Marjatta Bardy [toim.]

Lastensuojelun

ytimissä

Marjatta Bardy (toim.)

Lastensuojelun ytimissä

Toimituskunta:

Tarja Heino | Kirsi Kaikko | Anne Pirinen | Tarja Pösö | Sanna Aaltonen

TERVEYDEN JA
HYVINVOINNIN LAITOS

Toimitusneuvosto:

Mauno Konttinen, puheenjohtaja

Tuukka Lahti

Kristiina Manderbacka

Heli Mustonen

Elina Palola

Kerttu Perttilä

Marja-Leena Perälä

Anna-Liisa Salminen

Riitta Seppänen-Järvelä

Salla Säkkinen

ISBN 978-952-245-078-4 (painettu)

ISBN 978-952-245-079-1 (pdf)

© Kirjoittajat ja Terveiden ja hyvinvoinnin laitos

Graafinen suunnittelu: Tiina Kuoppala

Kansikuva: Tiina Kuoppala

Kirjan muut kuvat: Marjatta Bardy

Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki 2009

Yliopistopaino Oy

Helsinki 2009

Saatteeksi

Kirjan tarkoituksena on kuvata lastensuojelua yhteiskunnallisena tehtävänä, käytännön toimintana ja inhimillisinä kokemuksina sekä valottaa sen taustalla vallitsevia ajatussuuntia ja tiedon perusteita. Kirja sisältää punnittua tietoa lastensuojelun todellisuuksista, joihin väistämättä liittyy myös jännitteitä ja ristiriitoja. Tarkoituksena on luoda rajallinen, lohdullinen ja toivorikas näköala lastensuojeluun, mahdottomia tilanteita kiistämättä.

Tavoitteena on motivoida ja inspiroida opiskelijoita sekä yliopistossa että ammattikorkeakoulussa hahmottamaan lastensuojelun moniulotteisuutta. Humanistiseen ajatteluun perustuvan ammatti-identiteetin ainekset muodostavat erään artikkeleita läpäisevän juonteen. Tavoitteena on, että kirja olisi hyödyllistä ja mieluista luettavaa myös jo työssään toimiville ammatilaisille, esimiehille, yhteistyökumppaneille sekä luottamusmiehille ja muille kansalaisille – ja toivottavasti myös lastensuojelun asiakkaille.

Näin kirja pyrkii täydentämään vuoden 2008 alusta voimaan tulleen lastensuojelulain (417/2007) juridiseen tulkintaan tai toimeenpanoon keskittyvää kirjallisuutta (mm. Taskinen 2007) sekä asiakastyön prosessiin painottuvaa Lastensuojelun käsikirjaa (www.sosiaaliportti.fi).

Lastensuojelun piirissä olevien lasten määrä on enemmän kuin kaksinkertaistunut reilussa vuosikymmenessä (kaikkiaan heitä on noin 76 000, mikä merkitsee lähes kolmea prosenttia alaikäisistä). Matti Vanhasen II hallitusohjelman erääksi tehtäväksi on asetettu huostaanottojen vähentäminen. ”Erityislasten” määrä on kasvanut myös erityisopetuksessa sekä lasten- ja nuorten psykiatriassa. Taloudelliset, sosiaaliset ja kulttuuriset muutokset ovat vaikuttaneet monin tavoin elinoloihin ja palveluihin, arkeen ja arvoihin, eri tavoin eri väestöryhmillä. Aineellinen vauraus on yltäkyläisempää kuin koskaan aiemmin. Samaan aikaan eriarvoistuminen syvenee ja laajenee. Pitkittyessään se merkitsee huono-osaisten väestöryhmien alaluokkaistumista ja syrjäytymiskehityksen vakiintumista. Se aiheuttaa inhimillistä kärsimystä, joka näkyy myös kansanterveydessä ja kansantaloudessa.

Meneillään onkin moninainen lapsuuteen, nuoruuteen ja vanhemmuuteen liittyvä hallinnollispoliittinen ohjelmatyö. Vuoden 2005 syksyllä perustettiin lapsiasiavaltuutetun toimi. Lapsi- ja nuorisopolitiikan kehittämisohjelma 2007–2011 (OPM 2007) kattaa 0–29-vuotiaiden elinolot ja

niiden kehittämisen. Se muodostaa perustan hallituksen lasten, nuorten ja perheiden hyvinvoinnin sekä terveyden edistämisen politiikkaohjelmille. Niissä on osaltaan määrä toteuttaa sosiaali- ja terveysministeriössä päätökseen saatua lastensuojelun kehittämisohjelman (2004–2007) toimeenpanoa sekä KASTE-ohjelmassa (2008–2011) käynnistettyä lapsipalveluiden laajaa ”remonttia”. Huoli lasten hyvinvoinnista ja terveydestä on johtanut Suomen Akatemian käynnistämään teemaan kohdistuvan erityisen tutkimusohjelman vuosiksi 2009–2012.

Kansainvälisenä lapsen vuonna 1979 käynnistyi edellisen kerran laaja-alainen lasten asemaa selvittävä hallinnollispoliittinen työ – ohjelmatyön sijasta silloisen tavan mukaan komiteoissa. Nyt 2000-luvulla ”lapsikysymys” on tullut uudelleen yhteiskuntapolitiikkaan; perheen ja yhteiskunnan vastavuoroisiin suhteisiin on jälleen paneuduttava – ja sitouduttava, talouden laskukaudesta huolimatta, ja ehkä aivan erityisesti sen vuoksi.

Toimintaympäristöt ovat muutoksen kourissa kaikilla tasoilla, niin kotitalouksissa kuin palveluissa, niin valtion kuin kuntien toiminnassa. Palvelujärjestelmiä muokataan uuteen kuosiin monen ohjelman voimin. Tuottavuusohjelma sekä kunta- ja palvelurakenteen uudistus määrittävät uusin tavoin kaikkien järjestelmien toimintaehdoista.

Tässä kirjassa ensisijaiseksi tehtäväksi on otettu lastensuojelun ”ajasta aikaan” kantavien teemojen tarkastelu tämän aikakauden ja kirjoittajien ymmärryksen valossa. Kirjan tausta ja alkusysäys sijoittuvat sosiaali- ja terveysministeriön ja Kristiina Laihon johtamaan lastensuojelun kehittämisohjelmaan. Sen puitteissa käydyt keskustelut sekä kaksi kirjoittajaseminaaria loivat maaperää kirjahankkeen kehkeytymiselle. Niistä lämmin kiitos!

Lastensuojelun kehittämisen ja tutkimuksen kantava juonne on viime vuosina ollut toiminnan selkiyttäminen sille itselleen ja sen avulla yhteistyökumppaneille. Yhä tähdellisemmäksi on nähty työn aiempaa tarkempi kohdentaminen, dokumentointi ja arviointi – moniytimisyyttä kadottamatta. Kommunikaatiotaitoja parannetaan ja syvennetään korostaen työn avoimuutta ja reflektiivisyyttä sekä arjen konkreettisia tekoja. Innostavan kehittämistyön ja nopeasti lisääntyneen tutkimuksen rinnalla työolojen ylikuormitus verottaa hyvin tehdyn työn mahdollisuuksia: pätevien sosiaalialan ammattilaisten pako aiheuttaa paikoin kestäättömiä tilanteita lastensuojelussa.

Kirjan toimituskuntaan kuuluneet Tarja Heino, Kirsi Kaikko, Anne Pirinen, Tarja Pösö ja Sanna Aaltonen ovat osallistuneet kirjan rakentamiseen eri tavoin ja eri vaiheissa mahdollisuuksiensa mukaan. Ilman heitä olo olisi ollut turvaton eikä kirjahanke olisi edes käynnistynyt. Suurkiitos avusta!

Kolme paneutunutta lausuntoa kirjan käsikirjoituksesta syksyllä 2008 tarjosivat melkoisen opinsaunan sen pohtimiseen, mitä on tietokirja. Lausunnot olivat suureksi hyödyksi tekstien siivoamisessa ja kokonaisuuden koostamisessa. Nöyrä kiitos ”nimettömälle” arvioijalle ja Hanna Heikkoselle sekä Tuukka Lahdelle!

Kiitos ja kumarrus kaikille kirjoittajille!

Stakesin ja sittemmin Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen julkaisuyksikön ammattitaidosta ja avuliaisuudesta kiitollisena

Lapsen oikeuksien sopimuksen 20-vuotisjuhlavuonna

Helsingissä helmikuussa 2009

Marjatta Bardy

Sisällys

Saatteeksi	3
Kirjoittajat ja toimituskunnan jäsenet	8
Johdanto	11
LUKU I: Lastensuojelun filosofia ja käytäntö	16
Marjatta Bardy: Lapsuus, aikuisuus ja yhteiskunta.....	17
I osa: Lapsuus yksilöllisenä ja kulttuurisena ilmiönä.....	18
II osa: Lapsen oikeudet ja hyvinvoinnin ulottuvuudet.....	30
III osa: Lastensuojelun ala.....	39
TARINA Irkka Peltonen: Uusi työntekijä työpöytänsä ääressä.....	47
Tarja Heino: Lastensuojelun tilastot, asiakkaat ja palvelut.....	52
I osa: Lastensuojelun kehitystrendejä.....	53
II osa: Keitä ovat lastensuojelun asiakkaat.....	61
III osa: Palvelut.....	69
Kirsi Kaikko ja Leila Friis: Menetelmät lastensuojelun tukena.....	76
Hanna Heinonen ja Päivi Sinko:	
Sosiaalityöntekijät lastensuojeluprosessia johtamassa.....	89
Sarianna Reinikainen: Kielen katse ja puheen paino.....	101
TARINA Irkka Peltonen: Ole tosi – tapaaminen kadulla.....	112
LUKU II: Lapsen osallisuus ja ikäsensitiivinen lastensuojelu	114
TARINA Irkka Peltonen: Kaksi maailmaa – ”orja ja tyranni”.....	115
Kaisa-Elina Hotari, Mikko Oranen ja Tarja Pösö:	
Lapset lastensuojelun osallisina.....	117
Tiina Muukkonen: Lapsen kohtaamis- ja prosessiosallisuus.....	133
Tarja Tolonen: Vanhemmuuden puute ja nuorten sosiaalinen pääoma.....	144
TARINA Irkka Peltonen: Hillasuo ja pitkospuut eristyspaikkana.....	163
Sanna Aaltonen ja Alpo Heikkinen: Nuoret lastensuojelussa.....	165
Marjatta Bardy: Vaativa vauvaperhetyö.....	177
TARINA Irkka Peltonen: Rajat tukena silloin kun omat rajat eivät pidä.....	190
LUKU III: Hoitava ja kuntouttava lastensuojelu	192
Tuija Eronen: Häpeän säätely ja suhteissa olo.....	193
TARINA Irkka Peltonen: Väkivaltapelin pyörteissä.....	211
Riitta Hyytinen: Lapsen todellistuminen huumeperheen kuntoutuksessa.....	214
Päivi Känkänen: Siirtymät sijaishuollossa – hetkiä ja ikuisuuksia.....	232
Johanna Barkman: Lasten ja nuorten elämäntarinan äärellä.....	241
TARINA Sijaisäidin kertomus: Vilman sukellus lapsuuteen.....	252
EPILOGI	264
Marjatta Bardy: Tiedon punninta ja maailman asuttaminen.....	265
Kirjallisuus	273

Kirjoittajat ja toimituskunnan jäsenet

Sanna Aaltonen

VTT, tutkijatohtori,

Helsingin yliopisto, sosiologian laitos / Suomen Akatemia

Marjatta Bardy

KT, sosiaalipolitiikan dosentti, Helsingin yliopisto,

tutkimusprofessori, THL

Johanna Barkman

PsM, kehittämisspäälikkö,

Lasten erityisosaamisen keskus Pesäpuu ry.

Tuija Eronen

YTL, sijaishuollon sosiaalityöntekijä, Lahden kaupunki,

tutkija, Tampereen yliopisto

Leila Friis

TtM, projektipäälikkö; Ennaltaehkäisevän perhetyön kehittäminen

erilaisten elämäntilanteiden kohtaamiseen; Helinä-hanke

Alpo Heikkinen

VTL, erikoisalana lapsi- ja nuorisososiaalityö.

Helsingin kaupungin lastensuojelussa erityissosiaalityöntekijänä,

1.9.2008 alkaen, pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskuksessa

tutkijasosiaalityöntekijänä

Tarja Heino

VTT, erikoistutkija, THL

Hanna Heinonen

VTL, projektipäälikkö, THL

Kaisa-Elina Hotari

YTM, MMM, sosiaalityöntekijä,

lastenpsykiatrian klinikka Tampereen yliopistollinen sairaala, Tays

jatko-opiskelija Tampereen yliopiston sosiaalityön tutkimuksen laitos

Riitta Hyytinen

VTL, johtava tutkijasosiaalityöntekijä Pääkaupunkiseudun sosiaalialan

osaamiskeskus 9.1.2009 alkaen, sitä ennen projektipäälikkönä

Ensi- ja turvakotien liitossa

Kirsi Kaikko

YTL, psykoterapeutti SMS, lääninsosiaalitarkastaja

Känkänen Päivi

VTL, erikoissuunnittelija, THL

Tiina Muukkonen

YTM, yliopisto-opettaja, Yhteiskuntapolitiikan laitos Sosiaalityön yksikkö,
Helsingin yliopisto

Mikko Oranen

PsL, kehittämisspäälikkö,
Ensi- ja turvakotien liitto

Irkka Peltonen

Sosiaalityöntekijä, kouluttaja,
Koulutus- ja kehittämiskeskus Palmenia

Anne Pirinen

VTM, lehtori,
Laurea-ammattikorkeakoulu

Tarja Pösö

YTT, professori,
Tampereen yliopisto, Sosiaalityön tutkimuksen laitos

Sarianna Reinikainen

KM, nuorisokodin johtaja, Korkeavuorenkadun nuorisokoti,
jatko-opiskelija, Kasvatustieteen laitos, Helsingin yliopisto

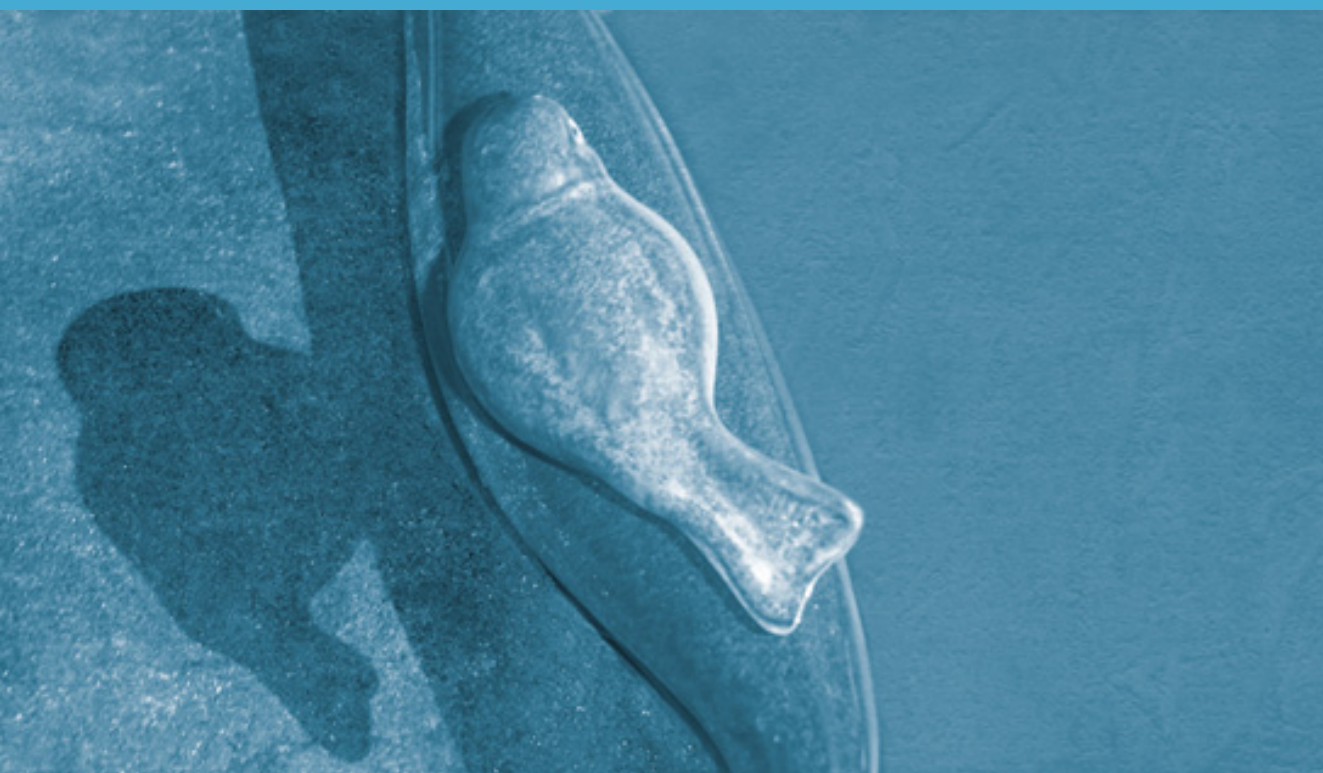
Päivi Sinko

suunnittelija, kouluttaja, Helsingin yliopisto,
Koulutus- ja kehittämiskeskus Palmenia

Tarja Tolonen

VTT, dosentti yliopistotutkija, Sosiologian laitos, Helsingin yliopisto

Vilman sijaisäiti

Johdanto

Mitä lastensuojelu on? Kysymyksen ympärillä käydyistä keskusteluista tämä kirja lähti liikkeelle. Lastensuojelu on väistämättä moniytimistä ulottuessaan kasvuolojen kehittämisestä huostaanottoon. Yleisellä tasolla vastaus on helppo: lastensuojelu on lasten hyvinvoinnin ja oikeuksien edistämistä ja turvaamista. *Lapsi- ja perhekohtainen lastensuojelu*, johon kirja keskittyy, koostuu muun muassa lastensuojelutarpeen selvittämisestä, avohuollosta, perhe- ja laitoshuollosta sekä jälkihuollosta. Lastensuojelu on siis sangen monialaista.

Monialaisuuteen pureudutaan kolmella pääteemalla, joilla kirjan luvut on nimetty. Artikkelit valaisevat kunkin luvun pääteemaan liittyviä ytimiä. *Irkka Peltosen* kuusi tarinaa sosiaalityöntekijän pitkältä taipaleelta kulkevat loimilangan lailla eri luvuissa. Kirjan päättää epilogi tiedon punninnasta, ja siinä tarkastellaan kokoavasti muun muassa kirjan artikkeleiden tiedon muodostuksen tapoja. Seuraavassa artikkeleita lähestytään lähinnä niiden ydinviestin näkökulmasta.

Ensimmäisen luvun **Lastensuojelun filosofia ja käytäntö** kaksi laajaa kolmiosaista artikkelia muodostavat taustoittavaa ja kokoavaa perustaa niitä seuraaville tematiikaltaan rajatummille artikkeleille.

Ensimmäisessä artikkelissa ”Lapsuus, aikuisuus ja yhteiskunta” tarkastellaan lapsuuden kulttuurisia, historiallisia ja yhteiskunnallisia hahmoksia. Kantavana ajatuksena on se, että lastensuojelun erityisyys on likeisessä erottamattomassa yhteydessä yleiseen. Artikkelissa paneudutaan lapsen oikeuksien sopimuksen arvopäämääriin ja kokonaisuuteen; kyseenalaistamaton usko ihmisarvoon on vaikuttavaa. Oikeuksien rinnalla tarkastellaan inhimillisiin perustarpeisiin pohjautuvaa käsitystä hyvinvoinnista; siihen tarvitaan aineellisten ja aineettomien perustarpeiden tyydytystä. Keskustelu kootaan yhteen hahmottamalla hyvinvoinnin kolmiulotteisuutta, joka soveltuu niin elinolojen kuin palveluiden tarkasteluun.

”Lastensuojelun tilastot, asiakkaat ja palvelut” -artikkeli on muhkea tietopaketti. Asiakasmäärien kasvu luonnehtii lähes kauttaaltaan tilastollisia kehitystrendejä sekä avohuollossa että sijaishuollossa. Kasvuun vaikuttaneita tekijöitä on niin palvelujärjestelmän sisällä kuin ulkopuolellakin. Kun lastensuojelun asiakkaaksi tulleiden lasten ja huostaan otettujen lasten elämäntilanteita vertaillaan lapsiväestöön, havaitaan selviä eroja. Lastensuojelun piirissä lasten elämässä on tapahtunut paljon turvallisuutta koettelevia muutoksia. Asiakkuuskuvista muodostuu monia erilaisia

muotokuvia, ja niissä on myös paljon hyviä ja ilahduttavia seikkoja. Lastensuojelu on eriarvon tasoitusta, ja siihen tarvitaan monipuolista ja toimivaa palvelujärjestelmää.

Edellä mainittujen artikkelien päätteeksi kosketellaan lastensuojelutyön kannattelua ja suuntaamista. Ihmiskäsitys ja ammatillinen identiteetti kaipaavat jatkuvaa päivitystä. Asiantuntijoiden, perheen aikuisten ja lasten tietojen ja kokemusten kohtaamiseksi tarvitaan taitoa, tilaa ja aikaa. Lastensuojelun sosiaalityö on kahden seuraavan artikkelin keskiössä, ja luvun päättävässä artikkelissa keskiössä on kielen käyttö. Ydinsanoja näissä ovat

kohtaaminen, koordinaatio ja kieli.

”Menetelmät lastensuojelun tukena” -artikkelissa lähdetään siitä, että sosiaalialan asiakastyössä vallitsee humanistinen ihmiskäsitys, joka perustuu optimismiin ja korostaa ihmistä ainutlaatuisena, yksilöllisenä ja suhteellisen vapaana olentona. Lastensuojelun ytimessä ovat kontaktit asiakkaisiin. Keskeisintä on vuorovaikutukseen perustuva yhteistyösuhde, jonka tukena ovat välineet ja menetelmät. Niiden taustateoriat, vahvuudet ja katvealueet tulee tuntea. Vanhemmuuden roolikarttaa tarkastellaan lähemmin eri teorioiden valossa. Työssä tarvitaan asiakkaiden yksilöllistä kohtaamista ja heidän elämäntilanteensa kokonaisuuden hahmottamista.

Seuraavassa artikkelissa ”Sosiaalityöntekijät lastensuojeluprosessia johtamassa” painotetaan koordinoitua, kulloistakin perhettä ympäröivän verkoston luotsaamista sekä työprosessin ohjaamista ja arviointia. Artikkelissa tavoitellaan sitä, että ”homma pysyy hanskassa” aiempaa paremmin. Sosiaalityöntekijöiden rinnalle ovat tulleet ammattikorkeakoulujen sosionomit, joiden perinteinen paikka sijaishuollossa on laajentunut avohuollolliseen perhetyöhön. Lastensuojelun vahvistamisessa kirjoittajat osoittavat uudenlaisiin tiimirakenteisiin, työyhteisön toimintakulttuurin kehittämiseen, arvioivaan työotteeseen sekä työnohjaukseen, mentorointiin ja tutorointiin. Sosiaalityön ammatillistumisen kehityksessä näyttäisi olevan uusi (tai uusvanha) vaihe.

Kuinka lastensuojelussa puhutaan? Kysymystä sivutaan eri tavoin kirjan ehkä kaikissa artikkeleissa, suoraan tai välillisesti. ”Kielen katse ja puheen paino” -artikkelissa pysähdytään kielen suureen merkitykseen. Kieli voi olla lapsille ja nuorille outoa, aikuisten viranomaiskieltä. Puheen sävy, suunta ja painotukset vaikuttavat siihen, miten lapset puheen ymmärtävät, miten he sitä kuuntelevat ja miten he siihen vastaavat. Miten lapsi ymmärtää tilanteensa ja aikuisten siihen liittyvät huolenaiheet? Miltä viranomaisten puhe lapsesta tuntuu? Artikkelit johdatteleekin lukijan jo seuraavan luvun teemaan.

Toinen luku **Lapsen osallisuus ja ikäsensitiivinen lastensuojelu** valottaa viime vuosien kehityssuuntaa, jossa lasten ja nuorten osallisuuden vahvistaminen on ollut intensiivisen kiinnostuksen kohde tutkimus- ja kehittämistyössä. Kysymykset lasten osallisuudesta ovat osaltaan ohjaamassa lastensuojelutyön aiempaa tarkempaan kohdentamiseen yleisluonteisen tuen ja seurannan sijasta. Tematiikka on uudistamassa työskentelyä vanhempien ja läheisten kanssa.

Lastensuojelussa kohdataan eri-ikäisiä lapsia ja nuoria. Lastensuojelulaki erottelee lapset (alle 18-vuotiaat) nuorista (18–21-vuotiaat). Arkikäytössä on monia muitakin ikäjaotteluja: vauvat, taaperot, kouluikäiset, päiväkotikiikäiset, teini-ikäiset, itsenäistymisvaiheessa olevat. 12 vuoden ikä on rajapyykki, joka antaa lapsille juridisesti aseman tulla kuulluksi omissa asioissaan. Muilta osin lakikin ohjaa arvioimaan asioita ”ottaen huomioon lapsen ikä ja kehitysvaihe”. Ikä on siis huomioonotettava asia lastensuojelussa, mutta oikoviivaisia tulkintoja iästä yksinään ei tule tehdä.

Koska lapsuus on vahvaa muutoksen aikaa, lasten tarpeita, etua ja oikeuksia arvioitaessa herkistytään sille, miten paljon lapsella on elettyä elämää takanaan ja mitä nyt eletävänä oleva ikävaihe yleisesti lapsen kehityksessä tarkoittaa. Vauvaikäisen tarpeet ja oikeudet ovat ilmiasultaan erilaisia kuin teini-ikäisen, samoin ovat heidän kasvustaan ja arjestaan vastaavien aikuisten tehtävät ja velvollisuudet.

”Lapset lastensuojelun osallisina” -artikkelissa osallisuuden käsitettä avataan usealta suunnalta. Lapsen osallisuudella on vahva lainsäädännöllinen perusta. Kansainvälisessä ja kotimaisessa tutkimuksessa on eritelty lasten osallisuuden ulottuvuuksia, vallan käsitettä kaihtamatta. Kun lapsia ja nuoria kuultiin lastensuojelun palveluista, heidän toiveensa lastensuojelulle olivat pysäyttävän inhimillisiä: luottamus, yksilöllisyys, kunnioitus, aika, avoimuus...

Seuraavassa artikkelissa ”Lapsen kohtaamis- ja prosessiosallisuus” tarkastellaan lapsen osallisuuden eri tapoja; lapsi on puheen aihe, lapsi nähdään, tai lapsi on tiedon tuottaja tai tapaamisen arvioija. Lasten ja vanhempien palautteet kertovat osallisuuden merkityksistä ja hyödyistä. Olennaista on työntekijän lapsikäisyys, näkeekö hän lapsen osallisuuden tarpeellisenä ja merkityksellisenä.

Seuraavassa kolmessa artikkelissa käsitellään nuoria ja vauvoja; ikää valotetaan ennen kaikkea sosiaalisten suhteiden – ja niiden puutteen tai horjuvuuden – näkökulmasta. Osallisuuden teema on mukana välillisemmin ja ikäsensitiivisesti.

”Vanhemmuuden puute ja nuorten sosiaalinen pääoma” -artikkelissa vanhempien turvan pettämisestä seuraa sosiaalisen pääoman niukkuutta, joka näyttää houkuttelevan alisuoriutumiseen. Kiintymys, viha ja kaipuu

leimasivat vaihtelevin muodoin nuorten kokemuksia läheissuhteistaan. Esiin tulivat liittymisen tai minnekään kuulumattomuuden erilaiset variaatiot, tytöillä ja pojilla eri tavoin. Yksittäiset ystävät ja viranomaiset, kuten sosiaalityöntekijät, opettajat, kuraattorit ja poliisit – sekä sisarukset, ystävät ja sijaisvanhemmat saattoivat olla tärkeitä. Isovanhemmat, tädit, sedät tai serkut olivat olleet harvoin näiden kriiseissä elävien perheiden tukena. Missä ovat läheiset?

Artikkelissa ”Nuoret lastensuojelussa” katsotaan yhteiskunnan suuntaan. Nuoruus elämänvaiheena määrittyy helposti ongelmina ja häiriöinä. Kirjoittajat pohtivat, mitä erityistä nuoruus tuo lastensuojelun asiakkuuteen, ja tarkastelevat erilaisia nuorille kohdistettuja, lastensuojeluun kuuluvia tai sitä sivuavia tukitoimia. Monet nuorten ongelmista tulevat esille koulussa ja koulutukseen liittyvissä siirtymissä. Koulu voi muodostua kipupisteeksi nuorille, ja heikko osaaminen hävettää. Poikien epätoivoa ei pidä lukea vain yksilön sopeutumattomuutena vaan haasteena kouluyhteisön ja -järjestelmän kehittämiselle, tutkijat päättelevät.

Monista nuorista tulee vanhempia. ”Vaativa vauvaperhetyö” -artikkelissa tähdennetään varhaista kehitystä koskevan nykytiedon valtavaa merkitystä – sekä sen sovelluksia lastensuojelun interventioissa. Äidin/vanhemman ja lapsen vuorovaikutussuhde on työskentelyn kohde. Ensikotien päiväryhmyt tarjoaa esimerkin pitkäjänteisestä kehittämistyöstä. Artikkelin keskeisin osa kohdistuu tekijöihin, joista vaikuttavuus voi rakentua nykytiedon valossa. Luvun päättävä artikkeli lähestyy sisällöltään jo seuraavaa lukua.

Kolmannen luvun **Hoitava ja kuntouttava lastensuojelu** artikkelit jatkavat tavallaan osallisuuden teemaa mutta siten, että pääpaino on kovista kokemuksista toipuminen. Osallisuus omissa asioissa on parantavaa. Toipumiseen tarvitaan ympäristöä, joka edistää terveyttä ja itsekunnioitusta ja kunnioittaa ihmisarvoa (Lapsen oikeuksien sopimus 39. artikla). Tämä luku heijastaa lastensuojelulle ominaisin tavoin niitä laajenevia kehityssuuntia, joiden keskiössä ovat tunteet ja harjaantuminen niiden ilmaisuun, tarinallisuus ja elämäkerrallisuus selviytymisen välineinä. Tässäkin luvussa keskiössä on kysymys läheisistä ja siitä, millaisissa suhteissa lapsi on heihin, olivatpa he läsnä tai poissa.

”Häpeän säätely ja suhteissa olo” -artikkelissa kehoitetaan lastensuojelussa perehtymään tunteiden tungokseen. On nähtävä, puhuttava ja puututtava pahoihin asioihin. Häpeää eritellään sosiaalisena ja toiminnallisena tunteena. Häpeää säätelee se, millaisissa suhteissa kertoja kokee elävänsä. Toisille kotoa pääsy on vähentänyt häpeää, mutta sijoitus yksin ei siihen riitä, elleivät suhteet jäsenny uusin tavoin solidaarisemmiksi ja turvallisemmiksi. Analyysistä aukeaa neljä eri asemoitumista häpeään: kiusatut, etsijät, tyytyväiset ja rikkaat.

”Lapsen todellistuminen huumeperheen kuntoutuksessa” -artikkelissa lasten kokemusten käsittely muodostaa olennaisen osan koko perheen kuntoutumisprosessissa ja lapsi voi todellistua itselleen ja muille. Työntekijät joutuvat hankkimaan asiakkaiden luottamuksen. Lähtökohtaisesta luottamuksesta seuraa toivo, joka kantaa kuntoutusta ja luo mahdollisuuksia korjaaville kokemuksille, jotka auttavat löytämään ihmisen kasvulle tärkeää kiinnipitävää ympäristöä. Todelliseksi tuleminen kuntouttaa niin aikuisia kuin lapsia.

”Siirtymät sijaishuollossa” kuuluvat lastensuojelun kestohaasteisiin. Miten siirtymät toteutuvat alkukodista sijaishuoltoon ja takaisin, tai yhdestä sijaishuollon paikasta toiseen, ja entä siirtymä jälkihuoltoon? Niin että lapsi tai nuori kokee olevansa arvokas ja että hänestä pidetään huolta ja että hänen tarpeensa ja kokemuksensa otetaan huomioon. Tavoitteena on mahdollisuus kiinnittyä ja kiintyä mahdollisimman vähillä sijoitusten katkeamisilla. Elämäkerrallisella työskentelyllä voidaan luoda edellytyksiä vuorovaikutukselle ja helpottaa siirtymiä.

Artikkelissa ”Lasten ja nuorten elämäntarinan äärellä” kuvataan konkreettisesti elämäkerrallista työskentelyä. Tarvitaan tarinallisuutta syvennäviä välineitä sekä ymmärrystä ilmaisutaitojen yhteyksistä identiteettiin. Tarinallisuutta harjoitetaan niin arkisessa kanssakäymisessä kuin siitä erotettuna strukturoituna työskentelynä. Keskeinen käsite on *resilience*, joustavan selviytymiskyvyn rakentuminen. Olivatpa kokemukset millaisia tahansa, niissä on ainekset elämäntarinan tekemiseen, pahan kesyttämiseen sekä jatkuvuuden kokemuksen etsimiseen.

Sijaisäidin kertomus ”Vilman sukellus lapsuuteen” näyttää puolestaan, miten perhehoidossa parhaimmillaan voidaan työskennellä todelliseksi tulemisen puolesta, jotta hylätyksi tulemisen häpeästä voisi selvitä. Sijaisäiti on rinnalla kulkija, ja hän tarjoaa tilaa ja välineitä menneisyysmatkailuun, jossa on paljon kipeitä ja arvoituksellisia vaiheita. Jotta aikuinen voisi auttaa lasta, hänen on päästävä tutkimaan omia muistojaan ja maailmassa olemisen tapojaan merkitseviä tunteita.

Lukuvinkki. Artikkelikokoelmat kestävät harvoin jos koskaan yhtä kyytiä alusta loppuun lukemista. Tätä kirjaa voi lukea useammalla tavalla. Johdannossa artikkeleiden sisältöä lähestytään toisin kuin epilogissa, jotta ne toisivat kuhunkin artikkeliin eri näkökulman. Joten niitä voi katsoa kutakin artikkelia lukiessa. Artikkeleiden väleissä kulkevat Irkka Peltosen tarinat on sijoitettu siten, että ne muodostavat temaattisia siltoja niitä ympäröiviin artikkeleihin. Tarinat voi lukea myös erikseen yhtenä sarjana.

LUKU I

Lastensuojelun filosofia ja käytäntö

Marjatta Bardy

Lapsuus, aikuisuus ja yhteiskunta

Lapsuudella on ensimmäinen paikka ihmisen elämänkaaressa, ja lapsuus kulkee matkassa läpi elämän. Lapsuus haaroittuu laajalle, ja sen säteilyvaikutukset heijastuvat syvälle, yksilöllisesti ja yhteiskunnallisesti. Lastensuojelu on erityistä toimintaa, jonka ytimet ulottuvat lapsuuden, aikuisuuden ja yhteiskunnan välisiin suhteisiin. Erityinen on yhteydessä yleiseen, ja yleinen erityiseen. Lapsuuden laaja-alainen dynamiikkaa osaltaan tähdentää lastensuojelun suurta merkitystä.

Artikkeli jakautuu kolmeen osaan. I osassa *Lapsuus yksilöllisenä ja kulttuurisena ilmiönä* kuvaan lapsuuden ja sivilisaation kerroksellisuutta sekä valotan, miten sitä on lapsuuden historiassa hahmotettu. Jean-Jacques Rousseau'n teoksesta *Émile – eli kasvatuksesta* vuodelta 1762 voi katsoa myös tähän päivään. ”Lapsen vuosisadasta” ja teolliseen yhteiskuntaan rakennetun lapsuuden sadan vuoden projektista siirryn kysymykseen: miksi lapsuus tärkeänä elämänvaiheena näyttäytyy nyt aiempaa polttavammassa valossa? Vastauksia on useampia, ja ne osoittavat hyvinvointipolitiikan syventämisen ja laventamisen tarpeisiin muun muassa sosiaalisen investoinnin strategioilla.

Mitä hyvinvoinnilla ymmärretään? Vastauksia kysymykseen haetaan artikkelin II osassa *Lapsen oikeudet ja hyvinvoinnin ulottuvuudet*. Lähtökohdiana ovat Erik Allardtin tunnettu kiteytys, having–loving–being/doing, sekä Lapsen oikeuksien sopimuksen tiivistys: provision, protection and participation. Hyvinvoinnin ymmärtäminen kolmiulotteisena muodostuu elinoloista, yhteisyyssuhteista ja maailmaan orientoitumisesta. Ne ovat tähdellisiä niin perheissä kuin palveluissa sekä ylipäättään ihmisten yhteisöissä. Lapsen oikeuksien sopimusta voi pitää viime vuosisadan *suurena hiljaisena käänteenä* lapsuuden historiassa. Kolmijako having–loving–being puolestaan kiteyttää inhimilliset, ajasta ja paikasta toiseen vaikuttavat perustarpeet. Kiihkeiden muutosten aikakautena katseen kääntäminen hitaasti kypsyneeseen sekä kestävään perintöön voi näyttää tietä tulevaankin.

III osassa *Lastensuojelun ala* pysähdyn lyhyesti lastensuojelulain laaja-alaisuuteen, yleisen ja erityisen suhteisiin. Sen jälkeen hahmotan lapsi- ja perhekohtaisen lastensuojelun ääriviivoja. Lopuksi tähdennän ihmiskäsityksen ja ammatillisen identiteetin jatkuvan ”huollon” välttämättömyyttä. Yhteiskunta rakentuu lastensuojeluun monin tavoin, ja lastensuojelu rakentaa osaltaan lapsuuden, aikuisuuden ja yhteiskunnan välisiä suhteita.

I osa: Lapsuus yksilöllisenä ja kulttuurisena ilmiönä

Ihminen syntyy osapuilleen samanlaisena kuin tuhansia vuosia sitten. Lapsuus on jokaisella ensimmäinen *elämänvaihe*, jolloin biologinen, psykologinen ja sosiaalinen kehitys on nopeaa ja perustavaa. Se mikä on ensin, värittää ja valottaa sitä mikä seuraa, ei fatalistisesti mutta kestävästi. Lapsuus on *yksilöllinen* ilmiö, henkilökohtaisten suhteiden ja tapahtumien kokemuksellisenä mosaiikkina, jonka hahmotus riippuu myös siitä, miten elämästä kerrotaan. Suhteet itseän, muihin ja maailmaan rakentuvat ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa, johon vaikuttavat perheinstituutio, sukupolvien väliset suhteet ja vertaissuhteet. Lapsuus on lasten iässä olevien ihmisten konkreettisesti näkyvillä olevaa elämää.¹

Koska lapsuudella on ensimmäinen paikka ihmisen elämänkaareessa, se kulkee matkassa läpi elämän. Näin lapsuus on myös osa aikuismielen rakenteita; piiloon painuneina maailmassa olemisen tapoina lapsuus ravitsee, muhii ja tyrkkii mielen syvärakenteissa.

Lapsuus on myös *yhteiskunnallinen* ilmiö. Lapsuus määritetään suhteessa aikuisuuteen, ja päinvastoin aikuiset ovat aikuisia suhteessa lapsiin. Rajat voivat olla liukuvia tai jyrkkiä, ja eri aikoina ja eri kulttuureissa lapsuuden kesto on vaihdellut paljon. Seksuaalisuutta ja lapsen saantia määritetään yhteisöllisin normein ja riitein, kuten myös nimenantoa tai lasten opetusta. Sukupuoli ja sosiaalinen asema määrittävät edelleen lasten mahdollisia todellisuuksia, eriasteisesti eri puolilla maailmaa. Käsitykset lapsuudesta ja sen arvosta vaihtelevat kulttuurista ja aikakaudesta riippuen; niihin vaikuttavat myös käsitykset siitä, millaista aikuista kulloinkin yhteiskunnassa tarvitaan tai pidetään arvossa. Lapsuudella (so. lapsuuksilla) on paikkansa kunkin yhteiskunnan sosiaalisessa järjestyksessä, pysyvänä kategoriana, vaikka yksittäiset jäsenet vaihtuvat (Qvortrup ym. 1994).

Lapsuus on suhdekäsite, ja siihen aukeaa erilaisia näköaloja riippuen siitä, mistä paikasta sitä kulloinkin katsotaan:

¹ Ks. Bardy 1996, 199–215.

Elämänvaihe	Yksilö/sosiaalinen asema	
Lapsuus	Lapsi t/p lasten lapsuus 1	Aikuinen n/m aikuisten lapsuus 2
Aikuisuus	lasten aikuisuus 4	aikuisten aikuisuus 3

Kuvio 1. Lapsuus ja aikuisuus lapsen ja aikuisen näkökulmista

Nelikentän tarkoitus on selventää sitä, kenen näkökulmasta lasten ja aikuisten suhteita tarkastellaan ja mihin kohtaan niissä huomio kohdistetaan. Lapsuudesta käytävässä keskustelussa on aika ajoin kritisoitu sitä, että lasten lapsuus peittyy, kun sitä tarkastellaan jostakin kolmesta aikuisperspektiivistä; lapsilähtöisen tutkimuksen ja toiminnan haastava kysymys on, kuinka todellisuuksia voidaan tavoittaa paikalta numero 1 niin, että lasten lapsuus pääsee näkyville siten kuin lapset sitä hahmottavat. Nelikenttä havainnollistaa myös sitä, miten aika virtaa lapsuuden ja aikuisuuden välisissä suhteissa. Lapsuus haaroittuu laajalle, ja sen säteilyvaikutukset ulottuvat syvälle.

Lapsuutta voidaan lähestyä karkeasti jakaen neljältä eri ulottuvuudelta; lapsuus on

- lapsen iässä olevien ihmisten elämä
- lapsiväestölle varattu tila yhteiskunnan rakenteissa
- osa aikuismielen rakenteita
- aikuispolvien lapsuuksien kerrostuma kulttuurisen muistin syvyydessä.

Lapsuuden ja sivilisaation (paideanomaisesta²) näkökulmasta lapsuus on *suhde, paikka ja syvyys* (Bardy 1996), ja:

- lapsuus vaikuttaa aikuisuuteen ja aikuisten lapsuus vaikuttaa lasten lapsuuteen
- yhteiskunta vaikuttaa lapsuuksiin ja lapsuudet vaikuttavat yhteiskuntaan.

2 Kreikan kielen sana "paideia" merkitsee kokonaisuutta, jonka eri puolia nykykielessä vastaavat sivilisaatio, kulttuuri, traditio, kirjallisuus ja kasvatus; alun perin se juontuu sanasta, joka tarkoitti poikalasta.

Kyseessä on *monitasoinen kiertokulku*, josta kulttuuri imee käyttövoimaansa muun muassa taiteen, tieteen, filosofian, uskonnon ja politiikan harjoittamisessa. Nämä puolestaan määrittelevät omalla kerronnallaan ja toiminnallaan lapsuuden ehtoja. Kiertokulun liikkeet käynnistyvät aina uudestaan viimeksi maailmaan tulevien lapsipolvien kohtaamisessa, yksilöllisesti ja yhteisöllisesti.

Seuraavassa tehdään muutamia havaintoja siitä, miten tätä kiertokulkua on nimetty ja hahmotettu eri aikoina.

Välähdyksiä lapsuuden historiasta³

*Pienen lapsen "itkusta jonka luulisi ansaitsevan
niin vähän huomiota, syntyy ihmisen ensimmäinen
suhde kaikkeen siihen, mikä sitä ympäröi; siinä taotaan sen
pitkän ketjun ensi rengas, joka muodostaa yhteiskuntajärjestyksen".*

Jean-Jacques Rousseau 1762

Eurooppalaisen sivilisaation piirissä lapsuus nousi yhteiskunnalliseksi puheenaiheeksi, kun Jean-Jacques Rousseau'n teos *Émile – eli kasvatuksesta* ilmestyi vuonna 1762⁴. Teos on modernin lapsuuden alkukuva, jossa tehdään tarkkoja havaintoja lasten kehityksestä ja kasvatuksesta sekä tutkitaan yksilöä yhteiskunnassa ja yhteiskuntaa yksilössä. Siinä paneudutaan kulttuurin peruskerroksiin ja ihmismielen rakentumiseen. *Émileä* pidetään sivilisaatiomme eräänä käänteen tekevänä avainteksena, joka ruokki eurooppalaista mielikuvitusta pitkälle 1900-luvulle asti (Coveney 1967).

Émile oli puheenvuoro aikalaiskeskusteluun, ja se herätti sekä ihastusta että vihatusta. Ranskalaisessa valistusajattelussa haettiin uusia hahmotuksia elämän kaikilla alueilla – taloudessa ja politiikassa, tieteessä ja taiteessa. Siinä tihentyi pitkäaikainen käymistila feodalismista ja hovikulttuurista vapautumiseksi. *Valistusajattelussa* haluttiin irtautua taikauskoisuudesta, irrationaalisuudesta, kaikesta epämääräisestä, hämärästä tai arvoituksellisesta: elämä on empiirinen ja rationaalinen asia, josta voidaan saada täsmällistä tietoa ja selkeä käsitys. *Yhteiskunta oli määrä muuttaa tiedon avulla.*

Rousseau arvosti järkeä ja järjellinen ihminen on hänen kasvatuksensa päämäärä. Mutta järki on muiden sielunkykyjen tulos, ja se kehittyy hitaasti ja vaikeasti. Oikeuden ja hyvyyden tulisi olla aikuisjärjen ominaisuuksia, eivätkä ne ole pelkkiä abstrakteja sanoja tai järkipერაისიä käsitteitä, vaan

³ Ks. Bardy 1996, 49–144.

⁴ Suomenkielinen laitos ilmestyi 1905 ja 1933.

”järjen valaiseman sielun tunteita”. Hyvin käytössä olevat aistit luovat sen pohjan, jolle tahto, järki ja vapaus kasvavat. Rousseau oli valistuksen kannalla, mutta tarjosi keskusteluun vaihtoehtoisen näkemyksen. Jumalan ja ”puhtaan” järjen sijasta Rousseau kääntää katseet lapsuuteen.

Koska luonto on järjestynyt niin, että ensin ihminen on lapsi ja sitten aikuinen, Rousseau vaatii lapsen olemuksen kunnioittamista. Hän tahtoo tutkia lasta läheltä, koska lapsen luontoa ei tunneta. Näin on siksi, että aikuiset eivät tunne itseään. Émilessä sivilisaatiokritiikki on yhtäältä ankaraa *aikuiskeskeisyyden kritiikkiä*. Rousseau ikään kuin kuorii lapsuuden esiin sitä koskevien väärin käsitysten alta. Hän tahtoo vapauttaa lapsen elämään lapsen elämää. Lasta pitää rakastaa eikä pelätä tai totella; lasta pitää auttaa eikä käskää.

Hän kulkee syvälle *lapsen vapauden ja aikuisen vallan* väliseen maastoon. Lasta ei pidä väheksyä, lasta tulee pitää ihmisenä yleensä. Mutta tämä ei saa johtaa sekaannukseen. Lasta tulee kohdella lapsena ja aikuista aikuisena. On hahmotettava oma lapselle ominainen lapsen asema. Toistuvasti pulmaksi nostetaan se, miten välttää, ettei lapsesta tule orja eikä tyranni. Rousseau ehdotukset tunkeutuvat *vastakohtaisuuksien väliin*: lapsen iloa ei saa tappaa, mutta lapsen pitää tietää paikkansa; lasta pitää rakastaa eikä pelätä tai totella; lasta pitää auttaa eikä käskää.

Tie ulos joko–tai-asetelmasta on oikein järjestetty vapaus, Rousseau päättelee. Vapaus on ihmiselle arvokkainta, mutta se ei merkitse, että ihminen voisi tehdä, mitä tahtoo, vaan pikemminkin sitä, ettei ihminen tee sitä, mitä ei tahdo tehdä. Lapsi on vapaa, jos hän omaksuu ”luonnollisesti” aikuisen tahdon omaksi tahdokseen. Émilessä eteemme aukeaa näköala samanaikaisesti sekä lapsikeskeiseen ajatteluun että aikuislähtöiseen manipulaatioon ja niiden väliin ja taakse jääviin tiloihin, ihmismielen vapautukseen ja sen insinörointiin. Lukija ei pääse helpolla lapsen vapauden ja pakon välisistä suhteista. (Bardy 1996, 123–136.)

Émilen lävistää kysymys ”miten ihminen voi liittyä itseensä ja muihin itseään kadottamatta?”, ettei eksyisi yhteiskunnan levottomaan ja järjestelmäraivoiseen kohinaan, jota Rousseau värikkäästi kuvaa. Kun lapsen mieleen on rakentunut suojaava kehys, ja hän on oppinut tyydyttämään välittömät intressinsä, kosketus ihmisyhteisön repiviin intohimoihin ei voi enää murentaa vankkaa itse- ja maailmasuhdetta, Rousseau vakuuttaa. On tähdellistä, että lapsessa syntyy *rakkaus itseen*. Kaunis ydinkäsite tähtää olemassaolon ylläpitämiseen ja suojeluun. Se on elämää säilyttävä ja siten perusolemukseltaan jotain hyvää. Kun lapseen suhtaudutaan myötämielisesti ja hänen tarpeensa tyydytetään, niin hän käsittää, että hänen hyvinvointinsa on arvokasta. Mutta rakkaus itse on luonteeltaan

aina *vähintään kaksinainen*. Se voi johtaa hyvään tai pahaan aivan samoin kuin ihmisen kyky oppia ja kehittyä. Ihmissyhteisössä rakkaus itseen vääristyy helposti itserakkaudeksi; halu toisten kontrolloimiseen ja alistamiseen, kunnian ja maineen tavoittelu vieraannuttavat ihmisen itsestään, ja siten oma arvo, rakkaus itseen hakee tyydytyksen muiden kustannuksella.

Teoksen päättyessä Émile on tulossa isäksi, hän liittyy miehenä naiseen puolison ominaisuudessa, naisen kautta lapsiin ja perheen kautta kansalaiseksi yhteiskuntaan; näin *perhe tulee kansalaisyhteiskunnan perusyksiköksi* (ks. Dent 1992). Rousseau tekee pitkän matkan päästäkseen naisen luo, mutta lukijan pettymykseksi tyttölapsen osa on kuitenkin kasvaa avustamaan miestä. Samalla Rousseau tulee näyttäneeksi yksityiskohdaisesti, millaisesta miehen mielen dynamiikasta porvarillinen perheideologia syntyi. Émile päättyy huikean perheidyllin maalaamiseen. Rousseau särkee kuitenkin luomansa idyllin jatkoa hahmottavassa keskeneräiseksi jääneessä luonnoksessa; raskaat menetykset, kaupunkiin muutto ja uskotomuus suistavat huolella kasvatetun parin eroon ja riitelyyn eloon jääneestä lapsesta.

Klassikot tekevät aikaan ”ikkunoita”, joista voi nähdä menneisyyteen ja siten tarkemmin meneillään olevaan aikakauteen. Rousseau osoitti kysymyksiin, jotka ovat edelleen tai uudelleen ajankohtaisia, kuten järjen ja tunteen suhteisiin sekä lapsen vapauden ja aikuisen vallan väliseen maastoon. Sen sijaan hänen ehdottamansa sosiaaliset ratkaisut eivät ole kestäviä. Rousseau eli ja kirjoitti monessa mielessä vanhan ja uuden väleissä; entiset hahmotukset olivat purkautuneet ja uudet vasta tulollaan.

”Lapsen vuosisata” – utopia vuonna 1900

1800-luvulla kaunokirjallisuudesta tuli keskeinen areena tutkia lapsuutta, etsiä lapsuuden ääniä, ja se kattoi pöydän lapsitieteiden käynnistymiselle

(Coveney 1967).

Émile antoi luvan nostaa lapsuuden tärkeäksi teemaksi syvältä ja heterogeenisyyttä kadottamatta. Se innoitti laajalti luovia kirjailijoita kuvaamaan lapsuutta, ja siten sysäsi liikkeelle uutta aikakautta. Kaunokirjallisuudesta tuli keskeinen areena tutkia lapsuutta; miten lapselle annetaan ääni? Lapsuudesta tietäminen eteni lapsuudesta kertomalla. Kerronnallisten taitojen kehittyessä opittiin tavoittamaan lasten kokemuksia uskottavalla ja vivah-teikkaalla kielellä. (Kuhn 1982; Lloyd 1992.) Peter Coveney (1967) toteaa, että 1850-luvun tienoilla alkoi syntyä suuria teoksia, joissa psykologiset

havainnot ja terävä sosiaalinen tietoisuus olivat tasapainossa, aineellisen ja henkisen vaurauden vilkastuttamina. 1800-luvun jälkipuoliskolla lapsuuskuvaukset kaunokirjallisuudessa olivat kartoittaneet lasten elämästä kaikki muut teemat paitsi seksuaalisuuden; pöytä oli katettu lapsitieteen käynnistymiselle (Coveney 1967), joka 1900-luvun alkupuolella lähti vauhdilla liikkeelle.

1900-lukua kutsuttiin lapsen vuosisadaksi Ellen Keyn teoksen *Barnets århundrade* (1900) innoittamana. Sen lähtökohtana on toive ja vakaumus kulttuurisen kehityksen välttämättömyydestä ja mahdollisuudesta. Se on radikaali tutkielma ja poleeminen uudistusohjelma, protesti ja visio, kuten Rousseauinkin sivilisaatiokritiikki, ja myös sitä luonnehtii esitieteellinen ”rajattomuus”. Key hyödyntää 1800-luvun kirjallisia lapsikuvia, ja teosta siivittää *usko uuteen tieteseen* ja sen kehitystä eteenpäin vievään voimaan.

Key nimeää 1900-luvun ”lapsen vuosisadaksi”, koska hän arvelee, että on koittamassa aika, jolloin aikuiset vihdoinkin ymmärtäisivät lapsenmielen ja osaisivat myös säilyttää lapsenmieltä. Vasta sitten voi vanha yhteiskunta uudistua. Kulttuurinen muutos voi tapahtua, kun uuden polven tulo, hoito ja kasvatus muodostavat keskeisen yhteiskuntakysymyksen, jonka ympärille tavat, lait ja laitokset järjestäytyvät. Key luo *lapsilähtöisen (hyvinvointi)yhteiskunnan vision*.

Teoksessa tarkastellaan lasten elinolosuhteita, lapsityövoimaa, naisten asemaa ja oikeuksia sekä sosiaalipoliittisten ja lainsäädännöllisten uudistusten tarvetta. Sen lisäksi paneudutaan yksityiskohtaisesti lasten kasvatukseen ja tulevaisuuden kouluun, jossa ”lapsen sielua ei murhata” ja jossa tytöt voivat opiskella siinä missä pojatkin. *Lapsesta pitää koskettua*, lasta pitää kohdella vertaisena ja osoittaa hänelle samaa hienotunteisuutta kuin aikuiselle. Key paneutuu lapsuuden ja aikuisuuden välisiin suhteisiin yhteiskunnan eri tasoilla, moraalifilosofian, tieteen ja politiikan näkökulmista.

Ellen Key oli laajasti tunnettu kosmopoliitti, jota on ihailtu ja vihattu niin elinaikanaan kuin myöhemminkin (ks. Kinnunen 2008). Keyn kriittinen teos lapsuuden ja yhteiskunnan välisistä suhteista perustuu Ola Stafsengin (1993, 75–77) mukaan vallan analyysiin. Hän käsitteellisti modernia yksilöllisyyttä ja tarkasteli sitä yksilön, instituutioiden ja yhteiskunnan välisissä suhteissa. Patriarkaatista oli irrottauduttava, ja taistelussa tarvittiin naisten liittoutumista ja vaihtoehtoisia koulujärjestelmää ja muita rakenteellisia uudistuksia, jotta lasten oloja voitaisiin parantaa. Keyn ajattelussa tunteiden ja sielun kultivoiminen on kuitenkin vähintään yhtä tähdellistä kuin vallan erittely ja tasa-arvoisen oikeusetiikan juurruttaminen yhteiskuntaan.

Key yksilöi lapsen oikeuksia⁵ pitkälle, mutta hän ei usko niiden todellistuvan ilman aikuismielen mentaalista uudistumista. Hän liittää oikeuden ja vallan kysymykset syvälle ihmisen ja kulttuurin mieleen – ja pitää rakkausetiikkaa kaikkein vaativimpana.

Menneen tai nykyisyyden idealisointia?

Onko nyt paremmin kuin ennen?

Millaiseksi ”lapsen vuosisata” sitten muodostui? Ellen Keyn haamu ehkä kommentoisi tapahtunutta kehitystä toteamalla, että lapsen vuosisadan sijasta saatiinkin (lapsi)ammattilaisten vuosisata ja aikuisvallan alistama lapsuus jatkuu uusin institutionaalisin muodoin (Stafseng 1993, 85). Tällainen tulkinta tulee lähelle laajalti tunnettua lapsuuden mentaalihistorian tutkimusta: Philippe Ariès (1962) väittää *lapsuuden erityisyyden korostamisen* keskiajan päättyessä johtaneen lasten vapauden asteittaiseen vähenemiseen ja riippuvuuden lisääntymiseen aikuisista. Sitten pedagogisen vallan siirtymä kurinpidollis-siveellisestä terapeutis-sopeuttavaan on merkinnyt kasvatuksen siirtymistä paikallisista ja välittömistä elämännormeista yleisiin kehityksen lainalaisuuksiin. Se on merkinnyt auktoriteetin tuhoutumista ja lapsen hylkäämistä, sanoo Mika Ojakangas (1997) ja paikantaa kasvatuskriisin alkuperän lapsitieteisiin.

Toinen tunnettu lapsuuden historian tulkinta nousee psykohistorian piiristä (de Mause 1974), ja sen mukaan taasen vasta moderni lapsikeskeinen perhe ja vanhemmuus vastaavat lasten tarpeisiin ja siten mahdollistavat *toistaiseksi parhainta lapsuutta*. Ydinperhe-ideaali sellaisena kuin me sen tunnemme, alkoi vakiintua ”perheen vuosisadalla” 1800-luvun porvaristossa ideologisena aatteena ja myös käytännön ratkaisuina (Häggman 1994). Sitä ennen elinpiirien ykseys ja yhteen sulautuneisuus luonnehtivat elämänpiiriä, jossa perusyksikkö oli kotitalous. Perhe-sanana väitetään olleen tuntematon eräin paikoin Pohjoismaita vielä 1900-luvun alussa. Perheellä ei ollut ideologista merkitystä, vaikka pienperheittäin asuminen olisi ollut yleistä. Perheen idealisointi pyhänä ja universaalina suojan ja lämmön lähteenä sementoitui kuitenkin perhekultiksi. (Johannesson 1983.)

Perheen sulkeutuminen ytimeensä, isän, äidin ja lasten ympärille, intiimin ja henkilökohtaisen elämän alueeksi oli asteittainen noin parinsadan vuoden pituinen prosessi, jossa alkuun feodaalinen järjestelmä jatkui perheen sisällä isän valtana suhteessa naiseen ja lapsiin (Habermas 1984).

⁵ Kansainvälinen keskustelu lapsen oikeuksista alkoi 1900-luvun alkupuolella.

Porvarillisen perheen lapset oli tarpeen vapauttaa ahtaista pakotteista ja pelotteista, työväenluokassa taas piti rajoittaa vapautta ja saada lapset kodin ja koulun valvonnan piiriin (Donzelot 1979). Lasten olot köyhissä perheissä olivat ankaran kritiikin kohteina 1800-luvulla ja lasten vanhemmat nähtiin syypäiksi lasten kerjuuseen (Sandin 1984).

Ydinperheen merkitys on säilynyt vahvana (Jallinoja 2000), mutta perhesuhteet ovat aiempaa monimuotoisemmat (Sevón & Notko 2008). Uusperheiden myötä lapsilla voi olla kaksi samanaikaista kotia (Linnavuori 2007), joiden väliä he kulkevat, tai useampi ydinperhe yhdessä tai perättäin muodostaa haitariperheen, josta tulee lapsen kasvuympäristö.

Lapsuuden historiassa kolmas tunnettu kiteytys tiivistyy *lapsuuden lyhenemiseen*. Se on seurausta lapsuuden ja aikuisuuden välisen rajan (jälleen uudenlaisesta) hämärtymisestä muun muassa joukkotiedotuksessa ja massakulttuurissa (Postman 1985). Sitten perheen, päivähoidon ja koulun maailmojen rinnalle on tullut muitakin uusia lasten ja nuorten toiminnan areenoita, joista aikuiset ovat vain heikosti perillä; virtuaalisen todellisuuden monet maailmat ovat myös vielä vähäisesti tutkittuja. Keskustelun kohteeksi nousseekin entistä vahvemmin *kulttuuri lastensa kasvattajana* (ks. Lahikainen ym. 2008).

Lapsuuden (mentaali)historiassa eräs keskeinen kysymys on koskenut sitä, miten menneet polvet ovat järjestäneet lasten ja aikuisten väliset suhteet ja missä määrin lapsuutta on pidetty erillisenä elämänvaiheena. Silloin kun havaintojen mittapuuna on nykyaika, kokoava tulkinta voi horjattaa joko menneen tai nykyisyyden idealisointiin. Kumpaan on hyvin perustein kritisoitu. Mennyttä ei kannata kullata, ja lapsuuden historian tarkentuva kuva ei tue ajatusta siitä, että moderni maailma olisi saanut voiton pimeästä menneisyydestä (Rahikainen 2005, 39).

Edellä olevat lyhyet välähdykset lapsuuden historian tulkinnoista olen nostanut tähän siksi, että ne luonnehtivat karkeasti erilaisia kehityssuuntia, eivät niinkään kiistäen kuin toisiaan täydentäen. Monet *keskenään ristiriitaisetkin kehityskulut* kuvastavat niin todellisuuksia kuin niitä hahmottavien ajatusrakennelmien eri puolia samanaikaisesti, ja ne koskettavat erilaisin yhdistelmin eri asemassa olevia lapsia.

Lastensuojelun historia on osa lapsuuden historiaa. Laajamittaisen köyhyyden ja sotien aikoina orpojen ja hylättyjen lasten olojen järjestäminen on ollut lastensuojelun ensisijainen tehtävä. Lastensuojelu on vanhimpia *yhteiskunnallisesti* säädeltyjä hyvinvointipoliittisia toimialoja. Sillä on pitkä ja jännitteinen historia, joka kertoo turvattomuudesta ja ei-toivotusta käytöksestä sekä siitä, miten niihin on eri aikoina suhtauduttu. Käsitykset perheestä, vanhemmuudesta ja lapsuudesta ristiriitaisine tulkintoineen

kuuluvat lastensuojeluun. Kunkin aikakauden aineelliset, tiedolliset ja näkemykselliset resurssit ovat ohjanneet ratkaisujen etsintää lasten ”huonohoitoisuuteen ja pahantapaisuuteen” (ks. esim. Pulma 1987; Saurama 2002; Harrikari 2004).

Sukupolvet ja sosiaalinen investointi

*Miksi lapsuus tärkeänä elämänvaiheena näyttäytyy
nyt aiempaa polttavamassa valossa?*

Taistelu imeväiskuolleisuutta vastaan ja äitien ja lasten terveydenhuollon ja valistuksen puolesta nousi poliittiseen keskusteluun 1900-luvun alussa. Silloin valmisteltiin myös ensimmäistä lastensuojelulakia ja käytiin kiivasta keskustelua yleisestä oppivelvollisuudesta.⁶

Muutaman vuosikymmenen kuluessa poliittinen konsensus perheen ja yhteiskunnan välisistä vastavuoroisista suhteista konkretisoitui asteittain ”sukupolvisopimukseksi.” Sen mukaan kukin sukupolvi vuorollaan astuu työikäisväestöön ja osallistuu alaikäis- ja eläkeläisväestön ylläpitoon saatuaan osansa yhteisistä voimavaroista lapsuus- ja nuoruusvuosina muun muassa terveydenhuollon ja koulutuksen muodossa. Sukupolvisopimus hyvinvointivaltion perustana oli käänteentekevä ratkaisu, joka mahdollisti yhteiskunnallisen toiminnan aiempaa tasa-arvoisemmin tavoittein; yksilön eri tarvinnut jäädä yksinomaan perheensä varaan.

Historiallisesti tärkeä taistelu koski lapsilisiä, joilla tasattiin lapsista aiheutuvia kustannuksia lapsiperheiden ja lapsettomien kotitalouksien kesken. Asteittain myös hyväksyttiin se, että naisilla ja miehillä tulisi olla yhtäläiset oikeudet ja mahdollisuudet perheeseen ja työelämään. Lapset tulivat viimeisenä yhtäläisen oikeusturvan piiriin. Tärkeä virstanpylväs oli aviottomasta syntyperästä johtuvan eriarvoisuuden poistaminen lainsäädännöstä 1970-luvulla. Ruumiillinen kurittaminen kiellettiin ja lapsen etu nostettiin ensisijaiseksi periaatteeksi 1980-luvun lapsilainsäädännössä. Vuonna 1996 legitimoitiin subjektiivinen oikeus päivähoitoon.

Lapsuuden ns. sadan vuoden yhteiskunnallisessa projektissa lapset on asteittain sijoitettu metsistä, pelloilta sekä kaduilta ja tehtaista ydinperheeseen ja kouluun sekä sittemmin myös päivähoitoon. 1900-luvun loppupuolella lapset olivat pääosin siellä, minne heidät oli pyrittykin saamaan.

⁶ Vuoden 1905–1906 suojelukasvatuskomitea luonnosteli laaja-alaista lastensuojelupolitiikkaa, jonka ensimmäisinä askeleina se piti kasvatuslaitosten ja turvakotien perustamista. Ensimmäinen lastensuojelulaki säädettiin kuitenkin vasta vuonna 1936 mm. taloudellisten syiden vuoksi. Oppivelvollisuutta koskeva laki säädettiin vuonna 1921.

Teolliseen yhteiskuntaan rakennettu lapsuus näytti osapuilleen poliittisesti valmiilta.

”Sadan vuoden” projekti pääsi kuitenkin kriittiseen läpivalaisuun, kun 1980-luvun puolivälissä paneuduttiin moderniin lapsuuteen pitkälle teollistuneissa eurooppalaisissa yhteiskunnissa.⁷ Havainnot lapsuutta koskevan tiedon aikuiskeskeisyydestä johtivat etsimään tapoja, joilla saadaan tietoa lasten asemista ja näkökulmista, myös tilastollisesti. Lapsuus yhteiskunnallisena ilmiönä vaati uutta käsitteellistämistä. Kritiikin kohteeksi nousi vallitseva ymmärrys, jossa lapsuus yksilöllisenä kehitysvaiheena piti lapsia ensisijaisesti ”ei-vielä-aikuisena”, hoidon, kasvatuksen ja opetuksen kohteina sekä häiriöherkkinä ja häiriöinäkin. Lasten erityisyyden korostaminen oli johtanut aikaa myöden tähdentämään lasten avuttomuutta, haavoittuvuutta ja vastaanottajan asemaa.⁸ Katseet kohdistettiin lapsiväestöön sukupolvien välisissä suhteissa ja lapsiin aktiivisina toimijoina. Keskusteluun nousi *lapsuuden marginalisoituminen* sen paikantessa ”odotushuoneisiin” oikean yhteiskunnan ulkopuolelle. Suojelun ja ulossuljennan liitoksissa lapsuus oli institutionalisoitu perheeseen, päivähoidon ja kouluun, joita ohjaavat lisääntyvät normalisaatiopaineet.⁹ Anallyysit johtivat osaltaan vilkkaisiin lapsipoliittisiin keskusteluihin, jotka kuitenkin valtakunnan politiikassa hiljenivät pian (Satka ym. 2002).

Sittemmin yhteiskunnallisten kehityskulkujen nopeus ja yllätyksellisyys ovat johtaneet suuriin rakenteellisiin murroksiin. 1990-luvun alussa lama ja sitten talouden globalisaation myötä uusliberalismin aatteiden ja käytäntöjen ulottaminen ei ainoastaan talouteen vaan yhteiskuntaelämän kaikille toimialueille ovat vaikuttaneet monin tavoin kansalaisten arkeen ja arvoihinkin. Markkinavetoinen politiikka näkyy ja tuntuu (esim. Helne & Laatu 2006). Kehitystä luonnehtii ennen näkemättömän *vaurauden ja eriarvoisuuden* samanaikainen tuntuva kasvu (Moisio ym. 2008). Reilun vuosikymmenen kuluessa tuloerot ovat kasvaneet myös lapsiperheissä, sekä pieniettä suurituloisten osuus on lisääntynyt. Alaikäisten määrä pienituloisissa perheissä kasvoi voimakkaasti, ja yksinhuoltajatalouksista joka neljäs on nyt pienituloinen (Sauli 2007). ”Lapsiköyhyys” kääntyi toisen maailmansodan jälkeen uudelleen nousuun vuonna 1994. Samanaikaisesti erityispalveluiden kuormitus on kasvanut tuntuvasti; sekä erityisopetuksen, lasten

7 Qvortrup 1987; Qvortrup ym. 1994; Lahikainen & Strandell 1988; Alanen & Bardy 1990.

8 Ks. esim. Hendrick 1990, 37–40.

9 Lasten kehityksen ja kasvun yhdenmukaisten normien tuottamista ja niiden institutionalisointia on kutsuttu monin erilaisin rinnakkaisin termein, kuten lapsuuden medikalisointi ja skolarisointi; patologisoinnin taas on nähty lisääntyneen normalisaatioprojektin voimistuessa; ks. esim. Qvortrup ym. 1994; protection–exclusion-kaava ja odotushuone-metafora.

ja nuorten psykiatrisen erikoissairaanhoidon sekä lastensuojelun piirissä kuormitukset ovat noin kaksinkertaistuneet vuosikymmenessä.

Paradoksaalisia kehityskulkuja on dokumentoitu ja eritelty monesta näkökulmasta.¹⁰ 2000-luvun ensivuosisikymmenen lopussa on meneillään useita valtakunnallisia kehittämis- ja politiikkaohjelmia (ks. Saatteeksi).

Samaan aikaan väestön ikärakenteen vanhenemisella on monimuotoiset vaikutukset myös lapsuuteen. *Rakenteellinen välinpitämättömyys* ohjaa katseet siihen, että äänestäjien yhä suurempi joukko muodostuu vanhoista kansalaisista, ja silloin lapsiperheiden ja lapsiväestön asiat jäävät helposti poliittisesti marginaalisiksi, vaikka huolestunut puhe lapsista olisi-kin yleistä. Herkistyminen lasten vanhempien paineille ja huolille (esim. Lammi-Taskula & Salmi 2008) voi olla vaikeaa (ks. lisää Vaativa vauvaperhetyö -artikkelissa tässä kirjassa). Väestön ikärakenteen muutos, sukupolvien välisen etäisyyden kasvu ja nuorimpien ikäluokkien pieneneminen siirtävät huomaamattomasti politiikan painopistettä vanhuuden suuntaan, koska äänestäjien enemmistö on varttunutta väkeä. Suomessa vielä 1950- ja 1960-luvuilla lasten osuus väestöstä oli 35 prosenttia, vuonna 2005 se oli 20 prosenttia (Suomalainen lapsi 2007).

Kehityskulut ovat pitkälti samankaltaisia jälkiteollisissa ja ikääntyvisissä yhteiskunnissa. Kansainväliseen keskusteluun on nostettu *sosiaalisen investoinnin* strategiat. Sijoitukset lasten kasvun ja hyvinvoinnin tukemiseen ymmärretään pitkän aikavälin tuottavuutta turvaaviksi teoiksi. Tämän päivän lasten hyvinvointi määrittää heidän mahdollisuuksiaan aikuisena. Lasten hyvinvoinnin sekundaarisena seurauksena voidaan myös vanhus-ten hyvinvoinnista huolehtia tulevaisuudessa (ks. esim. Esping-Andersen & Sarasa 2002). Sosiaalisen investoinnin ideat voi ymmärtää ”sukupolvisopimuksen” uusiomuodoiksi.

Onko meillä malttia sijoittaa lapseen? (Takala 2005) on perusteltu ja kiinnostava kysymys. Voi olla, että se on jälkiteollisen yhteiskunnan kipein sosiaalipoliittinen kysymys. Lapsuuden kauaskantoinen merkitys ei ole uusi havainto, ja tiedekin siitä toistuvasti muistuttaa tarkentaessaan tietoa ilmiöstä jatkuvasti. Miksi lapsuus tärkeänä elämänvaiheena näyttäytyy nyt aiempaa polttavammissa valossa? Voi olla, että painavin motiivi sosiaaliseen investointiin perustuu lapsipolvien pienenemiseen ja niukkenevaan työikäisväestöön. Lisäksi talouden ja työelämän muutokset edellyttävät suotuisalle varhaiskehitykselle rakentuvaa pitkää koulutusta. Vähistä lapsista on tarpeen pitää hyvää huolta. Taloudellisen tehokkuudenkin näkökulmasta on parempi varhain ehkäistä vaurioita kuin turvautua kalliisiin

¹⁰ Ks. esim. Bardy ym. 2001; Järventie & Sauli 2001; Törrönen 2001; Forssén ym. 2002; Salmi ym. 2004; Rimpelä 2008; Lammi-Taskula ym. 2009.

ja usein epävarmempiin korjaaviin toimiin. Tämäkin kauan tunnettu seikka saattaa vastaisuudessa saada osakseen laajempaa huomiota.

Tietoyhteiskuntaa on luonnehdittu kokonaan mentaaliseksi projektiksi, jossa *syryjyminen on "osaamisesta osattomaksi jäämistä"* (Taipale 2008, 315). Lasten oppimisen mahdollisuuksien vaaliminen vaatiikin yhteiskunnallista kyvykkyyttä hyvinvointipolitiikan syventämiseen ja laventamiseen, ja tässä tarkoituksessa artikkelin toisessa osassa paneudutaan hyvinvointikäsitteeseen.

Puhe lapsista tulevina aikuisina on vanhaa perua, jota ns. uudessa lapsuustutkimuksessa on ankarasti kritisoitu korostettaessa lasten aktiivista toimijuutta tässä ja nyt. Lasten ja lapsuuden välineellistämistä hyötytarkoituksiin on pidetty lapsia sortavana ja mitätöivänä. Lapsuus on moniulotteinen ilmiö, ja sen tarkastelu vaikkapa taloustieteessä on tarpeen ja toivottavaakin. Se ei kavenna lapsuuden ja lasten itseisarvoa.

Lapsiväestön hyvinvointi kuuluu kaikille arvokkaisiin asioihin, vieläkin selvemmin kuin ennen. Sitä paitsi investoinnit lapsiin esimerkiksi päivähoidon ja koulun muodossa eivät ole pelkkää kulua. Ne ylläpidetään verovaroin, ja työssä käyvät lasten vanhemmat ovat hyviä veronmaksajia. Ne tarjoavat työpaikkoja, joista karttuu verovaroja, ja viimein ne kasvattavat tulevia veronmaksajia. Ne ovat *taloudellisesti tuottavaa* toimintaa. Syryjytymiskehitys puolestaan tuottaa yhteiskunnalle pitkäaikaisia ja korkeita menoja (Kajanoja 2001).

Lapsiasiavaltuutettu on määritellyt työtään ohjaaviksi periaatteiksi seuraavat maksiimit:

- 1) lapsen oikeudet ovat aikuisen velvollisuuksia
- 2) lapsella on oikeus olla lapsi – riittävän pitkään ja rauhassa
- 3) lasten hyvinvointi ratkaisee ikääntyvän Suomen elinvoiman.

(Lapsiasiavaltuutetun toimintakertomus... 2007, 12).

Näissä kiteytyvät toisiinsa limittyen oikeutta, velvollisuutta, vapautta ja hyötyä painottavat erilaiset etiikan lajit, joilla kaikilla on paikka lapsuuden, aikuisuuden ja yhteiskunnan välisissä suhteissa.

II osa: Lapsen oikeudet ja hyvinvoinnin ulottuvuudet

Lapsen oikeuksien sopimus (LOS) tähdentää ihmisarvoa sekä perheen ja yhteiskunnan vastavuoroisia suhteita lasten oikeuksien toteuttamisessa. Oikeuksien kohdealueet kattavat lapsen kaikkinaisen huolenpidon ja suojelun sekä osallisuuden. Lapsen oikeuksien rinnalle tuon inhimillisiin perustarpeisiin perustuvan kolmijaon hyvinvoinnin ulottuvuuksista: *having–loving–being/doing* (Allardt 1976, 1993). Oikeuksia ja perustarpeita yhteen kokoava ymmärrys voi palvella resurssien tarkastelua ja hyvinvointipoliittisen ajattelun kehittymistä yleisesti lapsi- ja perhepolitiikassa sekä erityisesti lastensuojelussa.

Lapsen oikeuksien arvopäämäärät ja kokonaisuus

Lapsen oikeuksien sopimuksen hyväksyminen on suuri hiljainen käänne lapsuuden historiassa.

Lapsen oikeuksien yleissopimus hyväksyttiin YK:ssa vuonna 1989.¹¹ Valmistelu käynnistyi kansainvälisen lapsen vuoden 1979 yhteydessä.¹² Suomi sitoutui sopimuksen noudattamiseen vuonna 1991.¹³ Sopimus velvoittaa valtiota ja kuntia sekä vanhempia ja muita aikuisia. Se on lakia vastaava asiakirja, ts. osa voimassa olevaa oikeutta. Sopimuksessa on määritelty alaikäisten kansalaisoikeudet, taloudelliset, sivistykselliset ja sosiaaliset oikeudet. Se tähtää lapsen kaikkinaisen ihmisarvon vahvistamiseen ja erityisen suojelun varmistamiseen vaikeimmassa asemassa oleville lapsille; *yleinen ja erityinen* limittyvät. Sopimus korostaa lapsuuden ja vanhemmuuden ainutlaatuista asemaa ja merkitystä niin yksilöille kuin yhteiskunnallekin.

Sopimuksen hyväksymisen aikoihin Suomessa katsottiin yleisesti laisäädännön vastaavan pääosin yleissopimuksen vaatimuksia (ks. Mahkonen 1990). Monissa tuolloisissa puheenvuoroissa korostettiin sopimuksen

11 Sopimus jatkoi Kansainliiton vuonna 1924 hyväksymää Lapsen oikeuksien julistusta ja sen myöhempää vuoden 1959 versiota sekä Kansainvälistä ihmisoikeussopimusta vuodelta 1966.

12 Sopimuksen valmistelu käynnistyi Puolan aloitteesta. Erityinen sensitiivisyys lasten oikeuksiin juontui useasta syystä Adam Lopatkan mukaan: Puolan maaperällä tuhottiin keskitysleireissä puolitoista miljoonaa lasta. Lisäksi I ja II maailmansodan välillä Puolassa toimi erittäin aktiivisia lasten ihmisoikeuksia puolustavia kasvattajia ja filosofejakin kuten laajasti tunnettu lääkärikirjailija Janus Korczak, joka kuoli johtamansa lastenkodin lasten kanssa keskitysleirillä 1942 (Politics of Childhood and Children at Risk 1993, 139).

13 Suomessa lapsen oikeuksien sopimus ei ole kovin hyvin tunnettu, ja YK:n seurantakomitea onkin siitä Suomelle huomauttanut. Lapsiasiavaltuutetun (www.lapsiasia.fi) toiminnassa keskeiselle sijalla on noussut sopimuksen toteuttaminen ja sen edellytyksenä siitä tiedottaminen.

merkitystä kehitysmaissa. Suomessa ja muuallakin pitkälle teollistuneissa maissa poliittisen keskustelun valtavirrassa lapsuutta pidettiin pääosin yhteiskunnallisesti ”loppuun hoidettuna” projektina.¹⁴ Pariissa vuosikymmenessä maailma ja Suomi sen myötä ovat muuttuneet paljon. Nyt vallitseviin kilpailua, tehokasta suorittamista ja voittoisuutta tähdentäviin elämän päämääriin verrattuna sopimuksen humanitääriset arvot voivat tuntua uusilta ja raikkailta, jopa radikaaleilta. Ne saattavat vastata useimpien ihmisten arvomaailmaa, ainakin syvimmiltään tai periaatteessa osoittaessaan oikeudenmukaisuuteen. Sopimus tarjoaakin muuttuneissa oloissa myös peilin, jota vasten voi tarkastella vallitsevia ajattelu- ja toimintatapoja. Sen hyväksymistä voi pitää suurena hiljaisena käänteenä lapsuuden historiassa, ja sillä voisi olla sivilisaatiohistoriallistakin merkitystä.

Usko ihmisarvoon ja syrjinnän kielto

Sopimuksen johdannossa muistutetaan, että Yhdistyneiden kansakuntien kansat uskovat ihmisen perusoikeuksiin, arvoon ja merkitykseen sekä tunnustavat, että jokainen ihminen on oikeutettu niihin ilman minkäänlaista erotusta. Tähän sietää pysähtyä. Kaikkia koskevan yhtäläisen ihmisarvon tunnustaminen on periaatteellisenakin uudehko ja alati horjuva tavoite. Sellaista tilaa, jossa kirjaimellisesti vallitsisi kaikkien ihmisarvon yhtäläinen kunnioitus, ei ole realistisesti näköpiirissä. Vaikka syrjintä on eriasteisesti elävä osa todellisuutta eri puolilla maailmaa, kyse on ihanteesta, jota kohti pyrkiminen asetetaan arvoksi, josta ei kiistellä. Sekin on hyvä muistaa, että ihmisyhteisöt ovat kyenneet luomaan hyvinvointia ja turvallisuutta suojaavia instituutioita eri aikoina vaihtelevasti.

Sopimuksen 2. artiklassa säädetään: ”Sopimusvaltiot kunnioittavat ja takaavat *jokaiselle lapselle* yleissopimuksessa tunnustetut oikeudet ilman minkäänlaista erottelua lapsen, hänen vanhempansa tai muun laillisen huoltajansa

- rotuun, ihonväriin, sukupuoleen, kieleen,
- uskontoon, poliittisiin tai muihin mielipiteisiin,
- kansalliseen, etniseen tai sosiaaliseen alkuperään,
- varallisuuteen, vammaisuuteen, syntyperään tai muuhun seikkaan perustuvaa erottelua.”

¹⁴ Tätä näkemystä kritisoi mm. kehkeytymässä olevan lapsuuden sosiologian piirissä, ks. Alanen & Bardy 1990. Merkille pantiin, että lapsen *tarpeita* koskevasta keskustelusta oltiin siirtymässä lapsen *oikeuksiin*.

Ihmisarvoon liittyy myös *kehityskykyisyyden* kunnioittaminen. Aikuisten velvollisuus on luoda edellytyksiä lapsen persoonallisuuden, lahjojen sekä henkisten että ruumiillisten valmiuksien mahdollisimman täydelle kehitymiselle ja valmistumiselle vastuulliseen elämään vapaassa yhteiskunnassa ymmärryksen, rauhan, suvaitsevaisuuden, sukupuolten välisen tasa-arvon ja kaikkien kansakuntien ystävyyden hengessä (esim. opetuksessa 29. art.) Tiedotusvälineitä rohkaistaan samoihin arvopäämääriin (17. art.). Ihmisten tulisi voida elää ”onnellisuuden, rakkauden ja ymmärtämyksen ilmapiirissä – – rauhan, ihmisarvon, suvaitsevaisuuden, vapauden ja tasa-arvon ja solidaarisuuden hengessä.” (LOS s. 3.)

Ihmisarvon kunnioittaminen liitetään myös vaurioiden korjaamiseen. Minkä tahansa laiminlyönnin, hyväksikäytön yms. jälkeen *toipumisen* ja sopeutumisen on tapahduttava ympäristössä, joka *edistää lapsen terveyttä, itsekunnioitusta ja ihmisarvoa* (39. art.). Samoin on toimittava rikoksiin syyllistyneen kohdalla: lapsella on oikeus tulla kohdelluksi tavalla, joka edistää lapsen ihmisarvoa ja arvokkuutta, joka vahvistaa lapsen kunnioitusta muiden ihmisoikeuksia ja perusvapauksia kohtaan (40. art.). Ihmisarvoinen kohtelu auttaa oikeille raiteille, ja vaikka ei auttaisikaan, se on ihmisoikeus. Pahuuden kohtaamisessa syntyy vaativia tilanteita, joissa usko ihmisarvoon ja syrjinnän kieltoon joutuu koetteelle.

Perheen ensisijaisuus sekä perheen ja yhteiskunnan vastavuoroisuus

Sopimus määrittelee lapsen oikeuksien turvaamisen *perheen ja yhteiskunnan tehtäviksi vastavuoroisina suhteina*. Perhe on *ensisijainen* lasten kasvuympäristönä, ja perheellä on oikeus saada tarvittavaa suojelua ja apua, jotta se voi hoitaa velvollisuutensa yhteiskunnassa. Sopimus määrittelee sekä perheen että yhteiskunnan vastuut ja oikeudet.

Eri puolilla maailmaa perheinstituutio muodostuu monin eri tavoin, ja enenevässä määrin se on moninaistunut myös perinteisen ydinperheen maissa (ks. Suomalainen lapsi 2007, 31–117). Sopimuksessa *perheen käsite on lakea*, ja siten se tunnustaa sen historiallisenkin seikan, että lapset voivat kasvaa hyvin erilaisissa perherakenteissa. Niinpä sopimuksessa sitoudutaan kunnioittamaan ”vanhempien tai paikallisen tavan mukaisen suurperheen tai yhteisön, laillisten holhoojien ja huoltajien tai muiden lapsesta oikeudellisesti vastuussa olevien henkilöiden vastuuta, oikeuksia ja velvollisuuksia – –” lasten oikeuksien toteuttamisessa (5. art.). Siihen on pyrittävä, että vanhemmat vastaavat yhteisesti lapsen kasvatuksesta ja

kehityksestä; vanhemmilla tai muilla huoltajilla on ensisijainen vastuu, ja lapsen edun on määriteltävä heidän toimintaansa (18. art.).

Yhteiskunnan on pidettävä huolta siitä, että lapsen etu otetaan huomioon "kaikissa julkisen tai yksityisen sosiaalihuollon, tuomioistuinten, hallintoviranomaisten tai lainsäädäntöelimien toimissa, jotka koskevat lapsia." Tämä tulee tehdä ottamalla huomioon vanhempien tai vastaavassa asemassa olevien oikeudet ja velvollisuudet. Lisäksi yhteiskunnan on valvottava, että lasten huolenpidosta ja suojelusta vastaavissa laitoksissa noudatetaan määräyksiä, jotka "koskevat erityisesti turvallisuutta, terveyttä, henkilökunnan määrää ja soveltuvuutta sekä henkilökunnan riittävää valvontaa". (3. art.)

Huolenpito ja suojelu

Perheen suojissa tapahtuvan huolenpidon rinnalla sopimuksessa on määriteltävä lapsen oikeudet terveydenhuoltoon (24. art.) sekä opetukseen ja koulutukseen (28. art.).

Lapsella on oikeus sosiaaliturvaan, hänen elatuksestaan vastuussa olevien varallisuus ja olosuhteet huomioiden (26. art.). Lapsella on oikeus "hänen ruumiillisen, henkisen, hengellisen, moraalisen ja sosiaalisen kehityksen kannalta riittävään elintasoon"; ensisijainen velvollisuus on vanhemmilla tai muilla lapsen huollosta vastaavilla, ja heitä on sopimusvaltioiden tuettava tarpeiden ja mahdollisuuksien mukaan (27. art.) Sopimuksessa tunnustetaan lapsen oikeudet lepoon, vapaa-aikaan, leikkiin, kulttuuriin ja taiteisiin, kannustaen yhtäläisten mahdollisuuksien tarjoamista kulttuuri-, taide-, virkistys- ja vapaa-ajantoimintoihin (31. art.).

Sopimusvaltioiden on ryhdyttävä toimiin *suoje*llakseen lasta (19. art.)

- kaikenlaiselta ruumiilliselta ja henkiseltä väkivallalta,
- vahingoittamiselta, pahoinpitelyltä, laiminlyönniltä, tai
- välinpitämättömältä tai huonolta kohtelulta tai hyväksikäytöltä mkl. seksuaalinen

silloin kun hän on vanhempiensa tai kenen tahansa muun hoidossa.

Sopimus kannustaa ryhtymään tehokkaisiin menetelmiin ja sosiaalisiin ohjelmiin ongelmien ehkäisemiseksi ja käsittelemiseksi.

Lasta ei saa erottaa vanhemmista heidän tahtonsa vastaisesti, paitsi toimivaltaisen viranomaisen toimesta sellaisissa erityistapauksissa, kuten lapsen vanhempien pahoinpidellessä tai laiminlyödessä lasta. Asianosaisia on kuultava. Lapsen oikeuksia ylläpitää henkilökohtaisia suhteita kumpaankin vanhempaan tulee kunnioittaa, paitsi jos se on lapsen edun

vastaista (9. art.). Sopimuksen 20. artikla säättää lapsen oikeudesta erityiseen suojeluun ja vaihtoehtoiseen hoitoon. ”Lapselle, joka on tilapäisesti tai pysyvästi vailla perheen turvaa tai jonka edun mukaista ei ole antaa hänen pysyä perhepiirissä, on oikeus valtion antamaan erityiseen suojeluun ja tukeen.” Tällöin lapselle on taattava vaihtoehtoinen hoito, kiinnittäen huomiota jatkuvuuden toivottavuuteen ja lapsen taustan erityispiirteisiin, kuten etnisyyteen. Lapsen oikeuksista erityiseen suojeluun on säädetty määrittämällä useita konkreettisia erityistilanteita.¹⁵

Osallisuus perheessä ja muissa yhteisöissä

Sopimuksessa säädetään alaikäisten kansalaisoikeuksista. Sen 12. artiklan mukaan lapsella on oikeus vapaasti ilmaista näkemyksensä *itseään koskevissa* asioissa sekä mahdollisuus tulla kuulluksi häntä koskevissa oikeudellisissa tai hallinnollisissa toimissa. 13. artiklan mukaan lapsella on oikeus ilmaista vapaasti *mielipiteensä*, ylipäättään mielipiteen vapaus, johon sisältyy vapaus hakea, vastaanottaa, levittää tietoja ja ajatuksia (voidaan asettaa tiettyjä rajoituksia). Sopimuksen 14. artiklan mukaan lapsella on oikeus *ajatuksen-, omantunnon- ja uskonnon vapauteen*; huoltajilla on oikeus ja velvollisuus ohjata käyttämään tätä vapautta sopusoinnussa lapsen kehitystason kanssa. Lapsella on 15. artiklan mukaan oikeus yhdistysvapauteen ja rauhanomaiseen kokoontumisvapauteen. 16. artiklan mukaan lapsella on *oikeus yksityisyyteen*: perheeseen, kotiin tai kirjeenvaihtoon ei saa puuttua mielivaltaisesti. 17. artiklan mukaan lapsella on *oikeus saada tietoa* monenlaisista kansallisista ja kansainvälisistä lähteistä ”erityisesti niistä, joiden toiminta tähtää hänen sosiaalisen, hengellisen ja moraalisen hyvinvointinsa sekä ruumiillisen terveytensä ja mielenterveytensä edistämiseen”.

Alaikäiset on tunnustettu toimijoiksi itseään koskevissa oikeuksissa (ks. Hotari ym. tässä kirjassa). Lapsen oikeus hyvään elämään edellyttää lapsen elämäntilanteen hahmottamista osallisuuden, suojelun ja huolenpidon yhdistelmänä (Möller 2004). Lapsen etu sopimuksen läpäisevänä imperatiivina muodostuu ikäsensitiivisesti monien tekijöiden yhteisvaikutuksena.

¹⁵ kuten silloin, kun on kyse lapseksi ottaminen (21 art.), ja lapsen pakolaisuus (22 art.), henkinen tai ruumiillinen vammaisuus (23 art.), syystä tai toisesta kuntoutuksen tarve (39 ja 40 art.). Sopimus osoittaa yhteiskunnan tehtäviin lasten suojelemiseksi myös silloin, kun kyseessä on taloudellinen hyväksikäyttö (32 art.), huumekauppa (33 art.) tai seksuaalinen riisto mm. prostituutiossa tai pornografiassa (34 art.), lasten ryöstö tai myynti (35 art.), kidutus tai muu epäinhimillinen kohtelu (37 art.) tai aseellinen selkkäus (38 art.).

”Lapsen etua ei käy sirpaloiminen, sillä se voi toteutua ainoastaan kokonaisuudessaan eli kautta linjan”, Sami Mahkonen (1990, 56) toteaa pohtiesaan lainsäädännön muodostamaa kokonaisuutta. Lapsen etu on eri tekijöiden yhteisvaikutuksen tulos lapsen iän huomioon ottavalla tavalla arkikäytännöissä. Lapsen oikeuksien toteutuminen varhaislapsuudessa on jäänyt vähälle huomiolle kansallisessa ja kansainvälisessä politiikassa.¹⁶ Suomessa ministeriöiden tulevaisuuskatsauksissa asetetaan tavoitteita ensisijaisesti yli 15-vuotiaiden kannalta, sitä nuorempia saati vauva- ja pikkulapsi-ikäisiä koskevia mainintoja on sangen vähän (Lapsiasiavaltuutetun arvio... 2007).

Hyvinvoinnin kolmiulotteisuus

Millaiset elinolot, yhteyssuhteet sekä maailmaan orientoitumisen tavat vallitsevat palveluissa?

Lapsen oikeuksien sopimus tavataan usein kiteyttää kolmen P:n liitoksi; sopimusvaltiot sitoutuvat toimimaan kaikkien huolenpitoa ja suojelua (protection) sekä osallistumista (participation) koskevien oikeuksien toteuttamiseksi mahdollisimman täysimääräisesti (provision).¹⁷ Lasten *mahdollisuuksien suojeleminen* on välttämätöntä, jotta oikeudet hyvään huolenpitoon, riittävään elintagoon, terveyteen ja koulutukseen sekä kulttuuriin toteutuisivat. Lapsia on suojeltava kurjuudelta, hyväksikäytöltä ja kaikkinaiselta pahalta. Lasten osallisuus koskee kaikkia toimintakenttiä, ja osallisuus lävistää suojelu-ulottuvuuden. Vaikeissa oloissa eläville lapsille kuuluvat erityisen huolenpidon ja suojelun oikeuksien ohella kaikki samat oikeudet kuin muillekin alaikäisille. *Suojelu ei ole osallisuuden vaihtoehto*, ja toisin päin: *osallisuus ei ole suojelun vaihtoehto*. Osallisuuden ja suojelun nivoutuminen toisiinsa ja osaksi huolenpitoa on olennaista (ks. Muukkonen tässä kirjassa). Oikeudet tulevat todeksi tarpeisiin ja voimavaroihin (ml. toimintamahdollisuudet) kiinnittyneinä.

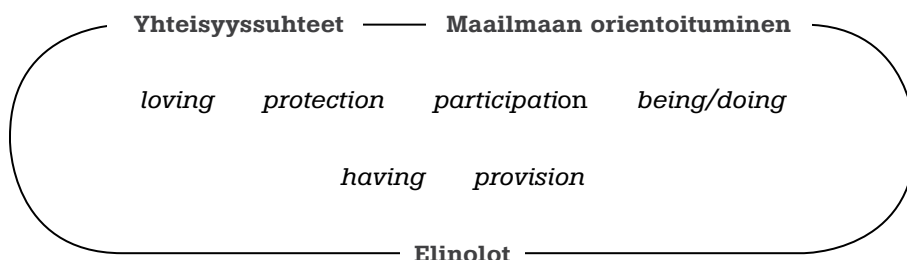
Seuraavassa liitän lasten oikeuksia kantavan ”kolmen P:n liiton” Erik Al-lardtin (1976 ja 1993) tunnettuun kiteytykseen hyvinvoinnin kolmesta tois-iaan täydentävästä ulottuvuudesta, joita ovat ”having-loving-being”.

16 Tämä oli keskeinen teema YK:n erityisistunnon (11.–13.12.2007 New York) oheisseminaarissa Early Childhood Development (ks. www.ecdgroup.com), jossa todettiin mm., että varhaisvuosiin on vielä kannattavampaa investoida kuin korkeakoulutukseen (ks. www.bernardvanleer.org: Early Childhood Matters).

17 olemassa olevien voimavarojen sallimissa puitteissa (4. artikla); ks. tarkemmin Committee on the Rights of the Child 2007.

Näiden lähtökohtana ovat *inhimilliset perustarpeet*, jotka osoittavat välttämättömiin olemassaolon ja kehityksen aineellisiin ja aineettomiin ehtoihin (Allardt 1993, 89).

Näitä kahta kiteytystä olen soveltaen käyttänyt hyvinvoinnin ulottuvuuksien¹⁸ hahmottamiseksi huolenpidossa:

Kuvio 2. Hyvinvoinnin ulottuvuudet huolenpidossa

Elinolot, yhteisyyssuhteet ja maailmaan orientoituminen muodostavat hyvinvoinnin kolme pääulottuvuutta. Niiden osatekijät painottuvat osin eri tavoin aikuisilla ja lapsilla. Elinoloihin kuuluvat toimeentulo, asuminen, työllisyys, terveys ja koulutus. *Ihminen tarvitsee ruokaa, juomaa, suojaa sekä monenlaisia taitoja* selvitäkseen hengissä.¹⁹ Elinolojen osatekijät ovat mitattavia resursseja, jotain joka meillä on (*having*). Perheessä lasten elinolot määrittävät pitkälti vanhempien mukaan, ja he jakavat perheen käytössä olevat resurssit omiin ja lastensa tarpeisiin. Vanhemmat vastaavat lapsen hoidosta, kasvatuksesta ja elatuksesta; yhteiskunta tukee näiden tehtävien hoitoa muun muassa päivähoido- ja terveystalvein (*provision*). Lapsella on oikeus ruumiillisen, henkisen ja sosiaalisen kehityksen kannalta riittävään elintasaan. Lapset hankkivat monenlaisia taitoja muun muassa käymällä koulua; esikouluikäisellä on edessään parin vuosikymmenen opiskelu, sekä omaksi että yhteiskunnan tarpeisiin.

Yhteisyyssuhteet (*loving*) viittaa mitä erilaisimpiin suhteisiin. *Ihminen tarvitsee toisia kaltaisiaan*. Läheissuhteet perheessä tai muualla ovat olennaisia syvimpien tarpeiden tyydytyksessä kaiken ikäisille, lapsuudessa ne ovat elintärkeitä, etenkin varhaisvaiheessa. Suotuisten kiintymyssuhteiden merkitys tunnetaan aiempaakin paremmin. Arkinen huolenpito

18 Toisaalla olen eritellyt teemaa perheen ja yhteiskunnan suhteissa (ks. Bardy 2009a).

19 Samaan ulottuvuuteen Allardt (1993) liittäisi myös fyysisen ja biologisen ympäristön laadun, kuten ilman, veden ja maaperän puhtauden.

ja kasvatus tapahtuvat perhesuhteissa. Lasten ensisijaisena kasvuympäristönä perheellä on oikeus saada tukea kasvatustehtävässä. Suhteita ylläpidetään sukulaisten ja ystävien kesken sekä erilaisissa yhteisöissä, kuten työpaikalla tai koulussa.

Maailmaan orientoituminen (*being*) käsittää osallistumisen omaa ja yhteistä elämää koskeviin toimiin ja päätöksiin sekä mahdollisuudet vapaa-ajan tekemiseen (*doing*), mielekkääseen työhön ja luonnosta nauttimiseen. Ihmiselle on tarpeen kuulua yhteisöön ja elää sovussa luonnon kanssa (Allardt 1993,89). Osallisuuden kokemus syntyy siitä, että voi tulla kuulluksi ja nähdyksi omana itsenään yhteisönsä jäsenenä. Perimmiltään maailmaan orientoitumisessa on kyse suhteesta itseen ja muihin, sekä siitä, missä ”asennossa” on elämäänsä. Mahdollisuudet omien potentiaalien käyttämiseen ja kehittämiseen tuottavat tyydytystä ja kokemuksen elämän merkityksellisyydestä. Kyse on inhimillisen olemassaolon *mielellisesti perustavasta henkisestä* tarpeesta.

Hyvinvoinnin ulottuvuudet *limittyvät toisiinsa* ja parhaimmillaan ruokkivat toinen toistaan. Mikään niistä ei voi kuitenkaan korvata muita, koska kullakin niistä on *itsenäistä arvoa*.

Kohonnut elintaso ei yksin riitä, ja eriarvoisuuden jyrkkeneminen on paha ongelma. Yhteisyyssuhteiden ohenemisesta on paljon puhuttu. Maailmaan orientoitumisessa ihmiset tunnustelevat ja nimeävät itselleen arvokasta ja merkityksellistä, yksin ja yhdessä muiden kanssa. Ihminen on *kehollinen, sosiaalinen ja henkinen* olio. Hyvinvointitutkimuksessa elintaso on käsitteellistetty niin, että se osataan mitata, sen sijaan yhteisyyssuhteista on vähäisemmin tietoa, ja maailmaan orientoitumisesta vieläkin niukemmin.

Hyvinvoinnin kolme pääulottuvuutta voi havaita monissa hiukan eri tavoin nimetyissä hahmotuksissa ja empiirisesti niitä voidaan lähestyä monella tavalla. Irmeli Järventie (2001 ja 2007) on tutkinut lasten hyvinvointia selvittämällä sitä, a) miten lapset arvioivat itseänsä (identiteetti), b) millaista perushoivaa he saavat kotona ravinnon, puhtauden ja nukkumisen suhteen, c) miten lapset ovat integroituneet sosiaalisissa suhteissaan. Näin having–loving–being-kolmijaon voi lukea lasten maailmaan empiirisesti sovitettuna.²⁰ Hyvinvoinnin kolmiulotteisuus määrittää myös sosiaalisia ongelmia hyvinvoinnin vajeina tai pahoinvoinnin lähteinä. Sosiaaliset ongelmat liittyvät eriarvoisuuteen sekä sosiaalisen tuen ja kontrollin ja elämää ohjaavan tietoisuuden puutteisiin (Sipilä 1979 ja 1982).

²⁰ Edelleen on kuitenkin tarpeen käsitteellistemperistisesti kysyä: mikä on lasten hyvinvointia? (Strandell 1995).

Perheen ohella lasten arkipäivään kuuluvat päivähoito ja koulu vaikuttavat hyvin- ja pahoinvointiin. Elämän ensi vuosina neuvola on tärkeä resursssi. Erityispalvelut, kuten lastensuojelu, voivat olla aivan ratkaisevia lapsen ja vanhempien elämässä. Palveluiden määrästä, kuormituksesta ja suorituksista kerätään tietoja. Kertonevatko ne mitään siitä, millä tavoin hyvinvoinnin eri ulottuvuuksia ruokitaan palveluissa kunkin perustehtävän mukaisin tavoin? Eivät ainakaan kovin helposti.

Tärkeä hyvinvointipoliittinen kysymys kuuluukin: millainen elintaso, millaiset yhteisyyssuhteet sekä maailmaan orientoitumisen harjaantumisen tavat vallitsevat palveluissa, kussakin päiväkodissa, koulussa tai lastensuojelun yksikössä? Palveluiden elintasoon vaikuttavat muun muassa fyysiset tilat, ryhmäkoot, henkilöstö- ja muut resurssit. Millaisissa suhteissa lapset ja aikuiset ovat toisiinsa; tuntevatko he toisensa? Kuinka huolenpidon eri elementit, kuten suojelu ja osallisuus, nivoutuvat toisiinsa? Miten lasten vertaissuhteet toimivat? Pääsevätkö lapset aikuisten kanssa pohtimaan olemassaolon peruskysymyksiä? *Millaisiin resursseihin ihmisillä on pääsy*, mitä on lasten ja aikuisten ulottuvilla ja käytettävissä?

Hyvin tiedetään, että objektiivisesti mitaten samankaltaiset olosuhteet näyttävät tuottavan vaihtelevasti subjektiivista hyvinvointia. *Kokemus hyvinvoinnista* edellyttäneen tarpeiden tyydytystä kaikilla kolmella ulottuvuudella. Niiden keskinäinen dynamiikka voi olla kokemuksellisesti tyydyttävää. Tunteilla näyttäisi olevan sangen suuri merkitys sille, kuinka ihminen kokee voivansa.

Kun tunteet "ovat kohdallaan, ne ovat hyvin tärkeitä ohjatessaan meitä oikeaan. Jos ne puolestaan eivät ole kohdallaan, ne ovat hyvin keskeisessä asemassa ohjatessaan meitä väärään", Martha Nussbaum²¹ sanoo. Hän tarkastelee *tunteita arvoarvioina*. Tunteilla on kohde ja ne kohdistuvat vain sellaisiin seikkoihin, jotka merkitsevät yksilölle tai yhteisölle paljon. Tunteet viestivät suhteesta tuohon tärkeään kohteeseen, niissä ruumiillistuu henkilön oma sitoutuminen kohteeseen. Emootiot katsovat maailmaa subjektin näkökulmasta ja ilmentävät hänen tavoitteitaan. Tunteilla on historia, ja ne ankkuroituvat olennaisesti käsityksiin asiain tiloista. Tunteiden lukutaito on tähdellistä muun muassa eettisessä harkinnassa. Tunteet kertovat laajasti ja enemmän kuin onnesta tai mielihyvästä. Ne kertovat merkityksellisen hyvän haluamisesta, ja siten nostavat esiin kysymyksen, kuinka tulisi elää. (Nussbaum 2001.)

21 Alhanen 2004, 33–37.

III osa: Lastensuojelun ala

Lapsuuden, aikuisuuden ja yhteiskunnan väliset suhteet kutoutuvat tiivistetyksi lastensuojeluun monin tavoin; yhteiskunta "asuttaa" lastensuojelua aineellisesti, sosiaalisesti ja mentaalisesti.

Lastensuojelu on lakisääteistä toimintaa, ja sen on osaltaan määrä toteuttaa Lapsen oikeuksien sopimusta. Lastensuojelulaki²² jakautuu yleiseen ja erityiseen: lain tarkoitus on turvata kaikkien lasten oikeus turvalliseen kasvuympäristöön, tasapainoiseen ja monipuoliseen kehitykseen sekä erityiseen suojeluun

- 1) edistämällä lasten ja nuorten hyvinvointia vaikuttamalla kasvuoloihin ja
- 2) kehittämällä palveluja kasvatuksen tukemiseksi ongelmia ehkäisevästi sekä
- 3) turvaamalla lapsi- ja perhekohtainen lastensuojelu perheen tukemisesta avohuollon keinoin aina lapsen huostaanottoon asti jopa vastoin asianomaisten tahtoa (ks. Taskinen 2007).

Lastensuojelulakiin on tavallaan kiteytetty (yhteis)kuntapolitiikan koko paletti kasvuolojen rakenteista aina huostaanottoon. Lastensuojelulaissa tehtävänä on sekä hoitaa yhteiskuntaa huolehtimalla yleisistä oloista ja ehkäisemällä ongelmia sekä korjata niitä hoitamalla yksilöitä ja perheitä. Lastensuojelussa korjaavaa työtä on ylen runsaasti, ja velvoite painaa lastensuojelulain alaista sosiaalityöntekijä ja kasvattaa entisestään riittämättömyyden tunnetta. Voiko kenenkään toimenkuva olla niin laaja, että se ulottuu ehkäisevästä viimesijaiseen?²³ Hyviä perusteita esitetään myös sille, että lastensuojelun tulisi ulottua jokaiselle politiikan tasolle ja että lastensuojelusta karttunut tieto pitäisi kääntää laajempaan lasten hyvinvointipoliittiseen työhön. Käytännöt lastensuojelunkin piirissä vaihtelevat sen suhteen, miten yleistä ja erityistä nivotaan yhteen. Perusteltu on sekin näkökohta, että lastensuojelussa on hyvä välillä tehdä töitä tavallisemmissa oloissa, ettei sokeudu erityisessä. Sopii kysyä myös sitä, miksei velvoite koske yhtäläisesti opettajia, lääkäreitä, hoitajia, psykologeja ja muita lapsiammattilaisia.

22 Suomen ensimmäistä lastensuojelulakia valmisteltiin jo 1900-luvun alussa, se säädettiin kuitenkin vasta vuonna 1936. Puoli vuosisataa kului seuraavan lastensuojelulain säätämiseen, joka hyväksyttiin vuonna 1983. Suomen kolmas lastensuojelulaki astui voimaan vuoden 2008 alusta. Ne ovat jakautuneet yleiseen ja erityiseen, vuoden 1936 laki kosketteli kasvuoloja lähinnä säätämällä lastentarhoista.

23 Lastensuojelun kehittämishjelmassa (2004–2007) lastensuojelun ala kuului keskeisiin ja pitkään puhuttaneisiin teemoihin.

Lapsipoliittisten ohjelmien teossa kuntatasolla lastensuojelun erityisyys haakee paikkaansa (LapsiArvi 2008; Rousu 2008). Lastensuojelulakia ei tunneta laajalti, eikä se ole kotoisin paikka esimerkiksi kaavoittajille tai neuvolan ja koulun työntekijöille. Lastensuojelusta voi avautua keskiluokkaiselle elämäntavalle vieras ja ehkä pelottava maailma. Lastensuojelun tärkeys tunnustetaan, mutta sen kanssa ei haluta välttämättä olla tekemisissä. Lain tarkoitus on kuitenkin se, että kunnan johdon alaisuudessa kaikki hallintokunnat ovat osallisia kasvuolojen kehittämiseen. Samaan pyrittiin edellisessäkin lastensuojelulaissa. Lastensuojelusuunnitelman (12 §) tulee kattaa kaikki lain määrittämät tasot, ja tarvittavien toimien tulee sisältyä kunta- ja taloussuunnitelmaan (ks. Taskinen 2007, 25–27).

Kokonaisuutta koskevan velvoitteen säätämisellä lastensuojelulaissa on historiallisia ja muitakin perusteluita. Se ei kuitenkaan riitä pirstoutuneen palvelujärjestelmän pulmiin. Lapsiammattilaisten perusopinnoissa pitäisi olla yhteisesti orientoivia opetusjaksoja. Tarvitaan kokoava kaikkia hallintokuntia sitovasti integroiva lainsäädäntö lapsiväestön kasvuolojen suojelemiseksi. Nykyiset lait ja järjestelmät noudattavat perustoiltaan uria, jotka ovat syntyneet asteittain jo taakse jääneeseen teolliseen yhteiskuntaan. Pulmaa ratkotaan KASTE-ohjelmassa (www.stm.fi), jossa pyritään muun muassa luomaan eheät palvelukokonaisuudet; lasten ja nuorten palvelujen Remontti-hankkeessa tavoitteena on palvelujen kehittäminen erityispalvelujen tuella yli sektori-, professio-, valta- ja hierarkiarajojen (Solantaus 2008).

Yleisen ja erityisen tai suppean ja laajan tehtäväkentän jännitteisyys kuuluu sosiaalityön perinteisiin, toteaa Timo Toikko (2005) etsiessään siihen ratkaisuja kiteyttämällä kolme historiallisesti keskenään kilpailevaa perinnettä:

hallinnollisten toimenpiteiden perinne – yhteisöllisen muutostyön perinne

SOSIAALITYÖ

– henkilökohtaisen vuorovaikutuksen perinne

Toikko pyrkii ylittämään sosiaalityön fragmentaarisen luonteen kiinnittämällä huomio kilpailevien perinteiden taustalla oleviin ideoihin. Yhteisöllisessä muutostyössä tuetaan sosiaalista koheesiota. Henkilökohtaiseen vuorovaikutukseen perustuva työote rakentuu edelleen asiakassuhteen varaan, eikä kasvatukseenkaan ihme ole olennaisesti muuttunut (mt. 222–230). Sinällään yksinkertaiset ideat yhdistävät sosiaalityön erilaisia työtapoja, joissa risteilevät materiaallisen ja ei-materiaallisen dimension painotukset. Näistä sosiaalityötä voidaan hahmottaa myös yhtenäisenä kokonaisuutena. (Mt. 234.)

Yhteisösosiaalityö saattaa tulevaisuudessa vahvistua (osin taannoista yhdyskuntatyötä jatkaen) ja esimerkiksi nuoriso- ja kulttuuritoimen kanssa toimia laajemminkin mahdollisuuksien suojelemisessa ja luomisessa. Varhaisen tuen ytimet ankkuroituvat *mahdollistamiseen*, matalan kynnyksen palveluihin ja välittämiseen muun muassa maahanmuuttajien parissa. (Tapola-Tuohikumpu 2005). Leikkipuistot ovat vastanneet sosiaalisen yhdessäolon ja vertaistuen suuriin tarpeisiin tarjoamalla vapaata tilaa sekä toiminnan, tiedon ja avunsaannin mahdollisuuksia (Lindqvist 2008). Yhteisyyssuhteissa puutteiden ja kunnioitusvajeiden korjaaminen osaltaan ehkäisee sosiaalisia ongelmia. Yhteisösosiaalityö sijoittuu yleisen ja erityisen välimaastoon.

Vaikka mitä ilmeisimmin tarvittaisiin teos, jossa lastensuojelulain kaikki kolme toiminnan tasoa jäsenyivät samojen kansien sisällä, tässä kirjassa tarkempi katse kohdistuu vain lapsi- ja perhekohtaiseen lastensuojeluun.

Lapsi- ja perhekohtainen lastensuojelu

Perustoiltaan lastensuojelun ydin on yksinkertainen: se on lapsen kehityksen ja terveyden turvaamista ja sitä vaarantavien tekijöiden poistamista. Perhe on ensisijainen, ja lapsen oikeuksia tulee kunnioittaa, ja näin lastensuojelu perustuu *lapsikeskeiseen perhelähtöisyyteen*. Sinänsä yksinkertaisesta ytimestä versoo *lukuisia muunnelmia*, koska yksittäiset tilanteet vaihtelevat suuresti. Joskus riittää lyhyt tilapäinen apu, joskus taas tarvitaan toimia hyvinvoinnin kaikilla ulottuvuuksilla, läpi lapsuuden.

Lastensuojelutarpeen taustalla on sekä tavallisia elämänkriisejä että poikkeuksellisen koettelevia oloja ja erityisen vaativia tilanteita. Pieni ydinperhe on helposti haavoittuva, ja sitä voivat koetella myös parisuhteissa, lapsuudessa ja vanhemmuudessa tapahtuneet muutokset, kuten aiempaa vaativampi tasapainoilu yksilöllisten ja perhekohtaisten tarpeiden kesken. Tilapäinen uupumus tai yllättävät kriisit voivat suistaa perheen raiteiltaan lyhytkestoisesti.

Toistuvasti kriisiytyvissä perhetilanteissa lastensuojelu voi kulkea matkassa koko lapsuuden ja seuraavaankin polveen. Mitä lähempää tarkastelee yksittäisiä tilanteita, sitä selvemmäksi käy tilanteiden moninaisuus. Lasten turvattomuus, laiminlyönti ja pahoinpitely kietoutuvat monisyyisin tavoin muun muassa vanhempien päihteiden käyttöön, mielenterveysongelmiin, rikoksiin tai parisuhteen väkivaltaisiin ristiriitoihin. (Ks. Tarja Heinonen tässä kirjassa.)

Yhteiskunnallisessa työnjaossa lastensuojelu poikkeaa monista muista modernin työelämän töistä. Se kohdistuu pienehköön vaikkakin laajenevaan väestömäärään, mutta kohdattavat pulmat voivat juontua vaativissa tilanteissa *koko elämän kirjosta* toimeentulosta lukutaitoon, vaatteiden hankinnasta ihmissuhteisiin. Lapsen ”kehityksen ja terveyden” turvaamisessa voidaan tarvita työskentelyä inhimillisen hyvinvoinnin kaikilla ulottuvuuksilla, arjen elinoloissa ja yhteisyyssuhteissa sekä maailmaan orientoitumisessa. Suppeimminkin ymmärretyn lastensuojelun tehtäväkenttä on siis sangen laaja. Sosiaalityöntekijän tehtävänä on pitää huolta kokonaisuudesta lastensuojeluprosessin alusta sen päättymiseen asti.

Lastensuojelu toimii *perheen ja yhteiskunnan välisten suhteiden* jännitteisillä rajapinnoilla; perheen yksityisyyttä ja vanhempien ensisijaista vastuuta on kunnioitettava, mutta lasten kaltoinkohteluun on puututtava (ks. Saurama 2002). Konfliktitilanteissa käsitykset polarisoituvat usein joko vanhempien tai lapsen oikeuksien painottamiseen, ja lapsen edun tulkinta saattaa herättää kiivastakin kiistaa eri koulukuntien ja mielipiteiden välillä. Lastensuojelun erityisyydessä erityisin piirre on se, että lasta on tarvittaessa suojeltava silloinkin, kun asianomaiset vastustavat sitä.

Kun vanhempien kuormittuneisuus on suuri ja monimuotoinen, vanhemmuuden stressiä pitää helpottaa. Lastensuojelu on paljon käytännöllistä työtä, jonka keskiössä on konkreettisen avun ja tuen järjestäminen, inhimillistä arvokkuutta osoittavalla tavalla. Sen rinnalla ja siihen liittyen lastensuojelu on myös tunteiden kanssa työskentelyä ja luottamuksen hankkimista sekä erilaisissa suhdeverkostoissa työskentelyä.

Lasten ja vanhempien väliset perustavat ja kauaskantoiset suhteet muodostavat monisärmäisen kirjon, ja kaikilla ihmisillä on monimutkaisia tunteita läheissuhteissaan. Lastensuojelussa tarvitaan erityistä luovaa taitoa, jotta perustavat suhteet kantaisivat elämänkaaren mitassa; lapsi- ja vanhempi-suhteissa vuorovaikutuksen parantaminen vaatii usein kärsivällisyyttä ja muiden läheisten tukea. Paikasta toiseen lähettäminen tai palvelujen ohjaaminen perheeseen eivät riitä. Tarvitaan pysäyttämisen paikkoja viimeistään silloin, kun sosiaalityöntekijä alkaa harkita sijoituksen mahdollisuutta (Kaatra 2008). Lastensuojelulaissa säädetään asiantuntijaryhmän asettamisesta (LsL 14 §), ja sen tehtävänä on avustaa sosiaalityöntekijää vaativissa tilanteissa. Moniammatillisten työryhmien ja läheisverkostojen juurtuminen tukevasti lastensuojelun käytäntöihin vaatii paljon työtä, avointa mieltä ja nöyrää tahtoa eri osapuolilta sekä vankkaa johtoa.

Sosiaalityöntekijän rinnalla ja lisäksi sosionomit (sosiaalialan ammattikorkeakoulun tutkinto) ovat keskeisiä toimijoita lastensuojelussa. Sekä avohuollon perhetyössä että sijaishuollossa heidän ammattirooleissaan

korostuvat monet käytännölliset ”arjen pyörittäjän” tehtävät niin että lapsetkin oppivat niitä tekemään: yhteistyö vanhempien kanssa; välittävänä aikuisena, hoivaajana, auttajana toimiminen; lapsille aikuisen malli, joka vastaanottaa lasten monenlaisia tunteita, asettaa heille rajoja ja pitää huolta myös omista rajoistaan. (Pirinen 2008.) Lastensuojelun sijaishuollossa toimivien kenttä on laaja. Se ulottuu ympärivuorokautisesti ”iholla” työskentelevistä sijaisvanhemmista perhehoidossa (ks. Ketola 2008) vaikeahoitoisten nuorten suljettuun hoitoon koulukodissa (ks. Kekoni ym. 2008). Kirjan III luvussa artikkelit perustuvat intensiiviseen perhekuntoutukseen ja sijaishuoltoon.

Hyviin tuloksiin tarvitaan organisaation kestävä arvopohja ja vahva tietoisuus perustehtävästä sekä kannustava johtaminen, jossa työn kehittämiseen osallistuvat ne, joita se koskee. Asiakastyössä vuorovaikutuksen laatu ja ihmissuhteiden jatkuvuus ovat keskeisimpiä onnistumiseen vaikuttavia tekijöitä. Asiakkaan kanssa laadittua tavoitteellista suunnitelmaa ja sen etenemisen yhteistä arviointia pidetään keskeisenä nyky-ymmärryksessä. Lastensuojelussa onnistumisen perusedellytys on kohtuulliset voimavarat. Kriittisinä menestystekijöinä on nähty 1) vankka asiakaslähtöinen organisaatio, 2) osaaminen vastaa lastensuojelun ajankohtaisia vaatimuksia, 3) toimintaprosessit edistävät asiakkaan voimavaraistumista. Vaikuttavuuden kriteereiksi on havaittu: 4) asiakas kokee elämänlaatunsa kohentuneen, 5) lapsen elämässä riskitekijät vähenevät. (Rousu 2007.)

Ihmiskäsitys ja ammatillinen identiteetti

Lastensuojelussa kohdattavat jännitteet purkautuvat helposti *vastakohtapareiksi* etenkin epämuodollisessa ”tuulettavassa” keskustelussa.²⁴ Ratkaisujenkin etsinnässä kysytään: lapsi vai vanhempi, avohuolto vai sijaishuolto, tuki vai kontrolli, asiantuntijakeskeisyys vai asiakaslähtöisyys, pakko vai vapaaehtoisuus, ehkäisevä vai korjaava, valta vai vallan puute, varmuus vai epävarmuus... Henkinen ilmapiiri voi heilahdella toivorikaudesta synkkyYTEEN, mahdollisuuksien näkemisestä mahdottomuuden korostumiseen. Esiin pääsevät ”*valon ja pimeyden*” *ailahtelut* rajuinakin emotionaalisina liikkeinä, joita vuoroin voivat värittää syyllisyys ja syyllistyminen tai omavoiomaisuuden kokemus.

²⁴ kuten Lastensuojelun kehittämisohjelman puitteissa käydyissä vapaamuotoisissa keskusteluissa siitä, mitä lastensuojelu on.

Vahvoja tunteita ei voine välttää sellaisissa tehtävissä, joissa väistämättä kohdataan myös syvästi onnettomia ja pahoja tilanteita. Vastakohtaisuuksista ja tuntoisuuksien ailahteluista on hyvä olla tietoinen; tarvitaan tilaa ja välineitä niiden käsittelylle – ja sellaiseenkin rajallisuuteen suostumiselle, että joskus on tarjolla vain huonoja vaihtoehtoja. Usein on kyse *sekä–että–asetelmasta*: sekä lapsen että vanhemman hyvän ja vastavuoroisuuden etsimisestä; varmimmaltakin näyttävään tietoon sisältyy epävarmuus; asiakaslähtöisyys ei merkitse asiantuntijuuden hylkäämistä vaan sen käyttöön antamista; tuki ja kontrolli täydentävät toisiaan. Vastakohtaparien väleissä on erilaisten yhdistelmien mahdollisuuksia, ja niiden tunnistaminen lisää valinnan mahdollisuuksia.

Koulutuksessa pohjustettu ammatti-identiteetti kasvaa käytännön työssä ihmisten parissa. Se vaatii toistuvaa pohdiskelevaa tarkastelua, ihmiskäsityksen ja maailmankuvan virkistämistä, jotta voi ehkäistä leipääntymistä ja pitää itsensä ihmisarvoa kunnioittavassa asennossa. Henkiseen päivitykseen voi käyttää mitä erilaisimpia tapoja ja materiaaleja, arkisista havainnoista taiteeseen, tieteeseen ja filosofiaan tai näiden yhdistelmiä, kuten soveltavaa taidetta. Lapsen oikeuksien sopimuksen arvopäämäärät tarjoavat vahvoja elementtejä lasten ja perheiden kanssa työskentelevien ammattilaisten identiteetille. Vahva ja realistinen usko ihmisarvoon kantaa työssä, ja sen kadottaminen tekee välinpitämättömäksi ja kyyniseksi.

Käsitykset ihmisenä olemisesta, kehollisena, sosiaalisena ja henkisenä oliona, sekä hyvästä elämästä osaltaan luovat näköaloja ja toiminnan perustaa. Näitä on ihmiskunnan historiassa pohdittu runsaasti, ja ne tarjoavat ajattelun avaruutta. Hyveet ovat oikeaa ajattelua, haluamista ja tunteamista *suhteessa inhimillisiin peruskokemuksiin*: syntymään, kasvamiseen, vanhenemiseen ja kuolemiseen. Ihmisen arvokkuus on olennaisesti ruumiillisen, kuolevaisen ja haavoittuvan olennon arvokkuutta, ja onnellinen elämä edellyttää tyydytystä näissä yhteiseläimellisissä seikoissa. Elämän kehityskaari ulottuu pienen lapsen avuttomuudesta vanhuksen avun tarpeeseen. Ihmisarvon kunnioittaminen edellyttää huomiota ihmiselämän haavoittuvimpiin piirteisiin. Rajallisuuden kokemukset liittyvät kaikkein voimakkaimpiin ja syvimpiin arvostuksiin. (Sihvola 2004, 63–67, 214.) On huolehdittava, että ihmisillä on mahdollisuudet ihmisenä olemisen *eri tarpeiden tyydyttämiseen ja monenlaisen toiminnan harjaannuttamiseen*. Yhteiskunnallisia instituutioita tarvitaan oikeudenmukaisuuden hyveen vaalimiseen ja myötätuntoiseen reiluuteen inhimillistä heikkoutta kohtaan. Hyvän ja oikean valinta on vaikeaa, ja silti sitä on yritettävä, Sihvola toteaa teoksen päätteeksi.

Tunteista ja niiden myönteisistä merkityksistä hyötyminen edellyttää *tunteiden säätelyä*. Tunteiden säätelyn peruskuvio kehittyy varhain lapsen ja hänen hoitajansa vuorovaikutuksessa, ja siihen vaikuttaa paljon ympäröivä tunneilmasto. Tunteiden säätelyä voi opetella läpi elämän. Nykytutkimuksen valossa näyttää siltä, että kielteisten tunnekokemusten märehtiminen tai tunneilmaisun tukahduttaminen eivät ole hyödyllisiä strategioita. Sen sijaan harjaantuminen tunteiden ilmaisussa auttaa kommunikaatiota ja toimii stressin käsittelykeinona. Kyky tunnistaa ja ilmaista omat tunteet sekä tunnistaa toisten tunteet auttaa käyttämään tunteita ajattelun apuna ongelmien ratkaisussa ja hahmotettaessa useampaa näkökulmaa. Tunnetaitojen opettelu sisällyttäminen hoitotyötä tekevien koulutukseen on perusteltua. (Kokkonen & Kinnunen 2008.)

Ihmiskäsityksen osana käsitys ihmisestä lapsena ohjaa toimintaa. Jokaisesta lapsesta täytyy pitää, ja häntä pitää kannustaa ja innostaa, sanoo Eija Reinikainen (2007) kertoessaan kolmen vuosikymmenen pituisesta erityisopettajan työstään. Hänen ammatti-identiteettinsä perustuu vakaukselle, jonka perusimperatiivi on lapsen arvostaminen ja kunnioittaminen, yli kaikkien muiden tavoitteiden ja tarpeiden. Kun koulun aikuiset eivät tunne lapsia ja lapset eivät tunne aikuisia, pienistäkin törmäyksistä saattaa syntyä "erityislapsen" tuottamisen kierre. Pahimmillaan se johdattaa lapsen juuri sinne, mistä häntä olisi autettava pois. Lapsen vaikeuksista alkaa kasvaa muuri lapsen ympärille; suurikin joukko asiantuntijoita voi jäädä paljosta paperista ja puheesta huolimatta tietämättömäksi siitä, miten lapsi tilanteen kokee ja mitä pulmien taustalla on. Eija Reinikainen on vakuuttunut, että *jokainen lapsi haluaa oppia ja tehdä hyvää*.

Samaan on päätynyt lastensuojelussa Ville Turkka, joka sanoo, ettei selaista lasta olekaan, joka haluaisi olla huono. Jos nuori ei ole oikein tervetullut kotiin eikä kouluun, niin vaikea hänen on uskoa olevansa tervetullut minnekään. Turkka penää ammattilaisten välittämistä. Nuorille pitää opettaa huolen pitämistä itsestä silloin, jos he eivät ole sitä oppineet. Ja se alkaa tunteiden tunnistamisesta. (Mykkänen 2008.)

Lastensuojelussa ja ylipäättään ihmistyössä, kuten lääkäreillä ja opettajilla, on tarpeen voida pysähtyä tutkimaan, missä asennossa on suhteessa itseensä ja muihin: *onko olo ja ote oikeaa ja elävää*, vai onko leipääntyminen tehnyt välinpitämättömäksi tai suorastaan vihamieliseksi. Vai onko riittämättömyyden paino uuvuttanut? Ammatillisen identiteetin tutkiminen ja sen avartava kehittäminen ovat lastensuojelussa selviytymisen ehto, ja siinä tarvitaan monenlaisia välineitä sekä tottumusta pohtia omaa toimintaansa ja ajatteluaan. Henkilökohtaisen ja ammatillisen identiteetin kehityskysymykset menevät monilta osin päällekkäin tai limittäin. Rajallisuuden

taju helpottaa, ja työn palkitsevat puolet pääsevät esiin (Sava 2004). Pelkän tiedon varassa ei voi selvitä, ja moniulotteisissa tehtävissä ammatillinen identiteetti kehittyy elämän läpi.

Seuraavassa Irkka Peltosen tarina perhekohtaisesta lastensuojelutilanteesta "kuvittaa" lastensuojelua kolmelta tasolta: yhteiskunnallisena instituutiona, käytännön toimintana ja inhimillisinä kokemuksina (Pösö 2007). Työntekijä toimii yhteiskunnallisen instituution edustajana, jonka oma moraalikoodisto sekä lapsuudesta että opinnoista oli johtanut pelkäämään muiden asioihin puuttumista ja vallankäyttöä. Pohtimalla omaa asemaansa ja tehtäväänsä työntekijä pääsee sellaisiin käytännön toimiin, jotka auttavat perhettä ja joihin kyseisessä kaupungissa oli palveluita tarjolla. Tarina kertoo myös tilanteeseen liittyvistä tunteista ja kokemuksista sekä osoittaa jännitteeseen vastakohtien puntarointiin. Merkille kannattaa panna, että tarina kertoo uudesta työntekijästä, mutta sen kertoo viisas ja kokenut työntekijä. Lapsuuden, aikuisuuden ja yhteiskunnan suhteissa lastensuojelu tekee kaukaa katsoen pieniä mutta läheltä koettuna vahvoja konkreettisia tekoja.

TARINA

Irkka Peltonen

Uusi työntekijä työpöytänsä ääressä

Aloitin tarinalla Seijasta, Pekasta ja heidän kolmesta lapsestaan sekä rouva Korhosesta, naapurista.

Olin aivan uusi työntekijä ja toimin sosiaalityöntekijän viransijaisena tehtäväalueenani lastensuojelu, kun sain puhelun rouva Korhoselta. Hän kertoi naapuriinsa muuttaneen uuden perheen, jonka mies ei ollut koskaan kotona. Koska elementtitaloissa on varsin hyvä kuuluvuus, rouva Korhonen kuuli erityisesti kylpyhuoneessa ollessaan pienen tytön itkun ja pyynnöt ”äiti, kiltti, äiti rakas, älä lyö” ja sen jälkeen lapsen parkumista kivusta. ”Kyllä siihen nyt on puututtava, se on ihan kauheata kuunneltavaa, joku raja sitä sentään täytyy olla kurittamisessakin.”

En osannut haastatella rouva Korhosta silloin. Myöhemmin yritimme rakentaa kysymysten sarjaa, joka antaisi meille tarvittavat tiedot ja selvittäisi, miten todenperäinen soittajan kuvaus tilanteesta on. En tiennyt, mitä olisin tehnyt. En ollut osannut varautua eteen tuleviin tilanteisiin etukäteen. En tehnyt sitten mitään.

Viikon kuluttua rouva Korhonen soitti uudelleen ja lisäsi kertomukseensa, että perheessä on kolme lasta. Nuorimmaista naapurin rouva työntää vaunuissa. Tyttö ja poika ovat noin neljän ja kolmen vanhat. Se (naapurin rouva) käy kaupassakin aina jo hämärän tultua ja kantaa sieltä kaljaa. Roskat se vie pimeällä, eikä koskaan ole ulkona lasten kanssa. Tyttö on taas ollut kovassa käsittelyssä. ”Jos ette nyt puutu, minä teen teistä valituksen.”

Miksi epäröin?

Jokaisella sosiaalityöntekijällä (ihmisellä) on mielessään käsitys siitä, mikä on hyvää ja mikä pahaa, milloin uskoo toimivansa oikein ja milloin pelkää toimivansa väärin. Kutsun tätä ajatusten ja tunteiden aluetta työntekijän moraalikoodistoksi. Niiden avulla työntekijä suuntaa toimiaan. Moraalikoodistoon vaikuttavat omat kokemukset, auktoriteettien opetukset, tutkittu ja oletettu tieto sekä tunteet. Joskus tunteet tai ennakkoaavistukset voivat olla niin voimakkaita, että työntekijä toimii niiden ohjaamina ja vasta jälkeinpäin ymmärtää miksi. Rouva Korhosen soiton jälkeen jouduin todelliseen moraaliseen ristiriitaan. Siksi epäröin, enkä aluksi tiennyt, mitä tehdä. En siis tehnyt mitään. Oma tausta määrittää moraalikoodistoa.

Asuin osan lapsuuttani Tampereen Amurissa ja silloinkin, kun emme asuneet siellä, kävimme siellä saunassa. Jäin saunamatkalla isoäitini Hilja Marian luo lauantai-illaksi ja sunnuntain vastaiseksi yöksi Amurinkadulle. Hänellä oli asuntonaan yksi kamari ja osuus keittiöön niin kuin kolmella muullakin samaa keittiötä käyttävällä ruokakunnalla. Keittiö oli suorakaiteen muotoinen. Sen pitkällä sivuilla oli molemmilla kaksi ovea, jotka johtivat kamareihin. Hilja Marian seinänaapurina oli Niemen Aune, häntä vastapäätä keittiön toisella puolella asuivat Virtaset ja Hilja Maria vastapäätä lapseton, ikääntynyt Lahden pariskunta. Virtasten perheeseen kuuluivat isä ja äiti Maija sekä heidän kaksi lastaan.

Jotta seuraavat tapahtumat saisivat oikean ajankuvan, kerrottakoon, että ne tapahtuivat neljäkymmentäluvun lopussa, jolloin olin neli- tai viisivuotias. Virtanen, häntä kutsuttiin aina niin, oli hiljainen perheenisä, joka oli töissä vain silloin tällöin rakennuksilla apumiehenä. Muulloin hän hoiti tyttäriään kotona. Äiti Maija hankki perheelle elannon tehtaassa. Lauantaisin saunan jälkeen Virtanen nautiskeli hissukseen pöytäviinaansa aina siihen asti, kun pullon sisältö näytti muuttuvan rähinäviinaksi. Hänen äänensä kohosi asteittain, muuttui sitten uhkaavammaksi ja uhkaavammaksi. Jos tilanne pääsi jatkumaan, alkoi huoneen vähä kalustus lennellä ja lopulta Maija sai iskuja ympäri kehoa tai kasvoihin. Näin oli tapahtunut kahdesti ennen kuin Aune ja Hilja Maria puuttuivat asioiden kulkuun.

Aune haki heti töistä tultuaan vintistä patjat lämpiämään oman huoneensa lattialle. Kun Virtasen ääni alkoi kohota, Aune aukaisi Virtasten oven, jätti oman ovensa auki ja komensi Maijan ja tyttäret omalle puolelleen. Hän seisoj keskellä kapeata keittiötä kuin liikennepoliisi kädet levällään ohjaten uhatut äidin ja lapset omaan huoneeseensa turvaan sunnuntain vastaiseksi yöksi.

Samaan aikaan kun Aune aukaisi ovensa, Hilja Maria meni myös ovensa suulle seisomaan, minä seisojin näytelmän hiljaisena todistajana hänen vierellään ja pidin kiinni hänen hameenhelmastaan. Kahden vahvan naapurin naisen tahtoon Virtasen uho aina laantui, ja hän meni nukkumaan humalansa pois. Lauantain rauha laskeutui Amurinkatu seitsemääntoista ilman poliisia ja päivystävää sosiaalityöntekijää noin vuonna 1949.

Kun katselin ulos työhuoneeni ikkunasta hämärtyvää kainuulaista iltapäivää rouva Korhosen ensimmäisen puhelun jälkeen, muistin Hilja Marian ja Aunen toiminnan perheväkivaltatilanteessa ja amurilaisen ratkaisun siihen. Olin tottunut siihen, että naapureiden ja sukulaisten asioihin sai puuttua ja puututtiin, mutta viranomaisille kantelua pidettiin häpeällisenä.

Nyt olin itse viranomainen, vaikkakin varsin tuore sellainen ja kokematon. Oma puuttumisen ongelmallisuuteni oli niin voimakas, että en pystynyt miettimään tilannetta lapsen kannalta, joka itkien pyysi, ettei äiti löisi. Aikakauteni käsitykset siitä, miten olisi hyvä ja oikein toimia, sumensivat täydellisesti vastuuni

ja velvollisuuteni tilanteessa. Opiskeluni ajoittui ajankohtaan, jolloin sosiaalihuollossa puhalsivat uudet liberaalit tuulet. Kuu-sikymmenluvun loppupuolelta aina tähän päivään asti kaikenlaisen kontrollin, jota puuttuminen ilman muuta on, on katsottu olevan pahaksi. Perheen koossapitäminen, asiakaslähtöisyys, asiakkaiden tarpeiden ja voimavarojen huomioiminen ovat olleet hyvän sosiaalityöntekijän tunnusmerkkejä.

Minä halusin olla hyvä työntekijä, enkä keksinyt, miten sitä olisin, jos menisin ja kysyisin naiselta, lyökö tämä lastaan. Olin opiskellut myös sosiaalityöntekijöiden eettisiä ohjeita, missä niissäkin korostettiin ihmisten itsemääräämisoikeutta ja varoiteltiin vallan käytöstä suhteessa asiakkaisiin.

Minä pelkäsin käyttää valtaa, enkä ottanut vastuuta, joka minulle viranomaisena kuului.

Rouva Korhonen opettaa virkavastuuta

Kun rouva Korhonen seuraavan kerran soitti, nyt jo selvästi kiihtyneenä, ehdotin hänelle, että hän seuraavalla kerralla, kun naapurista kuuluu huutoa ja itkua, menisi ja soittaisi heidän ovikelloaan ja kysyisi, onko täällä jokin hätä. Sain ehdotukseeni selkeän tulikivenkatkuisen vastauksen: ”Kyllä se nyt on niin, että ihmisten asioihin puuttuminen on viranomaisten tehtävä ja jos te ette nyt tee mitään, minä kantelen vaikka lääniin asti.”

Hän oli oikeassa. Hän oli ymmärtänyt oikein kansalaisena ilmoitusvelvollisuutensa ja toimi sen mukaisesti. Hän myös tiesi, että virkamiehenä minusta voi kannella ja että oma työni siten on kontrolloitua. Mitä enemmän sukulaisten ja naapureiden puuttuminen ja apu heikkenevät, sitä enemmän läheisverkostoissa aiemmin hoidetut tehtävät siirtyvät viranomaisille. Kuitenkin oli hyvä, että hän soitti, koska minulla viranomaisena oli käytössäni sellaisia apukeinoja, joita hänellä ei ollut. Naapurinrouvan päivittäistä kuulumisten vaihtoa ja kahvitteluhetkeä minä en kuitenkaan voinut antaa.

Miksi minä lähdin kotikäynnille, millä oikeutuksella, millä velvoituksella, minkälaisella vallankäytöllä varustettuna? Koska lastensuojelu käyttää suurta yhteiskunnallista valtaa ja liikkuu aina arkaluonteisella alueella, yhteiskunnan ja perheen välisellä rajalla, on sen toiminta tarkoin säädelty laissa. Lakiin on kirjattu lastensuojelutoiminnan keskeiset periaatteet ja laki muodostaa lastensuojelutyölle viitekehyksen. Se rajaa ja määrittelee toimintaa. Lainsäädännön taustalla on aina kunkin yhteisön ja yhteiskunnan moraalikoodisto.

Kun rouva Korhonen oli tehnyt lastensuojeluilmoituksen, minun velvollisuuteni oli tutkia se. Tutkiminen edellyttää sitä, että otan selvää, mistä on kyse, ja sitä ei voi tehdä puuttumatta tavalla tai toisella perheen elämään. Lähdin siis täyttämään velvollisuuttani.

Perheen autonomiaan tunkeutuminen

Autonomia (itsemääräämisoikeus) on yleisesti hyväksytty oikeusperiaate länsimaisissa yhteiskunnissa. Lastensuojelun kannalta erityisen tärkeä on Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8. artikla, joka säätelee perheen ja yksityisyyden suojasta. Artiklan nimi on ”Oikeus nauttia yksityis- ja perhe-elämän kunnioitusta”. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimien harkitsee tätä artiklaa suhteessa YK:n Lapsen oikeuksien sopimuksen lapsen etua koskeviin säädöksiin ratkaistessaan sille tehtyjä valituksia tai kanteluita.

Itsemääräämisoikeutta ja yksityisyyden suojaa on kuitenkin aina tarkasteltava suhteessa jonkun henkilön turvallisuuteen tai oikeuksiin. Ei voi olla periaatetta, joka aina olisi ehdottoman hyvä, kysymättä rikkooko periaate jotain toista periaatetta. Lastensuojelulaki on oikeastaan laki, joka kertoo, missä tapauksissa perheen yksityisyyden suojaan saa ja pitää puuttua.

Kun Seija avasi oven ja kerroin kuka olen ja mikä on toimipaikkani, näin hänen kasvoillaan pelästyneen ja pakenemaan valmiin ihmisen. Hän aikoi vetäistä oven kiinni nenäni edessä, mutta ehdin tarttua siihen. Pyysin häntä kuiskaten päästämään minut sisälle, ennen kuin naapurit reagoivat tilanteeseen. Olin tullut yksityisen suojan alueelle. Seija oli vihainen ja siihen hänellä oli oikeus.

Kun kysyin, olisiko mitään, mitä me voisimme tehdä hänen ja lasten hyväksi, kuulin katkeran kertomuksen siitä, miten päivähoitopaikka oli evätty, kotiapua ei annettu, ammattikurssi meni sivu suun. Seijan äiti oli kuollut ja isä sairasti. Seijan miehen, Pekan, vanhemmat katkaisivat totaalisesti välinsä sen jälkeen kun selvisi, ettei Pekka aio jatkaa tilan pitoa. Seija oli yksin lasten kanssa kerrostaloasunnossa. Hän kuvasi elämäntilanneettaan: ”Minun elämäni on ajautunut umpiperään, lapset ovat makuuhuoneessa nukkumassa, ota heidät mukaasi, minä en enää jaksaa.”

Pekka ja Seija olivat muuttaneet läheiseltä maaseudulta kaupunkiin Pekan saatua työpaikan Helsingistä. Jotta hän pääsisi kotiin torstaina puolen yön aikaan perheensä luo, he ostivat kaupungista asunnon. Kaupunki oli vieras, mummolat matkan päässä, talossa eikä koko kaupungissa ollut tuttavita. Seija olisi halunnut ammattikurssille, muttei saanut lapsia päivähoitoon. Nuorin lapsi valvotti yöt, eikä hän muistanut, milloin olisi nukkunut kunnolla. Olut auttoi päivällä lastenkin nukkuessa, lyhyeen hataraan uneen. Pekka saapui kotiin torstai- tai perjantai-iltana humalassa, poti krapulaansa seuraavana päivänä. Lauantain Seija pesi Pekan pyykkejä. Sunnuntai jäi ainoaksi päiväksi, jolloin heillä oli jonkinlaista perhe-elämää. Silloinkin Seija varusti Pekalle eväitä matkaan.

Seija myönsi lyöneensä nelivuotiaasta Hannaa, jos tyttö osoitti oman tahtonsa. Hän kertoi sen itkien. ”Ei minusta tällainen äiti pitänyt tulla.”

Puuttuminen on välittämistä

Lähdin liikkeelle yksinkertaisesti laittamalla asiat tärkeysjärjestykseen. Ensin oli huolehdittava Seijan uupumuksen ja väsymyksen hoidosta ja järjestettävä hänelle aikaa käydä kaupungilla, sitten päivähoitopaikka lapsille, sitten ammattikurssi ja kotiapua vielä jatkossakin tarvittaessa. Minulla oli mahdollisuus tehdä se, koska lastensuojelutyöntekijänä palveluksia pyytäessäni Seijan ja lasten tarpeet asetettiin muiden hakijoiden edelle. Minulla oli mahdollisuus räätälöidä ja koordinoida tarvittavat tukitoimet juuri siksi, että edustin lastensuojelua. Valta itsessään ei ole paha, sitä on oltava ja jonkun sitä on käytettävä. Panin käytössäni olevan vallan palvelemaan perhettä.

Kodinhoitaja saapui, kun olin lähdössä, ja ryhtyi tekemään suunnitelmaa Seijan kanssa, miten hänelle turvataisiin mahdollisuudet lepoon. Ovella lähtiessäni kotikäynniltä Seija sanoi: "Oli hyvä kun tulit, täällä ei ole kahteen kuukauteen käynyt kukaan, anteeksi, että huusin." Lähtöni oli hyvin erilainen kuin tuloni. Olin oppinut sosiaalityöntekijänä jotain aivan muuta kuin periaatteellisia asioita opiskellessani. Yksin jättäminen on hylkäämistä, se on kontrollin muodoista pahin. Jos muuta apua ei ole, on yhteiskunnan edustajan apu otettava käyttöön. Silloin kun omat voimavarat ovat aivan lopussa, ei voi katsoa vierestä, vaan on tarjottava niitä palveluita, joita meillä on käytettävissä.

Seija tunsu vastuunsa äitinä, sitä vastuuta minun ei tarvinnut ottaa. "Umpiperään" ajautuminen sai Seijan itsekontrollin pettämään. Normaali palvelut (päivähoito, kotipalvelu, työllisyyskurssit) voivat silloin toimia puskureina umpikujaan joutumista vastaan. Seijan tapauksessa ne toimivat. Olinko ollut estämässä syrjäytymiskehityksen alkua?

Terapian ja lastensuojelun ero on siinä, että lastensuojelussa tarvitaan toisinaan huomattavasti direktiivisempiä tapoja tehdä työtä, kun taas terapia yrittää tarjota vaihtoehtojen kirjjon.

Eräänä päivänä tapasin pihassa perhepäivähoitajan kanssa Hannan, Timon ja Nellin. Vasta nyt mietin, minkälaisia heidän päivänsä olivat olleet suljettujen sälekaihtimien takana kotona väsyneen, toisinaan tokkuraisen äidin kanssa, jonka suuttuminen ei ollut ennakoitavissa. Leikki-ikäiset lapset olivat todennäköisesti oppineet välttämään meluamista ja odottaneet, että äiti taas jaksaisi ottaa heidät huomioon. Olivatko painostavat päivät ja äidin masennus sekä yllättävät kiukunpurkaukset pahempia kuin äkkinaiset läpsäytykset vai kannattaako sitä miettiä? Väki-valtaa on menettää oikeus viettää lapsen arkipäivää.

Leikki oli palannut lasten elämään, samoin nauru.

Tarja Heino

Lastensuojelun tilastot, asiakkaat ja palvelut

Sosiaalityöntekijä, juniori tai seniori, on aina uuden tilanteen ja selvitystehtävän edessä tutkiessaan lapsen ja perheen lastensuojelun tarvetta ja kohdatessaan asiaan liittyviä ihmisiä. Irkka Peltosen kuvaus edellä avaa tilanteen monet ulottuvuudet. Naapurin määrätietoinen yhteydenotto painostaa sosiaalityöntekijän lopulta hankkimaan asiasta lisää tietoa. Tänä päivänä asiakastietojärjestelmä (ATJ) on kytketty väestörekisteritietoihin ja sosiaalityöntekijä saa napinpainalluksella sen sisältämän tiedon. Myös ilmoitukset kirjataan ATJ:ään. Monessa kunnassa on sovittu, miten näissä tilanteissa menetellään, ja liikkeellelähdistä saatetaan keskustella jopa tiimissä. Suhtautuminen kotikäynteihin on vaihdellut. 1970-luvulla oli tapana aina tehdä kotikäynti, mutta jo 1990-luvulla odotettiin, että asiakas tulee toimistoon.

Seijan, Pekan ja kolmen lapsen elämä avautuu sosiaalityöntekijälle kerros kerrokselta. Lapsia kuvataan vähän; keskustelu virtaa Seijan purkauksien kautta. Isä on muualla. Tilanteessa kuvastuu yhteiskunnallinen suuri murros: taloudelliset paineet ja elinkeinorakenteen muutos, pienten maatilojen kannattamattomuus, maalta kaupunkiin siirtymä, rakennetyöttömyyden pakottama perheen "hajoaminen" viikonloppuperheeksi, yhteydenpidon vaikeudet vanhempaan sukupolveen, yksinäisyys kerrostalon seinien sisällä, viikonloppujen ruuhkat ja paineet, pettymys perhe-elämään, unelmien umpiperä.

Yhteiskunnallinen rakennemuutos on tullut esimerkkiperheen arkeen ja pakottanut sen uusiin järjestelyihin asumisen ja toimeentulon hankkimiseksi. Kun järjestelyt eivät toimineet vaan tuottivat ongelmia, yhteiskunta tuli perheeseen toista kautta. Tässä tilanteessa sosiaalityöntekijällä oli annettavaa: hän saattoi järjestää palveluja, jotka helpottivat arjessa ja jotka mahdollistivat aikuiskontakteja äidille sekä lapsille toimintaa muiden lasten kanssa, tulevaisuuteen tähtääviä tekoja. Lastensuojelussa on tilanteita, joissa pitää voida toimia heti ja joissa konkreettista apua pitää voida järjestää. Jäljempänä tarkastellaan sitä, missä määrin ja millaisia palveluja on tarjolla.

Tämä artikkeli koostuu kolmesta osasta. Ensin kuvaan lastensuojelun kehitystä tilastojen kautta. Toiseksi piirrän kuvaa lastensuojelun asiakkaista ja vertaan näiden lasten perhetaustaa ja hyvinvointia koko lapsi-

väestöön. Kuvaan myös, millaisia eroja lasten välillä havaitaan, kun lapsi tulee asiakkaaksi tai kun hän tulee huostaan otetuksi. Kolmanneksi kuvaan lastensuojelun palvelujärjestelmää yhtäältä lakimääritysten ja toisaalta käytäntöjen kirjon kautta. Lopuksi tarkastelen kehityssuuntia ja pohdin valtakunnallista ohjausta.

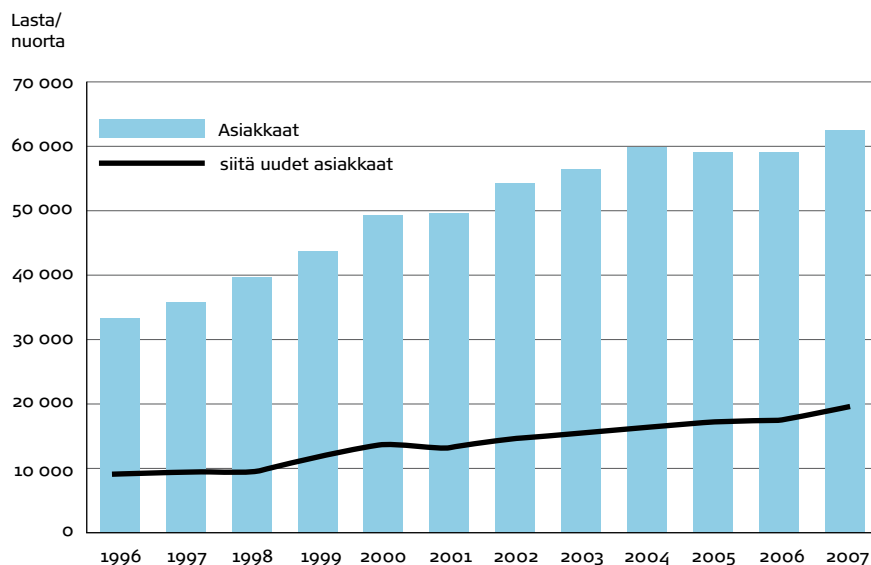
I osa: Lastensuojelun kehitystrendejä

Lapsen tarve lastensuojelun avohuollon asiakkuuteen kertoo siitä, että lapsen terveys ja kehitys on vaarantunut niin paljon, ettei perheitä ja lapsia voida auttaa riittävästi kunnan peruspalvelujen kautta ja että lapsi ja perhe ovat tämän takia lastensuojelun sosiaalityön ja avohuollon tukitoimien tarpeessa.

Avohuollossa asiakasmäärät kasvaneet

Lastensuojelun avohuollon asiakkaiden kokonaismäärä on kymmenessä vuodessa kaksinkertaistunut: avohuollon asiakkaana olleiden lasten ja nuorten määrä on lisääntynyt 30 000:sta yli 60 000:een.²⁵ Vuonna 2007 näitä asiakkaita oli kaupungeissa (6,4 %) enemmän kuin maaseutukunnissa (5,0 %) suhteessa alaikäiseen väestöön. Vuosittain myös uusien lastensuojelun avohuoltoon asiakkaaksi tulleiden lasten määrä on kasvanut, ja se oli noin 30 prosenttia asiakkaiden kokonaismäärästä tilastokauden lopussa. (Kuvio 1.)

25 Lastensuojelun asiakasmäärien ja lastensuojelutoimien kehityksen valtakunnallinen kuvaus perustuu Stakesin ja sittemmin THL:n ylläpitämään Lastensuojelurekisteriin. Osa käytetyistä kuviosta on julkaistu aiemmin Lastensuojelutilastossa (www.thl.fi). Osa taulukoista on tehty erikseen tämän artikkelin tarkoituksiin, mistä kiitokset THL:n Tuula Kuoppalalle.

Kuvio 1. Lastensuojelun avohuollon piirissä olleet lapset ja nuoret vuosina 1996–2007.

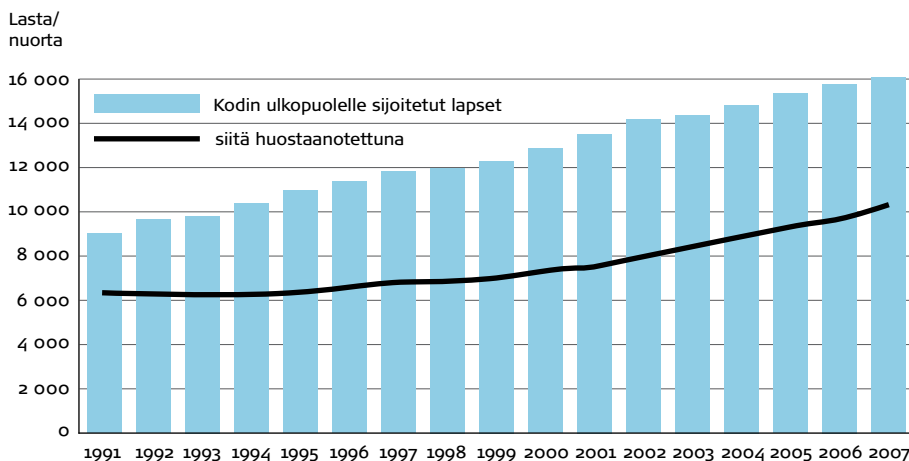
Lähde: Lastensuojelu. SVT. Stakes

Kasvaneiden asiakasmäärien taustalla on useita syitä. Lastensuojelun tarve on lisääntynyt, lasten pahoinvointia on raportoitu yhä enemmän. Yhteiskunnalliset lapsiperheiden tilanteeseen vaikuttavat tekijät liittyvät elinkeino- ja ikärakenteen muutoksiin, sosioekonomisiin edellytyksiin, työ- ja perhe-elämän yhteensovittamisen vaikeuksiin. Lastensuojelun avohuollon tilastot kuvaavat myös kuntakohtaisia vaihteluita. Kun syitä kysyttiin kunnista, niiden vastauksissa viitattiin monenlaisiin tekijöihin ja kehityskulkuihin: työntekijöiden vaihtuvuus, kunnassa toteutetut organisaatio- ja palvelurakenteen muutokset, muuttuneet tilastointiperusteet, lisääntynyt varhainen puuttuminen havaittuihin ongelmiin, verkostoyhteistyö ja yhteistyömenetelmien kehittyminen. (Ks. Heino ym. 2005.) Alueellinen ja kuntien välinen erilaistuminen sekä palvelujen kirjo ovat lisääntyneet. Lapset ovat saatavan avun suhteen eriarvoisessa asemassa maan eri osissa.

Huostaanotot ja sijoitukset oman kodin ulkopuolelle lisääntyneet

Vuoden 2007 aikana oli kodin ulkopuolelle sijoitettuna yhteensä 16 059 lasta ja nuorta (1,2 % vastaavasta ikäryhmästä), kun 15 vuotta sitten tällaisessa tilanteessa oli alle 10 000 lasta ja nuorta (0,7 % ikäryhmästä). Niin kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten kokonaismäärä kuin myös huostaanotettujen lasten määrä on lisääntynyt joka vuosi. (Kuvio 2.)

Huostaan otettuna oli kaikkiaan 11 105 lasta vuoden 2007 aikana. Vuoden viimeisen sijoitusperusteen mukaan huostassa oli 10 207 lasta. Lasten huostaanotot ovat vuosi vuodelta lisääntyneet. Uusien huostaanottojen määrä on kaksinkertaistunut: kun vielä vuonna 1994 otettiin vuoden aikana 1 200 lasta huostaan, vuonna 2005 otettiin huostaan jo 2 400 lasta.

Kuvio 2. Kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten ja nuorten sekä huostaanotettujen lasten määrä vuosina 1991–2007.

Lapsen ja vanhempien kannalta on eroa sillä, perustuuko lapsen sijoitus huostaanottopäätökseen vai johonkin muuhun sijoitusperusteeseen. Lapsen huostaanotto on viimesijainen interventio, ja se on mahdollista tehdä, vasta kun kolme kriteeriä täyttyy samanaikaisesti: 1) puutteet lapsen huolenpidossa tai muut kasvuolosuhteet uhkaavat vakavasti vaarantaa lapsen terveyttä tai kehitystä, taikka lapsi vaarantaa vakavasti terveyttään tai kehitystään käyttämällä päihteitä, tekemällä rikoksia tai muulla niihin rinnastettavalla käyttäytymisellään, 2) avohuollon palvelut eivätkä muut avohuollon tukitoimet ole lapsen edun mukaisen huolenpidon toteuttamiseksi sopivia tai mahdollisia, taikka ne ovat osoittautuneet riittämättömiksi, ja 3) sijaishuollon arvioidaan olevan lapsen edun mukaista. Huostaan otetun lapsen asiassa sosiaalitoimi voi päättää rajoitustoimista ja lapsen asuinpaikasta sijoittaessaan lapsen oman kodin ulkopuolelle. Avohuollon tukitoimia ei voi käyttää asianomaisen tahdon vastaisesti.

Kaksi kolmesta (64 %) asuu kodin ulkopuolella huostaan otettuna. Tahdon vastaisten huostaanottojen määrä ja osuus on kasvanut. Myös kiireellisten huostaanottojen osuus lasten huostaanottooperusteena on kasvanut.

Kaikista vuoden aikana kodin ulkopuolelle sijoitettuna olevista lapsista on vuoden viimeisen sijoitusperusteen mukaan 22 prosenttia ollut sijoitettuna avohuollon tukitoimena ja 14 prosenttia jälkihuoltona (huostaanoton jälkeen). (Taulukko 1.)

Taulukko 1. Kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten ja nuorten määrä vuoden viimeisen sijoitusperusteen mukaan 1992–2007

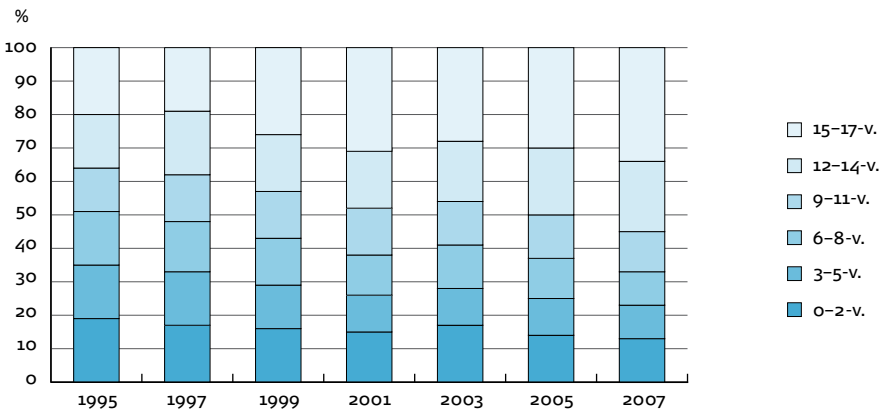
Sijoitusperuste	1992	1997	2002	2007
Avohuollon tukitoimi	1 976	3 184	3 614	3 497
Kiireellinen huostaanotto	195	281	433	834
Huostaanotto	5 375	5 472	6 162	7 312
Tahdonvastainen huostaanotto	813	1 032	1 396	2 061
Jälkihuolto	1 136	1 684	2 408	2 282
Yksityinen sijoitus	141	183	169	73
Yhteensä	9 636	11 836	14 182	16 059

Kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten vuoden viimeinen sijoitusperuste on useimmiten huostaanotto. Huostaanotto on voimassa toistaiseksi, ja se on periaatteessa tarkoitettu väliaikaiseksi toimeksi. Käytännössä siinä on kuitenkin usein kysymys pitkäaikaisesta huolenpidosta, vaikka epävarmuus sen kestosta saattaakin leimata arkea. Vaikka lasten tilastovuoden viimeinen sijoitusperuste on useimmiten huostaanotto, lapsen elämän ensimmäinen sijoitus kodin ulkopuolelle toteutuu sen sijaan avohuollon tukitoimena. Lasten sijoituspolut vaihtelevat: lapsi voi esimerkiksi päätyä monia vuosia kestävään huostaanottoon ja huolenpitoon perhehoidossa, muutaman vuoden hoitajakseen laitoshuollossa, lyhyeen kriisisijoitusjaksoon vastaanottoyksikössä taikka useisiin sijoitusjaksoihin eri paikoissa.

Käytännöt eroavat kunnittain, ja näitä lasten sijoituspolkuja pitäisikin tutkia tarkemmin. Lasten sijoituspäätöksiä ohjaavat myös muut kuin lapsen tarpeeseen liittyvät tekijät. Palvelujen tarjonta ja saatavuus vaikuttavat. Sijoitusperusteiden käytön vaihtelulla näyttäisi olevan yhteyttä myös lamavuosien ja kuntatalouden notkahduksen kanssa. Lamavuosina uusia huostaanottoja tehtiin vähän, ja sen sijaan lisääntyi avohuollon tukitoimien käyttö lasten sijoitusperusteena. Kun lama taittui ja peruspalvelu- ja oli ohennettu, käytettiin (tai jouduttiin käyttämään) 1990-luvun lopulla yhä enemmän kiireellisiä toimia (ks. tarkemmin Heino 2009).

Nuorten huostaanotot lisääntyneet

Suhteellisesti eniten ovat lisääntyneet murrosikäisten lasten huostaanotot. Vauvojen osuus kaikista huostaanotoista on vastaavasti pienentynyt. Toisaalta, vaikka alle kouluikäisten lasten uudet huostaanotot ovatkin suhteessa muihin ikäryhmiin vähentyneet, määrällisesti ne ovat kuitenkin yhä lisääntyneet. Alle 6-vuotiaiden lasten huostaanotot lisääntyivät 371 lapsesta 537:een, kun samana ajanjaksona (1995–2007) nuorten, 15–17-vuotiaiden, huostaanotot lisääntyivät 217 lapsesta 775 lapseen.

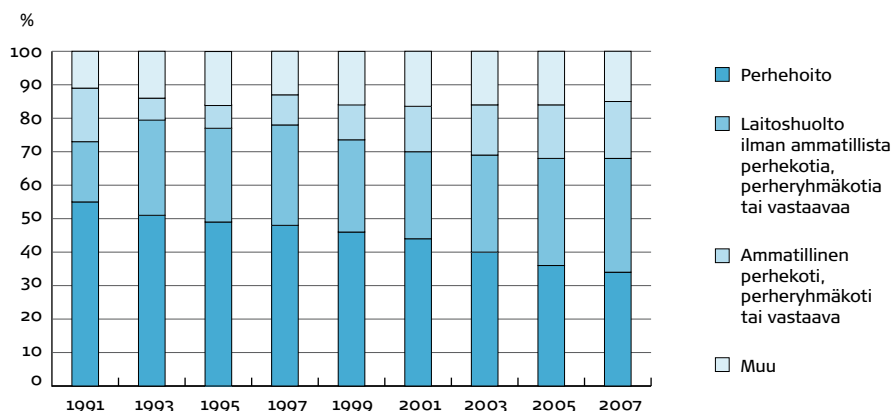
Kuvio 3. Vuoden aikana huostaan otetut (uudet) lapset ikäryhmän mukaan vuosina 1995–2007, %.

Avohuollon tukitoimena sijoitetuista lapsista joka neljäs on ollut alle 3-vuotias, eikä tämä osuus ole oleellisesti muuttunut (ks. tarkemmin Heino 2009). Niinpä erityisesti alle 3-vuotiaita lapsia (usein perheineen) hoidetaan kodin ulkopuolella ilman huostaanottoa. Annina Myllärniemi (2005) toteaaakin, että mitä pienemmästä lapsesta on kyse, sitä korkeammalla näyttäisi olevan huostaanottokynnys. Myös 15–17-vuotiaiden koulunkäynnin loppuun saattamista saatetaan tukea perhekodeista ja laitoksista, ilman että lasta on tarve ottaa huostaan. Tämän ikäisten huostaanotot ovat kuitenkin olleet yhä tavanomaisempia. 12–17-vuotiaiden huostaanottojen osuus kaikista huostaanotoista on lisääntynyt 48 prosentista 55 prosenttiin.

Yhä enemmän lapsia laitoksissa

1990-luvun puolivälissä 3 921 lapsen ja nuoren vuoden viimeinen sijoituspaikka oli laitoksessa. Laitoksissa olleiden lasten ja nuorten määrä on kaksinkertaistunut. Vuonna 2007 jo 8 095 lasta ja nuorta oli sijoitettuna laitokseen.²⁶ Myös perheryhmäkoteihin ja vastaaviin yksiköihin sijoitettujen määrä on kaksinkertaistunut: 1 123 lasta ja nuorta vuonna 1997 ja 2 676 vuonna 2007.

Perhehoitoon sijoitettujen lasten määrä kasvoi vuoteen 2002 asti ja on sen jälkeen vähentynyt. Sijaisperheisiin on ollut viimeisten 10 vuoden aikana sijoitettuna vuosittain 5 300–5 900 lasta. Viime vuosina, vuosien 2004–2007 aikana perhehoidossa olleiden määrä on tasaantunut. 5 526 lapsen ja nuoren vuoden viimeinen sijoituspaikka oli perhehoidossa vuonna 2007. Perhehoidon osuus lasten sijoituspaikoista onkin vähentynyt suhteellisesti eniten. Kuvio kuvaa rakennemuutosta.

Kuvio 4. Kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset ja nuoret sijoitusmuodon mukaan vuosina 1991–2007, %.

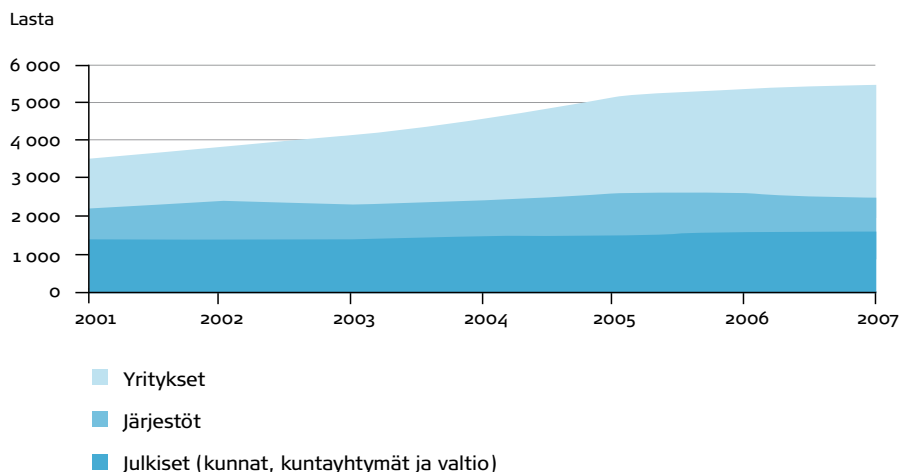
Laitoshuollon ja ammatillisen perhehoidon lisäksi kodin ulkopuolelle sijoitettuja lapsia hoidetaan yksityisissä perheissä. Tällaisia perhekoteja eli sijaisperheitä toimi toimeksiantosopimuksen perusteella 3 559 vuonna 2007. Näissä perheissä oli vuonna 2007 keskimäärin 1–2 lasta (1,55). Sijoitettujen lasten määrä sijaisperhettä kohden on vähentynyt.

²⁶ Tässä laitoksiin on sisällytetty perheryhmäkodeissa, SOS-lapsikylissä ja ammatillisissa perhekodeissa olevat. Jos nämä poistetaan em. luvuista, puhuttaisiin 3 100 lapsesta ja nuoresta vuonna 1995 ja 5 400:sta vuonna 2007.

Sijaishuoltomarkkinat kasvavat

Lastensuojelun sijaishuollon palveluista yksityiset palveluntuottajat hoitivat jo 70 prosenttia vuonna 2007. Järjestöt tuottivat näistä lastensuojelulaitosten ja perhekotien hoitopäivistä 14 ja yritykset 56 prosenttia. Julkinen puoli tuotti jäljelle jääneet 30 prosenttia. Yksityisissä laitoksissa ja ammatillisissa perhekodeissa hoidettujen lasten määrä oli kasvanut noin 60 prosenttia vuodesta 2002 vuoteen 2007, tosin myös julkisten palveluntuottajien yksiköissä hoidettujen lasten määrä oli kasvanut 16 prosenttia.²⁷

Vuonna 2006 oli julkisen vallan ylläpitämiä laitoksia 108, ja niiden lisäksi muutama perhe koti toimii kunnallisena. Vuonna 2007 yksityisiä laitoksia oli 384 ja ammatillisia perhehoitoluvalla toimivia perhekoteja 184. Yhteensä lastensuojelun alalla oli 568 yksityistä palveluntuottajaa.

Kuvio 5. Lasten määrä 31.12. lastensuojelulaitoksissa ja ammatillisissa perhekodeissa.

Yksityisen sektorin osuus on lastensuojelun sijaishuollossa lisääntynyt paljon ja nopeasti. Verrattuna vanhus-, päihde- ja psykiatrian laitospalvelujen käyttöön nimenomaan lastensuojelun sijaishuollon laitospalvelut ovat yksityistyneet eniten. Lastensuojelun laitoshuollon toimipaikoista jo 84 prosenttia on muita kuin julkisen sektorin yksiköitä, ja tällä sektorilla nimenomaan laitoshuollossa yritysten tarjonta on lisääntynyt.

²⁷ Tietojen päivityksestä ja tarkistuksesta sekä kuvion tekemisestä kiitos kuuluu THL:n Sari Kauppiselle. Yksityisten laitosten osalta tiedot perustuvat Yksityinen palvelutuotanto sosiaali- ja terveydenhuollossa -tilastoon (www.thl.fi). Sen lähteenä on lääninhallitusten yksiköiden tiedot. Julkisten yksiköiden tiedot perustuvat Tilastokeskuksen Kuntien toimintatilastoon.

Tilastotrendien kertomaa

Lastensuojelun tilastoja ja kehitystrendejä tulkittaessa on syytä katsoa myös tämän toimintajärjestelmän ulkopuolella tapahtuneeseen kehitykseen: talouden liikkeet ja hallinnan strategiat näkyvät muun muassa siinä, miten kalliiden palvelujen käyttöä pyritään ohjaamaan. Jos laitospalvelujen käytöstä halutaan siirtää painopistettä perhehoitoon, havaitaan, että yksilöllisiin valintoihin ja päätöksiin vaikuttavat muutkin asiat kuin halu auttaa. Se edellyttää taloudellisia panostuksia: sopivia asuntoja, riittäviä korvauksia, koulutusta, ohjausta ja ammatillista tukea. Työ- ja perhe-elämän yhteensovittamisen kysymykset ovat asian ydin: perhehoitajaksi ryhtyessä työ on silloin erottamattomasti perhe-elämää.

Huostaanottokäytäntöjen muutokset heijastavat monia asioita. Avohuollon tukitoimien lisääntynyt käyttö voi kertoa kuntien tilastointimääritysten muutoksesta. Se voi myös kertoa perhekuntoutuksen käytön lisääntymisestä: vauvan huostaanoton sijasta perheelle ja vanhemmille tarjotaan perhekuntoutusta ja erimuotoista perhetyötä avohuollon tukena laitoksessa tai laitoksesta perheen kotiin vietynä. On arveltu (tai toivottu), että se kertoisi ehkäisevän työn ja vauvaperheisiin kohdistetun vanhemmuuden tuen vahvistumisesta sekä varhaisen tuen hyvästä kohdentumisesta lapsen elämänsä alkuun. On myös pelätty, että se kertoisikin päinvastaisesta kehityksestä: että huostaanottoon ryhdytään yhä myöhemmin tai vasta, kun lapsi on murrosiässä. Kriittinen kysymys on esitetty: yritetäänkö avohuollon tuella liian pitkään tukea riittämättömää vanhemmuutta silloinkin kun lapsen etu vaatisi huostaanottoa (Törrönen 1999; Hyytinen 2006).

Kiireellisten huostaanottojen lisääntymisen voisi olettaa kertovan sellaisten tilanteiden lisääntymisestä, joissa lapsen on todettu olevan välittömässä vaarassa. Se voi kuitenkin kertoa myös sosiaalityön tilasta ja palvelujärjestelmän rakennemuutoksesta. Se voi kuvata, miten palvelujärjestelmä on yhä vähemmän kyennyt tarjoamaan tukitoimia, palveluja ja riittävää turvaa tilanteiden kriisiytymisen ehkäisemiseksi. Tässä saattavat näkyä laman pitkät varjot.

Lastensuojelutilastojen kuvaamia muutoksia voi tarkastella resurssien, elämäntilanteiden muutosten tai puuttumiskynnysten näkökulmasta. Voidaan olettaa, että kiireellisiin huostaanottoihin ajaututaan helposti, jos sosiaalityöntekijät vaihtuvat, jos kunnassa avohuollon tuki ja palvelut ovat riittämättömät, jos lastensuojelun tarvetta ei ole huolella selvitetty ja jos avohuollon tukitoimien vaikuttavuutta ei ole yhteistyössä asiakkaan kanssa arvioitu eikä seurattu. Lääninhallitusten toistuvasti tekemät peruspalvelujen arviointiselvitykset kertovat, että sosiaalityöntekijöiden vaihtuvuus

on suurta ja että pätevästä työvoimasta on pulaa. On selvää, että tällöin myös yhteistyön pitkäjänteisyys ja suunnitelmallisuus kärsivät.

Jotain hyvin vakavaa sisältyy siihen, että useammin on päädytty pakko-huostaanottoon. Onko puuttumisen välttely ja kontrollitoimien arvostelu tuottanut tilanteen, jossa yhä enemmän ja pitempään odotetaan kiistatonta konkreettista näyttöä lapsen kaltoinkohtelusta ja jossa lopulta ajaututaan kiireellisiin toimiin? Onko kiireellisestä huostaanotosta tullut tapa varsinaisen huostaanoton valmistelun käynnistämiseksi? Kiireellisen puuttumisen prosessi johtaa helposti pakkotoimien lisääntymiseen. Mutta toisaalta, voisiko se heijastaa myös sitä, että puuttumisen kynnys olisi madaltunut? Tai että yleistynyt huoli- ja riskipuhe olisivat johtaneet uudenlaiseen riskipolitiikkaan, jota nämä toimet ilmentäisivät (Harrikari 2008).

Tahdonvastaisten huostaanottojen lisääntyminen voi liittyä siihenkin, että 12 vuotta täyttäneiden lasten huostaanotot ovat lisääntyneet. Luvuissa saattaa näkyä näiden lasten vastustus. Kiireellisten ja tahdosta riippumattomien huostaanottojen lisääntyminen voi kertoa myös siitä, miten avohuollon tukena aloitettu sijoitus on pitänyt muuttaa huostaanotoksi sen vuoksi, että on ilmennyt tarve käyttää rajoitustoimia, joita avohuollossa ei voi soveltaa. Tämä selitys sai tukea valtakunnallisessa työkokouksessa syyskuussa 2008; se tuntui vastaavan lastensuojelun osaamiskeskusten ja lastensuojelun kehittämishankkeiden vastuuhenkilöiden kokemusta käytännöistä.

II osa: Keitä ovat lastensuojelun asiakkaat

Lastensuojelun asiakkaana olevien lasten hyvinvointi ja kasvuolot poikkeavat siitä, mitä ne ovat väestössä lapsilla keskimäärin. Tutkimus²⁸ kertoo lapsi- ja perhesuhteiden moninaisuudesta sekä elämäntilanteiden ja elinolosuhteiden kirjosta yhtäältä tilanteessa, jossa lastensuojelun asiakkuus alkaa, ja toisaalta tilanteessa, jossa huostaanottoon päädytään. Se tuo näkyviin myös, miten monella tavoin muuttuvia, haastavia ja kuormittavia näiden lasten kasvuolot ja elinolosuhteet ovat olleet.

28 Tässä luvussa on käytetty kahden paikallisen tutkimusaineiston raportoituja tuloksia, joihin tekstissä ei toiston välttämiseksi enää viitata. Kun puhutaan uusista lastensuojelun asiakkaaksi tulleista lapsista, tarkoitetaan Heinon (2007) raporttia, ja kun puhutaan uusista huostaanotetuista lapsista, tarkoitetaan Hiitolan (2008) raporttia.

Eroja väestön lapsiin

Väestössä lapset jakautuvat kohtalaisen tasaisesti ikäryhmiin, vuosivaihtelut ovat pieniä. Sen sijaan lastensuojelutoimet näyttävät kohdentuvan tietyn ikäisiin lapsiin: Asiakkaaksi tullessaan lapset ovat useimmiten alle kolmevuotiaita. Huostaanotto taas kohdentuu erityisesti murrosikäisiin.

Taulukko 2. Väestön lapset, lastensuojeluun avohuollon asiakkaaksi tulleet ja huostaan otetut lapset iän mukaan vuonna 2006, %. (Väestön lapset vuonna 2005.)

Ikä	Väestön lapset (SVT)	Avohuollon asiakkaaksi tullessa (Heino 2007)	Huostaan tullessa (koko maa; Stakes-tieto)
0–2 v.	17	30	11
3–5 v.	16	13	10
6–8 v.	17	10	11
9–11 v.	17	9	13
12–14 v.	17	18	18
15–17 v.	16	19	36
Ei vastausta	–	1	–
Yhteensä %	100	100	100
N	1 148 057	330	1 606

Väestön lapsista enemmistö asuu kahden vanhemman perheessä. Lastensuojelun asiakkuuden alkaessa ydinperheessä asui vain joka kolmas lapsista, ja kaksi kolmesta lapsesta asui pääasiassa toisen biologisen vanhempansa luona, useimmiten äidin. Joka viides asui uusperheessä ja puolet lapsista asui yhden vanhemman perheessä. Huostaan otetuista lapsista vain joka neljäs tuli ydinperheestä ja 55 prosenttia otettiin huostaan yhden vanhemman perheestä.

Taulukko 3. Väestön lapset, lastensuojeluun avohuollon asiakkaaksi tulleet ja huostaan otetut lapset perhemuodon mukaan vuonna 2006, %. (Väestön lapset vuonna 2005.)

Lasten perhemuoto	Väestö	Avohuolto	Huostaanotto
Ydinperhe	76	31	27
Yhden vanhemman perhe	17	49	55
Uusperhe	7	20	19

Lastensuojeluun asiakkaaksi tulleiden lasten arkea leimaavat monenlaiset muutokset. Sen lisäksi että lasten perherakenteet ovat muuttuneet, myös asuinpaikka ja arjen kasvuympäristöt (päivähoitoryhmät ja koululuokat) ovat vaihtuneet. Tämä tarkoittaa, että lasten ystävyys-suhteet katkeilevat. Tutkittaessa näitä arjen muutoksia Anne Kouhia (2008) havaitsi, että lapsista 63 prosenttia oli kokenut ainakin yhden perheeseensä liittyvän muutoksen viimeksi kuluneen vuoden aikana. Uusperheiden lapset olivat kohdanneet eniten muutoksia ja ydinperheiden lapset vähiten. Muutosten lisäksi lastensuojelun avohuollon asiakkaana olevien lasten ja heidän perheidensä elämä sisältää suhteellisen paljon pahoinvointia aiheuttavia tekijöitä.

Lastensuojelun asiakkaaksi tulleet lapset asuvat usein köyhissä perheissä. Lapsista 45 prosenttia asui perheessä, joka sai tai oli saanut toimeentulotukea tullessaan asiakkaaksi lastensuojelun avohuoltoon. Vielä useampi (54 %) lapsista otettiin huostaan perheestä, joka sai tai oli saanut toimeentulotukea. Yksinhuoltajaperheissä asuvien lasten osuus toimeentulotukea saaneista on suurin (52 %), ja ydinperheissä asuvia lapsia on tässä joukossa vähiten (37 %). Stakesin toimeentulotukitilaston mukaan 24 prosenttia yksinhuoltajaperheistä sai toimeentulotukea vuonna 2006, kun kahden vanhemman lapsiperheistä sitä sai vain 5 prosenttia (Heino & Lamminpää 2008). Väestön lasten köyhyyteen verrattuna lastensuojelun asiakkaaksi tulevat lapset kuuluvat selvästi useammin köyhiin perheisiin. Väestössä pienituloisuusrajan alitti vuonna 2005 11,5 prosenttia lapsista, mikä on huomattavasti vähemmän kuin lastensuojelun avohuollon asiakkaiden ryhmässä (Suomalainen lapsi 2007).

Suomessa vuonna 2005 lapsiperheiden äideistä 75 prosenttia ja isistä 90 prosenttia oli töissä (Suomalainen lapsi 2007). Lastensuojelun asiakkaana olevien lasten perheissä tilanne oli toisenlainen. Lastensuojelun asiakkuuden alkuvaiheessa 37 prosenttia äideistä oli töissä; huostaanottotilanteessa joka kolmas äiti kävi työssä. Sosiaalityöntekijät tiesivät heikosti lasten isien työmarkkinatilanteesta. Lapsista 40 prosenttia eli lastensuojelun asiakkaaksi tullessaan perheessä, jossa vanhempi kävi töissä, mutta 43 prosenttia lapsista asui perheessä, jossa jommallakummalla tai kummallakaan vanhemmalla ei ole työhistoriaa. Vanhempien työmarkkina-asema näytti edelleen marginalisoituneen lastensuojelun asiakkuuden alusta huostaanottovaiheeseen.

Lastensuojelun asiakkaat

Lastensuojeluasiakkuus käynnistyy ja tulee vireille erilaisin tavoin. Silloin kun aloite tulee perheen sisältä (38 %), useimmiten apua hakee äiti. Joka

toisen lapsen asiassa yhteydenottaja oli perheen ulkopuolinen. Useimmiten (72 %) lastensuojeluasia lähti liikkeelle virallisesta lastensuojeluilmoituksesta. Ilmoituksen teki pääasiassa joku viranomainen tai palveluntuottaja. Viranomaiset ovat myös asiakkuuden alkuvaiheessa paljon mukana lapsen asiassa. Vaikka läheisverkosto oli usein kartoitettu lapsen tultua asiakkaaksi, läheiset (10 %) olivat kuitenkin viranomaisia (45 %) vähemmän mukana lapsen lastensuojeluasiassa. Sosiaalityöntekijät arvioivat monen lapsen saavan tukea läheisverkostosta (74 %), mutta tilanteet myös vaihtelevat.

Lastensuojelun asiakkaana olevien lasten perhetaustaan ja asiakkuuden syihin liittyviä tietoja ei voimassaolevan lain tulkinnan mukaan voi koota valtakunnalliseen rekisteriin. Arkaluonteisen tiedon keräämisen eettiset periaatteet sulkevat pois myös etnisen taustan tilastoinnin. Kaikki sellainen tieto, joka ei ole selkeää faktaa (kuten sukupuoli ja ikä), on katsottu aiheelliseksi rajata valtakunnallisen tilastoinnin ulkopuolelle (kuten sosiaalityöntekijän tulkintaan perustuva asiakkuuden syy). Näitä tietoja voi koota ainoastaan tutkimustarkoituksiin, ja sitä edeltää erityinen lupamenettely. Taustatekijöiden sekä syiden luokittelu on osoittautunut yllättävän hankalaksi tehtäväksi tutkimustarkoituksiinkin.

Sosiaalityön, lastensuojelun ja asiakkuuden määrittelyt ovat sopimuksellisina konstruktioina sidoksissa aikakautensa ajattelutapoihin. Ne voivat jäsentyä esimerkiksi hallinnollisista, juridisista, toiminnallisista, opillisista, koulutuksellisista, teoreettisista tai historiallisista lähtökohdista. Samalla ne vaikuttavat siihen, mitä asioita otetaan mukaan ja mitä suljetaan pois. (Ks. Pohjola 2003, 157.)

Tapa, jolla tieto kootaan, vaikuttaa kuvaan, joka asiasta saadaan. Saimme esiin huomattavia eroja, kun huostaanoton taustatekijöitä kuvataan asiakastietojärjestelmän määrittelyn kautta (yksi syy) tai kun niitä arvioidaan useiden tekijöiden osalta erikseen asteikolla 1–5. Esimerkiksi:

- Kunnan asiakastietojärjestelmän tilastokoodien mukaan merkittävien vanhempien tilanteeseen liittyvä tekijä oli riittämätön vanhemmuus (19 prosentilla huostaanotetuista), ja se oli useimmin myös tutkimiemme (samojen) lasten huostaanoton taustalla, mutta merkittävänä asiana 77 prosentilla huostaan otetuista lapsista.
- Toiseksi eniten asiakastietojärjestelmään syiksi oli merkitty vanhempien alkoholinkäyttö/sekakäyttö/lääkkeiden väärinkäyttö (10 %), kun toisin kysyttyinä vanhempien päihteidenkäyttö näytti olevan 45 prosentissa oleellisesti huostaanoton taustalla.
- Kun kunnan oma tilastointi kertoi, että huostaanotoissa on taustalla perheristiriitoja 9 prosentissa ja aikuisten välistä perheväkivaltaa 7 prosentissa,

tutkimuksemme kertoi perheristiriitojen olevan merkittävästi taustalla 67 prosentissa ja perheväkivalta tai sen uhka 49 prosentissa.

- Kunnan oma tilastokoodisto ei koonnut tietoa vanhempien jaksamattomuudesta eikä avuttomuudesta, mutta se näytti olevan oleellisena taustatekijänä noin 80 prosentissa tutkituista tapauksista.

Harvoin perhettä tai lasta kuormittavassa elämäntilanteessa taikka huostaanoton taustalla on vain yhtä syytä ja aiheuttajaa; kysymys on monimuotoisesta kehityskulusta ja kokonaisuudesta.

Lastensuojelun avohuollon asiakkuuden taustalla oli samoja seikkoja kuin huostaanotettujen lasten taustalla. Molemmissa tilanteissa korostui vanhemman tai vanhempien jaksamattomuus: avohuollossa 76 prosentissa tapauksista ja huostaanottovaiheessa peräti 95 prosentissa se oli taustalla. Seuraavaksi eniten taustalla oli riittämättömäksi arvioitu vanhemmuus ja vanhempien avuttomuus ja osaamattomuus. Yhtäläisyyttä oli vielä siinä, että kolmanneksi eniten nähtiin taustalla perheristiriitoja, kuitenkin sillä erolla, että avohuollossa se esiintyi 58 prosentissa tapauksista ja huostaan otettujen lasten osalta 80 prosentissa. Tilastollisesti merkittävä ero taustatekijöissä avohuollon ja huostaanoton välillä oli vanhemman tai vanhempien mielenterveysongelman osalta: avohuollossa 36 prosenttia, mutta huostaanottotilanteessa jo 60 prosenttia lapsista asui vanhemman luona, jolla oli mielenterveysongelma. (Ks. Hiitola 2008.)

Päihteiden väärinkäyttö kulkee käsi kädessä lastensuojeluasiakkuuden kanssa. Myllärniemen (2005) mukaan vanhempien päihteidenkäyttö näkyy selkeimmin pienten lasten huostaanottojen taustalla, ja silloin valtaosa (64 %) koskee nimenomaan äitien päihteidenkäyttöä. Tulos heijastanee jo pitempään jatkunutta naisten päihteidenkäytön lisääntymistä, mutta toisaalta se edelleen vahvistaa käsitystä siitä, että äidin päihteidenkäyttö on huostaanoton riskitekijänä merkittävämpi tekijä kuin isän päihteidenkäyttö (Myllärniemi 2005). Vaikka vanhempien päihteidenkäyttö on huostaanoton tarvetta aiheuttavana tekijänä useimmin mainittu, tehdään vanhempien hoitotahojen (päihde- tai terveydenhuolto) kanssa suhteellisen vähän yhteistyötä (40 prosentilla sijoitetuista lapsista). Kun lisäksi kysyttiin yhteistyötahoja, joiden kanssa on oltu yhteistyössä sijoituksen tarpeen arviointivaiheessa, vanhempien hoitoyksiköiden henkilöstön kanssa tehtiin yhteistyötä vain 19 prosentissa kyseisistä tapauksista. Vastaava havainto löytyy Aila Puustinen-Korhosen (2006) selvityksestä, ja se koskee myös vanhempien mielenterveysongelmien hoitoa tai hoitamattomuutta: vain joka kolmannen vauvan vanhempi, jolla oli ollut mielenterveyspulma, oli ollut hoidossa mielenterveyspalvelujen piirissä. Samantyyppinen havainto tehtiin jo tutkittaessa asiakkuutta vuonna 1987:

vaikka päihdesyyt olivat usein taustalla, päihdehuollon palveluja ei ollut käytetty (Kivinen & Heinonen 1990).

Sekä avohuollossa että huostaanottovaiheessa korostuvat eniten lasten ristiriidat vanhempien kanssa. Sen sijaan huostaanottotilanteessa sosiaalityöntekijän arvioon mukaan *78 prosentilla lapsista psyykkinen terveydentila arvioitiin huonoksi* ja 45 prosentilla lapsista huono psyykkinen terveys kuvasi *paljon* huostaanottotilannetta. Tämä on vahva signaali moneen suuntaan. Myös lasten koulunkäyntivaikeudet olivat vahvasti esillä, ja se edellyttää sijaishuollossa erityisopetuksen järjestelyjä. Huostaanoton taustalla näkyivät lisäksi väkivaltakokemukset.

Lasta koskevat kuvaukset vaihtelivat. Sosiaalityöntekijät kuvasivat usein lapsia ja nuoria sosiaalisina ja selviytyvinä. Esille tulivat lapsen ja nuoren rajattomuus, hallitsevuus ja väsyneisyys, mutta osaa arvioitiin myös pelokkaiksi ja syrjäänvetäytyviksi. Huostaanottotilanteessa korostuivat avohuoltoa enemmän äärimmäiset reagointitavat, kuten lapsen alistuvuus ja itsetuhoisuus.

Lastensuojelun asiakkuuskuvista muodostuu monia erilaisia muotokuvia avohuollossa ja sijaishuollossa. Kuitenkin kuvissa on myös jotain samaa, mutta erilaista verrattuna kaikkiin väestön lapsiin. Lasten huostaanottotilanne tuo näkyviin näiden lasten hyvin monella tapaa *kuormitetut lapsuudet*. Kuormitus heijastuu lasten psykososiaalisen hyvinvointiin ja psyykkiseen oirehdintaan. Se myös tarkoittaa, että huostaan otetut lapset tarvitsevat paljon terveydenhuollon ja lasten- sekä nuorisopsykiatrian palveluja sijaishuollon aikana.

Lastensuojelu auttaa, usein myös oikeaan aikaan

Asiakaskartoituksen yhteydessä sosiaalityöntekijät arvioivat lastensuojelutoimien ajoitusta. Avohuollon osalta kahden lapsen asiakkuuden kolmesta (64 %) arvioitiin käynnistyneen riittävän varhain, ja yhden kolmesta arvioitiin käynnistyneen liian myöhään avohuollossa (Heino 2007). Huostaanoton osalta sosiaalityöntekijät arvioivat, että yhtään lasta ei otettu liian varhain huostaan. Yli puolet (52 %) otettiin huostaan oikeaan aikaan ja melkein puolet (48 %) liian myöhään. Arvion tehnyt sosiaalityöntekijä ei ollut sama kuin se, joka oli tehnyt huostaanottopäätöksen.

Sosiaalityöntekijät arvioivat myös puuttumisen vaikuttavuutta. Avohuollossa olevilla arvioitiin tilanteen selkeää parantumista vireilletulosta arvointihetkeen mennessä tapahtuneen vähemmän kuin huostaan otetuilla lapsilla. Huostaan otettujen lasten tilanteen arvioitiin parantuneen 85 prosentilla lapsista siitä, mitä se oli ennen huostaanottoa.

Taulukko 4. "Millainen lapsen tilanne on verrattaessa asiakkaaksi tulon aikaa huostaanottohetkeen?", %

	Avohuolto	Huostaanotto
Parantunut selvästi	29	59
Parantunut vähän	37	26
Pysynyt samana	26	12
Heikentynyt selvästi	8	3
Yhteensä	100	100

Asiakkuustutkimus kertoo monista hyvistä ja ilahduttavista asioista. Vaikka lasten elämässä raportoitiin monia muutoksia, 42 prosenttia lapsista on elänyt samassa perheessä koko ikänsä, sellaisessa, jossa vanhempi tai vanhemmat ovat pysyneet. 40 prosenttia lapsista asui perheessä, jossa vanhempi tai vanhemmat olivat työssä. 14 prosenttia lapsista asui sosiaalityöntekijän arvion mukaan vauraassa perheessä. 30 prosenttia lapsista asui perheessä, jossa sosiaalityöntekijä arvioi rahan käytön lopputuloksen vastaavan lapsen tarpeita.

Vanhempien vanhemmuuteen liittyvien tehtävien arvioitiin toteutuneen hyvin melkein joka toisen lapsen kohdalla (45 %) lastensuojelun asiakkuuden alkuvaiheessa. Sosiaalityöntekijät arvioivat vanhempien tekevän hyvin yhteistyötä lapsen asiassa. Ydinperheiden ja yksinhuoltajaperheiden vanhemmuus arvioitiin lastensuojelun asiakkuuden alussa keskimäärin paremmaksi kuin uusperheissä.

Sosiaalityöntekijöiden arvion mukaan avohuollon asiakkuus on yleensä käynnistynyt riittävän varhain eikä huostaanottoa ole tehty liian aikaisin tai turhaan kertaakaan. Huostaanotto arvioitiin tehdyn oikeaan aikaan tai peräti liian myöhään. Sosiaalityöntekijöiden arvion mukaan lasten tilanne on yleensä parantunut lastensuojelutoimien aikana. Joka kolmannella lapsella arvioitiin olevan paljon kannattelevia läheissuhteita, mutta tätä enemmän arvioitiin muiden auttajatahojen ja instituutioiden kannattelevan lasta.

Huolimatta vaikeista tilanteista ja psyykkisestä kuormituksesta sosiaalityöntekijät näkivät kuitenkin usein lasten selviytyvän – tai joutuvan selviytymään ja ottamaan vastuuta tilanteissa, joissa myös sosiaaliset taidot harjaantuvat. Vaikeuksien rinnalla nähtiin lasten vahvuuksia ja resursseja.

Sosiaalityöntekijöiden arvion mukaan erityisesti perhehoidossa, mutta myös laitoshuollossa, on voitu vastata lapsen tarpeisiin erittäin hyvin: lapsi on saanut tarvitsemansa suojan ja hoivan, turvalliset ihmissuhteet, häntä

on ymmärretty ja kiintymyssuhde on kyetty luomaan sijoitettuun lapseen. Seuranta-aikana jo 60 prosentilla lapsista tilanteen arvioitiin parantuneen selvästi, ja vain kolmen lapsen tilanteen arvioitiin heikentyneen selvästi. *Valtaosin, 86 prosentilla lapsista, tilanteen arvioitiin parantuneen.*

Asiakaskohtainen tutkimus toi näkyviin kiinnostavia ilmiöitä. Ensimmäinen havainto on, että kuntatasolla ylipäättään tiedetään kovin vähän lastensuojelun piiriin tulevista asiakkaista. Tietoa ei ole koottuna siitä, minkä ikäisistä lapsista, millaisista perheistä ja millaisista tilanteista on kysymys, kun lastensuojeluasia kunnassa tulee vireille. Periaatteessa paikalliset päättäjät ja poliitikot tarvitsevat tutkimus- ja arviointitietoa sen järjestelmän toiminnasta ja kehittämistarpeista, jonka toimivuudesta ja resurseinista he ovat vastuussa.

Tutkimus toi myös esiin, mistä asioista ei systemaattisesti koota tietoa asiakkuuden alkuvaiheessa. Nämä asiat liittyvät perheen sosioekonomiseen asemaan ja tilanteeseen sekä sosiaalisiin suhteisiin, niin lasten kuin vanhempien yhteyssuhteisiin. On vaara, että lastensuojelutyö kapeutuu vuorovaikutuksen tarkasteluksi psykologisen työn kehikkoon ja että toimenpiteet ja perustelut kiinnittyvät erityisesti juridishallinnolliseen viitekehykseen. Lastensuojelun sosiaaliselle ja yhteiskunnalliselle työlle, konkreettiselle auttamiselle sekä lasten ja perheiden itsenäisen selviytymisen ja osallisuuden vahvistamiselle pitää löytyä paikka. Myös yhteiskunnallisten voimavarojen jakoperusteisiin vaikuttamiselle ja palautteen kuulemiselle on raivattava tilaa ja luotava siihen vuoropuhelun foorumeita.

Uusiseelantilainen Marie Connolly (2007) on kiteyttänyt sosiaalityön arvoperustan neljään: 1) diskriminaation välttäminen 2) demokratia 3) ihmisoikeudet 4) palvelun käyttäjän osallisuus ja integriteetti. Hän korostaa, että lastensuojelun järjestelmät kehittyvät vastauksena ainutlaatuisiin sosiaalisiin ja kulttuurisiin oloihin. Niinpä sitä koskevan raamituksen pitää resonoida kulttuuriin, uskomuksiin ja arvoihin ja yhä eriytyvämpään yhteiskuntaan. Hahmotellut lastensuojelun kehykset tunnistavat, että lastensuojelussa usein on kilpailevia intressejä ja että yksikään lähestymistapa ei yksin riitä vastaamaan adekvaatisti lapsen ja perheen tarpeisiin. *Lastensuojelussa ollaan jatkuvassa neuvottelussa lapsen suojelemisen ja perheen tukemisen jännitteen kanssa.* Tätä jännitettä ei ole helppo hallita, ja molemmissa päissä on vaaroja. On tärkeää, että kehystys tunnistaa tämän jännitteen, auttaa saamaan sen näkyviin sekä reflektoitavaksi.

Läheisneuvonpito on lastensuojelun lakisääteinen ja yhteisöllinen käytäntö Uudessa-Seelannissa, jossa lasta ei voi huostaanottaa ennen kuin laajennettu perhe on osallistettu asiaan. Suomessa läheisneuvonpitoa on käytetty varhaisessa vaiheessa ongelmien kasautumisen ehkäisemiseksi; sitä

on käytetty avohuollon tukena suunniteltaessa keinoja lapsen turvaksi; sitä on käytetty tilanteessa, jossa huostaanotto näyttäisi olevan ainoa vaihtoehto; sitä on käytetty erilaisissa siirtymävaiheissa selkiyttämään tarvittavaa tukea ja sen järjestymistä; sitä on käytetty haettaessa nuoren jälkihuoltoon selkeyttä ja yhteistä sopimusta.

Suomalainen läheisneuvonpidon sovellutus korostaa yhteisön rinnalla lapsilähtöisyyttä, lapsen oikeutta tulla kuulluksi ja saada tukea hänelle merkitykselliseltä läheisverkostolta. Se korostaa vuoropuheluita ja avoimuutta. Se tunnistaa tarpeen järjestää tiloja erilaisen tiedon kohtaamiselle sekä uuden tiedon luomiselle. Se korostaa yhteistyötä ja yhteisön merkitystä, tunnistaa sosiaalisen pääoman muodostumisen edut ja luottamuksen sekä välittämisen ilmapiirin merkityksen. Se tunnistaa prosessin vahvuuden, yhteisen seurannan ja arvioinnin tärkeyden. (Ks. tarkemmin suomalaisesta sovellutuksesta Heino toim. 2000; Heino 2005 ja 2006; Reinikainen 2007; Vuorio ym. 2008.) Läheisneuvonpito tavallaan pakottaa palvelujärjestelmän edustajat samanaikaisesti paikalle kohtaamaan kaikki lapsen asiassa oleellisesti mukana olevat ihmiset.

III osa: Palvelut

Lasten vanhemmat saattavat ajoittain olla uupuneita. Osuvin apu voi joissain tilanteissa olla taloudellinen tuki sekä konkreettinen työapu ja lastenhoitoapu arjessa. Artikkelin kirjoittamisen aikaan – kunnallisvaalien alla – lapsiasiavaltuutettu on aktiivisesti herätellyt poliitikkoja ja kuntapäättäjiä keskustelemaan lapsiperheiden kunnallisten kotipalvelujen tilasta.

Perhetyö on lisääntynyt, laajentunut ja syventynyt, ja sitä tekevät monen alan ammattilaiset. Perhetyö on sijoittunut erilaisiin yksiköihin, se on hajaantunut moniaalle, ja käsitteen ala on muuttunut yleisiltä rajoiltaan epäselväksi mutta paikallisesti määrittyneeksi (Heino 2008). Puhutaan neuvolan perhetyöstä, koulun ja lastensuojelun perhetyöstä, ja puhutaan intensiivisestä perhetyöstä ja koko perheen kuntoutuksesta. Tärkeintä on, että palveluja on saatavissa lasten ja perheiden tarpeen mukaan. Hyvä olisi myös, että sen sisällöstä ja laajuudesta tiedettäisiin valtakunnallisestikin.

Kehittämistä riittää edelleen aikuisten ja lasten palvelujen väliseen yhteistoimintaan silloin kun aikuispalvelun asiakkaalla on lapsia. Tehdyn kyselyn (Ristimäki ym. 2008) mukaan sosiaalialan ammattilaiset arvioivat, että lapsen huomioiminen aikuisten palveluissa on tarpeeseen nähden riittämätöntä päihdehuollossa (87 %) ja mielenterveyspalveluissa (91 %).

Ilmiö konkretisoituu oivallisesti Riitta Hyytisen tämän kirjan artikkelissa, jossa kuvataan huumeperheen arkea ja lasten asemaa työskentelyssä.

Tutkimus ei ole vielä vastannut siihen, miksi lastensuojelun asiakkuus näyttäisi yhä useammin alkavan vasta murrosiässä (ja johtavan melko nopeasti huostaanottoon). Usein on kysymys pitkään jatkuneista kouluvaikeuksista. Koulun, sosiaalitoimen ja (mielen)terveystoimen auttamisen keinot näyttävät osuvan nuorten maailmaan huononlaisesti. Alpo Heikkinen (2007) paikantaa näitä hallintokuntien ja palvelujärjestelmän yhteistyön puutteita sekä esittelee uusia avohuollon työmuotoja ja kutsuu työntekijät ulos virastoista, nuorten ja ryhmien pariin.

Lastensuojelutyö on yhteistyötä alusta alkaen. Lapsen asia verkostoi, ja yhteistyö on sääntö; on erittäin poikkeuksellista, että sosiaalityöntekijä voisi toimia lapsen asiassa yksin, ainoana viranomaisena taikka irrottaen lapsen yhteisöistään. Viranomaiset ovatkin usein paljon mukana lapsen asiassa, sen sijaan läheisverkoston edustajat näyttävät jäävän sivuun yhteistyöstä. Edelleen on tarpeen ottaa käyttöön työtapoja, joissa yhdessä lapsen kanssa kartoitetaan lapselle merkitykselliset läheiset sekä vahvistetaan näitä kannattelevia suhteita, yhteisöllisyyttä. Lastensuojelun palvelujärjestelmän toimintaa on voitava tarkastella siitä näkökulmasta, miten lapsia voisi auttaa aikaisemmin ja miten ehkäisevää työtä voi tehostaa. Viimesijaiseen lastensuojeluun asiakkaaksi valikoitumisen mekanismeja tulee tutkia tarkemmin ja paikallisesti, jotta palautetietoa toiminnan kehittämiseen voi saada ja sitä voi käyttää.

Lastensuojelun palvelujärjestelmästä

Lastensuojelun palvelujärjestelmää tarkastellaan seuraavassa pääasiassa kunta- ja järjestelmätasolta. Se muodostaa seuduittain erilaisia toiminnallisia kokonaisuuksia sekä määrällisesti, rakenteellisesti että laadullisesti. Sekä avo- että sijaishuollon; sekä perus- että erityistason lasten, nuorten ja perheiden palvelujen tarve, saatavuus ja sisällöt vaihtelevat paljonkin alueittain ja kunnittain. Kunnat ovat lisäksi määritelleet sosiaalityöntekijöiden tehtäväkuvat paikallisesti, ja ne vaihtelevat käytännössä monin tavoin. Lapsi- ja perhepalvelujen järjestelyt sekä tiimityön rakenteet muodostavat oman toimintatapansa, paikallisesti luodun käsitteistönsä ja kirjonsa. Valtakunnalliselta tasolta katsottuna kokonaisuutta voi luonnehtia jopa sekavaksi.

Lastensuojelussa työtä tehdään ihmisten kanssa; työ perustuu inhimillisiin kohtaamisiin, yhteyksien rakentamiseen. Palvelujen vaikuttavuus

kiinnittyy henkilöstön ja palvelujen määrällisen riittävyyden ohella vahvasti laadullisiin tekijöihin. Pätevien ja kokeneiden lähityöntekijöiden, sosiaalityöntekijöiden sekä muiden sosiaali-, terveys- ja opetusalan työntekijöiden riittävyys, saatavuus ja osaaminen vaikuttavat lastensuojelun kokonaisuudessa. *Työ on kaikilla tasoilla suhdeperustaista* (ks. käsitteestä Bardy & Öhman 2007), ja se paikantuu suhteisiin: lapsen suhde vanhempiinsa; vanhempien keskinäiset suhteet; ammattikasvattajien suhde lapseen ja vanhempiin; ammattikasvattajien keskinäiset suhteet; palveluja hallinnoivien ja niiden järjestämisestä vastuussa olevien työntekijöiden ja luottamushenkilöiden sisäiset ja keskinäiset suhteet.

Lastensuojelulaissa säädetään lastensuojelun järjestämisestä ja kehittämisestä.²⁹ Vaatimustaso on viritetty korkealle. Palvelujärjestelmän kehittämistehtävä ei viittaa vain palvelurakenteen kehittämiseen, vaan kysymys on erityisesti palvelujen *sisällöistä*, siitä, että ne vastaavat lasten tarpeisiin. Kunnan on järjestettävä tarvittaessa erityisen tuen tarpeessa olevia lapsia ja nuoria tukevaa toimintaa. Lisäksi ehkäisevä lastensuojelu sekä lapsi- ja perhekohtainen lastensuojelu on järjestettävä *sisällöltään ja laajuudeltaan* sellaiseksi kuin kunnassa esiintyvä tarve edellyttää (8 ja 11 §).

Kuntaa veloitetaan myös toimimaan lastensuojelua järjestäessään yhteistyössä palveluja tuottavien yhteisöjen ja laitosten kanssa. Sekä avo- että sijaishuollon järjestäminen usein edellyttää sen huolehtimista, että jokainen lapsi saa tarpeensa mukaisesti perus- ja erityispalveluja ja että toiminta on koordinoitua ja yhteistyö yli hallinnonalojen sujuu lapsen kannalta saumattomasti. Esimerkiksi lasten ja nuorten psykiatrinen ja muu lääketieteellinen tutkimus, terapia ja hoito kulkevat yhä useammin lastensuojelutyön rinnakkaisprosessina ennen, jälkeen ja lastensuojelun asiakuuden aikana. Vastaavasti koulun opetuksen ja oppilaskohtaisen tuen erityisjärjestelyt kohdentuvat usein ”yhteisille” lapsille. Raskaana olevan naisen palveluja sekä lasten vanhempien mielenterveys- ja päihdepalveluja tarvitaan sikiön taikka lapsen suojelemiseksi kiireellisesti ja ilman,

29 Lastensuojelulaki 11 § (kursivointi TH): Kunnan on huolehdittava siitä, että ehkäisevä lastensuojelu sekä lapsi- ja perhekohtainen lastensuojelu järjestetään *sisällöltään ja laajuudeltaan* sellaiseksi kuin kunnassa esiintyvä tarve edellyttää. Lapsi- ja perhekohtaista lastensuojelua on järjestettävä tarvittavassa laajuudessa niinä vuorokauden aikoina, joina sitä tarvitaan.

Lastensuojelun on oltava *laadultaan* sellaista, että se takaa lastensuojelun tarpeessa oleville lapsille ja nuorille sekä heidän perheilleen heidän tarvitsemansa avun ja tuen.

Kunnassa lastensuojelun toimeenpanoon liittyvistä tehtävistä vastaa sosiaalihuoltolain (710/1982) 6 §:n 1 momentissa tarkoitettu toimielin (sosiaalihuollosta vastaava toimielin). Sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen on lastensuojelua järjestäessään oltava tarvittaessa yhteistyössä kunnan eri hallintokuntien, muiden viranomaisten samoin kuin muiden kuntien ja kuntayhtymien sekä muiden palveluja järjestävien yhteisöjen ja laitosten kanssa riittävien ja tarvetta vastaavien palvelujen järjestämiseksi ja asiantuntemuksen turvaamiseksi kunnassa.

että asiakkaalta edellytetään riittävää määrää selviä päiviä taikka muita yleisiä jonotuskriteerejä. Erityispalveluja ja -järjestelyjä tarvitaan, kun vanhempi on lapsen kanssa vankilassa. Kärjistyneet ja pitkittyneet lasten huolto- ja tapaamisriidat heijastuvat yhä enemmän ja syvemmin lasten suojelun tarpeeseen. Esimerkkejä riittää, ja yleisellä tasolla vastuu palvelujärjestelmän toimivuudesta on kunnalla, sen johdolla.

Lastensuojelulaissa puhutaan erikseen *ehkäisevästä lastensuojelusta*. Lastensuojelulain 3 §:n mukaan ehkäisevällä lastensuojelulla edistetään ja turvataan lasten kasvua, kehitystä ja hyvinvointia sekä tuetaan vanhemmuutta. Ehkäisevällä lastensuojelulla tarkoitetaan kunnan muiden palvelujen piirissä, kuten äitiys- ja lastenneuvolassa sekä muussa terveydenhuollossa, päivähoidossa, opetuksessa ja nuorisotyössä, annettavaa erityistä tukea silloin, kun lapsi tai perhe ei ole lastensuojelun asiakkaana (LSL 3§). Lasten hyvinvointia tukevat peruspalvelut muodostavat siten ehkäisevän lastensuojelun toimintakokonaisuuden. Ehkäisevän lastensuojelun piiriin voidaankin sisällyttää (ja tilastoida) kaikkea normaalipalvelujen tarjoamaa erityistä tukea ja kohdennettua toimintaa.

Siirtymä ehkäisevästä lastensuojelusta lastensuojelun lapsi- ja perhekohtaisen työn ja avohuollon asiakkaaksi perustuu tiettyyn arviointi- ja päätösprosessiin. Ehkäisevän lastensuojelun piirissä on lapsia, jotka eivät ole lastensuojelun asiakkaita, ja avohuollon asiakkaiden joukossa on lapsia, jotka saavat myös erityistä tukea peruspalveluista ja ovat siten ehkäisevän lastensuojelun piirissä. Usein kysymys on varhaisen tuen intensiivisestä järjestämisestä lapselle ja perheelle, yhteistyöstä ja verkostotyöstä.

Lastensuojelulaki *velvoittaa* kuntaa lapsi- ja perhekohtaisen lastensuojelun avohuollon järjestämiseen. Avohuollon sisältö määritellään lastensuojelulaissa.³⁰ Yksittäisellä lapsella ja perheellä ei ole subjektiivisluonteista oikeutta näihin avohuollon tukitoimiin. Avohuolto perustuu asiakkaan kanssa yhdessä laadittuun asiakassuunnitelmaan, jota edeltää säädetyn

30 Lastensuojelulaki 36 §: Sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen on sosiaalihuoltolain 17 §:n 1 ja 2 momentissa mainittujen sosiaalipalveluiden, kuten lasten päivähoiton ja kotipalvelun, sekä toimeentulotuesta annetun lain (1412/1997) mukaisen toimeentulotuen ja ehkäisevän toimeentulotuen lisäksi järjestettävä tarvittaessa lapsen ja perheen tuen tarpeisiin perustuva asiakassuunnitelma huomioon ottaen lastensuojelun avohuollon tukitoimina:

- 1) tukea lapsen ja perheen ongelmatilanteen selvittämiseen;
- 2) lapsen taloudellinen ja muu tukeminen koulunkäynnissä, ammatin ja asunnon hankinnassa, työhön sijoittumisessa, harrastuksissa, läheisten ihmissuhteiden ylläpitämisessä sekä muiden henkilökohtaisten tarpeiden tyydyttämisessä;
- 3) tukihenkilö tai -perhe;
- 4) lapsen kuntoutumista tukevia hoito- ja -terapiapalveluja;
- 5) perhetyötä;
- 6) koko perheen 37 §:ssä tarkoitettu sijoitus perhe- tai laitoshuoltoon;
- 7) vertaisryhmätoimintaa;
- 8) loma- ja virkistystoimintaa; sekä
- 9) muita lasta ja perhettä tukevia palveluja ja tukitoimia.

pätevyyden omaavan sosiaalityöntekijän tekemä arvio lastensuojelun tarpeesta. Tähän tarpeeseen vastaavan palvelun järjestämisvastuu delegoituu käytännössä sosiaalityöntekijälle ”tarvittavan tukitoimen järjestämisen” tehtävänä. *Yksilöllisellä*, lapsi- ja perhekohtaisella tasolla sosiaalityöntekijän tehtävänä on neuvotella ”tukipaketti”, joka vastaa lapsen lastensuojelun tarpeeseen. Tukipaketin edellyttämien palvelujen tuottaminen on usein koko palvelujärjestelmän asia; sen olisi konkreettisesti sitouduttava lapsi- ja perhekohtaisen asiakassuunnitelman toteuttamiseen. Lastensuojelulle on ominaista sen erityinen *yhteistyöluonne*; yhteyksien rakentaminen lapsen lähi-ihmisten välille mutta myös ammatillisten yksiköiden ja palvelujen välille.

Lastensuojelussa voisi olla selkiyttävää puhua sen *ydinpalveluista ja ydintoiminnoista*. Ydin koostuisi lapsi- ja perhekohtaisesta työprosessista, jossa sovitetaan yhteen lapsen etuun ja tarpeeseen vastaavaa tuen ja palvelujen kokonaisuutta ja jossa tilannetta jatkuvasti seurataan, selvitetään ja arvioidaan yhteistyössä. Sosiaalityö kutoo ja kytkee asiakaskohtaisen kokonaisuuden, vastaa prosessin kuljettamisesta ja käyttää tässä apunaan muun muassa erilaisia lapsen kotiin viedyn perhetyön mahdollisuuksia. Sosiaalityöntekijän rinnalla onkin joukko muita auttajia vapaaehtoisista tukihenkilöistä erityistason ammattilaisiin.

Silloin kun kotiin viety apukaan ei riittävästi turvaa lapsen kehitystä, lapsen arki järjestetään *muualla kuin lapsen kotona*. Aina silloinkaan lapsen huostaanotto ei ole välttämätöntä, vaan apu voidaan järjestää avo- huollon tukitoimena tai kiireellisenä sijoituksena. Lastensuojelun erityisin ydintehtävä on turvata lapsen etu viime sijassa *huostaanottamalla lapsi*. Huostaanotto tarkoittaa, että julkinen valta vastaa lapsen huolenpidosta ja päättää muun muassa siitä, missä lapsi asuu. Jokainen lapsi, myös huostaan otettu lapsi, tarvitsee rakastavan ihmissuhteen, asumisyhteisön, jossa yhdistyvät huolenpito, oppiminen, kuntoutuminen, hoito, eheytyminen ja kasvu aikuisuuteen. Sijaishuollon yksikössä pyritään luomaan lapsen kannalta turvallinen ilmapiiri ja yhteisö. Myös asumisen jatkuvuus ja pysyvyys ovat tärkeitä laatutekijöitä lapsen kannalta. Näitä laatukriteereitä näkee kuitenkin harvoin kilpailutettavan (ks. Pölkki & Määttä 2006, 37).

Lapsen huostaanotto ei sinänsä turvaa lapsen etua. Tärkeintä on, millaisessa paikassa lapsi huostaan otettuna asuu, millaista huolenpitoa ja hoitoa hänelle järjestyy. Kuten tuttua on, laissa puhutaan vain perhehoidosta ja laitoshuollosta: perhekodeista ja lastensuojelulaitoksista. Käytännössä sijaispaikkatyyppejen kirjo on suurempi. Paikat eroavat sen suhteen, miten kodinomainen ja lapsi-vanhempisuhteeseen perustuva suhderakenne hoidossa muodostuu tai miten laitostaista ja henkilökunta-asiakassuhteeseen nojaavaa asuminen ja hoito ovat. Eroja on myös

sen suhteen, onko sijoituspaikassa omaa opetusta tai koulua tai muuta erityistä toimintaa vai käyttävätkö lapset pääasiassa paikkakunnan tarjoamia palveluja. Yksiköt saattavat eriytyä hoitamaan tietyn ikäisiä lapsia tai tietyn tyyppisiä tilanteita; ne voivat erikoistua pahoinpidelyihin, hyväksikäytettyihin, psyykkisesti hauraisiin tai rikosteleviin lapsiin tai tiettyihin etnisiin ryhmiin. Jotkut yksiköt työskentelevät koko perheen kanssa tai ottavat perheen intensiiviselle hoitojaksolle. Toiset yksiköt keskittyvät jälkihuoltoon, tukemaan nuoria itsenäiseen elämään ja arkeen.

Kunnalla on velvollisuus järjestää huostaan ottamalleen lapselle sijoituksen jälkeen tarpeellinen ja riittävä *jälkihuolto*. Velvoitetta on laajennettu myös avohuollon tukitoimena sijoitettuna olleisiin lapsiin sekä mahdollistettu tarpeen mukaan sen käyttäminen muillekin asiakkaana olleille, kunnes nuori täyttää 21 vuotta. Jälkihuoltovelvollisuus edellyttää, että kunnalla on tarjolla ja käytettävissä monipuolinen jälkihuollon palvelukokonaisuus. Käytännössä se tarkoittaa samaa palveluvalikkoa, joka avohuollon tukimuotoina lastensuojelulaissa (36 §) on esitelty. Jälkihuollosta on olemassa erillinen opas (Laaksonen 2004). Sijaishuollon ja jälkihuollon sisältöjä ja kehittämistarpeita on selvitetty erikseen osana lastensuojelun kehittämisohjelmaa (Känkänen & Laaksonen 2006) sekä koulukotien osalta (Vesa & Lehesniemi 2006).

Lopuksi

Rakenteelliset muutokset ihmisten elinoloissa näkyvät lasten hyvinvoinnin erojen lisääntymisenä. Ne näkyvät myös eri tavoin eroina syrjäytymisvaarassa olevien lasten välillä. Palveluiden tuotannossa ja ideologiassa tapahtuneet muutokset ovat heijastuneet sekä lastensuojelun sijaishuollon että yhä enemmän myös avohuollon palveluissa. Paras-hanke ja kunta-liitosten kulta-aika tuottavat uusia järjestelyjä palvelurakenteeseen. Elin-kaari- ja tilaaja-tuottaja -mallien merkitys syrjäytymisvaarassa olevien lasten kannalta jäävät nähtäväksi ja arvioitavaksi vuosien päästä. On pidettävä huoli siitä, että hyvinvointipalvelut pysyvät *hyvinvointipalveluina*.

Vilkas projektikehittäminen, julkisen vallan säästötoimet, yksityistymisen sekä toistuvat organisaatiomuutokset tulevat siirtäneeksi työntekijöitä uusiin yksiköihin, työyhteisöihin, visioihin ja strategioihin ja katkoneeksi asiakkuussuhteita. Asiakkaan kannalta vastuutyöntekijät vaihtuvat, ja uutta pitkäjänteistä luottamuksellista auttamissuhdetta on vaikea luoda ja ylläpitää. Auttaminen kun perustuu usein suhteisiin.

Jatkuvuuden ja pysyvyyden korostaminen on tärkeää lapsen identiteetin ja eheytyksen kannalta. Jatkuvuuden toteutuminen lastensuojelun

avohuollossa edellyttää uudenlaista työskentelyä lapsille merkityksellisissä arjen verkostoissa ja kulttuureissa. Jatkuvuuden toteutuminen si- jaishuollossa edellyttää yksittäisten lasten asioissa tapauskohtaisesti sen *perusristiriidan ratkaisemista*, joka yhtäältä korostaa huostaanottoa väliaikaisena toimenä ja tähtää (biologisen) perheen jälleen yhdistämiseen ja toisaalta korostaa lapsen arjen pysyvyyttä ja identiteetin turvallista rakentumista jatkuvuuden pohjalle. Se edellyttää suhteiden kanssa työskente-lyä, yhtäältä niiden voiman löytämistä, toisaalta niiden sisältämien uhkien paikantamista ja näkyviin saamista, lapsen kanssa.

Kieli ja käsitteet tuovat oman sävynsä. Valtakunnallisen koordinoi-nin ja ohjauksen kannalta on vaikea seurata ja tietää, mistä toiminnasta milloinkin puhutaan. Sosiaalitoimisto on likimain kadonnut käsitteistöstä. Lastensuojelun ja lasten suojelun käsitteistä todennäköisesti neuvotellaan kunnissa viimeistään, kun niissä laaditaan lastensuojelusuunnitelmia. Perhekeskuksesta puhuttaessa yhdessä kunnassa tarkoitetaan neuvolan yh-teyteen perustettua avointa toimintaa, toisessa virastoa, johon on koottu lasten ja perheiden palvelut, ja kolmannessa sillä tarkoitetaan lastensuo-jelulaitosta. Tämä merkitsee, että kuntien keskinäinen vertailu ja toimin-nan valtakunnallinen seuranta ja ohjaus on vaikeaa.

Yhä pidemmälle edennyt *erikoistuminen, sektoroituminen ja ammatil-listuminen* tarkoittaa isoa koordinoitihastetta ja -tehtävää niin sosiaa-lityöntekijän työssä asiakkaiden kanssa kuin johtavien viranhaltijoiden ja luottamushenkilöiden työssä. Se tarkoittaa myös vaativaa tehtävää kytkeä viranomais- ja kansalaisvaikuttaminen yhteen, mahdollistaa *tarpeellinen vuoropuhelu ammattiauttamisen ja maallikkoauttamisen*, ihmisten läheis-verkostojen ja arkisen avun välille, arjen tiedon ja professionaalisen tul-kinnan välille.

Artikkelissa on kuvattu lastensuojelun nykytilaa, sen taustaa ja kehitystä. Tässä kirjassa on monia artikkeleita uusista menetelmäkehittelyistä. Ne viit-taavat tulevaisuuden lastensuojelun rakentumiseen yhä enemmän lapsiläh-töiseen suuntaan. Asiantuntijoiden ja kansalaisten sekä asiakkaiden väli-selle vuoropuhelulle on löytymässä uudenlaisia paikkoja. Perheellä, lapsella ja nuorella on vahva kokemus omista vaikeuksistaan sekä tuntemus niiden ratkaisemisen mahdollisuuksista ja suunnista, joista apua ja tukea on mah-dollista vastaanottaa. Kullakin asiantuntijalla on siitä myös oma käsityksen-sä. Oleellista on, että näiden käsitysten tietoperustat ovat erilaiset.

Asiantuntijan, perheen aikuisten ja lapsen tietojen ja kokemusten tulisi voida kohdata. Tällaisia tiedon jakamisen ja prosessoinnin foorumeita tar-vitaan; tilaa ja aikaa pysähtyä, kuulla, ottaa vastaan ja koetella mielikuvia, kokeilla erilaisia vaihtoehtoja, kuulostella uusiakin mahdollisuuksia.

Kirsi Kaikko ja Leila Friis

Menetelmät lastensuojelun tukena

Lastensuojelutyön ytimessä ovat työntekijöiden kontaktit asiakkaisiin. Työntekijä ja asiakas määrittävät yhdessä perusteet asiakkuudelle, tavoitteet sekä keinot, joilla näihin tavoitteisiin pyritään. Sen jälkeen alkaa yhteinen taival kohti tavoitteiden saavuttamista ja asiakkuuden päättymistä. Yhteistyöhön vaikuttavat sangen monet seikat, kuten työyhteisön ja työntekijöiden ihmiskäsitys sekä käsitykset vuorovaikutuksesta ja lasten ja vanhempien välisistä suhteista. Näiden lisäksi ratkaisevia ovat käytössä olevat konkreettiset palvelut sekä menetelmät ammattilaisten työkalupakissa.

Menetelmät ja niiden taustateoriat ohjaavat työntekijöiden tapoja olla vuorovaikutuksessa. Tässä artikkelissa tätä valaistaan tarkastelemalla Vanhemmuuden roolikarttaa ja sen käyttöä eri teoriasuuntauksista käsin. Näin saadaan näkyville erilaista vuorovaikutuspuhetta, ammattitaidon merkitystä sekä erityisesti se, miten tärkeää työntekijän on tiedostaa, miksi toimii tietyllä tavalla yksittäisessä asiakassuhteessa. Artikkelin ydin muodostuu siitä, miten ihmiskäsitys ja eri teoriaperusteiset menetelmät suuntaavat ja rakentavat vuorovaikutusta.

Ihmiskäsitys työn perustana

Sosiaalialan auttamistyössä kohdataan monenlaisia ihmisiä erilaisissa elämäntilanteissa ja elämänvaiheissa. Tällöin tietoisuus omista arvoista ja maailmankatsomuksen tuntemus lisäävät työntekijän luottamusta itseän ja uskallusta kohdata erilaisia asioita. Yhteiskunnassamme vallitseva ihmiskäsitys vaikuttaa niin yleisiin kuin yksilökohtaisiin asenteisiin ja työskentelytapaan.

Sosiaalitoimessa on ollut vallitsevana humanistinen ihmiskäsitys, jota nykypäivän markkinalogiikka haastaa (esim. Harris 2005; Koskiahon 2008).³¹ Humanismi korostaa ihmistä ainutlaatuisena henkisenä olentona

31 John Harris kuvaa artikkelissaan sosiaalityön muutosta Isossa-Britanniassa osaksi markkinataloutta, jossa ammatinharjoittaja-sosiaalityöntekijät myyvät tilaajaorganisaatioille tarkkaan rajattuja palveluja kilpailutettuun hintaan. Näin sosiaalipalvelut eivät enää edistä kansalaisuutta eivätkä ole vastavoimana markkinalogiikalle. Toisin sanoen [huomautus KK & LF] emansipatorisesta sosiaalityöstä ei enää voida puhua. Suomessa kilpailutuksen ja tilaaja-mallien logiikkaa on analysoinut mm. Briitta Koskiahon, jonka mukaan Suomessa on otettu käytäntöön toimintatapoja, jotka muissa Pohjoismaissa on jo hylätty. Markkinoiden termit ja toimintatavat sopivat huonosti ihmissuhdealalle.

verrattuna muuhun luontoon. Ihminen on itsenäinen, yksilöllinen, luova ja tiettyssä määrin vapaa olento. Ihmiseen osana sosiaalista yhteisöään suhtaututaan yleensä myös melko optimistisesti. Yksilö itse voi varsin pitkälle valita, mikä hänelle on hyvää ja oikein. (Lindqvist 1990, 76.) Humanistinen ihmiskäsitys työn arvopohjana ei kuitenkaan merkitse sitä, että työntekijä sulkisi silmänsä pahalta (esim. Irkka Peltosen tarinat tässä kirjassa), vaan hän joutuu kohtaamaan sen kulkiessaan lapsen rinnalla.

Valinnan vapautta voidaan toki tulkita myös siten, että ihminen on vastuussa omista valinnoistaan. Omaan vastuuta korostetaan yhä enemmän myös sosiaalialan palveluissa. Äärimmilleen vietynä tämä merkitsee sitä, ettei heikommista huolehdi, elleivät valtaa pitävät arvioi hänen käyttäytymisen järjestelmän ehdoilla. Näin toimimalla sosiaalialalta häviäisi pohja heikompien puolustajana ja turvaverkkona.

Toinen tärkeä asia sosiaalityössä on moraali. Eero Ojasen (2000, 33) mukaan se yhdistää todellisuuden objektiivisen, ulkoisen osan ja subjektiivis-sisäisen osan. Lastensuojelun sosiaalityöntekijät ovat pääsääntöisesti virkamiehiä, ja Suomessa on luotettu virkamiesten korkeaan moraaliin. Jotta työntekijä voisi noudattaa korkeaa moraalia, hän tarvitsee tuekseen eettistä pohdintaa ja jatkuvaa asioiden arviointia suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan ja sen moraalikäsitteisiin.

Yhteistyösuhde ja avoin vuorovaikutus toimivat asiakkaan ja työntekijän sekä moniammatillisten verkostojen keskinäisen työskentelyn lähtökohtina. Tasavertaisuus suhteessa merkitsee asiakkaan vastuuttamista omassa arjessaan, ja työntekijän osalta se tarkoittaa vastuuta prosessista. Tällainen toiminta tukee aktiivista asiakkuutta, ja näin todentuu ajatus asiakkaan asemasta oman arkensa asiantuntijana. Avara ja salliva ilmapiiri mahdollistaa muutoksen ja vapauttaa voimavarat liikkeelle. Sallivassa tilassa työntekijä uskaltaa kuulla vaikeita asioita ja keskustella niistä asiakkaan kanssa.

Sosiaalinen elämä ja ihminen sosiaalisena olentona perustuvat vuorovaikutukseen. Se on vuorotellen tapahtuvaa vaikuttamista ja kuuntelemista. Kun työntekijän ja hänen asiakkaansa yhteistyösuhde perustuu vuorovaikutukseen, työntekijän persoonasta tulee hänen arvokkain työvälineensä. Oman persoonan ja ammatillisen vuorovaikutuksen avulla asiakkaalle tarjotaan ymmärrystä, välittämistä ja tukea. Tällöin työntekijältä edellytetään kykyä myötäelämiseen ja kuuntelemiseen. (Vuori-Kemilä ym. 2008, 18.) Hänen tulee olla sinut myös omien varjojensa ja elämänhistoriansa kanssa.

Reflektiivisyys eli pohdiskeleva työote mahdollistaa työntekijälle itsensä ja asiakkaan kohtaamisen pintatasoa syvemältä. Se edellyttää työntekijältä uskallusta ja halua katsoa itseään, asenteitaan, arvojaan ja toimintaansa,

mikä tukee ja vahvistaa eettisyyttä työssä. Kriittinen reflektio ja refleksiivisyys liittyvät mitä syvimmin ammattitaitoon (Karvinen-Niinikoski ym. 2007, 89–94; ks. myös Heinonen ja Sinko tässä kirjassa). Lastensuojelun arvopohjan eettisellä pohdinnalla on erityisen tärkeä paikka lastensuojelussa, jossa ollaan tekemisissä kontrollin ja tuen, luottamuksen ja epäluottamuksen välisessä ristiaallokossa.

Sosiaalialan työ edellyttää kykyä tarkastella asioita eri näkökulmista ja luopua omista käsityksistään silloin, kun parempia on tuotu esille. Jos teemme tarkkoja, täsmällisesti määriteltyjä kuvauksia hyvästä ja ammattillisesti osaavasta työntekijästä tai kuvailemme tarkkaan olosuhteet, jotka takaavat suotuisan kasvun lapselle, niin luomme ahtaita ja lukkiuttavia mielikuvia, jotka eivät edistä asian kulkua vaan pikemminkin pysäyttävät prosessin. Ihmisen kohtaamisessa tarvitaan ennemminkin väljyyttä ja vaihtelevuutta (Lindqvist 1990, 63) sekä kykyä kohdata toinen ihminen.

Lapsi yksilönä kokonaisvaltaisesti?

Mitä lastensuojelun sosiaalityössä merkitsee se, että samanaikaisesti tulisi toimia sekä yksilöllisesti että kokonaisvaltaisesti? Yksilöllisyys sisältää ajatuksen siitä, että asiakas on oman arkinsa ja elämänsä asiantuntija. Hän on ainutlaatuinen persoona, jolla on oma identiteetti. Kokonaisvaltaisuus tulee esille muun muassa siinä, että lastensuojelun sosiaalityöntekijä on vastuussa hänen asiakkaakseen nimetyn lapsen arjen kokonaisuuden hahmottamisesta, lastensuojelun koordinoinnista ja ennen kaikkea lapsen hyvinvoinnin turvaamisesta. Hänen pitää ymmärtää lapsen elämän kokonaisuus, sen osa-alueet ja tapahtumapaikat. Niistä jokaisella on merkityksensä lapsen kasvuun ja kehitykseen, eikä kokonaisuuden hahmottaminen onnistu ilman lapseen ja hänen arkeensa tutustumista. Lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän pitää tietää, mitä lapsi ajattelee itsestään ja suhteistaan muihin. Lapsen terveys, koulutus, kehitysvaihe, tarpeet, identiteetti, sosiaalisuus, selviytymistaidot ja sosiaaliset suhteet vaikuttavat lastensuojelun ratkaisuihin (ks. esim. Grundbok 2006).

Vanhemmat huomioidaan myös yksilöinä, äitinä ja isänä. Heidän taitonsa toimia vanhempana, motivaationsa, henkinen tasapainonsa, toiveensa ja tavoitteensa voivat olla kovin erilaiset. Työntekijät kiinnittävät huomiota myös perheen taustaan, nykytilaan, verkostoon, asumiseen, talouteen, sosiaaliseen integraatioon ja tietenkin yhteisössä oleviin resursseihin. (Vrt. Oranen 2006; Grundbok 2006, 27–38; Holland 2004, 21 ja 71–106.)

Lastensuojelulakiin ja sosiaalihuollon asiakaslakiin on kirjattu yksilöllisyyden vaade ja yhä enemmän suuntaudutaan lapsikeskeiseen työotteeseen. Työntekijän on määritettävä, mitä lapsikeskeisellä tai lapsilähtöisellä työotteella juuri tämän lapsen kohdalla tarkoitetaan (vrt. esim. Holland 2004, 71). Käsitteet ovat tulkinnanvaraisia ja osin kritisoitujakin, minkä vuoksi niihin ei voi suhtautua itsestäänselvyyksinä. Toinen määriteltävä kysymys liittyy siihen, miten vanhemmat asettuvat suhteessa lapseen työntekijän mielessä. Kunnioitetaanko vanhempia vai ohitetaanko heidät näkemyksellä, että työntekijä tai hänen taustaorganisaationsa tietää paremmin? Vai ajatellaanko, että vain lapsi on tärkeä ja vanhemmat voidaan sivuuttaa? Vanhempien osallisuus on eettisesti ja ammatillisesti erityisen vaikeaa silloin, kun vanhemmat ovat tehneet jotakin sellaista pahaa, joka vaikuttaa syvästi työntekijän tunne- ja arvomaailmaan (vrt. Hyytisen artikkeli tässä kirjassa).

Vanhemmuus voi olla haurasta ja haavoittunutta, mutta lapsi on lojaili omille vanhemmilleen ja tarvitsee heidän ”lupansa” olla suhteessa työntekijään. Avoin suhde lapsen vanhempiin ja lapsen edun esillä pitäminen vievät yhteistyötä eteenpäin niin lapsen kuin vanhempien kanssa. Näin todentuu sekä yksilöllisyyden että kokonaisvaltaisuuden idea yhteistyösuhteessa, sillä ihminen todellistuu ja elää vain kokonaisena. Yksilöllisyydessä voi pitkälti olla kyse myös siitä, että asiakas kokee tulleen kuulluksi kaikessa rauhassa omana persoonanaan. Työntekijällä on hänelle tila, jossa asiakas voi esittää asiansa ja tulla kuulluksi, mikä tapahtuu jokaisen asiakkaan kanssa eri tavoin.

Menetelmät työskentelyn tukena

Menetelmä on lastensuojelun sosiaalityön käsitteenä yhtä monimuotoinen ja polarisoitunut kuin sosiaalityökin. Erilaiset *palvelut* (kuten kotipalvelu, kasvatusta- ja perheneuvonta, terapia, tukihenkilö, laitoshoido), *avustukset* (toimeentulotuki, sosiaalinen lomatoiminta) ja *toimenpiteet* (kuten sijoitus) ovat sosiaalityön menetelmiä (vrt. sosiaalihuoltolaki, lastensuojelulaki), mutta myös sellaiset *toimintatavat* kuin läheisneuvonpito, Perhepesula, TheraPlay, Vanhempain koulu ja perhevideointi.³² Tässä artikkelissa keskitytään keskustelun apuna toimiviin välineisiin (roolikartta, erilaiset keskustelumenetelmät), joita on paljon ja joista jokainen on luotu tiettyä

³² Erilaisia välineitä ja menetelmiä esitellään mm. osoitteessa www.lastensuojelunkasikirja.fi. Sosiaalityön lähestymistapoja löytyy mm. Helsingin yliopiston Sosweb-sivustolla. Tietoa saa lisäksi mm. sosiaalialan osaamiskeskusten ja lastensuojelun järjestöjen sivuilta esim. hankeraporttien muodossa.

tarkoitusta varten omine vahvuuksineen. Päähuomio on puheeseen ja kieleen perustuvissa menetelmissä, vaikka toki myös kirjoittamista (lomakkeen täyttö, kirje, muistelmä jne.), musiikkia, kuvallista ilmaisua ja draamaa käytetään sosiaalialalla.

Menetelmä on väline tiettyyn tavoitteeseen pääsemiseksi, joka voi olla yhteistyösuhteen rakentuminen, asiakkaan kuulluksi tuleminen ja kohtaamisen tukeminen. Sen tehtävänä on selkeyttää tilannetta ja toimia keskustelun apuvälineenä tai muutoksen vauhdittajana. Osa menetelmistä on tuotu ulkomailta (esimerkiksi läheisneuvonpito Uudesta-Seelannista ja kotivideointi Hollannista), osa on kotimaista alkuperää (vanhemmuuden roolikartta ja nallekortit). Ne ovat oman aikansa ja kulttuurinsa tuotteita. Niitä tulee soveltaa tietoisesti, eettisesti ja suunnitelmallisesti.

Kun työntekijä on hyvin perehtynyt työvälineisiinsä, riski virhetulkintoihin vähenee, käyttö kohtaa tarpeet ja välineeseen liittyvät rajoitteet on helpompi huomata. Yksilö häviää, jos menetelmät ovat itsetarkoitus. Yksilöllä on vaara hävitä myös silloin, jos lomakkeen täyttö on työntekijälle suoritus eikä keino parempaan yhteistyösuhteeseen ja asiakastuntemukseen. Vuorovaikutus on kaikesta huolimatta se ydin, jonka varassa erilaisia työskentelyn apuvälineitä käytetään.

On hyvä pohtia, millainen ihmiskäsitys, maailmankatsomus ja millaiset arvot ovat ohjanneet menetelmän kehittämistyötä. Käytännössä pulmaksi nousee se, ettei taustaoletuksia ole yleensä kirjattu edes viitteenä esimerkiksi lomakkeiden tai korttien käyttöohjeisiin eikä niistä kerrota perehdytyskoulutuksissakaan. Tietoisuus menetelmän käyttökokemuksista ja niihin liittyvistä seurantatutkimuksista (erityisesti pitkäaikaisesta vaikuttavuudesta) ohjaavat hyvien käytäntöjen omaksumiseen. Monet toisenlaisesta kulttuuritaustasta syntyneet menetelmät (esim. läheisneuvonpito, Theraplay) on sovitettu suomalaiseen käyttöön ja niihin on olemassa oppaat. Hyvä käytäntökin palvelee vain silloin, kun sitä sovelletaan oikealla tavalla oikeassa paikassa. Menetelmään perehtymisessä ja käytössä pulmana voi olla myös se, että monia niistä voidaan käyttää eri lähtökohdista käsin irrottautuen menetelmän laatijan ajatuksista.

Työvälinettä valitessaan työntekijä lähtee liikkeelle työn tavoitteesta ja siitä, miksi juuri nyt olisi hyvä käyttää juuri tätä välinettä, miten se auttaa työntekijää ja asiakasta eteenpäin. Pohdinnassaan alan ammattilainen huomioi menetelmän taustateorian, sen vahvuudet (mitä se erityisen hyvin tuo esiin tai missä se auttaa) ja katvealueet (mitä se ei mittaa tai huomioi). Tärkeää on arvioida, mitä seurauksia välineen käytöstä on ja millaisia ennakkovalmisteluja se edellyttää unohtamatta palautetta ja jälkipuintia. Lopuksi on syytä kysyä itseltään: "Mitä tapahtuu, jos en käytä tätä?"

Huolimatta siitä, että monia menetelmiä voidaan käyttää eri lähtökohdista käsin, tuomme hieman esille eräitä teoreettisia jaotteluja ja liitämme niihin joitakin laajalti käytettävissä olevia menetelmiä siten kuin kutakin menetelmää kuvaavasta oppaasta olemme sen taustaideologian ymmärtäneet. Varsinaista menetelmäanalyysiä emme tässä yhteydessä tee. Yksittäisten menetelmien sijoittamista tiettyyn teoriasuuntaukseen vaikeuttaa menetelmien soveltaminen eri tavoin ja niiden laatiminen ilman tiettyä vahvaa teoreettista lähtökohtaa. Menetelmiä sovellettaessa niitä saatetaan käyttää tavalla, joka on vastoin niiden laatijan alkuperäistä ajatusta ja jopa vakaumusta (vrt. esim. Arnkil & Eriksson 2008).

Teoriasuuntauksia jaotellaan monin eri tavoin. Seuraavassa esitellään Malcolm Paynen käyttämä kolmijako. *Refleksiivis-terapeuttisiin* suuntauksiin kuuluvat muun muassa psykodynaamiset ja humanistiset teoriat, joihin liittyvät erilaiset kriisiauttamiseen ja tunnetyöhön liittyvät menetelmät. *Sosiaalis-kollektiiviseen* suuntaukseen sisällytetään sosiaalityössä radikaalit, voimaannuttamiseen pyrkivät menetelmät. *Yksilöllis-reformistisesti* suuntautuneissa teorioissa uskotaan sosiaaliseen kehitykseen ja systemin voimaan, jolloin kognitiivis-behavioristiset, yksilön ja ympäristön vuorovaikutukseen ja tehtäväkeskeisyyteen perustuvat menetelmät ovat keskeisiä. (Payne 1997, 290–298.) Joissakin työvälineissä edellä mainitut suuntaukset saattavat yhdistyä.

Karkeasti voidaan arvioida, että ratkaisukeskeiset tai lyhytterapeuttiset lähestymistavat toimivat parhaiten lyhytaikaisissa asiakkuuksissa (vrt. Kelan tutkimus eri terapiasuuntauksista; www.kela.fi). Mitä pitempiketoisempi lastensuojeluasiakkuus on ollut, sitä moninaisempia menetelmiä sen kuluessa on ehditty käyttää. Toisaalta, mitä vaurioituneempi lapsi on ja mitä vähemmän perheellä on voimavaroja, sitä vähemmän lyhytterapiaan liittyvällä ”jos tapahtuisi ihme” -kysymyksellä on käyttöä. Monet menetelmät ja lähestymistavat edellyttävät asiakkailta jonkinlaista verbaalista kyvykkyyttä. Mikäli sitä ei ole, tulee se huomioida valitsemalla toiminnallisempi lähestymistapa.

Psykodynaamiset lähestymistavat tarjoavat sosiaalityön toimijoille tärkeää tietoa esimerkiksi lapsen kehitysvaiheista ja auttavat havaitsemaan kehityksen viiveitä ja taantumia sekä ihmisen puolustusreaktioita. Niiden heikkoutena on ympäristötekijöiden vähäinen huomiointi ja mahdollinen leimaaminen. Yksilökeskeisyys ja sen avulla tapahtuva muutostyö ovat psykodynaamisten menetelmien vahvuus. (Esim. Payne 1997, 72–91.) Eri-laisia aikajanoja tai elämänpolkuihin liittyviä piirroksia voidaan mielestämme käyttää tässä tarkoituksessa hyvinkin tehokkaasti.

Behavioristisia lähestymistapoja käytetään muun muassa sellaisessa työskentelyssä, jossa vahvistamisella ja poisoppimisella on keskeinen merkitys. Menetelmät perustuvat melko yksiviivaiseen näkemykseen ihmisen toiminnasta ja ajatukseen siitä, että asioita voidaan mitata. (Esim. Payne 1997, 114–118; Turner 1996, 41–48.) Työtavat ovat yleensä yksilökeskeisiä, mutta toki vahvistamisen ja poisoppimisen teemaa voidaan hyödyntää ryhmissäkin. Monet testit, tehtäväkirjat, tietokoneohjelmat ja pelit näyttävät perustuvan behavioristiseen ihmiskäsitykseen. Työntekijä antaa faktat, asiaa harjoitellaan ja annetaan palaute. Teoreettisesti seurataan klassista ärsyke-reaktio-vahvistus-kaavaa. Behavioristisia piirteitä on jonkin verran myös muun muassa vuorovaikutteisessa kehityopsykoterapiassa, jossa pyritään auttamaan lasta kiintymyssuhteen luomisessa esimerkiksi sijaisvanhempiin. Behavioristinen elementti tässä menetelmässä on vahvistuksen tietoinen käyttö muutoksen tukena sekä peruslähtökohta oppimisen-opettamisen keskeisestä asemasta muutoksessa (Becker-Weidman & Shell 2008).

Kognitiivisen lähestymistavan mukaan ihminen on ajatteleva ja tietoa prosessoiva olento. Menetelmien taustalla on ajatus siitä, että ihminen on luonnostaan tavoitteellinen ja haluaa käyttäytyä tavalla, joka tuo niin itsekuin vertaisarvostustakin. Työntekijä antaa tietoa ja auttaa muuttamaan asiakkaan ajattelutapaa. Kun ajattelu on muuttunut, muuttuu toimintakin. Logiikka seuraa kuviota: ajattelu–tunne–toiminta. Näissä lähestymistavoissa voivat tunteet tunteina jäädä liian vähäiselle käsittelylle. (Turner 1996, 39–102.) Lähdetään yksilöstä käsin ymmärtämään maailmaa ottamatta huomioon niitä yhteiskunnasta tulevia seikkoja, jotka vaikuttavat asiakkaan tilanteeseen. Sen sijaan asiakas pyritään sopeuttamaan niihin (Payne 1997). Myllyhoito lienee tyypillisin kognitiivisen taustan omaava työmenetelmä. Psyko-educatiivisessa (koulutuksellisessa) perhetyössä kognitiivista perimää edustaa tiedon antaminen perheille muun muassa mielenterveyden häiriöistä ja niiden vaikutuksesta.³³ Tällä tavoin pyritään ehkäisemään ongelmia ja parantamaan perheen toimintakykyä. Edellä mainittuun menetelmään liitetään myös monia muita teoreettisia lähtökohtia.

Tehtäväkeskeiset työskentelytavat soveltuvat David Saleebeyn (2002) mukaan melko nopeasti ratkaistaviin asioihin. Niissä ei juurikaan paneuduta menneeseen, vaan pyritään suuntaamaan myönteiseen tulevaisuuteen. Taustalla on monentyyppisiä teoreettisia lähtökohtia, ja työ on tehokasta ongelmassa, jotka asiakkaat hyväksyvät ja jotka voidaan määrittää tarkasti. Asiakkailta edellytetään kohtuullista motivaatiota ja voimavaroja työskennellä muutoksen suuntaan. Monissa tehtäväkeskeisissä työskentelytavoissa

33 Ks. esim. <http://gallia.kajak.fi/opmateriaalit/yleinen/ahorai/mielentervehto/psykoedukaatio.htm>.

käytetään runsaasti aikaa työn kohteena olevan ongelman/tehtävän määrittelyyn. (Saleebey 2002; Payne 1997, 100–104.) Yhteistä näkemystä ongelmasta/tehtävästä pidetään jopa tulevan työskentelyn onnistumisen edellytyksenä. Koska myönteisyys on työskentelytavan ydin, hyvä esimerkki tästä ovat voimavarakortit (www.pesapuu.fi). Niitä voidaan käyttää monin eri tavoin, esimerkiksi joko kartoittamaan asiakkaan omia tai asiakkaan tuekseen toivomia voimavaroja.

Eräs sosiaalityön vahvimista suuntauksista on ollut systeemiteoria. Sen perusajatus on, että ihmiset muodostavat loogisesti toimivia, toistensa kanssa yhteydessä olevia järjestelmiä, systeemejä. Useilla systeemeillä on myös alasysteemejä. Vaikuttamalla yhteen systeemin osaan voidaan saada aikaan muutos koko järjestelmässä. (Esim. de Shazer 1995, 38–40.) Monet työntekijät kertovat työskentelevänsä systeemisesti, kun he huomioivat, että aikuisasiakkaalla on lapsia. Kuitenkin systeemiteoriaan pitkälle kehitetyssä muodossaan liittyy myös kehämäinen haastattelu kysymystyyppineen.³⁴ Se on tehokas tiedon keräämisessä ja erityisesti perheen valtasuhteiden hahmottamisessa. Vaikka työskentely perustuu puheeseen, siinä otetaan huomioon myös nonverbaalinen viestintä, poissaolot ja hiljaisuus kommunikaationa. Se myös sallii monet erilaiset tavat työskennellä ja saavuttaa tavoite. Pulmana on systeemin (esim. perheen) kiinteyden tärkeyden ylikorostaminen. Huomio kiinnittyy helposti perhekokonaisuuden toimintaan, jolloin lapsi yksilönä voi jäädä pimentoon. (Payne 1997; Tomm 1988.)

Sosiaalipsykologisia teorioita hyödynnetään esimerkiksi roolikartoissa. Keskeistä sosiaalipsykologisten teorioiden hyödyntämisessä ovat vuorovaikutus, ryhmä, identiteetti ja sosiaalisuus. Lähestymistapoihin voidaan yhdistää niin ryhmään kuin yksilöönkin liittyvää työskentelyä. Asiakkaan emansipaatio ei ole päätarkoituksena, vaan roolien tiedostamisen kautta tapahtuva muutos yksilön tai yksilöiden välisessä suhteessa. (Payne 1997.)

Esimerkki eri teorioiden käytöstä – vanhemmuuden roolikartta

”Vanhemmuuden roolikartta” -oppaat (Helminen & Iso-Heiniemi 1999; Rautiainen 2001) sisältävät kuvauksen työvälineen taustasta. Roolikartta perustuu nimensä mukaisesti sosiaalipsykologiseen sosiaalisen roolin käsitteeseen. Asiakkaalle ei lähtökohtaisesti anneta mahdollisuutta vapaasti miettiä roolejaan, vaan työntekijä pohtii hänen kanssaan valmiiksi annettuja

³⁴ Kysytään perhetapaamisissa esimerkiksi lapselta x, kenen hän arvelee ensimmäiseksi huomaavan, jos lapsella y menee huonommin.

rooleja. Opas antaa käyttäjälleen mahdollisuuden soveltaa ja käyttää joustavasti työvälinettä. Strukturoituakin menetelmää voi muokata ja soveltaa eri tavoin eri tilanteissa (Sulavuori 2007, 38). Se tulee tehdä tietoisena omista tavoitteista ja arvolähtökohdista sekä siitä, miten sovellus muuttaa menetelmän ydintä.

Vanhemmuuden roolikarttaa voidaan käyttää monesta teoreettisesta viitekehyksestä käsin. Käymme tässä läpi joitakin niistä ottamatta kantaa niiden paremmuusjärjestykseen. Jokaisella on vahvuutensa ja sokeat pisteensä. Nostamme esille, miten eri tavoin samaa asiaa voidaan hahmottaa ja käsitellä.

Rooliteoriaan luottava kysyy äidiltä hänen käsitystään siitä, millainen äiti on, mitä äidin rooliin kuuluu, mitä hän tekee, mitä hän muistaa omasta äidistään siltä ajalta, kun tämä oli äiti. Työntekijää kiinnostavat myös rooliodotukset; mitä äiti arvelee, että kumppani odottaa häneltä, mitä anoppi, oma äiti, entä lapsi. Mikäli koko perhe on paikalla, voidaan kysyä lähes loputtomilla vaihtoehtoilla, mitä äitiyteen kuuluu isän mielestä, mitä lapsi x:n mielestä jne. Roolikartassahan roolit on jaoteltu muutamiin osa-alueisiin, joiden sisällä voidaan kysymyksillä liikkua. Herkullista on myös kysyä, mitä sellaisia rooleja teillä on, jotka eivät näy roolikartassa. Miten ne suhteutuvat roolikartan rooleihin? Ristikkäiset roolit sisältyvät tähän teoriaan, onhan läsnä olevan äidin ja esimerkiksi urasuuntautuneen naisen roolin yhdistämisessä omat haasteensa. Työntekijän on tätä lähestymistapaansa käyttäessään oltava tietoinen omista rooliodotuksistaan.

Konstruktivistiseen teoriaan liittyvää narratiivista lähestymistapaa käyttävän työntekijän on hyvä ymmärtää, mitä asiakas tarkoittaa esimerkiksi ilmoittaessaan, että rajojen asettamisessa on tärkeää, että niistä pidetään kiinni. Se voi käytännössä tarkoittaa sitä, että rajojen rikkomiseen puututaan non-verbaalisesti, puheella, lyömällä tai vaikkapa eristämällä lapsi. Tavoitteena on nähdä maailma asiakkaan silmin, jolloin työntekijä voi paremmin ymmärtää tämän toimintaa ja ajatuksia ja hyödyntää niitä muutostyössä. Hän tekee sen välttääkseen asiantuntijoiden perisyntiä, jota Georg Gadamer (tuntematon lähde) on kuvannut seuraavasti: "Olemme jo alkaneet ymmärtää jopa ennen kuin olemme kohdanneet sen mitä aiomme yrittää ymmärtää." Konstruktivismi perustuu ajatukseen siitä, että asiakas ja työntekijä rakentavat todellisuutta ja ymmärrystä yhdessä (esim. Jokinen 2000, 164–165). Tässä yhteydessä käytetään myös erilaisia tarinoita (esim. Jokinen 2000, 131–133; Parton & O'Byrne 2000, 12–26).

Lyhytterapeuttisesti (ja näkökulmasta riippuen sitä laajemmin tai suppeamman ratkaisukeskeisen lähestymistavan mukaisesti) roolikarttaa käytettäessä työntekijä käyttää asteikkokysymyksiä esimerkiksi pyytäen

arvioimaan vanhemmuuttaan joko kokonaisuutena tai suhteessa johonkin roolikartan osa-alueeseen asteikolla 1–10, jossa 10 on täydellinen. Hän on kiinnostunut siitä, mitä pitäisi tapahtua, jotta asiakas olisi esimerkiksi luvussa 8 (jos tämä asettaa sen tavoitteekseen). Kuka voisi asiakasta tässä auttaa, ja mikä olisi ensimmäinen askel siihen suuntaan? Mistä asiakas tietää, että tilanne on parempi? Mikä on ensimmäinen merkki siitä, että ollaan menossa oikeaan suuntaan? Ratkaisukeskeisesti työskenneltäessä etsitään poikkeavuuksia pulmallisessa käyttäytymisessä. Mitä esimerkiksi tapahtuu silloin, kun vanhemmasta tuntui siltä, että hän onnistui rajojen asettajana lapsen kanssa? Millainen tilanne oli? (Ks. esim. www.ratkes.fi tai Helsingin yliopiston Sosweb-sivusto.)

Systeemiteoreettisten kysymysten avulla roolikarttaa voisi täyttää vaikkapa yhdessä koko perheen kanssa. Työntekijä käyttää raporttoivia tai rakentavia kysymyksiä. Raportoivat kysymykset auttavat ymmärtämään, miten asiakkaat näkevät tilanteen, miten he selittävät asioita ja mikä on heidän käsityksensä niistä. Systeemiteoriaan liittyvä haastattelu on erityisen hyvä perheen valtasuhteiden ja toimintajärjestyksen hahmottamisessa. Työntekijät kysyvät perheenjäseniltä näiden näkemyksiä muiden perheenjäsenten toiminnasta ja reagoinnista esimerkiksi seuraavalla tavalla: ”Kenen Mikko arvelet ensimmäisenä huomaavan, että äiti asettaa Villelle rajat?”; ”Kuka huomaa sen seuraavaksi?”

Ei ole menetelmää, jota ei olisi kritisoitu. Jan-Christer Wahlbeck (2004, 16) on huomauttanut, että vanhemmuuden roolikartassa unohdetaan vanhempana oloon liittyvät positiiviset asiat. Palveleehan äidiksi ja isäksi tulo myös vanhempien omia tarpeita. Lapset muun muassa opettavat heille paljon, rikastuttavat elämää ja auttavat kokemaan itsensä tarpeelliseksi. Wahlbeckin (mt.) mukaan vanhemmuutta voisikin tarkastella esimerkiksi rakkauden vastaanottajan tai elämästä ja lapsesta oppijan roolien välityksellä sen sijaan, että painotetaan velvollisuuksia ja vastuuta.

Yksilöllinen ja kokonaisvaltainen kohtaaminen

Silloin kun lastensuojeluperheen jäsenten kanssa työskentelee useita eri alojen ammattilaisia, tulee selvittää, mitä menetelmiä kukin käyttää. Onhan tarkoituksena saada työntekijät toimimaan toisiaan tukevina ja täydentävinä tahoina myös menetelmällisesti. Jos lähestymistavat ovat kovin erilaiset, ne saattavat toimia jopa toisiaan vastaan. On tiedettävä, jos joku toinenkin taho käyttää perheen kanssa samanaikaisesti esimerkiksi verkosto- ja roolikarttaa. Välttäään päällekkäisyyksiltä ja voidaan suunnitella yhdessä, millaisilla

keinoilla päästään parhaiten eteenpäin asiakkaan kanssa. Asiakkaan näkökulmasta tarkasteltuna on turhauttavaa ja voimia vievää vastata samoihin kysymyksiin ja tehdä samoja tehtäviä työntekijöiden vaihtuessa. Voisiko jopa ajatella, että työntekijät tai heidän taustaorganisaationsa olisivat tällöin osa ongelmaa tai sen ratkaisemattomuutta.

Kansansanonnan mukaan ”hyvin suunniteltu on puoliksi tehty”. Tämä näyttää pätevän myös sosiaalityössä, joka perustuu palvelu- tai huolto-suunnitelmaan. Hyvä suunnittelu niin asiakas- kuin organisaatiotasollakin parantaa onnistumisen todennäköisyyttä (Payne 1997, 287). Toki voi olla niinkin, että suunnitelmallista työtä on helpompi arvioida ja tehdä tarvittavia korjausliikkeitä kuin sellaisessa työssä, jota toteutetaan menetelmällisestikin muistinvaraisesti. Paperiin tai sähköiseen dokumenttiin voi aina palata ja tarkistaa, mitä asioita esimerkiksi asiakassuunnitelmapalaverissa sovittiin, mikä kertauksena tehostaa asioiden vaikuttavuutta (Sulavuori 2007, 38; Kaikko 2004, 82).

Ketä varten mittarit ja erilaiset välineet ovat olemassa? Niiden perimmäinen tarkoitus on toimia auttamisen apuna. Jotta ne aidosti toimisivat apuna, tulisi vanhempien (nuorten asiakkaiden ollessa kyseessä, myös heidän itsensä) ensi sijassa itse vetää johtopäätökset omassa elämässään. Työntekijä toimii kanssareflektoijana, kysymysten asettelijana ja havainnoijana. Menetelmät mahdollistavat yksilöllisyyden ja kokonaisvaltaisen työskentelyn arjen rakentamisessa.

Erilaisten työvälineiden hyvät puolet ovat samat kuin teorioidenkin. Ne auttavat hahmottamaan tilannetta, selittämään asioita, ymmärtämään, jäsentämään ja raportoimaan (vrt. Turner 1996, 10–12). Ne toimivat myös muistilistoina ja auttavat ottamaan esille vaikeita asioita (Sulavuori 2007, 38). On helpompi sanoa, että ”meillä on tapana käydä kaikkien asiakkaiden kanssa läpi päihteiden käyttöä koskeva lomake”, kuin ottaa asia suoraan esille. Erityisesti kokemattomille työntekijöille ne tuovat turvaa, mutta auttavat myös konkareita hahmottamaan tilannetta.

Asiakkaan ihmisarvon edellytyksenä on, että hän tulee nähdyksi sellaisena kuin hän on, ja hänen teoistaan ja niiden seurauksista puhutaan oikeilla nimillä. Jokaisella on syntymästään lähtien ihmisarvo, jota ei voi hankkia tai saada keneltäkään, eikä sitä saa riistää. Ihminen voi kuitenkin itse tuhota elämänsä. Jos näyttää siltä, ettei asiakas ole kiinnostunut omasta elämästään, väistelee tai sivuuttaa asioista keskustelun, niin tämäkin on asiakkaan valinta. Työntekijän valinta on siinä, miten hän toimii. Hänen tehtävänsä on avata ja ylläpitää keskustelua. Työntekijä antaa ammatillisen tietonsa ja taitonsa asiakkaan käyttöön ja tarjoaa vaihtoehtoja. Työntekijä tuo esille varauksettoman toisen kunnioittamisen omana

persoonana ja oman näkökulmansa, josta sitten voidaan keskustella. Lapsen edun vaatiessa tuo näkökulma voi olla ajatus siitä, että lapsen pitäisi kasvaa jossakin muualla kuin biologisten vanhempien luona. Vaikka vanhemmuus ei riitä kokoaikaiseen huolehtimiseen lapsesta, hänelle tarjotaan mahdollisuus toimia vanhempana juuri sen verran kuin se on mahdollista hänelle unohtamatta lapsen näkökulmaa ja etua. Tällöin lapsi saa turvallisen, vakaan kasvuympäristön ja mahdollisuuden ylläpitää suhdetta biologiin vanhempiinsa ja vanhempi saattaa kasvaa osittaiseen vanhemmuuteen. On myös tilanteita, joissa tulee harkita huollon siirtoa tai adoptiota.

Yksilöllinen kohtaaminen liittyy tyypillisimmillään yksilöterapiaan. Lastensuojelun sosiaalityön ja sosiaaliohjauksen ero terapiaan on sekä teoreettisissa lähtökohdissa, työskentelyn psyykkisessä syvyydessä että käytettävissä olevassa ajassa. Lastensuojelun sosiaalityöntekijällä ei ole mahdollisuutta käyttää yksittäiseen asiakkaaseen niin paljon aikaa, kuin mitä useimmat yksilö- ja perheterapian muodot edellyttävät. Eikä se ole tarkoituksaan. Lastensuojelutyöntekijöillä on oma tehtävänsä (yhteyksien rakentamisessa, voimavarojen kokoamisessa, tilanteen analysoimisessa), terapeuteilla omansa. Parhaassa tapauksessa he täydentävät ja tukevat toinen toisensa työtä.

Työntekijänä yksilöllisyyden ja kokonaisvaltaisuuden ristiaallokossa

Eräs sosiaalityön paradokseista on se, että lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän pitäisi samanaikaisesti kantaa kokonaisvastuu ja hahmottaa asiat prosessia varten tästä näkökulmasta – toisaalta pitäisi lähestyä jokaista perheenjäsentä yksilönä ja huomioida hänet prosessissa. Onko mahdollista kumartaa kaikkiin suuntiin yhtä aikaa ja satsata niihin täysillä? Yhdellä sosiaalityöntekijälläkin on vain rajallisesti aikaa käytettävissään. Asiantunteva työntekijä jakaa tehtäviä muiden kanssa, hyödyntää heidän asiantuntemustaan ja luottaa heidän arvioihinsa. Se on usein myös asiakkaiden kannalta hyvä ratkaisu.

Yksinomaan yksilötyötä tekevä henkilö voi heittäytyä sataprosenttisesti asiakkaansa asiaan. Koko perheen kanssa työtä tekevä henkilö ei välttämättä voi tätä tehdä, etenkin jos perheen jäsenten tarpeet ja edut ovat vastakkaiset. Silloin vaihtoehdoksi jää jakaa vastuuta työntekijöiden kesken, jolloin lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä kokoaa usean asiakkaansa asiaan uponneen työntekijän näkemykset perheen jäsenistä yhteen, arvioi niitä suhteessa toisiinsa ja kokonaisuuteen ja tekee sitten

omat johtopäätöksensä lapsen edun mukaisesta jatkosta. Tällä tavoin toimien toteutuu jokaisen asiakkaan haave työntekijästä, joka kuulee häntä ja on häntä varten. Myöskään perheen ainutkertaisuus ei unohdu. Ainutkertaisuus ei ole tässä tapauksessa sama asia kuin yksilöllisyys, vaan sillä on laajempi, kokonaisuutta kuvaava merkitys. Jokainen lastensuojelun tilanne on ainutkertainen, ja se tulee näkyä yksilöllisenä ja juuri tähän tilanteeseen soveltuvana asioiden hoitona. Menetelmät tuovat apua sekä yksilöllisyyden että kokonaisvaltaisuuden käsittelyyn.

Kokonaisuutta ei voi hahmottaa ilman yksilöitä. Tarvitaan yksilöllistä kohtaamista ja tilanteen kartoitusta ennen kuin voidaan eri yksilöiden (ja jokaisen yksilön) elämän osa-alueet nivoa yhteen elämäkartaaksi ja tarkastella niitä kokonaisvaltaisesti. Kyse on suhteissa ja suhteiden kanssa työskentelystä. Siinä sosiaalityön koulutuksen omaavat henkilöt ovat vahvimmillaan.

Lastensuojelu on moniulotteista – siinä on sen riesa ja rikkaus.

Hanna Heinonen ja Päivi Sinko

Sosiaalityöntekijät lastensuojeluprosessia johtamassa

Lastensuojelutyön ydin on lapsen ja hänen läheistensä tilanteelle herkistyminen niin, että avun ja suojelun tarpeisiin voidaan vastata. Lastensuojelun tulee entistä enemmän rakentua huolella tehtyihin tilannearvioihin, joissa lapsen ja hänen läheistensä tuottama tieto on keskeisellä sijalla. Tässä artikkelissa jäsennetään sosiaalityötä avohuollon lastensuojeluprosessin johtamisena niin, että eri toimijoiden yhteistyö on suunnitelmallista ja voimavaroja kokoavaa. Tämä merkitsee sosiaalityössä uudenlaista ammatillistumisen vaihetta. Prosessijohtamiseen siirtyminen edellyttää sosiaalityön opetuksen ja käytännön organisoinnin moniulotteista kehittämistä.

Sosiaalityön rooli täsmentyy

Uusien ammatillisten toimijoiden tulo sosiaalialalle on vaatinut tehtävien ja roolien tarkennusta ja uudenlaista jäsentämistä. Osana kansallista Sosiaalialan kehittämishanketta (vuosina 2004–2007) käynnistettiin työnkuvien uudistaminen ja henkilöstön työnjaon täsmentäminen. Tämän niin sanotun tehtävärakenneuudistuksen tavoitteena on taata sosiaalialan asiakkaalle oikeus laadukkaaseen sosiaalihuoltoon. Tavoitteena on lisäksi turvata sosiaalitoimen henkilöstön riittävä määrä kunnissa. Tehtävärakennetta selkiyttämällä tuetaan työntekijöiden jaksamista: on järkevää, että eri tavoin koulutetut sosiaalialan osaajat, esimerkiksi sosiaalityöntekijät ja sosiaaliohjaajat, voivat tehdä koulutustaan ja osaamistaan parhaiten vastaavaa työtä.

Sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön tehtävärakennesuosituksen mukaan asiakasprosessilla tulee olla vastuuhenkilö, joka vastaa asiakkaan saamasta palvelusta ja sen toimivuudesta. Yleensä vastuuhenkilönä on sosiaalityöntekijä (Sarvimäki & Siltaniemi 2007). Lastensuojelulaissa (417/2007) määritellään tehtävät, jotka lastensuojeluprosessissa kuuluvat sosiaalityöntekijälle. Sosiaalityöntekijä päättää siitä, käynnistääkö vastaantotettu lastensuojeluilmoitus lastensuojelutarpeen selvitysprosessin. Asiakkaana olevalle lapselle on nimettävä hänen asioistaan vastaava sosiaalityöntekijä, jonka tulee huolehtia siitä, että lapsen etu tulee huomioiduksi lastensuojeluprosessin kaikissa vaiheissa. Hän vastaa siitä, että lapsen tilannetta selvitetään tarkoituksenmukaisesti ja että tarvittavat

lastensuojelutoimenpiteet toteutetaan asiakassuunnitelmaan kirjatulla tavalla. Hän vastaa myös kiireellisten toimenpiteiden toteuttamisesta. Sosiaalityöntekijä valmistelee päätöksentekoa varten lapsen ja perheen yksityisyyteen puuttuvia asioita. Kunnalle on asetettu laissa velvoitteita huolehtia siitä, että sosiaalityöntekijä saa työnsä tueksi riittävän moniammatillisen tuen. Lapsen asioista vastaavalla sosiaalityöntekijällä on oltava sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista annetun lain (272/2005) mukainen pätevyys.

Asiakasprosessin johtaminen tarkoittaa toiminnan suunnittelua ja tavoitteiden asettamista yhdessä asiakkaiden ja eri ammattilaistoimijoiden kanssa, suunnitelmien mahdollisimman johdonmukaista toteutusta sekä vaikutusten säännöllistä arviointia. Sosiaalityöntekijä siis pitää lapsi- ja perhekohtaisessa lastensuojelussa toiminnan langat käsissään. Tavoitteena tämä ei ole uusi, kirjoittihan jo vuoden 1983 lastensuojelulain ”isä” Matti Mikkola (Mikkola & Helminen 1994, 31): ”Lastensuojelun avainhenkilöitä ovat avohuollon sosiaalityöntekijät, joiden tehtävänä on ongelmien selvittäminen, tavoitteiden ja strategian valinta ongelmien ratkaisemiseksi, ohjaus ja neuvonta sekä tehtyjen päätösten toimeenpano.” Lastensuojelun toteuttamista on hankaloittanut erityisesti kelpoisuusehdot omaavien, koulutettujen sosiaalityöntekijöiden puute. Myös yhteisten valtakunnallisten linjausten puuttuminen on lisännyt lastensuojelun käytäntöjen moninaisuutta ja kirjavuutta kunnissa.

Ohjaajat eli ammattikorkeakoulutetut sosionomit ovat toinen keskeinen ammattiryhmä lastensuojelussa. Kahden ammattilaisen yhteistyö avaa parhaimmillaan uusia hedelmällisiä mahdollisuuksia töiden mielekkäälle jakamiselle ja oman ammattikoulutuksen järkevämmälle hyödyntämiselle. Sosiaalityöntekijöiden ja ohjaajien suhde on kuitenkin monin paikoin ollut jännitteinen. Kun ohjaajat uutena ammattiryhmänä hakevat paikkaansa lastensuojelun kentässä, tämä pakottaa myös sosiaalityöntekijät arvioimaan oman toimintansa ja osaamisensa rajoja uudelleen.

Ohjaajien tehtävä asiakasprosessissa keskittyy asiakkaan ohjaamiseen, neuvontaan ja tukeen. Virallista päätöksentekovaltaa heillä ei ole. Useimmiten ohjaajien tehtävänä on perhetyö tai perheohjaus, joka nähdään nykyään selkeästi omaa osaamista ja ammattitaitoa vaativaksi työksi. Ohjaajilla on kuitenkin mahdollisuus osallistua lastensuojelun työprosessiin hyvin laaja-alaisesti (Liukonen & Lukman 2007, 107). Heillä on usein menetelmien laaja-alainen kirjo hallussaan, ja he saattavat tehdä esimerkiksi ryhmämuotoista työtä erilaisten asiakasryhmien kanssa: pienten lasten, nuorten, vanhempien, lapsi-vanhempi-parien ja niin edelleen. Samoin ohjaajille on useilla paikkakunnilla vakiintunut paikka lastensuojelutarpeen selvittämistyössä, jota he tekevät työparina sosiaalityöntekijän kanssa.

Myös kriisityö saattaa kuulua ohjaajien työnkuvaan. Ohjaajan työ on yleensä lähityötä, ja se keskittyy usein vuorovaikutuksellisiin kysymyksiin ja lastensuojelussa lapsen ja vanhempien välisen vuorovaikutuksen tukemiseen. Sosiaaliohjaajan asiakasmäärät ovat yleensä merkittävästi pienemmät kuin sosiaalityöntekijän. Lastensuojelulaissa on useita kohtia, joissa lainsäätäjä on jättänyt paikallisesti ratkaistavaksi sen, minkä ammattiryhmän edustaja hoitaa kunkin tehtävän: ”sosiaalityöntekijä tai muu lastensuojelun työntekijä” voi hoitaa tällaiset tehtävät.

Mitä lastensuojelulain ja tehtävärakenneuudistuksen mukanaan tuomat töiden uudelleenjärjestelyt ja sosiaalityön roolin tarkennukset merkitsevät lastensuojelun sosiaalityölle? Vaikka lakiuudistustyötä aloitettaessa monen sosiaalityöntekijän toive oli, että työtä joskus hallitsevasta epämääräisyydestä ja sattumanvaraisuudesta, ”mössöstä”, päästäisiin eroon (Sinko 2005) ja työnkuvaa ja ylipäänsä lastensuojelun prosessia saataisiin selkiytettyä, on sosiaalityön kentällä odotettu uudistuksia vaihtelevin tuntein. Miten lastensuojelun prosessia johtavan sosiaalityöntekijän ammatillisuus säilytetään toimenkuvan moninaisuudesta nousevissa erilaisissa odotuksissa? Kaventaako lastensuojelulaki sosiaalityöntekijän mahdollisuuksia päättää työnsä sisällöistä? Tuleeko sosiaalityöntekijästä prosessinjohtajuuden ja tehtävärakenneuudistuksen myötä pelkkä byrokraatti ja päätöksentekijä, ja jääkö tärkeäksi koettu lähityö pääosin perhetyöntekijän tai ohjaajan vastuulle (vrt. Heino 2008, 19)? Onko sosiaalityössä enää aikaa tai mahdollisuuksia asiakkaan kohtaamistyöhön? Onko uhkana sosiaalityön etäntyminen asiakkaasta ja hänen arjestaan? Vai voidaanko uusi tilanne sittenkin nähdä mahdollisuutena kehittää sosiaalityön professiota määrätietoisesti entistä mielekkäämpään suuntaan?

Kohtaaminen ja byrokratiatyö – vastakkain vai toisiaan täydentäen?

Lastensuojelussa merkittävin työskentelytavan muutos lienee lapsilähtöisyyden vahvistuminen 2000-luvulla (Muukkonen & Tulensalo 2004; Forsberg ym. 2006). Lasten kohtaaminen, näkemys lapsesta lastensuojelun ensisijaisena asiakkaana ja vaatimus lapsen osallisuudesta ovat tuoneet täysin uudenlaisia vaatimuksia ja haasteita työhön. Miten nähdä ja kuulla lapsen tarpeet vanhempien tarpeita unohtamatta? Miten hyväksyä lapsi tiedon tuottajana? Miten tavoittaa lapsi, miten pitää hänet työn keskiössä? Miten todentaa lapsen edun mukainen toiminta?

Usein ajatellaan, että asiakaslähtöisyys voi toteutua vain kasvokkain, suorassa kontaktissa. Asiakaslähtöisyys ja suoraan asiakkaan kanssa

työskentely nähdään arvokkaana, eettisesti kestäväenä ja erityisen oikeana työnä, ja tämä on painottunut myös lapsikeskeisiä työmenetelmiä kehitettäessä. Byrokratiatyöhön taas liitetään perinteisesti negatiivisia merkityksiä. Jorma Sipilän (1989, 214) 1980-luvun sosiaalityön oppikirjan määrittelyn mukaan byrokratiatyössä eli virastotyössä, jolle on leimallista asiakirjojen painottuminen, ajattelun lähtökohtana ovat ”viraston normit, ei asiakkaan elämä ja tilanne”. Toki Sipiläkin tuo esiin byrokratian ”korvaamattomat ominaisuudet”, jotka varmistavat oikeusvaltiossa asiakkaan tasapuolisen ja oikeudenmukaisen kohtelun ja todellisen edunvalvonnan. Hän painottaa sitä, että kysymys on paitsi lakien noudattamisesta, myös niiden ymmärtämisestä ja viime kädessä niiden hyväksymisestä. Kyse on pitkälle asenteista ja halusta toimia asiakkaan puolella. Silti Sipilä näkee byrokratiatyön rajallisena: byrokratiatyö ei riitä sosiaalityöksi, byrokratia on joustamaton ongelmanratkaisuväline, eikä sen avulla kyetä ylitämään politiikan asettamia rajoja. (Mt. 215–218.)

Byrokratiatyö tuskin riittää sosiaalityöksi 2000-luvullakaan. Sipilän oppikirjan ajoista on kuitenkin asiakkaan oikeusturvaan ja oikeuksiin liittyvässä sääntelyssä tapahtunut huomattavaa vahvistumista. Perustuslaki, sosiaalihuollon asiakaslaki ja hallintolaki vahvoine velvoitteineen sekä hyvän hallinnon vaatimukset ovat väistämätön osa laadukasta sosiaalityön palvelukulttuuria ja asiakkaan edusta huolehtimista. Voidaankin väittää, että kasvokkainen kohtaaminen sekä hallinnollisen viranomaistehtävän hoitaminen eli byrokratiatyö eivät ole toisiaan poissulkevia. Kummallekin on paikkansa yksittäisessä asiakkuusprosessissa ja yksittäisen työntekijän työotteessa. Byrokratiatyöelementin keskeisyyden myöntäminen lastensuojelussa ei suinkaan ole este hyville asiakassuhteille ja asiakkaan eettisesti kestäväälle kohtelulle.

Prosessinjohtaminen ei merkitse sitä, ettei sosiaalityöntekijä tekisi psykososiaalista työtä. Sosiaalityöntekijä tekee ratkaisun siitä, milloin hän itse tekee lähityötä asiakkaan kanssa ja milloin sitä tekee joku muu. Kohtaamisia tapahtuu monella tasolla ja monilla foorumeilla, myös kirjallisesti asiakas ”kohdataan” ja häntä kohdellaan. Kohtaamisessa ja kohtelussa konkretisoituvat hyvän hallinnon periaatteet, jotka ovat itse asiassa arvolatautuneita ja eettisesti pitkälle vietyjä vaatimuksia hyvästä vuorovaikutuksesta ja toisen ihmisen huomioimisesta: yhteydenottopyyntöihin vastataan ja asia käsitellään kohtuullisessa ajassa, asia käsitellään ja kirjataan puolueettomasti ja tasapuolisesti, asianosaista kuullaan ennen päätöksentekoa ja asiasta annetaan kirjallinen päätös, johon saa hakea muutosta ja niin edelleen.

Merkityksellistä on myös se, kuinka asiakkaan kohtaamisia – muidenkin kuin sosiaalityöntekijän toteuttamia – *tulkitaan* asiakkuusprosessin

aikana, miten niistä puhutaan, mihin sävyyn niitä kirjataan. Tai miten niitä ohjeistetaan ja ohjataan silloin, kun sosiaalityöntekijä tekee työnjakoa vaikkapa lapsen kuulemisen suhteen muiden toimijoiden kanssa. Tärkeää on pohtia lapsen tapaamisen merkitystä lapsen itsensä kannalta sekä siitä, mitä lapselta mahdollisesti saadulla tiedolla tehdään. Kysymys lapsen tiedon käytöstä on noussut esiin yhä enemmän nyt, kun lapsen kanssa tehdään suoraa työtä, ja siihen sosiaalityöntekijä asiakkuusprosessin johtajana ja lapsen edusta vastuullisena joutuu vastaamaan. Tärkeää on myös asiakas- ja lapsilähtöisyys oikeiden tukitoimien valitsemisessa, asiakas-suunnitelmien tekemisessä ja päätöksenteossa.

Brittiläinen Eileen Munro (2002) on etsinyt tapoja lastensuojelullisen ajattelun parantamiseksi. Munron mukaan empaattinen, lämminhenkinen asiakastyö ja systemaattinen, strukturoitu työote eivät ole toistensa vastakohtia, vaan ne sijoittuvat samalle jatkumolle. Hyvässä lastensuojelutyössä ne voidaan yhdistää ja osaava asiantuntija-sosiaalityöntekijä pystyy hyödyntämään molempia osa-alueita ja erilaisia lähestymistapoja tarpeen ja tilanteen mukaan. Munron mukaan asiantuntijuus koostuu tietojen ja taitojen eri osa-alueista ja niiden yhdistämisestä: muodollinen tieto, käytännön viisaus, tunneviisaus, päättelytaidot ja asiakkaan kohtaamisen taidot. Muodollinen (fakta)tieto (vaikkapa lainsäädäntöön perustuva) ja kaikille yhteiset ammatilliset arvot voidaan nähdä yhteisenä vakaana pohjana, jolle rakennetaan tapauskohtaista osaamista.

Miten asiakaslähtöisyys voidaan istuttaa välillisempään prosessiin. Voisiko sosiaalityöntekijän roolina olla huolehtiminen siitä, että koko asiakasprosessi tulkintoineen ja kirjaamisineen hoidetaan laadukkaasti asiakaslähtöisesti? Kuten Johanna Hurtig (2003, 194) muistuttaa, viranomaisulottuvuuden heikentyminen lastensuojelutyössä ja palveluelementin korostuminen tuovat mukanaan myös vaaroja, ne voivat hämärtää lastensuojelutehtävän yhteiskunnallista merkitystä. Hurtigin (mt.) sanoin: "Lastensuojelu ei ole vain palvelua. Se on velvoite." On tärkeää ottaa asiakas mahdollisimman paljon mukaan myös byrokratiatyöhön ja määritellä työn tavoitteet yhdessä sekä arvioida tehtyä työtä yhdessä aina, kun se on mahdollista. Sosiaalityön onnistunut prosessinjohtaminen varmistaa sen, että kaikkien asiakkaan kanssa työskentelevien mielenkiinto suuntautuu vuorovaikutukseen ja sen laatuun.

Sosiaalityön asiantuntijuus lastensuojelussa

Asiantuntijuus on ollut sosiaalityössä ja etenkin lastensuojelussa hankalasti haltuun otettava käsite. Sitä on pidetty tapauskohtaisesti määriteltävänä,

ei toimijaan tai asemaan liittyvänä ominaisuutena (esim. Karvinen 1996; Mutka 1998). Aiemmin sosiaalityön asiantuntijuutta on rakennettu pitkälti sosiaalityöntekijän omista intresseistä käsin: työntekijä on voinut erikoistua vaikkapa kriisityöhön tai lapsilähtöisiin menetelmiin mieltymystensä mukaan. Samassa työryhmässä on voinut olla hyvin erilaista asiantuntijuutta edustavia sosiaalityöntekijöitä. Uudessa lastensuojelulaissa sosiaalityöntekijän tehtävät on määritelty huomattavasti aiempaa yksityiskohtaisemmin. Määrittelyllä lainsäätäjä on ottanut kantaa työssä vaadittavaan osaamiseen ja halunnut osoittaa ne asiakasprosessin kohdat, joissa tarvitaan nimenomaan sosiaalityötä. On olemassa asiantuntijuuden ja osaamisen alueita, joita edellytetään kaikilta lastensuojelun työntekijöiltä, esimerkiksi lapsen tilanteen arviointiin liittyvä menetelmäosaaminen ja dokumentointiosaaminen. Sosiaalityöntekijän taas tulee kyetä analysoimaan laajaa asiakkuuden kokonaisuutta ja kaikkien sen osa-alueiden yhteensovittamista. Yliopistollinen sosiaalityön koulutus antaa juuri näitä valmiuksia (ks. esim. Sosiaalialan korkeakoulutuksen suunta).

Sosiaalityöntekijän työn koordinoijan roolin vuoksi joudutaan osaamisen kehittämisessä panostamaan erityisesti prosessinhallintaan ja -johdattamiseen. Lastensuojelu on vuosien mittaan muuttunut yhä enemmän verkostoissa toimimiseksi. Asiakasperheen ympärillä on useimmiten laaja toimijajoukko, jonka yhteisenä tavoitteena on lapsen ja koko perheen auttaminen. Toimijoilla saattaa olla hyvinkin erilaiset toiminnan tavat ja kulttuurit, erilainen työskentelyn rytmi, erilainen tapa puhua ja jäsentää asioita. Lapsen etu työn yhteisenä tavoitteena saattaa pirstaloitua, tai siitä alkaa löytyä erilaisia painotuksia, jotka alkavat vetää toimintaa ristiriitaisiin suuntiin. On tärkeää, että työtä pystytään suunnittelemaan yhdessä, että suunnitelmat lausutaan ääneen eri toimijoiden kuullen ja dokumentoidaan. Näin työskentely pysyy johdonmukaisena ja hallittavana. Sosiaalityöntekijän on kyettävä suunnittelemaan, ohjaamaan ja arvioimaan työprosessia sekä luotsaamaan entistä selkeämmin lastensuojelun kulloistakin verkostoa. Sosiaalityöntekijällä on oltava vahvan sisällön asiantuntijuuden lisäksi taito toimia asiantuntijatiimin ohjaajana muiden osaamista hyödyntäen sekä kyky ymmärtää oman osaamisen rajat. Sosiaalityöntekijän on myös toimittava lapsen edun, oikeuksien ja osallisuuden asiantuntijana, jotta työ koituu lapsen parhaaksi.

Lastensuojeluun kuuluu olennaisesti vaikea taiteilu tuen ja kontrollin, lapsuuden ja vanhemmuuden, toivon ja toivottomuuden välillä. Lastensuojelun sosiaalityön kenties poikkeuksellisen vahvana haasteena on, että ammatista ja sen perusarvoista sekä toiminnan rajoista käytävään keskusteluun osallistuvat monet ihmiset erilaisista toiminnan ja tiedon positioista.

Tässä suhteessa se eroaa useimmista muista akateemisista professioista, joiden asiantuntija-asemaa ei samalla tavoin kyseenalaisteta.

Työn eettisen vaativuuden vuoksi sen lähtökohtien ja perustelujen pohtimisen ja esiintuomisen tulee mielestämme olla keskeinen osa työtä ja asiantuntijuutta. Lastensuojelutyön kohde ja perustelut tulisi ottaa toistuvasti sekä yksilölliseen että työyhteisölliseen tarkasteluun. Kun työn tekemisen mandaattia joutuu toistuvasti etsimään ja perustelemaan, asiantuntijuuden kehittyminen edellyttää selkeää kuvaa siitä, miksi lastensuojelutyötä tehdään ja miksi sitä pitää tehdä. Jotta työtä saataisiin paremmin kohdentuvaksi, olisi sosiaalityöntekijöiden pohdittava, mitä toiminnan kannalta merkitsee esimerkiksi se, että kaikkia asiakkaita ei kenties koskaan saada yhteistyöhön. Toisaalta tulee myös etsiä keinoja nähdä lastensuojelutyön onnistumiset. Kun työstä on mahdollista saada positiivista palautetta, se kannustaa jatkamaan lastensuojelun asiantuntijana. Lastensuojelun vaikuttavuus tulisi niin ikään entistä enemmän nostaa keskusteluihin. Tällaiseen pohdintaan koulutus antaa toistaiseksi vähän valmiuksia. Psykososiaalisen viitekehyksen painottaminen koulutuksessa ja tukipositioon perustuvan asiakassuhteen ihannointi pitää lastensuojelun vaikeat kysymykset edelleen tabuina ja jättää nuoret työntekijät yksin ristiiriitaisiin ja syyllisyyttä herättäviin asiakastilanteisiin – ja vähentää työn houkuttavuutta. Asiakkaan autonomian pohtiminen pitäisi pystyä kytkemään rehelliseen analyysiin lastensuojelun vaativasta kentästä ristivetoineen ja -paineineen. Myös työhön keskeisesti liittyvästä kontrollista pitää voida puhua avoimesti. Kuten Irkka Peltonen (2004, 327) toteaa, lastensuojelua on joskus jouduttu tekemään kuin ”varkain”, kun kontrollielementti on haluttu kieltää. Asiantuntijuuden kehittymiselle keskeinen edellytys on, että työtä voidaan rehellisesti analysoida ja ymmärtää.

Lastensuojelutyö sisältää runsaasti epävarmuutta ja ennakoimattomia tilanteita. Työhön liittyy myös vahvasti erilaisia tunteita, kuten häpeää, epätoivoa, surua ja vihaa mutta myös yllättyneisyyttä ja iloa. Parhaimmillaan tunteet voivat toimia lastensuojelun tiedonmuodostusprosessin osana ja ne tuottavat erilaista, uudenlaista asiantuntijatietoa. Tunteet ovat arvokkaita, koska ne antavat työntekijälle yksittäisistä asiakastilanteista ja niiden dynamiikasta tärkeää, intuitiivista tietoa ja auttavat ymmärtämään ja jäsentämään tilanteita paremmin (Munro 2002). Tunteet liittyvät tiedonmuodostuksen lisäksi myös arvovalintoihin. Lastensuojelun interventiot ovat niin voimakkaita, että työn oikeutusta ja arvovalintoja tulee tarkastella jatkuvasti. Eettisten perusteiden ja tunteiden käsittelyn tulee olla jatkuvasti osa työyhteisön reflektointia ammattikäytäntöä.

Lastensuojelutyö on ihanteellisimmillaan avointa ja systemaattista ammatillista toimintaa. Tätä käsitystä lastensuojelun asiantuntijoiden tulee entisestään vahvistaa esiintymällä nykyistä rohkeammin mediassa. Asiakastyön ja palvelujärjestelmän tuntemuksella voi vaikuttaa laajemmin lastensuojelun kehittämiskulkuihin sekä tuoda esiin tietoa lastensuojeluasiakkaiden ongelmista. Samoin on mahdollista nostaa esiin se, mitä resursseja palvelujärjestelmän kehittyminen entistä asiakaslähtöisemmäksi edellyttää. Sosiaalityön vaikuttamistehtävään osallistuminen vaatii sosiaalityöntekijöiltä vankkaa tietoperustaa ja mediaosaamista. Sosiaalityön vaikuttamistehtävän osana tulisi nähdä julkiseen keskusteluun osallistumista siten, että tietoisuuteen tuotaisiin myös sosiaalisesti huonoimmassa asemassa olevien asiakkaiden tilanteita (Heinonen 2007, 93).

Sosiaalityö tarvitsee erityisesti asiakkaiden tilanteista ja työkäytännöistä käsin rakentuvaa tietoa voidakseen vastata asiakkaiden muuttuviin palvelutarpeisiin sekä edistää näin myös sosiaalista muutosta. Sosiaalityössä tuotettu tieto auttaa niin ikään ymmärtämään ilmiöiden ja asioiden yhteyttä ympäröivään yhteiskuntaan. (Esim. Fook 2005.) On tärkeää, että sosiaalityön ammatillinen tieto perustuu sekä tutkimukselliseen tietoon että käytännön kokemuksista nousevaan tietoon. Uudenlainen tiedonmuodostuskulttuuri, erityisesti sosiaalityön käytäntötutkimuksen toteuttaminen, tuovat merkittävää kokemustietoa palvelujen kehittämisen tueksi. (Vrt. Satka ym. 2005; Saurama & Julkunen 2008.)

Miten vahvistaa osaamista lastensuojelun sosiaalityössä?

Sosiaalityön opintoihin on viime vuosina lisätty käytäntöopetusta ja erilaisia asiakkaan kohtaamisvalmiuksiin liittyviä jaksoja. Antaako koulutus kuitenkin riittävästi valmiuksia prosessin johtamiseen, ohjaamisen ja siitä vastaamiseen? Antaako se niitä työnjohdollisia valmiuksia, joita se edellyttää huolimatta siitä, että kyse ei ole varsinaisesta esimiestehtävästä? Analyytisyys ja systemaattisuus sekä kyky yhteenvetoihin ja keskeisten asioiden esiin nostamiseen ovat toki juuri niitä avuja, joita tarvitaan itse prosessityöskentelyssä, mutta riittävätkö ne?

Yliopistollisen peruskoulutuksen haasteena on lähes kaiken sosiaalityön opettaminen samassa viitekehyksessä. Lastensuojelun erikoispiirteiden analysoinnille ei aina ole riittävästi tilaa. On haluttu vahvasti pitää kiinni eräänlaisen ”yleissosiaalityön” osaamisesta ja opettamisesta. Tosin vuonna 2000 alkanut sosiaalityön erikoistumiskoulutus eli ammatillinen lisensiaatin-koulutus erikoisaloiheen on syönyt pohjaa tältä perustelulta sekä toisaalta

siirtänyt sosiaalityön erikoistumiskoulutuksen jatkokoulutuksen yhteyteen. Herääkin oikeutetusti kysymys, onko erikoistumisen tarvetta olemassa vasta jatkokoulutusvaiheessa, vai olisiko syytä erikoistaa jo peruskoulutukseen.

Erikoisaloista puhuminen on usein koettu jonkinlaiseksi oman alueen ja sen erityisyyden (vaikeuden ja vaativuuden käsittein) painottamiseksi muiden kustannuksella. Lastensuojelu eroaa perustavanlaatuisesti muista sosiaalihuollon aloista, joissa voidaan yleensä aidommin puhua asiakkaan ja sosiaalityöntekijän yhteenliittymisestä sekä yhteisistä tavoitteista. Työn terapeuttisuus, toiveikkuus, luottamus ja asiakkaan valtaistaminen ovat lastensuojelun kolmiodraamassa (työntekijät, lapsi, vanhemmat; ks. Saurama 2002) haasteellisempia tavoitteita kuin useimmilla muilla sosiaalityön sektoreilla. Myös työn vahva lakisidonnaisuus ja juridisen ”lukutaidon” ja ymmärryksen (Sinko 2004) välttämättömyys asettaa työlle omat erikoisvaatimuksensa, joihin olisi hyvä saada valmiudet jo peruskoulutuksen aikana.

Sosiaalityön asema prosessinjohtajana tuo lastensuojeluun uudenlaiset tiimirakenteet ja tiimitoiminnan. Sosiaalityöntekijä joutuu entistä enemmän tekemään arvioita siitä, kuka tai ketkä milloinkin ja millä intensiteetillä tekevät lastensuojelutyötä asiakasperheen kanssa. Joskus on perusteltua pitää vuorovaikutustyö edelleen kokonaan sosiaalityöntekijällä, jos se vain on resurssinäkökulmasta mahdollista. Toisinaan saattaa olla asiakkaan ja työntekijöiden edun mukaista, että sosiaalityöntekijä toimii lastensuojeluprosessissa hieman etäämmältä lastensuojelun lähityöntekijöitä ohjaten. Etäämmältä voi oivaltaa toisin toimimisen mahdollisuuksia.

Tiimirakenteessa on opittava luottamaan jokaisen työntekijän ammattitaitoon – luottaminen ei nimittäin näytä sisältyvän tiimityöhön automaattisesti, vaan vaatii usein asioiden aukipuhumista ja tietoista opettelua. Luottamus lisää yhteisöllisyyttä. Yhteisöllisyys taas toimii parhaimmillaan yksilön voimavarana, kun hyvässä yhteisössä yksittäisen työntekijän ammatillinen itsetunto vahvistuu ja työhyvinvointi lisääntyy. (Rauramo 2004, 122–123.) Toimiva tiimirakenne kasvattaa ammattitaitoa, koska lastensuojeluprosessin eteneminen edellyttää konkreettisia suunnitelmia ja työn systematisointia, joiden avulla työtä ja vastuuta voidaan aidosti jakaa.

Työyhteisön ja tiimin lisäksi avainasemassa sosiaalityöntekijän työhön motivoitumisessa ja asennoitumisessa työhön ja siinä toteutettaviin toimintakäytäntöihin ovat johtavat sosiaalityöntekijät ja muut lähiesimiehet. Heidän tehtävänä on perehdyttää uudet työntekijät työyhteisön toimintakäytäntöihin ja vahvistaa työyhteisön toimintakulttuuria, joka sallii kyseenalaistamisen, omien osaamisvajeiden esiin nostamisen sekä lastensuojelutyön aiheuttamien ristiriitaisten tunteiden käsittelyn. Hyvä perehdytys antaa perustan työn tekemiselle ja osaamisen kehittämiselle.

Lastensuojelun johtaminen edellyttää selkeitä rakenteita, joiden puitteissa sosiaalityöntekijät voivat kuljettaa asiakasprosessia eteenpäin johdonmukaisesti saaden työlleen ajantasaisen ja monipuolisen tuen. Lastensuojelun johtamisrakenteissa tulee havaita osaamisen muuttuvat tarpeet ja vastata niihin.

Lastensuojeluasiantuntijuuden vahvistaminen vaatii työryhmän säännöllisiä tapaamisia, joissa käsitellään asiakastapausten lisäksi lastensuojelun työprosessiin liittyviä asioita. Refleктоivan työotteen avulla mahdollistuu itsensä jatkuva ammatillinen kehittäminen. Toiminnan aikana on pohdittava sitä, mitä teemme ja miksi asetamme työskentelylle tietynlaiset tavoitteet. Toimivan reflektionnin toteutumiseksi tarvitaan hyvää ammatillista tietopohjaa, analyttisiä taitoja, kykyä selkiyttää monimutkaisiakin tilanteita sekä luovaa ongelmanratkaisukykyä. (Thompson 2005, 147; ks. myös Munro 2002.) Reflektionnin avulla toiminta ei muutu tavaksi, vaan sosiaalityö säilyttää kyvyn vastata asiakkaan yksilöllisiin tarpeisiin. Lastensuojelutyötä refleктоitaessa ei olla kiinnostuneita ainoastaan siitä, mitä tehtiin ja kuinka, vaan kiinnostus kohdistuu myös siihen, miksi työntekijät tai asiakkaat reagoivat kyseisellä tavalla (Ruch 2007,9).

Reflektionnista on luontevaa siirtyä arvioivaan työotteeseen, jonka avulla halutaan entistä systemaattisemmin kehittää työtä. Arvioivan työotteen avulla tarkastellaan systemaattisesti käytetyin menetelmin ja välinein asiakkaan elämässä tapahtuneita muutoksia ja työn vaikuttavuutta. Arvioiva työote kohdistuu myös lastensuojelutyön prosessin ja palvelujen kehittämiseen ja sen avulla kehitetään ensisijaisesti omaa työtä. Arviointitutkimus puolestaan keskittyy laajempiin vaikuttavuuden kysymyksiin. (Rajavaara 2006, 68.) Sosiaalityöntekijät kokevat vaikuttavuuden arvioinnin haastavana ja monimutkaisena. Olisikin hyvä, jos sosiaalityöntekijät motivoituisivat arviointiin työyhteisöllisenä toimintana. Kun työyhteisössä yhdessä arvioidaan asiakasprosesseja tai työhön kohdistuvaa kehittämistoimintaa, madaltuu kynnys siirtyä pohtimaan myös työn vaikuttavuutta (Heinonen 2007, 105).

Sosiaalityön osaamista ja asiantuntijuutta voi vahvistaa myös työyhteisön ulkopuolinen asiantuntija. Nopeasti muuttuvassa yhteiskunnassa työntekijöiden tai työyhteisön kokemus ja osaaminen eivät aina riitä ratkaisemaan pulmallisia tilanteita (Frisk 2003, 69). Kun lähdetään hakemaan työyhteisön ulkopuolista tukea oman osaamisen kehittämiseksi ja vahvistamiseksi, tulee kyetä paikantamaan ja analysoimaan puutteet omassa tai työyhteisönsä osaamisessa, jotta saadaan oikeanlaista tukea näiden korjaamiseksi. Sosiaalityössä tukea vaikeisiin tilanteisiin voi saada konsultation, mentoroinnin, tutoroinnin tai perinteisesti käytetyn työnohjauksen avulla (ks. esim. Lillia 2000; Heinonen & Luhtasela 2004; Kurra 2005.)

Työnohjauksella haetaan apua sosiaalityön vaikeisiin asiakastilanteisiin, työyhteisön ongelmiin tai työntekijöiden uupumukseen ja laske-neeseen motivaatioon. Synnöve Karvinen-Niinikosken (2007) mukaan työnohjaus on työstä nousevan arkikokemuksen ja työntekijän henkilökohtaisen motivaation ja toiminnan tarkastelemista suhteessa toimintajärjestelmän kokonaisuuden vaatimuksiin. Yksittäisen työntekijän kannalta on oleellista hänen ammatillisen toimintansa ja subjektiivisen elämänalu-eensa välisen suhteen tarkastelu voimavarojen kohtuullisen ja oikean se-kä oikeutetun kohdistamisen turvaamiseksi. Työnohjauksessa on siis ky-se työntekijän työorientaation kehittämisestä.

Lastensuojelun prosessinjohtaminen vaatii vahvaa ja laajaa ammatillista osaamista. Lastensuojelun prosessi etenee selkeissä rakenteissa ja käytet-tävissä olevien monipuolisten menetelmien avulla lapsilähtöisesti ja suun-nitelmallisesti. Prosessi rakentuu aina asiakkaan ja työntekijän yksilöllisis-tä tarpeista käsin, ja kussakin asiakastapauksessa on omat erityisyytensä. Lastensuojelun asiantuntemus on varmuutta kohdata asiakas ja rakentaa toimivaa vuorovaikutusta, jonka avulla lapsen ja perheen tuen tarve sel-vitetään. Kun työntekijä on epävarma ratkaisussaan tai tarvitsee muuten tukea omaan työhönsä, hänen täytyy tietää, miten ja mistä hän tarvittaes-sa saa apua vaikeissa tai kuormittavissa tilanteissa. Ihanteellisimmillaan lähituki tarkoittaa laadukasta johtamista ja reflektoivaa työyhteisöä, mutta aina on tilanteita, jolloin työyhteisön ulkopuolelta tuleva tuki työnohjauk-sen, konsultaation tai vaikka mentoroinnin muodossa tuo asiakkaan tilan-teen arvioimiseen uudenlaista jäsennystä.

Sosiaalityön kehittymisen mahdollisuudet

Nykymaailmassa eletään jatkuvassa reflektion tilassa: analysoidaan ja kommunikoidaan, kehitytään yhteisön jäsenenä. Juuri mitään ei voida ottaa itsestäänselvyytenä ja monet aiemmin opitut asiat pitää kyetä ky-seenalaistamaan. Muutosvaatimus voi olla raskas ja energiaa vievä. Sosi-aalityöntekijöiden joskus esittämä toive siitä, että saisi tehdä perustyötä ”kaikessa rauhassa ja hyväksi havaituin menetelmin” voi tuntua perus-tellulta. Osaamisessa, asiantuntijuudessa ja hyvissä käytännöissä ei voi kuitenkaan olla lopullista olotilaa, vaan oma ammatillinen kehittyminen ja tavoite paremmasta lastensuojelutyöstä vaativat jatkuvaa ammatillista pohdintaa. Työntekijöiden tulisi säilyttää kriittinen ja kyseenalaistava ote myös sen tähden, ettei sosiaalityöstä muodostuisi epätasa-arvoisia olosuh-teita ylläpitävä työmuoto (Thompson 2005, 8).

Kehittämistyö tarjoaa mahdollisuuden etsiä ja löytää uudenlaisia toimintaperiaatteita ja toimintoja arjen käytäntöihin (Kirjonen 2006, 117). Tavoitteena on paitsi vastata asiakkaiden monimutkaistuviin ja entistä yksilöllisempiin palvelutarpeisiin, myös auttaa sosiaalityöntekijöitä selviytymään vaikeista asiakastilanteista kunnialla ja kokemaan onnistumisen hetkiä työssään. Näin kehittämistyö vahvistaa sosiaalityöntekijän ammatillisuutta ja identiteettiä.

Prosessinjohtajana sosiaalityöntekijän tulisi kyetä innostamaan ja kannustamaan myös muita toimijoita kriittisyyteen ja refleksiivisyyteen. Kriittisyys edellyttää itsensä asettamista alttiiksi avoimelle tarkastelulle, mikä ei ole helppoa eikä aina miellyttävääkään. Sen sietäminen edellyttää lujaa perustaa työlle: vahvaa ammatillista itsetuntoa ja selkeää käsitystä siitä, että lastensuojelutyö on perusteltua, välttämätöntä ja yhteiskunnallisesti arvokasta. Jos tällaista käsitystä ei ole, muodostuu työssä ja työstä saatu kritiikki liian raskaaksi ja horjuttaa työntekijän uskoa omiin mahdollisuuksiinsa ja työn oikeutukseen. Jos taas vankka ja luja perusta työlle on saatu rakennettua, sen päällä voi olla joustava ja taipuisa tapa suhtautua mitä erilaisimpiin eteen tuleviin ihmisiin ja tilanteisiin.

Monet sosiaalityöntekijät kokevat, että uusi lastensuojelulaki toi tullessaan runsaasti täysin uudenlaisia – kenties kohtuuttomiakin – vaatimuksia työlle. Suunnitelmallisuuden ja yhdenmukaisuuden vaatimukset eivät kuitenkaan ole sosiaalityössä uusia, vaan enemmänkin kyse on eräänlaisesta paluusta juurille. Mary Richmond kirjoitti vuonna 1917 teoksensa *Social Diagnosis* esipuheessa, kuinka sosiaalityön – kohotakseen professioksi professioiden joukkoon – on löydettävä yhteiset lähtökohdat asiakastyölle, yhteiset metodit ja yhtenäiset käytännöt. Richmond näki, että vain niiden avulla sosiaalityö voi lunastaa paikkansa ja siihen kohdistetut odotukset. Niistä voi rakentua se pysyvä pohja, jonka päälle joustava, innovatiivinen ja alati kehittyvä tapauskohtainen työote rakentuu.

Lastensuojelutyö ei ole koskaan yksitoikkoista, ja se tarjoaa tekijöilleen riittävästi vaativia ja muuttuvia tilanteita. Prosessinjohtajuustehtävä voi auttaa sosiaalityöntekijää jäsentämään ja hallitsemaan arkityön kaaosta. Laki suo mahdollisuuden prosessin ja työn uudenlaiseen tukemiseen ja luo näin edellytyksiä entistä laadukkaamman työn tekemiselle. Työyhteisö tarvitsee kuitenkin selkeät johtamis- ja toimintarakenteet – vastuu prosessin toteuttamisesta ei voi olla yksin sosiaalityöntekijällä. Työntekijöiden henkilökohtaisen osaamisen ja työyhteisön tiiminä toimimisen kehittäminen on edellytys sille, että yhteisön jäsenet sitoutuvat työhönsä, kokevat sen mielekkäänä ja toimivat tehtävissään vastuullisesti.

Sarianna Reinikainen

Kielen katse ja puheen paino

Lastensuojelussa käytettävä kieli voi olla lapsille outoa. Se on perinteisesti aikuisten aikuisille puhumaa ja kirjoittamaa kieltä, ja se on usein viranomaiskieltä ammattisanastoon kuuluvine käsitteineen ja ilmaisuineen. Kielen lisäksi puheen sävy, suunta ja painotukset vaikuttavat siihen, miten lapset puheen ymmärtävät, miten he sitä kuuntelevat ja miten he siihen vastaavat.

Tutkimuksessani Läheisneuvonpito lapsinäkökulmasta (2007) pyrin katsomaan ja kuuntelemaan läheisneuvonpitoja niissä mukana olleiden lasten ja nuorten näkökulmasta.³⁵ Tutkimuksen keskeisenä kysymyksenä oli, *miten lapsilähtöisyys*³⁶ toteutuu läheisneuvonpitoprosesseissa, ja tutkimusaineistolle³⁷ esitin kolme kysymystä: Miten ja missä määrin 1) osalliset keskittyvät lapsen tilanteeseen 2) lapsen näkemykset selvitetään ja otetaan huomioon ja 3) lapsi otetaan mukaan prosessiin? Useat tutkimukseni havainnot kääntyivät kuitenkin uusiksi kysymyksiksi: Mikä merkitys viranomaisten käyttämällä kielellä on sille, miten lapsi ymmärtää tilanteensa ja aikuisten siihen liittyvät huolenaiheet? Millaiseen käsitykseen lapsesta ja muutoksen mahdollisuudesta viranomaisten puhe perustuu? Miten viranomaisten esittämä kuvaus lapsesta vaikuttaa lapsen käsitykseen itsestä ja myös läheisten käsitykseen lapsesta? Miltä viranomaisten puhe lapsesta tuntuu? Artikkelissa pohdin näitä kysymyksiä yhden tutkimuksessani mukana olleen lapsen ja hänen läheisneuvonpitoprosessinsa kautta.³⁸

35 Läheisneuvonpito on työtapaa, jossa lapsen tilanteen parantamiseksi tähtäävän suunnitelman tekemiseen kutsutaan mukaan paitsi lapsi ja tämän vanhemmat myös muut lapsen läheiset. Prosessiin kuuluu valmisteluvaihe, neuvonpito ja seuranta. Neuvonpidon vaiheet ovat 1) tiedonanto, jossa viranomaiset kertovat perheelle ja läheisille tietonsa ja huolensa liittyen lapsen tilanteeseen, 2) perheen ja läheisten yksityinen neuvonpito, jossa he laativat sosiaalityöntekijän kysymysten ohjaamana suunnitelman, ja 3) suunnitelman esittäminen. (Ks. Heino 2000; Pääkaupunkiseudun läheisneuvonpitoprojektin internet-sivut.)

36 Lapsilähtöisyydellä tarkoitan lapsen kokemusmaailmasta ja tarpeista lähtevää ja niihin vastaamaan pyrkivää ajattelua- ja työtapaa, jossa keskeistä on lapsen osallisuus (ks. esim. Ervast & Tulensalo 2006, 26–27; Möller 2006).

37 Tutkimuksen aineisto koostui seitsemän lapsen ja nuoren haastatteluista ja seuranta haastatteluista, heidän neuvonpitojensa havainnoinneista ja prosesseissa tuotetuista kirjallisista dokumenteista (viranomaisten yhteenvedot, sosiaalityöntekijän kysymykset ja neuvonpidoissa laaditut suunnitelmat).

38 Tämän esimerkin avulla havainnollistan tutkimuksessa tekemiäni, viranomaisten kieleen ja puheeseen liittyviä kriittisiä huomioita. Tutkimuksesta ja sen tuloksista ks. lisää Reinikainen. S. 2007.

Kielen vieraus

Läheisneuvonpidossa tarkoitus on, että viranomaiset kirjoittavat yhteen-
vetonsa lapsen tilanteesta mahdollisimman yksiselitteisiä käsitteitä ja il-
mauksia käyttäen ja että koollekutsuja ja/tai lapsen avustaja perehtyy
niihin lapsen kanssa vielä ennen läheisneuvonpitoa. Läheisneuvonpidon
oppaassa ohjeistetaan, että yhteenvedoissa ”pitäisi – – välttää leimaavia,
vaikeaselkoisia, tulkitsevia ja arvioivia termejä” (Heino 2000). Esimerk-
kinä olevassa läheisneuvonpidossa osoittautui, että aikuistenkin oli vä-
lillä vaikeaa ymmärtää viranomaisten kieltä – mistä ollaan huolissaan ja
minkälaisia ratkaisuja haetaan. Jotkut käsitteet olivat läheisille puheena
olevassa asiayhteydessä vieraita tai jäivät konkretisoimattomina etäisiksi.
Joihinkin sosiaalityöntekijän kysymyksiin vastaaminen vaikutti olevan lä-
heisistä työstä ja aikaa vievää suhteessa niiden merkitykseen lapsen ja
perheen huolenaiheina. Läheisverkosto pohti, minkälaista vastausta kysy-
myksellä haetaan, ja pyrki vastaamaan siihen ”oikein”.

Havaintoja läheisten omasta neuvonpidosta ja suunnitelman esittämisestä

Ensimmäisen kysymyksen kohdalla (Mitkä ovat x-vuotiaan lap-
sen ikätason mukaiset tarpeet, oikeudet ja velvollisuudet?) osal-
listujat olivat aika hämmentyneitä. Keskustelu ei ottanut käyn-
nistyäkseen, ja joku totesi, että ”vaikea kysymys”. Jotain oli
kuitenkin vastattava, ja pikku hiljaa vastausta – luetteloa – saa-
tiin aikaiseksi: ”turvallisuus, ruoka, puhtaus, rajat ... oikeus tul-
la kuulluksi, huomioon otetuksi...” Keskustelu oli vähän ”hidas-
ta” ja epävarmaa, ponnistelua oikean vastauksen keksimiseksi.
”Kuuluuks tähän...” Välillä joku läheisistä ihmetteli kysymyksen
tarkoitusta – ”vähän niinku itsestäänselvyyksiä, yksinkertainen
asia” – eikä sen jälkeen osallistunut keskusteluun. Vastauksen
pinnistaminen paperille jäi lähinnä parin tunnollisen läheisen
tehtäväksi. Suunnitelman esittämisen vaiheessa yksi läheisistä
yritti parhaansa mukaan kertoa sosiaalityöntekijälle, mitä lähei-
set olivat pohtineet ensimmäisen kysymyksen kohdalla. Luettelo
oli pitkä. Toinen läheinen tuli jossain vaiheessa apuun täyden-
tämään luetteloa lapsen oikeuksien osalta ja kolmas jatkoi ker-
tomalla lapsen velvollisuuksista. Pitkähkön, empivän selostuk-
sensa hän lopetti naurahtaen ja kysyi koollekutsujalta: ”Menikö
oikein?”

Episodi läheisten omasta neuvonpidosta

Suunnitelman laatimisessa oli edetty kysymykseen, joka koski isän ja lapsen tapaamisjärjestelyjä (Miten taataan lapsen oikeus tavata muualla asuvaa vanhempaansa?). Isä toi vahvasti esiin, että hän haluaa jatkossa olla enemmän lapsen elämässä mukana, mutta kysymyksen muotoilua hän ei ymmärtänyt. ”En mä ymmärrä mikä takaaminen. Kai järjen käyttö on sallittu.” Yksi läheisistä pohti ääneen, mitä takaamisella yleensä tarkoitetaan, mutta isä ei nähnyt yhteyttä puheena olevaan kysymykseen: ”No mites se sitten tässä tehdään?” Toinen läheisistä selitti, että lapsi tarvitsee säännöllisyyttä tapaamisiin, että pitää sopia tapaamisajat. Isä oli samaa mieltä, mutta ei edelleenkään ymmärtänyt mitä tekemistä takaamisella sen kanssa on. ”No miten se taataan? – Taataan, taataan (ärtyneenä)... Ei tässä mitään takuumiehiä olla.”

Yhteenvedoista saattoi myös havaita, että ne oli kirjoitettu aikuisia varten ja että niissä esiintyi lapselle todennäköisesti täysin vieraita käsitteitä, kuten ”interventio” tai ”unihygieniä”. Osa käsitteistä oli myös niin yleisluonteisia, että lapsi ei hahmottanut, mitä niillä hänen tilanteessaan tarkoitetaan. Esimerkiksi sosiaalityöntekijän kysymyksessä käsite ”säännöllinen arki” (Kuinka taataan säännöllinen arki lapselle?) oli lapselle outo: ”Mikä seki on?” (haastattelusta). Hän ei osannut ottaa siihen kantaa ennen kuin olin selittänyt, mitä sillä todennäköisesti tarkoitetaan.³⁹

Lisäisikö lapsilähtöisyyttä, jos dialogille annettaisiin mahdollisuus jo yhteenvedoista ja kysymyksiä laadittaessa? Onko yhteenvedoista ja kysymyksistä hyötyä, jos lapsi ja läheiset eivät ymmärrä niitä tai ymmärtävät kukin tavallaan? Mihin silloin haetaan ratkaisua? Ehkä viranomaisten olisi dialogisen tilanteen määrittelyn jälkeen myös luontevampaa käyttää ihmisten arkielämästä nousevia käsitteitä.

Lapsen näkemysten näkymättömyys

Vaikka puhetta lapsen osallisuuden tärkeydestä on nykyään paljon, lastensuojelutyössä lapsen kokemusten, ajatusten ja tunteiden esille pääsy on yhä heikkoa (Möller 2006). Esimerkkinä olevassa läheisneuvonpidossa lapsen omat, tutkimushaastattelussa esiin tulleet huolet ja toiveet olivat toisenlaiset kuin viranomaisten yhteenvedoissaan ilmaisemat huolet

39 Maarit Alasuutari (2006) on koonnut sanoja ja käsitteitä, joita 8–12-vuotiaat lapset eivät olleet erään tutkimuksen kyselylomaketta täyttäessään ymmärtäneet. Esimerkkien joukossa oli paljon aikuisen näkökulmasta tavallisia arkikielen sanoja ja ilmauksia, kuten ”allapäin”, ”silmätikku”, ”pitkäjänteinen”, ”avoimesti” (puhumisen yhteydessä), ”erimielisyydet”. Lapset olivat muun muassa kysyneet, ”mitä tarkoittaa että samanikäisiin”, ja ”mitä tarkoittaa, että kadotan itseluottamukseni”.

ja toiveet. Lapsen näkemykset tulivat viranomaisten yhteenvedoissa esiin vain osittain, jos ollenkaan. Hän ei myöskään ollut osallistunut läheisneuvonpitoa varten tehtyjen kysymysten miettimiseen. ”En mä tienny koko kysymyksistä” (haastattelusta). Sosiaalityöntekijän yhteenvedosta sai käsitteen, että hän ei ollut keskustellut lapsen kanssa tämän huolista ja toiveista, ja sosiaalityöntekijän läheisneuvonpitoa varten laatimat kysymykset etsivät ratkaisua eri asioihin kuin mihin lapsi itse olisi halunnut löytää ratkaisun (ks. taulukko).

Taulukko. Lapsen tutkimushaastattelussa ilmaiset toiveet ja sosiaalityöntekijän läheisneuvonpidolle laatimat kysymykset

Lapsen toiveet	Sosiaalityöntekijän kysymykset
<ul style="list-style-type: none"> • Että äiti ja isä tekisivät sovinnon ja muuttaisivat takaisin yhteen. • Että tiivis yhteys läheiseen sukulaiseen jatkuisi ennallaan. • Että hän saisi tavata isää useammin ja vieraila isän kotona. • Että läheiset aikuiset (sukulaiset) olisivat hyvissä väleissä keskenään eivätkä riitelisi niin paljon. • Että läheinen sukulainen pysyisi vielä pitkään terveenä. • Että oma koulu syttyis palamaan, jotta hän pääsisi kouluun, jossa on parempi olla. 	<ul style="list-style-type: none"> • Mitkä ovat erityistä hoitoa ja kasvatusta tarvitsevan lapsen tarpeet, oikeudet ja velvollisuudet? • Ketkä aikuiset takaavat nämä asiat lapselle ja millä tavoin? • Miten taataan lapsen oikeus tavata muualla asuvaa vanhempaansa ja muita sukulaisia? • Miten lapsen vuorokausirytmiä saataisiin selkeytettyä, kuinka taataan turvallinen ja säännöllinen arki lapselle? Miten taataan lapselle riittävä uni? • Miten taataan lapselle jaksavat aikuiset arjessa? • Mihin asioihin tarvitaan viranomaisten tukea ja apua?

Lapsen toiveita ja sosiaalityöntekijän kysymyksiä verratessa on helppo huomata, että sosiaalityöntekijä katsoo tilannetta aikuisen näkökulmasta, todennäköisesti arvioituaan sitä pääasiassa lapsen vanhemman kanssa, ja lapsen näkökulma on toinen. Sosiaalityöntekijä haluaa varmistaa, että lapsen jokapäiväinen huolenpito sujuu ja että lapsen yhteys kumpaankin vanhempaan säilyy. Lapsella itsellään sen sijaan ei ole huolta arjen rutiineista, vaan hänen toiveensa liittyvät paitsi hänen omiin suhteisiinsa kunkin hänelle läheisen aikuisen kanssa myös näiden läheisten aikuisten keskinäisiin suhteisiin.

Ehkä aikuiset eivät olleet tietoisia lapsen huolista ja toiveista, tai he kokiivat ne tilanteen kannalta vähemmän keskeisiksi tai yksinkertaisesti liian vaikeiksi ottaa puheeksi? Ainoa lapsen ja sosiaalityöntekijän yhteinen

huolenaihe liittyy lapsen ja isän tapaamisiin. Kuitenkin, kun lapsen toive ei ollut (todennäköisesti) viranomaisen tiedossa eikä se tullut läheisten omassakaan neuvonpidossa esille, asiasta keskusteltiin vain aikuisten näkemysten pohjalta. Suunnitelmaan kirjattu ratkaisu ei muuttanut tilannetta lapsen näkökulmasta parempaan suuntaan eikä häntä autettu (ainakaan neuvonpidossa) ymmärtämään ratkaisun syitä.

Havaintoja tutkimushaastatteluista ja läheisten omasta neuvonpidosta

Lapsen keskeinen, haastattelussa esiin tullut toive oli, että hän saisi tavata isää useammin ja vierailla myös isän kotona. ”Äiti on ihan kieltänyt mua menemästä sinne. Ja sit mä tietenki haluaisin mennä. – – Haluaisin, mut ku ei saa.” Lapsen ja isän tapaamisjärjestelyt olivat myös sosiaalityöntekijän huolenaihe ja yksi läheisneuvonpidon kysymyksistä. (Miten taataan [lapsen] oikeus tavata muualla asuvaa vanhempaansa?) Läheisten omassa neuvonpidossa kysymyksestä keskusteltiin kuitenkin vain vähän ja niin, että lapsi ei osallistunut keskusteluun lainkaan. Suunnitelmaan kirjattiin sen hetkiset tapaamisjärjestelyt (ei isän kotona) ja että *äiti on tietoinen tapaamisjärjestelystä, joka poikkeaa käräjäoikeuden päätöksestä*. Suunnitelmaan kirjattiin myös isän toive tavata lasta useammin ja osallistua hänen arkeensa, mutta isää ei kirjattu suunnitelmaan yhdeksi lapsesta huolehtivista aikuisista. Lapsen toive tapaamisten lisääntymisestä ja niiden toteutumisesta myös isän kotona ei tullut neuvonpidossa esille eikä sitä kirjattu suunnitelmaan.

Läheisneuvonpidon jälkeen tehdyssä haastattelussa lapsi huomasi isän puuttuvan suunnitelmassa olevasta hänestä huolehtivien aikuisten luettelosta: ”Se pitää lisätä sinne!” Tutkimuksen seuranta-ajan jälkeen tehdys- sä haastattelussa hän kertoi tapaavansa isää edelleen lähinnä muualla kuin isän kotona eikä kovin usein, mistä hän oli pahoillaan. ”Mä nään sitä liian harvoin” (apealla äänellä). Lapsen näkökulmasta isän osallisuus hänen elämässään ei ollut muuttunut parempaan suuntaan, eikä hänellä tuntunut olevan käsitystä, millä ehdoilla ja millä aikataululla tapaamisjärjestelyt voisivat tulevaisuudessa muuttua. Sen sijaan sosiaalityöntekijän ja äidin näkökulmista tilanteen voi uskoa muuttuneen paremmaksi, kun tapaamisjärjestelyjen epämääräisyys oli vähentynyt. Kysymysten laatimiseen osallistuneiden aikuisten huoli siis väheni, lapsen huoli pysyi ennallaan.

Millaisen peilin viranomaisten yhteenvedot lapselle tarjoavat?

Yleensä lastensuojelun tavoitteena on lapsen ja perheen tukeminen myönteiseen muutokseen. Sekä muutoksen syntymekanismia että sen seurausta kuvaavaksi käsitteeksi on ammattikirjallisuudessa vakiintunut voimaantuminen (*empowerment*). Riitta-Liisa Kokon (2006) mukaan käsitteellä tarkoitetaan henkilökohtaista ja sosiaalista prosessia, jossa keskeistä on kokemus voimavarojen lisääntymisestä. Siihen liittyy itsetunnon ja pystyvyyden tunteen kasvu – luottamus vaikeuksista selviytymiseen toivottujen muutosten suuntaisesti. (Mt. 170–172.) Sointu Möller (2006) määrittelee lastensuojelun tavoitteeksi nimenomaan *lapsen* voimaantumisen. Lapsen kanssa työskennellessään työntekijää tulisi ohjata kysymys, mitä lapsi saa kohtaamisesta itselleen. (Mt.)

Voimaantuminen nähdään myös läheisneuvonpidossa keskeisenä prosessina ja päämääränä (esim. Lupton & Nixon 1999). Alun perin läheisneuvonpidon yhteydessä on puhuttu yleisemmin *asiakkaan* tai *perheen* voimaantumisesta, jolloin on painotettu perheen vanhempien ja läheisten määritys- ja päätäntävällän lisääntymistä (esim. Euroopan läheisneuvonpitoverkoston kokoukset 2002 ja 2003). Pohjoismaissa lapsen osallisuuden vahvistamiseen on kiinnitetty erityistä huomiota, ja Suomessa lapsilähtöisyys nostettiin yhdeksi keskeiseksi läheisneuvonpidon kehittämistä ohjaavaksi periaatteeksi (Heino 2000; Heino ym. 2003, 46–51; Hänninen 2005). Työkäytäntöihin juurtunut viranomaislähtöinen ajattelu- ja puheta- pa ei muutu kuitenkaan helposti.

Esimerkkinä olevan läheisneuvonpidon yhteenvedoissa painotettiin lapsen puutteita ja vaikeuksia niin, että lapsen vahvuudet ja hänen elämässään hyvin olevat asiat jäivät täysin niiden varjoon. Yhteenvedojen piirtämä kuva lapsesta oli huolten raskauttama. Seuraavat katkelmat ovat eri viranomaisten tiedonantovaiheessa esittämistä yhteenvedoista. Alleviivausten on tarkoitus korostaa sanoja ja lauseita, jotka lapsen korvissa saattavat kuulostaa hämmäntäviltä, loukkaavilta, huolestuttavilta tai jopa pelottavilta.

Katkelmia sosiaalityöntekijän yhteenvedosta (kursivoinnit lisätty):
 [Lapsi] on *valikoiva ihmissuhteissaan* – – Rehtorin mukaan opillisesti [lapsi] on *x-luokkalaisten [kaksi luokka-astetta alemmalla] tasolla* – – [Lapsi] on *erityistä hoitoa ja kasvatusta tarvitseva lapsi*. – – [Lapsi] tarvitsee paljon aikuisen ohjausta ja tukea – –
 [Lapsen] *erityistarpeiden vuoksi* on tärkeää – –.

Katkelmia opettajien yhteenvedoista (kursivoinnit lisätty): [Lapsen] itsetunnon tukeminen aikuisen varassa. – – [Lapsen] *piittaamattomuus omasta itsestään*, mikä näkyy myös ilottomuutena koulussa. – – [Lapsi] *ei ole* x. luokalla *edennyt ikätasoisesti* oppimisessaan. – – Ikätasoiset tehtävät eivät sujuneet ilman apuvälineitä ja aikuisen jatkuvaa ohjausta. – – Vaikuttaako oppimisen vaikeuteen eniten lahjakkuus, harjoituksen puute vai mieliala? – – *Lukeminen on melko ilmeetöntä*.

Esimerkkejä (vain joitain) lääkärin yhteenvedosta (kursivoinnit lisätty): Masennusoireina esille tulivat – – [useita oireita], – – *tulevaisuudettomuus*, itsetunnon *heikkous* – – Lapsen todettiin olevan *pitkäaikaisen lastenpsykiatrisen hoidon tarpeessa*. – – Lapsen *ongelmat* ovat sen laatuksia, että millään nopeilla interventioilla niihin *ei ole odotettavissa suurta muutosta*.

Edellä esitetyissä katkelmissa lasta kuvataan ikään kuin todeten tosiasiat. Osa luonnehdinnoista on lapsen persoonaan (ominaisuuksiin ja taitoihin) puuttuvia, kuten *lukeminen on melko ilmeetöntä*. Osa luonnehdinnoista viittaa lapsen tulevaisuuteen, joka nähdään (ilman erityisiä, suuria toimenpiteitä) huolestuttavana. *Lapsen ongelmat ovat sen laatuksia, että millään nopeilla interventioilla niihin ei ole odotettavissa suurta muutosta*. Yhteenvedoissa ei painoteta, että viranomainen esittää niissä *näkemyksensä*, joka hänelle on muodostunut tietystä ajassa ja paikassa, sen hetkisessä vuorovaikutuksessa lapsen kanssa. Tilaa toisenlaiselle tulkin- nalle ei niissä juuri jätetä, mikä korostuu, kun kukin viranomainen esittää yhteenvetonsa nimenomaan omaan asiantuntija- ja auktoriteettiasemaansa perustaen. Lapsen oma, haastatteluissa esiin tullut käsitys itsestä sekä siitä, millaisena lapsena hänen läheisensä ja kaverinsa hänet näkevät, oli paljon valoisampi.

Toiseksi, kun lapsen *erityisyyttä* painotetaan niin hänen toiminnassaan kuin tarpeissaankin, hänet samalla leimataan erilaiseksi kuin muut, ei normaaliaksi. Erityisyyden korostaminen on niin voimakasta, että sen osoittimina esitetään sellaisiakin luonnehdintoja, jotka eivät itsessään osoita mitään tavallisuudesta poikkeavaa, kuten *valikoiva ihmissuhteissaan* tai *itsetunnon tukeminen aikuisen varassa*. Emmekö me kaikki ole valikoivia ihmissuhteissamme, ja eikö kaikkien lasten itsetunnon kehittyminen ole yhteydessä hänen ympärillään olevien ihmisten – erityisesti aikuisten – toimintaan? (Ja viittaako valikoivuus kyseisen lapsen kohdalla siihen, että lapsella ei ole muodostunut jonkun aikuisen kanssa luottamuksellista suhdetta, mikä kai kertoo lähinnä vuorovaikutuksesta, jossa ovat osallisia sekä lapsi että aikuinen?) Kielteisellä tavalla erilaisen leimaa lisää myös

esimerkiksi opettaja kysyessään yhteenvedossaan, *vaikuttaako oppimisen vaikeuteen eniten lahjakkuus, harjoituksen puute vai mieliala*. Näin hän olettaa oppimisen vaikeuden kyseenalaistamattomasti lapseen liittyväksi ominaisuudeksi, eikä esitä esimerkiksi *koulun* aiempaa tai tämänhetkistä toimintaa edes mahdollisena oppimista vaikeuttavana tekijänä (ks. Reinikainen, E. 2007).

Miltä lapsesta tuntuu lukea tai kuulla olevansa monella huolestuttavalla tavalla muita lapsia heikompi ja erityisiä toimenpiteitä tarvitseva? Miten lapsen itsetuntoon vaikuttaa kielteinen vertailu ikätovereihin ja jo muodostunut ja edelleen vahvistuva erityislapsen leima? ”Mä oon – – vähän niinku semmonen erityisoppilas. – – Ku ekaluokallaki olin joka päivä käytävillä” (haastattelusta). Edistääkö kyseisen leiman vahvistaminen lapsen minäkäsityksen vahvistumista – hänen voimaantumistaan – ja motivoiko se häntä pyrkimään muutokseen? Haastattelussa lapsi, vaikka kuvasikin koulun monin tavoin ikävänä paikkana, kertoi myös siitä, mikä koulussa oli kivaa.

L: No se on se kivaa siel ku saa olla puutöissä. Mä teen niinku nyt... pyssyy... Sit mul on takomishomma nyt siel yks semmonen koukku... Sit varmaan tulee viel jotain ja sit mul on... Sit mä teen nyt lusikkauistinta... Sit mä oon korjannu tuolia, mä aion kyllä maalata sen ja sit tuoda sen [kotiin]. Siel on vähän penkit vähissä siel mun huoneessa.

H: – – Onks ne koulussa huomannu, et sä tykkäät tehdä?

L: Ei varmaankaan.

H: Eikö?

L: Ei... en mä tiä onks ne. Pitää kysyy niiltä.

Havaintoja tiedonantovaiheesta

Neuvonpidon alkaessa lapsi vaikutti innostuneen odottavalta, istui tarkkaavaisen näköisenä istuimellaan ja hymyili, tietoisena päähenkilön roolistaan, leveästi sekä läheistensä että tuttujen viranomaisten suuntaan. Haastattelussa hän oli etukäteen arvelut sanovansa mielipiteensä asioista ja osallistuvansa neuvonpidossa käytävään keskusteluun. Pian tiedonantovaiheen luonne osoittautui kuitenkin sellaiseksi, että lapsen osallistumiselle ei ollut sijaa. Ensimmäisestä yhteenvedosta viimeiseen niissä keskityttiin luettelemaan lapsen monella tavalla viranomaisten näkökulmasta huolestuttavia oireita, ominaisuuksia ja käyttäytymistä. Lapsesta esiin tuodut hyvät asiat jäivät häneen liitettyjen ongelmien varjoon, ja yhteenvetojen piirtämä kuva lapsesta oli masentava. Nopeasti lapsen innostunut ja hymyilevä olemus muuttui apean oloiseksi ja hän lakkasi kuuntelemasta yhteenvetoja (ainakin vaikutti siltä) keskittyen omiin puuhailuihinsa.

Välillä joku läheisistä pyysi puheenvuoron ja ihmetteli yhteenvedoissa esiintyviä luonnehdintoja. Hän ei tunnistanut viranomaisten kuvauksesta lasta samaksi, joka hänen luonaan ollessaan näyttäytyi aivan toisenlaisena. Yhden kerran keskustelun aikana koollekutsuja kysyi myös lapsen omaa näkemystä puheena olleeseen huolenaiheeseen, johon tämä vastasi kiusaantuneen ja hämillisen oloisena mutisten: ”En mä tiä.” Muuten lasta ei koko tiedonantovaiheen aikana pyritty saamaan keskusteluun mukaan eikä hän osallistunut oma-aloitteisestikaan.

Riitta Hyytinen (2006) kuvaa tutkimuksessaan yhtä kuntoutusjaksolla tapahtuvaa perheen ja työntekijöiden istuntoa lapsen näkökulmasta. Kyseisessä istunnossa lasta kohdeltiin vähempiarvoisena, epäkunnioittavasti ja hänet sivuuttaen: ”Kukaan ei ollut hänestä ylpeä, oikeastaan hänet todettiin usean aikuisen voimin kiusankappaleeksi. Lisäksi hänelle saneltiin tehtäviä, jotka hänen piti suorittaa, tai muutoin hänestä ei olisi mihinkään.” Hyytinen toteaa, että ”lapsilähtöisyys katoaa, kun työntekijä liittoutuu aikuisen näkökulman kanssa”. (Mt. 83–85.)

Esimerkkinä olevassa tiedonantovaiheessa lasta ei suoranaisesti moitittu eikä häntä vaadittu muuttamaan käyttäytymistään, mutta monella tavalla viranomaiset osoittivat olevansa tyytymättömiä hänen ominaisuuksiinsa ja toimintaansa – kukaan ei ollut hänestä ylpeä. Työntekijät liittoutuivat aikuisen näkökulman kanssa suuntaamalla yhteenvetonsa aikuisille ja korostamalla niissä huolia ja erilaisten erityistoimenpiteiden tarvetta. Tunteva ja aikuisten puheesta minäkäsitystään muokkaava lapsi sivuutettiin. Läheisten omassa neuvonpidossa keskustelun sävy oli kuitenkin toinen, ja onneksi moni läheisistä nosti esiin lapsen lukuisia hyviä ominaisuuksia ja voimavaroja.

Havaintoja tutkimushaastattelusta

Läheisneuvonpidon jälkeen tehdyssä haastattelussa lapsella ei ollut neuvonpidosta mitään hyvää sanottavaa eikä hän halunnut siitä juuri keskustella. Heti läheisneuvonpidon jälkeen hänen olonsa oli ollut kurja ja parani vasta myöhemmin illalla. ”Niin-ku mä pääsin [läheiselle] vähäks aikaa leikkii... tai pelaamaan.” Sit oli hyvä mieli. Viranomaisten esittämien yhteenvetojen herättämiä ajatuksiaan ja tunteitaan hän ei muistanut tai halunnut muistella. ”En mä ees kuullu, mitä ne ois kertonu siellä.” Uutta läheisneuvonpitoa hän ei ainakaan halunnut järjestettävän. ”Eei. – En mä vaan... pysty.” Vaikka lapsi ei itse halunnut tai osannut haastattelussa sen tarkemmin eritellä viranomaisten puheen herättämiä tuntemuksiaan, voi helposti uskoa, että hänelle huolen ja kielteisten luonnehdintojen kohteena oleminen oli raskas kokemus.

Läheisneuvonpidon tiedonantovaiheen jälkeen läheiset jäävät laatimaan suunnitelmaa lapsen tilanteen parantamiseksi. Kiinnostava ja tärkeä (myös eettisesti tärkeä) kysymys on, millainen tieto läheisille on tarpeellista ja lasta auttavan suunnitelman syntymistä edistävää. Voiko viranomaisten esittämä näkemys lapsesta ja lapsen tilanteesta myös huonontaa lapsen tilannetta ja haitata suunnitelman syntymistä heikentämällä läheisten luottamusta lapsen omiin ja ympäristön voimavaroihin? Onko eettisesti oikein esimerkiksi todeta tosiasiana, että lapsi on pitkäaikaisen lastenpsykiatrisen hoidon tarpeessa, jos hoitoa ei ole tarjota? Muutaman kuukauden kuluttua tehdyssä seurantahaastattelussa lapsi kertoi, että hän ei ollut aloittanut suunnitteilla ollutta terapiaa, koska ”ei ollu tilaa”.

Paulo Freire (2005, 99) pitää auttamistyössä välttämättömänä ”syvää uskoa ihmiseen”, uskoa, joka on olemassa jo ennen kohtaamista. Huomautamalla ja korostamalla asiakkaan (lapsen) vahvuuksia ja osoittamalla luottamusta hänen kyvykkyyteensä työntekijä auttaa asiakasta (lasta) itsekin tunnistamaan ja arvostamaan vahvuuksiaan ja muodostamaan uudenlaisen tavan ajatella itsestään. ”Työntekijä luo vahvuuden, toivon ja kehityksen kielen.” (Saleebey 2002, 15.) Lapsen voimavarojen huomaaminen ja korostaminen sekä luottamuksen osoittaminen häntä ja hänen tulevaisuuttaan kohtaan samalla vahvistaa ja synnyttää voimavaroja ja rakentaa tietä hänen hyvälle tulevaisuudelleen.

Erään yhteenvedon lopetus tutkimukseeni osallistuneen nuoren seurantakokouksessa:

Näiden asioiden vielä parantuvassa ylämäessä näen [nuoren] tulevaisuuden hyvin valoisana ja hänen pystyvän elämässään vaikka mihin.

Lopuksi

Artikkelin taustalla olevan tutkimukseni tarkoitus oli ymmärtää ja nostaa esiin läheisneuvonpitoprosessin ominaisuuksia, jotka tekevät siitä mahdollisimman lapsilähtöisen eli lapsinäkökulmasta tarkasteltuna onnistuneen. Tällaisiksi ominaisuuksiksi tutkimuksessa määrittyivät se, että *lapsi kokee prosessin dialogiseksi*, ja se, että *neuvonpidossa vallitsee välittämisen ilmapiiri*. Näitä ominaisuuksia voi myös pitää prosessissa päähenkilönä olevan lapsen voimaantumisen edellytyksinä. *Dialogisessa prosessissa* lapsen näkemyksistä ollaan kiinnostuneita ja ne kuullaan ja otetaan ratkaistavien asioiden määrittämisessä ja suunnitelman ja päätösten tekemisessä huomioon, ja lasta myös autetaan ymmärtämään prosessissa

osallisten aikuisten näkemykset. Viranomaisten tehtävä on kutsua lapsi dialogiin: heidän ajattelu- ja puhetapansa joko antavat dialogille mahdollisuuden tai estävät sen syntymistä.

Dialogisuudelle luo pohjaa ja sen myötä vahvistuu *välittämisen ilmapiiri*: tilanteissa ollaan kaikkien – myös lapsen – ehdoilla, niissä vallitsee lämmिन tunneilmasto, ja keskustelua käydään – myös lapsen kanssa – rakentavasti neuvotellen (Haverinen & Martikainen 2004). Tiedonantovaiheessa viranomaisten läheisille suuntaama puhe ja heidän tapansa vastata läheisten esittämiin kysymyksiin luo sen tunne- ja ajatteluilmaston, jossa läheisten oma neuvonpito käynnistyy. Suunnitelman esittämisen vaiheessa läheisten ja viranomaisten keskustelussa muodostuva ilmapiiri puolestaan luo pohjan toisaalta sille välittömälle kokemukselle, joka lapselle läheisneuvonpidosta jää, toisaalta sen tunne- ja ajatteluilmaston, jossa lapsi läheisineen lähtee suunnitelmaa toteuttamaan.

Niiden tutkimuksen läheisneuvonpitoprosessien aikana, joissa lasten ja nuorten näkemykset oli kuultu ja otettu huomioon jo ennen varsinaista neuvonpitoa ja joissa ne kuultiin ja otettiin huomioon suunnitelmaa laadittaessa, lapset ja nuoret kokivat tilanteessaan muutoksia hyvään suuntaan. Lapset ja nuoret, jotka kokivat läheisneuvonpitoprosessin dialogiseksi ja joiden neuvonpidoissa vallitsi välittämisen ilmapiiri, myös pitivät työtapaa hyvänä.

Ole tosi – tapaaminen kadulla

Olin käymässä entisessä kotikaupungissani, missä työskentelin sosiaalityöntekijänä. Kävelin rautatieasemaa kohti. Aikaa oli, päätin poiketa kahville. Vastaani tuli tuttu nainen, Anna, jonka näkeminen herätti surullisia muistoja. Ehdin miettiä, tervehdinkö vai odotanko, että entinen asiakkaani tervehtii ensin, mikäli hän niin haluaa.

Hän pysähtyi ja sanoi: ”Ihanaa tavata sinut, onko sinulla kiire, ehtisitkö jutella,” käyttäen murretta, jota en enää taida. Menimme kahville ja sain kuulla hänen tarinansa.

”Sinä olit ihminen ja minä olisin halunnut kertoa sen sinulle, mutten tiennyt, minne sinä olit lähtenyt. Minä en sitä silloin ymmärtänyt kun kävit meillä kotikäynneillä, mutta sitten minulle sattui jotain merkillistä.”

Olin hämmästynyt ja utelias. Muistin kotikäynnit, joiden aikana olin nähnyt, miten hellästi Anna kohteli lapsiaan ja hoiti arkipäiväiset toimet niinä päivinä, jolloin hän jaksoi olla selvin päin ja läsnä lapsilleen. Anna keitti meille kahvia ja minä keskustelin hänen kanssaan. Kesken puuhiensa Anna meni niistämään pienemmän lapsensa nenän. Lapsi istui lattialla leikkien palikoilla. Anna pelkäsi, että lapsi saa korvatulehduksen, jos nenä ei pysy auki. Huolenpito oli erilaista kuin monissa muissa kotikäynneillä tapaamissani perheissä. Vanhimmat lapset kävivät keittiössä kyselemässä neuvoja koulutehtäviinsä tai pyytämässä katsomaan rakennelmiaan tai piirustuksiaan. Olin nähnyt kaaoksen, jonka saivat aikaan aamuyölle kestäneet juomingit ja humalaisten miesten joukko. Mitä lapset olivat nähneet ja kuulleet, jää ikuisesti arvailujen varaan.

Sukulaisten painostus huostaanottoon oli voimakasta. Merkillinen intuitio esti minua panemasta huostaanottoa vireille. Minä sekä uskoin että toivoin, että Anna nousee masennuksestaan ja tarpeestaan panna yhä tihenevään tahtiin oma elämäänsä ja lastensa elämä täydelliseen kaaokseen ja kurimukseen. Yritin saada hänet lähtemään hoitoon, siinä kuitenkin onnistumatta. Erään hulvattoman yön jälkeen työtoverini ottivat lapset huostaan. Olin silloin itse lomalla.

Vuosien jälkeen istuimme nyt pöydän ääressä ilman rooleja ja kuulin, mitä hänelle oli tapahtunut: ”Heräsin kerran vuosia sitten aamuyöstä niin hirvittävään oloon, että sitä on mahdoton kuvata. Olin käyttänyt pitkään sekä lääkkeitä että alkoholia. Lääkkeitä otin yli annostusohjeiden, ja siksi jouduin kiertämään useamman lääkärin luona saadakseni riittävän määrän reseptejä. En pystynyt nukkumaan, mutten päässyt sängystä ylöskään.

Samanaikaisesti sekä pelkäsin kuolemaa että toivoin kuolevani. Suunnittelin loppujenkin lääkkeiden ja pulloon jääneen alkoholin nauttimista saadakseni kärsimykseni loppumaan. Silloin jostain muistin kätköistä tuli mieleeni ajatus, että sinä yritit auttaa minua. Kyllä minä muistan senkin, mitä sinä sanoit, mutta eniten minua auttoi uskomaan auttamishaluusi se, mitä teit.” Ihmettelin, mitä tekemiseni mahtoi olla. ”No se, kun sinä olit järjestänyt lapsille ilta- ja viikonloppujen hoitopaikan, minne olisin voinut viedä lapset silloin kun silloinen porukka, jonka kanssa ryypäsin, tuli kassit kolisten ovesta sisään. Sehän olisi maksanut, eikö vain?” Kerroin, että olin neuvotellut maksuista esimiesteni kanssa ja saanut hoitomaksuihin luvan. ”Minä ajattelin silloin, että tässä kaupungissa täytyy olla joku toinenkin työntekijä, joka voi auttaa. Siihen asti olin ajatellut, että kaikki viranomaiset ovat minua vastaan ja että heitä pitää ja voi huijata.” Kun Anna lopulta pääsi jalkeille tuona kauhujen yönä, hän soitti hätänumeroon ja pyysi apua. ”Ensimmäistä kertaa elämässäni minä en keksinyt mitään tarinaa, vaan kerroin, että minä olen juonut monta päivää ja ottanut lääkkeitä, auttakaa minua, minä en enää jaksa.” Vie-roitushoito auttoi ja näytti siltä, että Annalla oli onneakin mukana, kun löytyi hyvä terapiasuhde, mikä ei kaupunkimme resurs-sien niukkuuden vuoksi aina ollut itsestään selvää.

Me halasimme, kävelin asemalle ja nousin junaan. Anna antoi minulle työvälineeksi ajatusrakennelman:

Ole vilpittömä ja tarjoa apua sekä sanallista että konkreettista. Et voi tietää, mikä koituu tueksi, ihminen osaa lukea vilpittömät ai-keesi ja jonain päivänä käyttää niitä. Et voi tietää aikaa, etkä hetkeä, jolloin muutos saa alkunsa, etkä sitä, mikä sen saa aikaan. Tyydy epävarmuuteen. Jos sanasi ja tekosi eivät pidä yhtä, pelaat samanlaista peliä kuin asiakkaasikin. Ole tosi.

LUKU II

Lapsen osallisuus ja ikäsensitiivinen lastensuojelu

TARINA

Irkka Peltonen

Kaksi maailmaa – "orja ja tyranni"

Maire ja hänen poikansa Mikko

Erään kokeneen lastenkodin johtajan puhe on jäänyt mieleeni siksi, että siinä kiteytyy lastensuojelun perimmäinen problematiikka ja tragiikka. Istuimme huostaanottoa koskevassa neuvottelussa. Mukana olivat työntekijöiden lisäksi Maire, hänen poikansa Mikko ja Mairen asianajaja.

Mikko oli ollut avohuollon tukitoimenpiteenä lastenkodissa, työntekijät esittivät nyt Mikon huostaanottoa. Eero, lastenkodin johtaja, perusteli huostaanottoa: "Me olemme juoneet Mairen kanssa monta litraa kahvia ja puhuneet ja puhuneet. Minä olen nähnyt monenlaisia lapsia ja kokemukseni perusteella olen sitä mieltä, että Mikolla on hätä, eikä hän voi asua enää äidin kanssa. Mikko kantaa huolta jatkuvasti äidistään, hän on hoitanut kauppaa-asiat, hän on illat kotona äidin kanssa, joka itkeskelee ja humaltuu vähitellen. Mikko käyttäytyy kodin ulkopuolella kuin pieni lapsi vaatien opettajalta jatkuvasti huomiota. Hän on myös syyllistynyt tekoihin, jotka ovat saaneet poliisin puuttumaan asioihin. Aina kun yritän selittää Mairelle Mikon avuntarvetta, Maire alkaa itkeä ja kertoo jäävänsä ihan yksin. Hän sanoo, ettei selviä ilman Mikkoa. Kun yritän selittää, ettei lapsi voi olla äidin elämäkumppani, Maire vastaa, että heillä on kaikki hyvin, kunhan vain opettaja ymmärtäisi ja tukisi Mikkoa, eivätkä luokkakaverit kiusaisi. Meidän maailmamme eivät kohtaa. Me emme ole löytäneet yhtään siltää toistemme luo."

Koko Eeron puheen ajan Maire nyökytteli ja sanoi: "Se on totta, Eero ei ymmärrä minua. Jos Mikko otetaan huostaan, minä jään ihan yksin. Opettajalla on jotain Mikkoa vastaan ja luokkakaverit kiusaa, meillä menee kotona ihan hyvin." Mairen asianajaja toisti asiakkaansa näkemyksen.

Vanhemman tai vanhempien pohjaton yksinäisyys satuttaa, vaikka tietääkin, ettei lapsi voi olla vanhempansa hoitaja, ei ainakaan silloin, jos lapsella ei ole yhtään omaa, vankkaa aikuista tukena. Poliisista oli tulossa Mikolle isän korvike.

Lastensuojelukoulutuksissa olen nähnyt itkeviä työntekijöitä. Itkun syynä on lähes poikkeuksetta ollut kyvyttömyyden tunne siitä, ettei pysty auttamaan.

Mairea ei saisi jättää yksin, hän tarvitsisi ihmisen arkensa tueksi. Sosiaalityöntekijän mahdollisuudet tukea Mairea ovat rajalliset, siksi ettei Maire luota sosiaalityöntekijöihin. Mikon huoli helpottuisi, jos hän tietäisi, että äidin luona käy joku. En tiedä tarinan jatkoa.

Valta ja väkivalta äidin ja pojan suhteessa

Merja oli työtön ja juuri koulunsa aloittaneen seitsemänvuotiaan Petterin äiti. Lyhyen suhteen jälkeen Samuli, Petterin isä, oli perustanut perheen toisen naisen kanssa. Hän kävi Petterin luona tämän syntymäpäivinä. Viimeksi käydessään hän oli tuonut tietokoneen ja pelejä.

Tavallinen arkipäivä Merjan ja Petterin kotona, oli Petterin koulusta paluun aika. Petteri saapui, reppu, takki, käsineet ja saappaat muodostivat vanan ovelta Petterin huoneeseen. Petteri aloitti jokapäiväisen istunnon tietokonepelien ääressä. Ennen kuin Merja ehti palvella, ehti Petteri huutaa komentonsa kaakaosta ja paahtoleivästä. Merja kiiruhti askeleitaan ja asetti kaakaomukin ja voileipälautasen Petterin viereen pöydälle. Leivän päällyksenä oli tavallisesti kaksi kinkun siivua. Merja oli kaupassa joutunut tekemään päätöksen kinkun vaihtamisesta makaraan, siksi että seuraavat avustukset olisivat tilillä vasta ylihuomenna.

Petteri katsoi leipiään ja huusi: "Missä minun kinkkuni on, tällaista paskaa minä en syö." Samassa lensivät kaakaomuki ja leivät matolle. Petteri sieppasi nurkasta jääkiekkomailansa ja alkoi lyödä Merjaa kutsuen samalla tätä "paska ämmäksi". Merjaan sattui ja hän pakeni kylpyhuoneeseen onnistuen saamaan oven lukkoon ennen Petterin seuraavia iskuja. Huuto ja potkiminen jatkuivat eteisen puolella.

Hieman rauhoituttuaan Merja mietti kuumeisesti, mistä saisi rahaa lainaksi, jotta voisi hankkia ainakin kinkkua Petterille. Mahdollinen lainaaja voisi olla taas kerran äiti. Merja alkoi huudella Petterille: "Petteri kulta, anna äidin tulla ulos, annathan, älä enää lyö, äiti hakee kinkkua, anna anteeksi äidille." Vastauksena tuli kehoitus tukkia turpa.

Merja huomasi kännykkänsä olevan villatakin taskussa ja muisti hädissään Timon, sosiaalityöntekijän, jonka luona hän oli muutaman kerran käynyt. Merja soitti Timolle ja pyysi tätä tulemaan avuksi, jotta hän pääsisi ulos kylpyhuoneesta. Päivä ei ollut epätavallinen Merjan ja Petterin elämässä. Jääkiekkomaila oli nyt ensimmäistä kertaa Petterin käytössä ja raivon määrä oli lisääntynyt ajan kuluessa.

Timo kertoi tarinan erällä koulutuspäivillä, jolloin teemana oli lapsen kuuleminen. Tarina herätti voimakkaan vastakaipun muissa osallistujissa. Vaikka tilanteet useamman sosiaalityöntekijän kokemina olivat vaihdelleet, siten, että kyse oli jostain muusta arkipäivän tilanteesta asiakasperheissä, perusdilemma oli sama: lapsen ja aikuisen suhde, jossa väkivaltaisesti käyttäytyi lapsi.

Kaisa-Elina Hotari, Mikko Oranen ja Tarja Pösö

Lapset lastensuojelun osallisina

Lastensuojelun lakisääteinen ja moraalinen velvollisuus on toimia lapsen edun mukaisesti lasta koskevista asioista ja tilanteista. Lapsen osallisuudessa on kyse siitä, miten lapsi itse voi olla mukana määrittämässä, toteuttamassa ja arvioimassa työtä, jota hänen etunsa turvaamiseksi tehdään. Laajasti ymmärrettynä osallisuus on yhteisöön liittymistä, yhteisöön kuulumista ja siihen vaikuttamista. Mahdollisuus olla osallisena ja mukana asioiden käsittelyssä itselle merkittävissä yhteisöissä on ratkaisevaa ihmisen identiteetin kehittymisen kannalta. Osallistuminen perheen, suvun, oman asuinalueen ja muiden elämänpiiriin kuuluvien yhteisöjen elämään ja toimintaan antaa kasvavalle lapselle mahdollisuuden rakentaa ymmärrystä siitä, kuka minä olen, mihin minä kuulun ja miten minä elän (Bardy ym. 2001, 125). Kyse on siis yhdestä kasvun ja kehityksen perusedellytyksestä. Osallistumisen kautta opitaan olemaan ja elämään yhdessä (Oranen 2008).

Artikkelissa esitellään osallisuuden käsitettä, perustellaan sen käyttöä lastensuojelussa, tarkastellaan lasten osallisuutta koskevia suomalaisia tutkimuksia ja kuvataan osallisuutta lasten ja nuorten kommentoimana asiana. Artikkelissa otetaan kantaa siihen, että osallisuuden vahvistamisen tulisi olla välitön osa lastensuojelutyötä. Tällä hetkellä osallisuus on retorisella ja säädöstasolla jaettu nykylastensuojelun piirre, mutta käytäntöjen muutos on vasta alussa.

Lasten osallisuuden käsitteestä

Lasten oikeudesta osallisuuteen on säädetty laissa sekä kansallisella että kansainvälisellä tasolla. Lapsen oikeus osallisuuteen on kansainvälisellä tasolla määritelty YK:n lapsen oikeuksien sopimuksessa (LOS, SopS 60/1991), jonka mukaan nämä oikeudet kuuluvat jokaiselle lapselle. Sopimuksessa määritetään muun muassa lapsikansalaisten yhteiskunnallisten vaikutusmahdollisuuksien ja aikuisten vallankäytön suhdetta. Lapsen oikeuksien sopimus velvoittaa julkisen vallan käyttäjät takaamaan lapsille osallistumisen ja mielipiteen ilmaisemisen mahdollisuudet kaikissa heitä koskevista asioista. Lapsen näkemykset on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti (SopS 60/1991, 12. artikla).

Suomen perustuslaissa todetaan, että lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä ja heidän tulee saada vaikuttaa kehitystään vastaavasti itseään koskeviin asioihin. (Perustuslaki 731/1999, 6 §.) Sosiaalihuollon asiakaslaissa (Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 812/2000, 10 §) säädetään, että alaikäisen asiakkaan toivomukset ja mielipide on otettava huomioon hänen ikänsä ja kehitystasonsa edellyttämällä tavalla. Lastensuojelulaki (417/2007) korostaa voimakkaasti lapsen oikeutta osallisuuteen kaikissa lastensuojeluprosessin vaiheissa. Luvussa lapsen osallisuudesta (luku 4, 20 § – 24 §) mainitaan lapsen mielipiteen selvittäminen, kuuleminen, puhevallan käyttö ja edunvalvonta. Lapsen mielipiteet ja toivomukset on aina, iästä riippumatta, selvitettävä. Tähän sisältyy myös velvollisuus antaa lapselle tietoa häntä koskevasta asiasta (5 §). Laki antaa 12 vuotta täyttäneelle lapselle valtaa vaikuttaa työskentelyyn ja toimenpiteisiin, koska hänellä on mahdollisuus käyttää puhevaltaa lastensuojeluasioissa huoltajansa ohella (21 §).

Puhevaltaista asianosaista on myös kuultava, eli 12-vuotiaan lapsen osallisuuden oikeuksiin sisältyy myös juridinen kuuleminen (20 §). Juridinen kuuleminen pitää sisällään oikeuden tietojen saamiseen ja omien näkemysten ilmaisemiseen (Hallintolaki 434/2003, 34 §, 36 §). Juridinen kuuleminen on hallinnollista toimintaa, jonka reunaehdot ovat (aikuisten) viranomaisten määrittämiä. Kuultavalla on mahdollisuus myöntyä tai vastustaa hänelle tehtyä esitystä.

Lastensuojelulaki pitää ensisijaisena lapsen aktiivista huomioimista ja mukaan ottamista koko lastensuojeluprosessin ajan: häntä täytyy tavata henkilökohtaisesti (29 §), suunnitelmat on laadittava yhteistyössä hänen kanssaan (30 §) ja hänen kanssaan on keskusteltava (53 §). Tällä tavalla lapsen on mahdollista päästä syvällisemmin ymmärtämään, mitä aikuiset hänen tilanteestaan ajattelevat, mitä vaihtoehtoja elämäntilanteen ratkaisemiseksi on tarjolla ja millä tavalla lapsi itse voi vaikuttaa asioihinsa.

Huolimatta vahvoista ja laajoista lapsille osoitetuista oikeuksista osallistua ja olla tasa-arvoinen lapsiasiavaltuutettu Maria Kaisa Aula on kuitenkin sitä mieltä, että lasten oikeus osallistumiseen on lapsen oikeuksista Suomessa heikoimmin tunnettu (Lapsiasiavaltuutetun... 2006, 34).

Juridisen tason rinnalla osallisuuden toteutumista voidaan tarkastella myös osallistuvan lapsen kokemuksena. Tämä tarkoittaa lapsen tai nuoren subjektiivista kokemusta omista toiminta- ja vaikuttamismahdollisuuksista tietyssä yhteisössä ja prosessissa (Gretschel 2002, 94). Osallisuuden kokemuksen syntyminen on vuorovaikutuksen tulos. Sille voidaan luoda edellytyksiä, mutta sitä ei voida synnyttää (vrt. ”osallistaminen”) eikä synnyttää kokemusta toisaalta kieltää. Joskus kokemus saattaa syntyä ilman

näkyvää osallistumista, joskus se voi jäädä syntymättä aikuisten massiivisistakin osallistamisponnisteluista huolimatta.

Myös aivan pienillä lapsilla on oikeus osallisuuteen. Erityisesti tällöin korostuu aikuisten rooli osallisuuden edellytysten luoja. Lapsen kannalta on tärkeää, että hänellä on tilaa sekä fyysisesti että henkisesti ja mahdollisuus olla turvallisesti läsnä häntä koskevissa asioissa. Tällöin on tärkeää arkikäytännöissä tapahtuva lapsen kuuleminen yksilönä. (Hotari 2007, 9.)

Osallisuutta on usein kuvattu porras- tai tikapuumalleilla (ks. esim. Flöjt 2000, 1–3). Pelkistäen mallit voi tiivistää siten, että alimmilla portailla yksilöllä on vain vähän tai ei lainkaan mahdollisuuksia vaikuttaa ja mitä korkeammalle hän kiipeää, sitä enemmän valtaa hänellä on. Oletuksena on, että myös yksilön osallisuus lisääntyy samassa suhteessa. Alimmilla portailla osallisuutta on vähän ja korkeammilla tasoilla paljon. Lasten ja nuorten osalta tarkastelussa on yleensä suhde aikuisiin ja aikuisten käyttämään valtaan ja osallisuutta tarkastellaan sen funktiona. Mitä enemmän lapset ja nuoret voivat olla päätöksiä tekemässä, sitä enemmän heidän ajatellaan olevan osallisia toiminnassa, jota päätökset koskevat. Tikapuumalleja voidaan kritisoida myös siitä, että ne eivät ota huomioon osallistujien subjektiivisten kokemusten merkitystä vaan olettavat osallisuuden lisääntyvän automaattisesti vallan ja vaikutusmahdollisuuksien lisääntyessä. Näinhän ei kuitenkaan välttämättä ole.

Aikuisten (yhteisöjen) rooli suhteessa lasten ja nuorten osallisuuden mahdollistamiseen on keskeinen. Tikapuumalleissa aikuisten toiminta on nähty vain avaavana tai rajoittavana. Harry Shier (2001) on lisännyt porrasmalliin ulottuvuuden, jossa tarkastellaan aikuisten valmiuksia, mahdollisuuksia ja velvoitteita suhteessa lasten osallisuuteen. Shierin (mt.) malli antaa konkreettisia välineitä tämän roolin tarkempaan analysointiin. Malli on kuvattu taulukossa 1.

Taulukko 1. Osallisuus: valmiudet, mahdollisuudet ja velvoitteet (mukaillen Shier 2001)

	VALMIUDET Onko työntekijöillä tarvittavat valmiudet?	MAHDOLLISUUDET Onko tämä mahdollista (resurssit, organisaatio, tilat, välineet jne.)?	VELVOITTEET Onko rakenteita, jotka velvoittavat tähän (esim. lainsäädäntö, toimintaohjeet, vakiintuneet käytännöt)?
5. Lasten kanssa jaetaan valtaa ja vastuuta	Olenko valmis jakamaan valtaa lasten kanssa?		Miten lainsäädäntö määrittää työntekijän vastuun rajat?
4. Lapset otetaan mukaan päätöksentekoon		Mahdollistavatko organisaatiomme rakenteet lasten ottamisen mukaan päätöksentekoon?	
3. Lasten näkemykset otetaan huomioon	Olenko valmis ottamaan lapsen ajatukset vakavasti?		Lapsen oikeuksien sopimus 12. artikla + Lsl 417/2007
2. Lapsia tuetaan mielipiteiden ilmaisemisessa		Onko meillä tarvittavat välineet kehitysvammaisten lasten auttamiseksi itsensä ilmaisemisessa?	Lsl 417/2007 + lain perustelut (HE 252/2006)
1. Lapsia kuunnellaan		Onko luallista käyttää aikaa lasten kuuntelemiseen?	Lsl 417/2007

Mallissa on viisi porrasta, ja tässäkin alimmalla portaalla on alhaisin osallisuuden aste ja ylimmällä korkein. Kolmen ensimmäisen portaalan määrittämien asioiden tulisi toteutua, jotta lapsen oikeuksien minimiedellytykset täyttyisivät. Ensimmäisenä portaana on *lasten kuunteleminen*, toisella portaalla *tuetaan lapsia mielipiteiden ilmaisemisessa*, kolmannella *lasten näkemykset otetaan huomioon*, neljännellä *lapset otetaan mukaan päätöksentekoon* ja viimein korkeimmalla portaalla *lasten kanssa jaetaan valtaa ja vastuuta*. Mallin pohjalta voidaan muodostaa myös arviointiväline, jossa

tarkastellaan joka portaalla erikseen osallisuuden toteutumisen ulottuvuuksia. Taulukkoon on kirjattu esimerkkejä arviointikysymyksistä ja velvoitteiden kohdalla myös vastauksista. Esimerkiksi toisella tasolla keskiytään siihen, miten aikuiset suhtautuvat lasten tukemiseen mielipiteiden ilmaisemisessa. Ovatko aikuiset valmiita auttamaan lapsia vai odotetaanko lasten selviytyvän itsenäisesti? Vastaavasti tarkastellaan aikuisten mahdollisuuksia auttaa lapsia: onko heillä siihen tarvittavia resursseja ja välineitä? Kolmantena kysymyksenä on lasten auttamiseen ja tukemiseen velvoittavat rakenteet. Onko olemassa esimerkiksi lainsäädäntöä, joka velvoittaa hankkimaan tulkin maahanmuuttajalapselle?

Nigel Thomas (2002, 174–176) on kritisoinut malleja, joissa osallisuus nähdään yksilolotteisena ominaisuutena, jota on joko paljon, vähän tai ei ollenkaan. Thomasin mukaan osallisuuden tarkastelu edellyttää sen jakamista eri ulottuvuuksiin, joiden keskinäiset suhteet voivat vaihdella, ja lapsen kokemus osallisuudesta muuttua niiden mukaan. Tämän ajattelun mukaan osallisuus rakentuu ensinnäkin siitä, minkälaiset mahdollisuudet lapsella on *valita*, osallistuuko hän johonkin prosessiin vai ei. Thomasin mukaan siis myös osallistumisesta kieltäytyminen voi olla yksi osallisuuden muoto ja lapsella tulisi olla mahdollisuus valita myös tämä vaihtoehto. Toinen ulottuvuus on mahdollisuus *saada tietoa* tilanteesta, prosessista, omista oikeuksista ja roolista siinä. Kolmantena on mahdollisuus *vaikuttaa* päätöksentekoprosessiin, kuten siihen, mitä asioita tietyssä palaverissa käsitellään tai ketä siihen osallistuu. Neljäs ulottuvuus on mahdollisuus *ilmaista itseään* ja puhua omista ajatuksista ja mielipiteistä. Viidentenä Thomas (mt. 176) mainitsee mahdollisuuden *saada apua ja tukea itsensä ilmaisemiseen*. Tällä viitataan siihen, että monilla lapsilla voi olla usein vaikeuksia ilmaista ajatuksiaan sellaisella tavalla, että ne välittyvät aikuisille. Monimutkaisissa tilanteissa voi oman näkemyksen selkiyttäminenkin olla vaikeaa. Tästä syystä he tarvitsevat aikuisten apua. Kuudentena osallisuuden ulottuvuutena on lapsen mahdollisuus *itsenäisiin päätöksiin*.

Osallisuuden ulottuvuudet Nigel Thomasin (2002) mukaan:

- Mahdollisuus valita
- Mahdollisuus saada tietoa
- Mahdollisuus vaikuttaa prosessiin
- Mahdollisuus ilmaista itseään
- Mahdollisuus saada apua ja tukea itsensä ilmaisemiseen
- Mahdollisuus itsenäisiin päätöksiin

Thomasin malli auttaa jäsentämään osallisuuden käsitettä käytännön tasolla. Samalla se tekee näkyväksi sen, että lapset ja heidän tilanteensa ovat yksilöllisiä. Osallisuuden rakenteita ja muotoja ei voida ajatella mekanistisesti ”one size fits all”-periaatteella. Siinä missä joku lapsi tarvitsee ainoastaan tietoa tilanteesta ja vaihtoehtoista ja pystyy sen perusteella muodostamaan mielipiteensä ja ilmaisemaan sen, toinen kaipaa paljon tukea ja rohkaisua voidakseen luottaa siihen, että hänen ajatuksillaan on jotain arvoa (mt. 176).

Työntekijöiden asennoituminen lasten osallisuuteen ja osallistumiseen vaihtelee. Thomas (2002, 171) tunnisti omassa tutkimuksessaan neljä erilaista aikuisten lähestymistapaa, jotka ovat kliininen, byrokraattinen, arvosiidonainen ja kyyninen.⁴⁰

Kliinisessä lähestymistavassa arvioidaan lasten osallistumista heidän emotionaalisen kapasiteettinsa ja haavoittuvuuden näkökulmasta. Osallistuminen nähdään herkästi riskinä ja lasten hyvinvointia vaarantavana tekijänä. Tällöin lapset suljetaan pois keskusteluista ja päätöksenteosta. Toisaalta kliininen näkökulma voi johtaa myös hyvin herkkään lasten yksilölliseen huomiointiin ja mukaan ottamiseen. *Byrokraattisessa lähestymistavassa* pyritään toteuttamaan osallistumisen muodolliset vaatimukset organisaation asettamien kriteerien mukaisesti. Näillä voitiin tutkimuksen esimerkkien (mt. 171) mukaan perustella sekä lasten sivuuttaminen (”Ottaisimme kyllä lapsia enemmän mukaan mutta se ei ole meidän järjestelmässämme mahdollista.”) sekä lasten huomioiminen (”Organisaatio edellyttää, että lapset ovat mukana.”).

Arvosidonnaisessa lähestymistavassa lasten osallisuus nähdään hyvänä ja tärkeänä sinänsä, koska sitä pidetään lasten oikeutena. Lisäksi sen nähdään parantavan päätöksenteon laatua ja johtavan parempiin käytäntöihin ja lopputuloksiin. Nigel Thomasin (mt. 171) mukaan näin ajattelevat aikuiset näkivät omaksi tehtäväkseen mahdollisuuksien luomisen lasten tukemiselle ja osallistumiselle. Neljäs on *kyyninen lähestymistapa*. Siinä lasten osallistuminen nähdään vaarana, koska lapset ovat näiden aikuisten mukaan manipuloivia ja haluavat valtaa ilman siihen liittyvää vastuuta. Kyyniset aikuiset olivat tutkimuksen aineistossa sitä mieltä, että lapsilla oli liikaa vaikutusvaltaa jo nyt eikä sitä ollut tarpeen lisätä.

40 Luokittelu perustuu Welsbyn (1996, Thomasin 2002 mukaan) esittämään tyypittelyyn.

Lapsi osallistuvana asiakkaana lastensuojelussa

1990-luvulta alkaen sosiaalityön tutkimuksessa ja käytännön työssä on alettu pohtia lasten ja nuorten mahdollisuutta osallistua nykyistä enemmän heitä koskevaan lastensuojelutyöhön. On kritisoitu lastensuojelutyötä, jossa sekä tila että valta ovat pääosin aikuisten hallinnassa. Tutkimuksissa on dokumentoitu sitä, kuinka työkäytännöt nojautuvat aikuisiin paikoin niin, että lapsia näkyy lastensuojelussa vähän tai ei lainkaan ja lapsille annetaan vain rajatusti tilaa toimia ja mahdollisuuksia tulla kuulluksi (Anis 2006; Kananoja & Turunen 1996; Hurtig 2003; Kääriäinen 2006). Vallan on sanottu kuuluvan aikuisasiantuntijoille ja lapsen huoltajille ja siten sosiaalityön painopiste on enemmänkin vanhempien kautta tehtävässä työssä (Butler & Williamson 1994, 9).

Sosiaalityön koulutus ja ammattikäytännöt ovat omalta osaltaan vaikuttaneet lastensuojelun lapsikäsitukseen. Merkittävänä teoreettisena viitekehysenä suomalaisessa sosiaalityössä on näihin päiviin saakka ollut sosiaalipoliittinen suuntaus. Tämä suuntaus ei ole tukenut lastensuojelun asiakastyössä tarvittavien työmenetelmien hallitsemista. Lastensuojelua koskeva teoria ja tieto on tästä syystä haettu muualta. Tarjolla ollut lapsia koskeva teoria on näihin päiviin saakka ollut hallitsevasti psykologista ja lääketieteellistä. (Forsberg ym. 2006, 14.)

1900-luvulla muutoutuneiden teorioiden puutteena on lasten tuottaman tiedon vähyys. Aikuisten tuottaman tiedon pohjalta luodut teoriat ja työkäytännöt saavat uusia näkökulmia, kun lasten maailmaa avataan sisältä käsin. Perinteisen lapsitietämyksen kriisi (Forsberg ym. 2006, 14–15), joka koskee erityisesti kehityspsykologisen tietouden ongelmia, on ollut avaamassa tilaa uudentalaiselle lapsilähtöiselle asiantuntijuudelle (myös Thomas 2002). Uudeksi tietämyksen malliksi on tarjottu refleктоivaa, yksilöön ja kuhunkin tilanteeseen herkeistyvää asiantuntijuutta, jossa sovelletaan tarpeen mukaan lapsuutta koskevia teorioita. Tällä on edistetty lasten toimijuutta, osallisuutta ja mahdollisuutta tulla kuulluksi. Tämän näkemyksen mukaan lapset itse voivat olla tiedontuottajia vaikka silloin kun arvioidaan lasten oikeuksien toteutumista, kuten esimerkiksi Lapsiasiavaltuutetun selvityksessä on tehty (ks. Tuononen 2008).

Lasten osallistumisessa tärkeimpiä elementtejä on aikuisten kanssa tapahtuva vuorovaikutus. Näissä tilanteissa sekä työntekijä että lapsi voivat pohtia, mitä he vuorovaikutuksessa antavat ja mitä he vuorovaikutukselta haluavat. Kirjoittaessaan kumppanuussuhteeseen pohjaavasta aikuisasiakastyöstä, jossa asiakas ja työntekijä työskentelevät tasaveroisina kumppaneina, Kirsi Juhila (2006, 118) määrittelee osallistamisen koskevan

molempia osapuolia. Asiakkaat osallistavat sosiaalityöntekijää omaan elämänsä. Sosiaalityöntekijät taas pyrkivät työskentelemään asiakkaiden ratkaisujen tukemiseksi siten, että asiakkaiden täysivaltainen kansalaisuus toteutuisi. Lasten kohdalla on tietenkin pohdittava, voiko aikuisen työntekijän ja asiakaslapsen suhde olla tasavertainen ja minkälaiset ovat lapset ”täysivaltaisuuden” rajoitukset.

Lasten osallisuuden vahvistamisen näkökulmasta katsottuna tärkeää on nähdä lapsi yksilönä ja hänen omista lähtökohdistaan käsin. Lapsen pitäisi tulla kuulluksi omassa asiassaan myös silloin kun lapsen tieto on ristiriidassa aikuisten tiedon kanssa tai kun lapsi kertoo sellaista tietoa, jota aikuiset eivät näe yhtä merkittävänä kuin lapsi itse. Tällainen tilanne voi syntyä esimerkiksi silloin, kun lapsi kertoo tulewansa kiusatuksi koulussa, vaikka vanhempien ja ammattilaisten mielestä kiusaamista ei koulussa tapahdu. Osallisuutta koettelevaa on myös se, miten suhtautua lapsen kertomuksiin kotona koetusta väkivallasta silloin, kun vanhemmat kuvaavat väkivallatonta kotielämää. Tai silloin, kun toinen vanhemmista sanoo toisen käyttävän lasta seksuaalisesti hyväksi mutta lapsi kieltää sellaista tapahtuneen.

Lasten osallisuuden vahvistaminen on monitahoinen kysymys käytännön työssä. Inkeri Eskonen työtovereineen (2006, 26) kirjoittaa, että lasten kohtaamista ja heidän mielipiteidensä selvittämistä ei pidetä useinkaan helppona tehtävänä. Lastensuojelun ammattilaisten mielestä syitä lasten kohtaamisen vaikeuteen on monia. Sosiaalityön menetelmät, lapsen edun määrittämisen vaikeudet, byrokraattiset tekijät, lasten kehityksellinen erilaisuus ja lapsen asema yhteiskunnassa määrittävät työn tekemisen reunaehtoina lasten osallistumista.

Merja Aniksen (2006, 75–76) maahanmuuttajalapsia lastensuojelussa tarkastelleen tutkimuksen mukaan aikuisten puhe ja aikuisten ehdot ajan, paikan ja keskustelujen aiheiden suhteen määrittävät lasten mahdollisuuksia osallistua keskusteluihin. Esitetyt kysymykset ja lasten puheen tulkinta tapahtuvat aikuisten tavoitteiden ja työtapojen pohjalta. Tällöin ammattilaisten pyrkimys osallistaa lasta on aikuislähtöistä. Lapsen osallistuminen näyttäytyykin usein siten, että lapsi on asiakaskeskusteluissa hiljaa (mt. 95; ks. myös Raitakari 2006).

Nigel Thomas (2002, 88) esittää, että lasten ja nuorten kokemukset päätöksentekoprosessissa sivuun jäämisestä johtuvat siitä, että heidän ei sallita osallistua prosessiin. Tämä voi johtua siitä, että lasten osallisuuteen ei luoteta riittävästi. Lasten kokemus kuulematta jäämisestä vähentää lasten mielenkiintoa osallistumiseen. Näin syntyy tilanne, jossa kumpikaan vuorovaikutuksen osapuoli ei odota lapsen osallistuvan toimintaan.

Lasten keskinäisten erojen tunnistaminen on yhtä lailla vaativaa. Esimerkiksi ikä ja kehitystaso voivat jossakin määrin yhdenmukaistaa sitä, miten lasten osallisuutta voidaan tukea, mutta ne eivät yksiselitteisesti kerro, miten juuri tämän lapsen kanssa tulee menetellä. Näiden lisäksi lasten kanssa työskentelevien ammattilaisten käsitykseen lapsesta ja lapsuudesta vaikuttavat sosiaalialan ammattikuntien sisäistämä tieto, kokemus ja työtavat sekä tavoitteiden sisältö. Ne voivat olla eri tilanteissa ja työtehtävissä hyvinkin erilaisia (Eskonen 2005, 145; Eskonen ym. 2006, 26). Näistä kysymyksistä huolimatta lasten osallisuuden vahvistaminen on jo saanut jalansijaa käytännön ammattilaisten toiminnassa (Eskonen 2005, 147). Lastensuojelun asiantuntijat ovat halunneet oppia lasten huomioimista ja kohtaamista ja kehittää työvälineitä lasten kanssa työskentelyyn (Forsberg ym. 2006, 14).

Instituutiossa – kuten lastensuojelussa – tapahtuva osallistuminen ei ole neutraalia tai tasa-arvoista. Osallisuuttahan on usein määritelty nimenomaan suhteena valtaan ja sen jakautumiseen valtion (aikuisten asiantuntijoiden ja viranomaisten) ja kansalaisten (lasten ja aikuisten) kesken. Lasten mukaan ottaminen tarkoittaisi aikuisille uskallusta luopua osasta valtaansa, mikä ei suinkaan ole yksiselitteinen tehtävä. (Roche 1999, 478.) Koska valta ja vastuu kytkeytyvät yhteen, kysymys niiden jakamisesta on lastensuojelussa erityisen tärkeä ja kiperä.

Lasten osallisuus toteutuukin monimutkaisissa ja ristiriitaisissa vallankäytön verkostoissa, joissa vaikuttavat lasten ja lasten vanhempien lisäksi aikuisasiantuntijat ja monet muut mahdollisesti erilaisine intresseineen ja tulkintoineen. Jotta lapset voisivat osallistua laajasti lastensuojelun toimintaan ja palveluiden kehittämiseen, heidän osallistumisensa tulisi kattaa koko laaja kirjo ehkäisevästä lastensuojelusta jälkihuoltoon samoin kuin asiakas-asiantuntijavuorovaikutussuhteesta päätösten ja lastensuojelupoliittisten linjausten valmisteluun ja arviointiin. Osallisuus tarkoittaa lapsen vahvaa asemaa niin tiedon tuottajana kuin tiedon vastaanottajana.

Keskustelu lasten ja nuorten osallisuudesta nostaakin esille yhden lastensuojelun keskeisistä jännitteistä: *tukeako lasten itsemääräämisoikeutta antamalla heille valtaa tehdä ratkaisuja vai suojellako sulkemalla heidät päätöksenteon ulkopuolelle* (Thomas 2002, 36–49). David Hodgson (2007) toteaa, että esimerkiksi lasten sosiaalisia suhteita ja intressejä koskevat tematisoinnit ja käytännön toimintamallit on kehitetty lastensuojelussa varsin paljon pidemmälle kuin lasten oikeuksien tematisointi. Hän näkee, että oikeudet viittaavat lapsen autonomiaan ja juuri tämä kysymys on lapsia koskevien eettistenkin kannanottojen toistaiseksi ratkaisematon

kulmakivi. Kyse ei ole ainoastaan teoreettisesta kysymyksestä vaan lastensuojelun käytännöissä elävästä jännitteestä. Tämä tulee hyvin esille oheiseen taulukkoon kuvatussa lastensuojelulain pykälässä 20, jonka otsikkona on ”Lapsen mielipiteen selvittäminen ja kuuleminen”.

Taulukko 2. Osallisuuden ja suojelun jännite lastensuojelulain 20 §:ssä

Oikeus osallistumiseen ja tiedonsaantiin	Oikeus suojeluun ja turvallisuuteen
”Lastensuojelua toteutettaessa on selvitettävä lapsen toivomukset ja mielipide sekä otettava ne huomioon lapsen iän ja kehitystason edellyttämällä tavalla.”	<p>”Lapsen mielipide on selvitettävä hienovaraisesti sekä siten, että tästä ei aiheudu tarpeettomasti haittaa – –”</p> <p>”Lapsen mielipide voidaan jättää selvittämättä vain, jos selvittäminen vaarantaisi lapsen terveyttä tai kehitystä – –”</p>
”Kaksitoista vuotta täyttäneelle lapselle on varattava tilaisuus tulla kuulluksi hallintolain (434/2003) 34 §:n mukaisesti häntä itseään koskevassa lastensuojeluasiassa.”	”Mielipiteen selvittämisen ja kuulemisen yhteydessä lapselle ei saa antaa sellaisia tietoja, jotka vaarantavat hänen kehitystään – –”

Instituution ja yksilön intressit kohtaavat – nuorten ajatuksia osallisuudesta ja kuulluksi tulemisesta

Just tuo että voittaa lapsen luottamuksen.

Kimmo 18 v.

Mä menin melkein joka viikko sinne. Siellä oli niin kiva käydä jutteleen.

Katri 16 v.

Vois palauttaa lapsuutta hänelle, että hän vois elää kuin lapsi edes hetkellisesti ennen kuin täyttää 18 ja joutuu omilleen.

Henri 18 v.

Artikkelin alkuosassa on tarkasteltu lasten osallisuuden käsitteellisiä jäsennyksiä, jännitteitä ja osallisuuden edistämiseen velvoittavia säädöksiä. Seuraavaksi esitellään nuorten ajatuksia osallisuudesta ja kuulluksi tulemisesta lastensuojelussa. Havainnot perustuvat valtakunnallisen Lastensuojelun kehittämisohjelman osahankkeessa Lasten osallisuus lastensuojelussa kerätyn aineiston pohjalta tehtyyn raporttiin (Oranen 2008) sekä pro gradu -tutkielmaan (Hotari 2007). Hankkeessa tavattiin eri puolilla Suomea asuvia, lastensuojelun asiakkaana olleita lapsia ja nuoria. Heidän näkemyksiään lastensuojelusta ja sen kehittämistarpeista kuultiin viidessä ryhmähaastattelutilanteessa, joiden haastattelijoina toimi aina kaksi tämän artikkelin kirjoittajista. Keskustelua käytiin fiktiivisten hahmojen pohjalta. Lasten ja nuorten tehtävänä oli kuvitella lastensuojelussa olevan lapsen elämäntarina. Heidän toivottiin käsittelevän fiktiivisen elämäntarinan avulla ajatuksia ja kokemuksia lastensuojelusta. Tarinan ja sen rakentamiseen liittyvän keskustelun toivottiin tuottavan tietoa erityisesti siitä, mitä päähenkilönä esiintyvä lapsi odottaa ja tarvitsee lastensuojelulta. Keskustelu ryhmissä oli sävyiltään asiantuntevaa: kuvauksissa oli selkeästi kuultavissa omaa kokemusta ja pohdintaa lastensuojelun asiakkaana olemisesta. Kokoamme seuraavassa joitakin keskeisiä havaintoja etenkin kolmesta nuorten ryhmän keskustelusta.

Aineistossa lastensuojelun asiakkaana olevan lapsen ja nuoren elämää tarkastellaan pitkälti yksilöllisyyden ja kokonaisvaltaisuuden kautta. Aineistossa tulee selkeästi ilmi ajatus siitä, että lastensuojelun tarve on aina yksilöllistä. Lisäksi nuoret toivoivat ammattilaisten ymmärtävän nuoren elämäntilannetta mahdollisimman kokonaisvaltaisesti, jotta työskentelyssä voitaisiin paneutua tärkeimpiin asioihin. Yksilöllinen ja kokonaisvaltainen näkökulma sisältää ajatuksen siitä, että yksilö ei ole koskaan institutionaalisissa käytännöissä vain asiakas, vaan hänellä on monia muitakin päällekkäisiä rooleja. Nämä roolit muodostavat asiakkuuden kanssa sen kokonaisuuden, josta yksilön elämä muodostuu. Nuoret alleviivasivat ajatuksen siitä, että sosiaalityöntekijöiden on tutustuttava ihmiseen eikä vain asiakkaaseen.

Tärkeimmäksi tekijäksi sosiaalityön toiminnassa osoittautuu työntekijöiden kyky ja mahdollisuus kohdata asiakas. Tullessaan ammattilaisen luopuhumaan omista asioistaan nuori odottaa tapaavansa läsnä olevan aikuisen, jonka kanssa voi avoimesti ja luottamuksellisesti tehdä yhteistyötä. Jotta työ tuottaisi todellista tulosta, on tärkeää, että nuorelle syntyy kokemus kuulluksi tulemisesta ja osallisuudesta.

TP: Kuinkas tärkeessä asemassa tässä on se lapsen oman näkökulman kuuleminen? Jokuhan teistä sanoi äsken...

Kimmo: Tärkeä, tärkeä, erittäin tärkeä, ja vielä kaupan päälle tärkeä.

Aineistossa esiintyy monia esimerkkejä siitä, kuinka herkästi nuoret aisivat aikuisten todellisen läsnäolon tai sen puutteen. Nuoren asian kuulematta jättäminen heijastuu kokemuksena nuoren ja hänen yksilöllisen arvonsa ohittamisesta. Rutiininomaista, yksilön huomiotta jättävää työtapaa nuoret kuvaavat muun muassa näin:

MO: Siitä tulee se ahdistava olo, että istutaan ja toinen koko ajan kirjoittaa ja kysyy aina uuden kysymyksen?

Petri: Niin...

Kirsi: Sitten pitää heti keksiä siihen vastaus.

Okei, mennään seuraavaan. Ja sitte se jää kuiteski vaivaamaan.

Petri: Sitte tosiaan että tajuskohan se, mitä mää tarkoitin.

Kirsi: Nii, nii. Sit se kummiski, jos se ei tajunnukaan, on vaan silleen, että kiitti taas, ku kuuntelit, tulee semmonen fiilis.

Tiina: Sitten se on aina se, että emmä tiää...

Kirsi: Niin niin, ja sitten lopuksi menee silleen, että ihan sama.

Tälleen näin, että meni se just sillee ja sillee, vaikka ei oikeesti ees tarkottanutkaan sinne päin.

Petri: Siihen silleen kyllästyy kauheen helposti. Joo joo niin niin...

Kirsi: Aina samoja kysymyksiä.

Lapsen kuulluksi ja osalliseksi tulemisen tarve voi riippua siitä, millä tavalla lapsi tulee kuulluksi ja osalliseksi kotona tai kaveripiirissä. Ilman ainoatakaan läheistä ihmistä oleva lapsi tai nuori tarvitsee erityisesti kuulevaa ammattilaista. Toisaalta esimerkiksi hyvä ystävä tai läheinen sukulainen voivat olla korvaamattomia kuulijoita lapsen elämässä niin, ettei hänen tarvitse vaikeassakaan tilanteessa turvautua ainoastaan ammattilaiseen.

Kaikkien haastateltujen nuorten mielestä lastensuojelun asiakkaana olevien lasten ja nuorten kuuleminen ja yksilöllinen huomioiminen on niin tärkeää, ettei sitä tulisi unohtaa missään tilanteessa. Kuulluksi ja osalliseksi tulemisen tärkeydestä huolimatta nuorten näkemyksistä ja kokemuksista heijastuu monia tilanteita, joissa lapset ja nuoret on ohitettu. Syynä on kiire, aikuisten vallankäyttö, aikuisten tiedon ylikorostuminen, lapsen tai nuoren tiedon väheksyminen, kyvyttömyys nähdä lasta yksilönä ja ihmisenä, työssä käytettyjen menetelmien luoma muuri asiakkaan ja ammattilaisten välille, ammattilaisten vaihtuminen, sukupolvien välinen kuilu, osallisuuden merkityksen väheksyminen, kuulemisen ymmärtäminen vain lakisääteisenä kuulemisena, lapsen epätietoisuus ammattilaisten

tavoitteista, lapsen tai nuoren riepottelu viranomaiskäytännöstä toiseen sekä yhteistyön puute ammattilaisten ja lapsen tai nuoren välillä. (Hotari 2007.)

Ajan puute heijastui nuorten puheesta useaan otteeseen. Ajan puute ei välttämättä ole aina mitattavissa minuuteissa tai tunteissa, vaan tunteessa siitä, onko lapsen tai nuoren asiaan paneuduttu. Kiireen tunne voi syntyä, vaikka kiirettä välttämättä olisikaan. Ammatilainen voi viestiä omalla käytöksellään kiirettä esimerkiksi tekemällä kahta asiaa yhtä aikaa tai kiirehtimällä nuorta puhumaan nopeammin. Kokemus kiireestä heijastuu kokemuksena heikosta mahdollisuudesta osallistua omien asioiden hoitamiseen ja niistä päättämiseen. Toki nuorten puheessa tulee ilmi myös todellinen ammattilaisten ajan puute. Esimerkiksi 15 minuutin tapaaminen ei millään voi nuorten mielestä johtaa lasta tai nuorta kuulevaan lastensuojelutyöhön.

MO: Mikä niistä tekee ahdistavia kuraattorien, psykologien ja näitten huoneista?

Tiina: Ne on niin asiallisia.

Kirsi: Ja sitte ne pistää liian tiukan tahdin päälle...

Petri: Ja sitte ne kirjoittaa koko ajan. Kerro, kerro, kerro...

Kirsi: Ne on niinku puolella korvalla mukana siinä jutussa.

Tiina: Sulla on puoli tuntia aikaa kertoa asiaa...

Kirsi: Kerro kaks minuuttia tätä ja tätä ja tätä ja sitten hypätään seuraavaan.

Nuorten puheesta käy ilmi, että luottamuksen syntyminen on edellytys avoimen vuorovaikutuksen syntymiselle:

Tiina: Ehkä ei kumminkaan ihan heti kannata mennä ihan asiaan.

Jutella vaikka jostain muusta asiasta.

Kirsi: Liian nopeasti...

Tiina: Keskustella jostain ensin muusta asiasta.

Ois helpompaa jos tekis jotain yhdessä...

Petri: Sitte se niinku tavallaan tulis jonku tason ystäviä, silleen tyhmästi. Saa sitä luottamusta, tutustuu siihen paremmin.

Luottaa paremmin siihen ihmiseen.

Pystyy kertomaan paljon paremmin ja silleen...

Luottamuksen syntyminen viestittää asiakkaalle sitä, että ammattilaisen kanssa syntyvässä vuorovaikutuksen tilassa on todellinen mahdollisuus osallistua ja tulla kuulluksi ilman pelkoa ja epätietoisuutta. Luottamus on merkittävä askel lastensuojelutyön tavoitteiden saavuttamiseksi. Luottamuksellisessa ilmapiirissä nuoren on helpompi sitoutua lastensuojelun työskentelyyn. Luottamuksen lisäksi tärkeää on nuoren kunnioittaminen, mihin sisältyy yksilön erityisyyden ymmärtäminen.

Nuorten toiveet ovat pysäyttävän inhimillisiä. Luottamuksen rakentaminen, yksilön huomioiminen, hienovarainen lähestyminen, kunnioitus, ajan antaminen, hyvä yhteistyö sekä avoimuus nousevat nuorten puheesta osallistumisen reunaehdoiksi. Ne ovat toisaalta itsestään selvä osa sosiaalityön sisältöä, toisaalta niiden tarkasteleminen lähemmin osoittautuu monitahoiseksi tavoitteeksi usein kiireisessä sosiaalityön arjessa.

Osallisuus haastamassa lapsikäsitteitä

Lasten osallisuutta tulee tarkastella osana lapsia ja lapsuutta koskevia käsityksiä. Osallisuus ei ole teknistä, menetelmällistä tai hallinnollista, vaan se pitää sisällään käsityksen lapsesta yksilönä, yhteiskunnan ja inhimillisen yhteisön jäsenenä ja toimijana. Osallisuus liittyy laajasti siihen, miten lapset ja lapsuus nähdään. Esimerkiksi uuden lapsuustutkimuksen painopistealueiksi on määritelty muun muassa 1) *lasten mieltäminen ihmisiksi* 2) *lasten vahvuuksien ja osaamisen osoittaminen* 3) *lasten tarve tulla havaituksi, kunnioitetuksi ja osalliseksi* sekä 4) *lasten vaikuttaminen omaan lapsuuteensa* (Forsberg 2006b, 8; Thomas 2002, 17–18). Nämä ja edellä esitetyt nuorten ajatukset sisältävät näkemyksen lapsesta ja nuoresta, joka kokee ja tuntee yksilöllisen elämänsä arvokkuuden ja toivoo saavansa aikuisilta arvonsa mukaisen, kunnioittavan kohtaamisen ja kohtelun.

Lapsikäsitteet eroavat toisistaan. Anneke Meyer (2007) paikantaa kolme lapsuusdiskurssia: *lasten pahuutta, viattomuutta ja oikeuksia* korostavat diskurssit (vrt. James & Jenks & Prout 1998). Oleellista on, että ne voi paikantaa rinnakkaisina, joskin erivahvaisina, yhteiskunnallisessa toiminnassa. Lasten oikeuksia ja viattomuutta painottavat diskurssit ovat tämän hetken vahvoja diskursseja. Rex Stanton Rogers ja Wendy Stanton Rogers (1992) puhuvat puolestaan lapsuuskäsityksistä, jotka näkevät lapset joko uhkina tai uhreina. Heidän mukaansa käsityksillä on taipumus sulkea toisiaan pois, ja siksi lapsia lähestytään kategorisesti joko uhreina tai uhkina.

Kaikki edellä mainitut lapsikäsitteet ovat tunnistettavissa lastensuojelussa. Kärjistetyimmillään voi sanoa, että uhrina olleita lapsia on haluttu suojella, uhkaavilta lapsilta suojautua. Kumpikin tapa on ylläpitänyt käsitystä lapsista aikuisasiantuntijoiden toiminnan ja tietämisen kohteina. Eronteon ylläpitäminen asiakkaan ja työntekijän välisissä suhteissa on yleisesti asiantuntijakäytäntöihin liittyvä piirre, jota on pyritty murtamaan erilaisissa asiakaskeskeisyyttä ja -lähtöisyyttä korostavissa puheenvuoroissa ja käytännöissä. Näkemys lasten perustavanlaatuisesta

erilaisuudesta vahvistaa erontekoja. Aikuisena ja asiantuntijana on mahdollista tietää lapsesta, lapsen asioista ja lapsen puolesta.

On selvää, että lapsen oikeuksia ja osallisuutta korostavat lapsikäsitykset tukevat toisiaan. Onhan osallistumisen oikeus perustavanlaatuinen elementti lasten oikeuksien linjauksissa. Lasten viattomuutta painottava lapsikäsitys voi nojautua oletukseen lapsen passiivisuudesta toimijana ja antaa siten itsestään selvästi tilaa viatonta lasta suojelevalle aikuiselle. Osallisuus edellyttää tuolloin lapsen toiminnan tunnistamista aikuisen todennäköisesti hyvää tarkoittavien toimien kohteena. Jos lapsi nähdäänkin toimijana myös pahana kuten Meyer (2007) yhtenä lapsuusdiskurssina tunnistaa, tultaneen osallisuuden kannalta ristiriitaisimpiin kysymyksiin. ”Pahantekijän” oikeuksia on yhteiskunnassa tapana väheksyä – olkoon siitä esimerkiksi vaikkapa vankien kirjesalaisuudesta käyty yhteiskunnallinen keskustelu, jolloin kirjesalaisuuden periaatteesta ollaan valmiita luopumaan vankilan yleisen turvallisuuden turvaamisen nimissä.

Suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa on ollut pyrkimys institutionalisoida sellainen näkemys, jossa lasten ”pahuutta” ei ole otettu lähtökohdaksi. Timo Harrikari (2006) kirjoittaa lasten ja nuorten rikosten tekemiseen liittyvistä näkemyksistä ja toteaa, että vaikka yhteiskuntapolitiikka aika ajoin korostaa sosiaalisen kontrollin lisäämisen tarvetta nuorten rikosten yhteydessä, on lasten ja nuorten tekemiä rikoksia periaatteessa tarkasteltu samankaltaisina asioina kuin muita lastensuojelun tarvetta aiheuttavia tekijöitä. Rikosoikeudellinen vastuuikäraja on edelleen korkea, ja niin alle 15-vuotiaiden rikosten muodossa tapahtuvaa ”pahuutta” hoidetaan (lähes) samoin kuin lasten turvattomuutta tai heitteillejättöä. Vaikka näin onkin institutionaalisten käytäntöjen tasolla, on silti aiheutta kysyä, miten lasten osallisuuteen suhtaudutaan silloin, kun lapsi on toiminut tavoilla, joita pidetään yhteiskunnassa pahoina. Miten tuetaan ikätoveriaan seksuaalisesti hyväksikäyttäneen tai yksinhuoltajaäidin säästöt ja auton varastaneen nuoren osallisuutta omaa elämäänsä koskevissa päätöksissä?

Anneke Meyerin (2007) mukaan lapsista ja lapsuudesta on tullut nyky-yhteiskunnassa sellainen tekijä, jolla selitetään ja legitimoidaan erilaisia käytäntöjä ja asiantiloja oikeiksi tai vääriksi. Muita perusteluja ei ikään kuin tarvita: lapset ovat peruste sinänsä. Meyerin mukaan tämä on osoitus siitä, että lapsuudesta on tullut nykyajan moraalisen retoriikan tärkeä väline. Samansuuntaiseen näkemykseen ovat päätyneet Bengt Sandin ja Gunnilla Halldén (2003) väittäessään, että lapsen etu on käsite, joka taipuu kattamaan monenlaisia ja erilaisiakin asioita tarvittaessa. Käsite toimii heidän mukaansa parhaiten yhteiskuntapoliittisena linjaukskäsitteenä.

Yksittäisten lasten elämän tilanteisiin käsitettä voidaan sen sijaan harvoin soveltaa yksiselitteisellä sisällöllä.

Lasten osallisuus voi kasvaa moraalisen retoriikan välineeksi. Koska osallisuutta yleisesti pidetään hyvänä ja hyväksyttävänä ja koska lapsia koskevat kannanotot Meyerin mukaan toimivat vahvoina moraalisinä, itsestään selvinä pidettyinä kannanottoina, latautuu ”lasten osallisuus” vahvasti. Tässä artikkelissa olemme pyrkineet puhumaan toisin: emme toivo lasten osallisuudesta yhteiskuntapoliittista tai asiantuntijakäytäntöjen retorista koristetta. Sen sijaan olemme yrittäneet puhua sen puolesta, että lasten osallisuus on *jännitteinen, monisisältöinen, ristiriitainen ja käytännöllinen* asia. Käytännöllisiä kysymyksiä ei tule aliarvioida. Siksi oleellinen askel lasten osallisuuden vahvistamiseksi voi olla lasten kanssa työskentelyä varten suunnatun ajan kasvattaminen ja siten lapseen tutustuminen. Jos se ei ole mahdollista lastensuojelussa, on väistämättä kysyttävä, miksi lastensuojelu on olemassa.

Tiina Muukkonen

Lapsen kohtaamis- ja prosessiosallisuus

Osallisuus edellyttää tekoja, joissa annetaan mahdollisuus osallistua johonkin tai päästä osalliseksi jostakin. Asiakkaiden osallisuus lastensuojeluprosessiin on lapsi- ja aikuisasiakkaiden kutsumista yhdessä toteutettavaan asiakkuuteen. Se merkitsee dialogisuuden sekä yhteisen ja jaetun ymmärryksen tavoittelua. Usein asiakkuuden aikana lapsi ja vanhemmat antavat myös työntekijälle mahdollisuuden olla osallinen heidän elämässään. Osallisuudella on hyvin vähän reunaehtoja. Perheen tilanne, vaikeuksien luonne sekä laatu, lapsen ikä tai muut ominaisuudet harvoin estävät lapsia tai vanhempia osallistumasta työskentelyyn ainakin jollain tavoin. Nämä erilaiset muuttujat kuitenkin vaikuttavat siihen, millaista osallisuutta tavoitellaan ja mitä keinoja osallisuuden edistämiseksi kannattaa koittaa.

Lastensuojelulaissa vaadittuun asiakassuunnitelmaan perustuvaa suunnitelmallista työtä edeltää lastensuojelutarpeen selvitys tai tilannearvio (ks. Taskinen 2007; Muukkonen & Tulensalo 2004; Ervast & Tulensalo 2006). Työ jakautuu suunnitelman laadinta-, toteuttamis- ja arviointivaiheisiin. Lapsen osallisuus voi olla erilaista suunnitelmallisen työn eri vaiheiden aikana. Lapsen osallisuuden laatuun ja määrään vaikuttaa se, perustuuko työ muutos- vai kannatteluorientaatioon. Siitä riippumatta lapsen osallistuminen on jokaisessa suunnitelmallisen työn vaiheessa mietittävä erikseen.

Onko niin, että puhuessamme lapsen osallisuudesta lastensuojelussa, ajattelemme ideaalilasta? Työskentelyn kannalta ideaalilapsi on sellainen, joka ymmärtää puhetta, puhuu itse, lukee, osaa kirjoittaa, jonka kanssa voi tehdä monia asioita, joka pystyy olemaan vanhemmistaan hetken erossa, ei tarvitse perushuolenpitoa tapaamisen aikana, on kiinnostunut asioista, maailmasta, eikä vielä ole erityisen kriittinen tai vastustava elämässä vastaan tuleville asioille. Lapset ovat tällaisia yleensä noin 7–12-vuotiaina. Lastensuojelussa ikäskaala on kuitenkin 0–21 vuotta, joten on valittava lapsen ikään sopivia tapoja osallisuuden mahdollistamiseen.

Vauvan osallisuus on sitä, että vauvasta puhutaan, vauvan elämä on puheen aiheena vanhempien kanssa työskenneltäessä ja vauva on mielellään myös läsnä tapaamisissa. Vauvan läsnäolo antaa työntekijälle mahdollisuuden nähdä, miten vanhemmat ja lapsi ovat vuorovaikutuksessa keskenään (tai jopa työntekijälle mahdollisuuden luoda oma vuorovaikutussuhde vauvan kanssa). Leikki-ikäisen osallisuus vaatii hänelle sopivan tilan. Puhumisen lisäksi leikki-ikäisellä tulee olla mahdollisuus leikkiin ja

muuhun tekemiseen. Kouluikäisten kanssa osallisuutta voi toteuttaa monin tavoin. Nuorille kaverit ovat viiteryhmänä tärkeitä, ja he suuntaavatkin mielensä usein jo kodista pois, ystäviin ja maailmalle. Se tarkoittaa osallisuuden mahdollistamisessa painopisteen muuttamista yhteisöllisempään suuntaan niin, että nuoren viiteryhmät on ainakin huomioitu työskentelyssä.

Iän lisäksi huomioimista vaativat myös kulttuuriset seikat. Muuta kuin suomea puhuvien lasten kanssa yhteistä kieltä tai toimintakulttuuria täytyy etsiä. Tässä on paljon oppimista. Kaikki lapset ansaitsevat tulla huomioituiksi erityisinä, ainutkertaisina lapsina, mutta varsinkin ”erityislapset” pakottavat meidät tekemään niin. Saattaa olla, että tulemme huolehtineeksi parhaiten niiden osallisuudesta, joiden kanssa se sujuu helpoiten.

Osallisuuden kunnioittaminen ja sen näkyminen myös asiakastyössä edellyttää osallisuuden valitsemista yhdeksi työskentelyä ohjaavaksi periaatteeksi. Lapsen osallisuuden rakentaminen lähtee siitä ainutkertaista lapsesta, joka asiakkaana on. Lapsen ikä ja perheen tilanne määrittävät lapsen mukanaoloa jo lähtökohtaisesti. Sen lisäksi kunkin lapsen oma toive osallistumisen tavasta, määrästä ja paikasta (Muukkonen ym. 2007) vaikuttaa osallisuuden rakentumiseen lapsisensitiivisesti tai lapsierityisesti.

Tämä artikkeli kertoo lastensuojelulasten osallisuuden muotoutumisesta lasten, vanhempien ja sosiaalityöntekijöiden asiakastyön pohjalta.⁴¹ Tiedonmuodostus nousee käytännöstä kriittisenä reflektiona (Karvinen-Niinikoski 2005). Käytäntötutkimus nähdään käytännön kehittämisen ja tutkimuksen sekä opetuksen välisenä kolmiona (Saurama & Hållman 2008). Artikkelissa on esitelty käytäntötutkimuksen keinoin jäsennettyä lapsen osallisuuden rakentumista ja sen suhdetta suojeluun. Osallisuus on hahmotettu prosessi- ja kohtaamisosallisuutena, jotka voivat rakentua eri elementeistä. Lisäksi on eritelty osallisuuden merkitykset ja hyödyt sekä koottu lasten ja vanhempien palautteet.

41 Artikkelin pohjautuu Lapsen kanssa -hankkeeseen 2006–2008 saatuihin kokemuksiin. Hankkeessa oli mukana seitsemän lastensuojelun sosiaalityöntekijää yhdessä hanketta koordinoivan Helsingin kaupungin Heikki Waris -instituutin kehittävän sosiaalityöntekijän, eli kirjoittajan kanssa. Kehittämisen ydin tapahtui sosiaalityöntekijöiden jo asiakkaana olevien yksittäisten perheiden sosiaalityön suunnittelussa, toteutuksessa ja näiden reflektoinnissa syksystä 2006 syksyyn 2007. Käytäntötutkimusaineiston runkona olivat seitsemän lapsen asiakkuudet vuoden ajalta ja näistä reflektoiden saatu ymmärrys ja kerätty tieto. Lisäksi aineistona olivat kahden fokusryhmähaastattelun keskustelut ja sosiaalityöntekijöiden (viisi seitsemästä) haastattelut sekä palaute- ja arviointikeskustelut asiakkaina olleiden lasten ja vanhempien kanssa. (Ks. Muukkonen 2008.)

Prosessi- ja kohtaamisosallisuuden rakentuminen

Osallisuus rakentuu kahdella tasolla: yksittäisissä kohtaamisissa ja asiakasprosessin osien kokonaisuutena. Nämä yhdessä muodostavat osallisuudesta jokaisella lapsella omanlaisensa. Asiakasprosessi on erilaisten tapaamisten, neuvotteluiden, arviointien ja päätösten jatkumo, jota sosiaalityöntekijä koordinoi. Koordinointiin kuuluu, että työntekijä huolehtii lasten ja aikuisten osallisuudesta prosessin eri vaiheissa. Pitkä asiakkuus koostuu osaproseesseista, joita tilannearviot, suunnitelmat, niiden toteutukset ja näiden arvioinnit rytmittävät. Osaprosessien suunnitelmallisuus, avoin tiedonvälitys ja -muodostus tukevat osallisuutta prosessitasolla, jolloin voidaan puhua asiakkaiden prosessiosallisuudesta.

Osallisuutta voi eritellä myös erilaisina konkreettisina tekoina kohtaamisissa lapsen kanssa. Jokaisessa yksittäisessä tapaamisessa voidaan pyrkiä dialogisuuteen, jolloin kohtaamisosallisuus voi toteutua. Kun prosessiosallisuudessa tärkeää on tiedonvälitys ja -muodostus, niin kohtaamisosallisuuden laatua kuvaa parhaiten dialogisuus.

Prosessi- ja kohtaamisosallisuutta rakentavat elementit:

- 1) lapsi on puheen aiheena
- 2) lapsen näkeminen
- 3) lapsen ja vanhemman vuorovaikutuksen kokeminen
- 4) lapsen osallisuus tietoon (omasta ja perheen tilanteesta, lastensuojelun asiakkuudesta)
- 5) kohtaaminen lapsen kanssa tapaamisessa (kohtaamisajan määrä)
- 6) lapsi kohtaamisen keskiössä, jolloin hän on tiedon tuottaja, käsittelijä ja palauttaja (kohtaamisajan laatu)
- 7) lapsen rooli arvioijana.

Lapsen osallisuus rakentuu lapsierityiseksi niin, että lapselle ja hänen perheelleen valitaan tarjolle sopivia osallisuuselementtejä. Ja kuten muutenkin, valinta tehdään mielellään yhdessä. Lapsen osallisuudesta puhuminen lapsen ja vanhempien kanssa nostaa lapsen esiin ja vie huomion pääasiaan, lapsen etuun ja hyvinvointiin ja lapsen kannalta oikeiden ratkaisujen tekoon. Lapsierityinen osallisuus tarkoittaa sitä, että parhaat mahdolliset osallisuuden rakennuselementit vaihtelevat ja kullekin lapselle paras osallisuuskin on erilaista. Osallisuuden rakennusaineista voi valita sopivia elementtejä toteuttaa juuri kyseisen lapsen osallisuutta. Asiakkuusmatkan aikana lapsen osallisuutta prosessin ja kohtaamisen tasolla tulee rakentaa aktiivisesti, mutta lapsisensitiivisesti.

Prosessiosallisuuden ytimessä on tieto

Prosessiosallisuus tarkoittaa lapsen osallisuutta asiakkuusprosessista. Sen ytimessä on tieto, tiedon muodostus ja välitys lapselta ja lapselle ja yhtä lailla vanhemmilta ja vanhemmille. Tiedon muuttuessa ymmärryksiä oman asiakkuuden sisällöstä ja suunnasta voidaan puhua prosessiosallisuudesta. Silloin huolehditaan asioiden hoidollisesta työstä, puhutaan lapsesta, lapsen asioista, kuullaan lasta, nähdään hänet ja ollaan vuorovaikutuksessa, mutta työntekijän suhdetta lapseen määrittää tiedonvälityksen tehtävä, ei kohtaamisen. Lapseen on suora kontakti, mutta se voi olla jopa niukahko. Tiedon välitys lastensuojelusta lapselle ja vanhemmille sekä toisinpäin on prosessiosallisuuden ydintä, ja suhdetta lapseen voi siis kutsua tieto-orientoituneeksi. Työntekijä on välittäjä lapsen, vanhempien ja muiden osallisten kesken ja liikkuva elementti on tieto. Prosessiosallisuudessa tietoon suhtaudutaan asiana, joka välitetään, ei niinkään käsitellä.

Tieto lapsesta muodostuu katseesta, puheesta ja vuorovaikutuksesta. Lapsen katsominen ja havainnointi tapaamisessa rakentaa lapsen osallisuutta. Työntekijät saavat jo pelkästään näkemällä lapsen konkreettista kuvaa lapsesta mielikuvien ja muualta tulevan tiedon perustaksi. Lapsen näkeminen siis rakentaa osallisuutta. Lapsi voi lastensuojelussa olla puheenaiheena olematta paikalla tai olla paikalla olematta puheenaiheena. Joissain lastensuojeluprosessin vaiheissa kumpikin tilanne voi olla hyvin perusteltu lapsen edun kannalta ja kaikkineen viisasta toimintaa. Lapsesta puhuminen ja puheen pitäminen lapsen asioissa rakentaa lapsen osallisuutta. Kun lapsi on läsnä, työntekijän on yleensä helpointa varmistaa lapsen tiedonsaanti puhumalla suoraan lapsen kanssa.

Lapsen osallisuutta rakentaa myös lapsen ja vanhemman näkeminen yhdessä. Lapsen ja vanhempien yhteisen hetken kokeminen eli vuorovaikutuksellinen havainnointi voi kertoa lapsen tilanteesta paljon. Joskus enemmän kuin lapsi tai vanhemmat haluavat. Usein tilanne on myös se, että perheen vaikeuksista kertominen sanoin on lapselle tai vanhemmille aivan liian vaikeaa ja asiakkaat haluavat, että työntekijät tulevat tilanteisiin, joista he haluaisivat työntekijän tietävän. Silloin työntekijä saa perhetilanteista tietoa, jonka sanoittamisessa työntekijä voi auttaa perhettä.

Jokaisessa tapaamisessa tai neuvottelussa lapsen ei silti tarvitse olla läsnä, kun prosessiosallisuus varmistetaan muuten. Silloin on sovittava etukäteen, kuka kuulee lapsen viestit ja mielipiteet ja tuo ne tapaamiseen tai neuvotteluun sekä huolehtii siitä, että lapsi saa tapaamisen tai neuvottelun jälkeen tiedon sovitusta (tavoitteista, keinoista, arvioinnista ja erityisesti lapsen omasta osuudesta). Lapsen osallisuus tietoon on prosessi- ja

kohtaamisosallisuuden nivelkohta, sillä tieto-osallisuus on myös kohtaamisosallisuuden ydintä. Prosessiosallisuudessa tieto on välitettävä ja kohtaamisosallisuudessa käsiteltävä elementti.

Kohtaamisosallisuuden dialogisuus

Lapsen läsnäolo tapaamisissa mahdollistaa lapsen osallisuuden kehittymisen kohtaamisosallisuudeksi. Lapsen kohtaaminen mahdollistaa dialogisen, vastavuoroisen hetken tai jopa suhteen rakentumisen lapsen ja työntekijän välille. Dialoginen kohtaaminen voi voimauttaa lasta tai antaa hänelle suojaa ja turvaa tai auttaa minuuden kuvan muodostamisessa. Lapsen kohtaamisosallisuus on jo arvo sinänsä ilman tapaamisesta tulevaa prosessin kannalta tiedollista hyötyä. Toivottava tietohyöty tarkoittaa sitä, että lapsi on osallinen tietoon, sen tuottamiseen ja käsittelyyn ja aikanaan myös tiedon arviointiin.

Lasten ja vanhempien osallisuus tietoon on osallisuuden perusasia. Asiakkuusprosessin alussa ja myös myöhemmin tavoitteena on, että asiakkaana olevat lapset tietäisivät olevansa osallisina lastensuojelussa ja sen, mitä se tarkoittaa, ja että heille myös kerrottaisiin syy siihen, miksi he ovat asiakkaita. Osallisuus on tässä yhteydessä sitä, että vanhemmat pyritään saamaan asiakkuuden alussa mukaan määrittämään ja nimeämään lastensuojeluun tulemisen syytä ja kertomaan asiasta itse lapselleen yhdessä sosiaalityöntekijän kanssa. Vanhemmat mahdollistavat näin lapsensa osallisuuden perheensä asioihin ja myös lastensuojelun työskentelyyn.

Osallisuuden teema jatkuu lastensuojelun asiakasprosessin edetessä lasten ja vanhempien omissa tapaamisissa. Lasten ja vanhempien osallisuus on tärkeää erityisesti tiedontuotannon näkökulmasta. Asiakkaiden, niin aikuisten kuin lasten, on saatava tuottaa tietoa itsestään kahdesta syystä. Ensinnäkin kertojalla ja kerrotulla on oikeus tulla kuulluksi (kohtaamisen tason osallisuusvaikutus) ja toiseksi kerrotun tiedon tulee voida vaikuttaa prosessiin ja sen aikana tehtäviin ratkaisuihin tai päätöksiin (prosessitason osallisuusvaikutus).

Merkittäväksi lasten osallisuuden tiedontuotantoon tekee ensinnäkin se, että lapsilla on usein paljon sellaista tietoa ja kokemusta elämästään, joka ei tule lastensuojelun tietoon, jos sitä ei kysytä suoraan lapselta. Lapsi voi kertoa tarpeistaan, huolistaan ja elämässään hyvin sujuvista asioista ja ilmaista itseään monipuolisesti. Lasta voidaan pyytää ajattelemaan, kertomaan ja arvioimaan arkeaan, itseään ja suhdettaan läheisiin kotona, koulussa ja vapaa-aikana. Lasta voidaan myös pyytää arvioimaan vanhempiensa

vanhemmuutta (esim. antamaan hänelle arvosana vanhempana olosta asteikolla 0–10). Lapsen kanssa käydään läpi asioita, jotka vanhempi hoitaa lapsen mielestä hienosti, ja toisaalta niitä asioita, jotka eivät lapsen mielestä suju hyvin. Lasten tekemän arvioinnin hyötynä on, että vanhemmat saavat usein paljon hyvää palautetta lapseltaan ja toisaalta lapsen näkökulmasta vanhemmuudessa toimimattomat asiat tulevat myös näkyviksi vanhemmille ja lastensuojelulle.

Toiseksi, kun lapselta kysytään, lapsi saa kokemuksen osallisuudesta ja tunteen siitä, että hän on merkittävä ja tärkeä. Kun lapselle annetaan mahdollisuus tulla kuulluksi ja osalliseksi, lapsi voi itse päättää, miten vahvasti hän osallistuu ja lähtee vuorovaikutukseen. Prosessin edetessä ja osallisuuskokemuksen karttuessa lapsi voi huomata, mitä yhteistyö lastensuojelussa voi olla. Tämä kokemus toivottavasti lisää lapsen luottamusta aikuisten luomaan turvaan ja suojaan ja rohkaisee lasta myös osallistumaan edelleen ja itselleen sopivasti. Lapsi voi myös olla mukana valitsemassa osallisuuden ja osallistumisen tapoja. Parhaimmillaan lapsella on lastensuojelussa mahdollisuus määrittää osallisuuden *määrää, tapaa ja ajankohtaa* (Muukkonen ym. 2007). Vaikka lapsi ei lähtisikään kovin aktiivisesti vuorovaikutukseen, lastensuojelun tarjoama mahdollisuus siihen saattaa kuitenkin tehdä hänet tietoisemmaksi omasta elämästään, tarpeistaan, tunteistaan ja hän voi saada vahvemman kokemuksen osallisuudesta omaan elämäänsä. Parhaimmillaan kohtaamistyö on hyvin voimauttavaa lapsi- ja nuorisososiaalityötä.

Asiakkuuden aikana vanhemmat halutaan nähdä oman lapsensa tuntijoina ja heidän näkemyksensä lapsesta ja vanhemmuudesta halutaan kuulla. Vanhemmille tarjotaan osallisuutta paitsi tiedontuotantoon, myös samalla arvioimaan lapsensa tilannetta ja omaa vanhemmuuttaan.

Lapset voivat olla osallisina myös tiedon välittämisessä vanhemmille. On paljon tärkeitä lasten asioita, joista vanhemmat eivät tiedä. Lastensuojelu voi toimia välittäjän tehtävässä, *auttaa lasta saamaan viestinsä perille vanhemmilleen*. Alusta asti työskentelyssä lapsen kanssa kannattaa painottaa sitä, että hänen kanssaan käsiteltyjä asioita käydään läpi myös vanhempien kanssa ja vanhemmille kerrotaan lapsen näkemykset asioista. Lapsen kertomat asiat sosiaalityöntekijä tai työpari kirjaa muistiinpanoihin, yhteenvetoon tai suunnitelmaan. Dokumentointi voi tukea osallisuutta, kun ne kirjoitetaan niin, että niissä kuuluu asiakkaiden ääni. Lapsen puheen suorien sitaattien käyttö tuo lapsen äänen esiin. Jos mahdollista, yhteenveto tai muut dokumentit näytetään lapselle ennen vanhemmille esittämistä, jolloin tekstiin voi vielä tehdä lapsen toivomia korjauksia.

Lastensuojelutarpeen selvityksen tai tilannearvion yhteenvetotapaaminen on esimerkki erittäin tiiviistä ja strukturoidusta tiedon välittämistilanteesta lapsen, vanhempien ja lastensuojelun kesken. Näissä tapaamisessa kirjattu yhteenveto käydään lapsen ja vanhempien kanssa läpi. Tapaamisen ideana on välittää lapsen kokemuksia ja ajatuksia vanhemmille ja vanhempien ajatuksia lapsesta, lapsen elämästä ja vanhemmuudesta lapselle huomioiden vahvuudet ja muutostarpeet. Tämän lisäksi koko perhe saa sosiaalityöntekijän tai työparin näkemyksen ja arvion lapsen tilanteesta ja lastensuojelutarpeesta.

Osallisuutta hakevassa prosessissa lapsi ja vanhemmat voivat olla aktiivisesti valitsemassa kaikista huolenaiheista ne, joihin työskentelyssä keskitytään ja joista tehdään suunnitelma, eli mukana tavoitteen asettamisessa. Toiveena on, että asiakkaat ovat aktiivisesti asiakkuudessaan mukana ja antavat panoksensa tilanteen arviointiin työskentelyn alussa ja lopussa, tavoitteiden asettamiseen ja muuhun suunnitelman tekoon ja toteuttavat omaa osuuttaan suunnitelmasta. Lapsi ja vanhemmat voivat esimerkiksi kertoa, mikä heidän mielestään on heidän perheelleen hyvä tapa selvittää tai työstää lapsen tilannetta. Tehty työ, tarjottu tuki ja apu voivat olla asiakkaalle todennäköisimmin vaikuttavia, jos he ovat olleet alusta asti osallisia selvityksen teossa, suunnitelman laadinnassa, työn toteutuksessa ja myöhemmin sen arvioinnissa. Silloin myös lapsen, vanhempien ja työntekijöiden sitoutuminen on todennäköisintä.

Osallisuuden merkitykset ja hyöty

Lasten osallisuuden elementteinä on edellä kuvattu prosessi- ja kohtaamisosallisuutta, joissa suhde tietoon on merkittävä ja erilainen. Prosessi-osallisuuden hyötynä on saatu ja jaettu tieto, jossa tärkeää on pitää lapsen mahdollisuus osallisuuteen avoinna aina prosessin nytkähtäessä eteenpäin. Lapsen kokemustietoa on kuultava ja se tulee huomioida päätöksiä tehdessä, minkä jälkeen lapsen kokemus tai arvio tilanteesta on jälleen kuultava. Kohtaamisosallisuudessa suhde lapsen tietoon on laadullinen. Tietosisältöä käsitellään ja tutkitaan lapsen kanssa eri suunnilta, käydään mennessä läpi, jotta se hahmottuu lapselle, ja valmistaudutaan tulevaan, jotta se olisi lapselle turvallinen ja suojaisa. Erilaisen osallisuuden hyötyjinä voivat olla lapsi, vanhemmat ja työntekijä/auttamistyö ja parhaimmillaan kaikki kolme, kuten Lapsen kanssa -hankkeessa olemme havainneet. Osallisuus vaikuttaa suoraan useaan lastensuojelun perustehtävän hoitoon.

Olemme jakaneet ja tiivistäneet lapsen ja vanhempien osallisuuden merkitykset ja hyödyt viiteen luokkaan:

1. Lapsi tulee kuulluksi ja voi vaikuttaa.
2. Tieto ja ymmärrys kasvavat.
3. Suojelun toteuttaminen on luontevaa.
4. Voimavarat saadaan esiin ja käyttöön.
5. Yhteinen arviointi on mahdollista.

Ensimmäinen osallisuuden hyöty on lapsen *kuulluksi tuleminen* ja vaikuttamisen mahdollisuus, joka on myös Mikko Orasen (2008, 16) mukaan osallisuudesta seuraava kaikkein tärkein hyöty (ks. myös edellinen artikkeli). Osallistuminen antaa lapselle mahdollisuuden sanoa mielipiteensä ja kertoa tarinansa. Parhaimmillaan lapsen mielipide vaikuttaa siihen, mitä lapsen elämäntilanteen hyväksi lastensuojelussa ja koko auttamisjärjestelmässä tehdään. Hankkeessa lapsilta on pyydetty ja saatu palautetta, joka vahvistaa uskoa kuulluksi tulon ja vaikuttamisen tärkeydestä lapsille. Lapsille oli tärkeää, että heidän sanomisillaan oli merkitystä. Kääntäen lapset olivat myös tyytymättömiä silloin, kun kokivat, että heidän mielipiteellään ei ollut väliä tai sitä ei saatu esimerkiksi neuvottelutilanteissa kuuluviin. Tärkeää on miettiä, mitä lapsen tiedolle tapahtuu prosessissa, onko sillä vaikutusta.

Toinen osallisuuden hyöty on *tietohyöty*. Tavoitteena on ennen kaikkea, että lapsen kuva omasta elämästä jäsentyy ja lapsi saa lisää tietoa itsestään, perheestään ja lastensuojelusta. Myös vanhempien käsitys lapsesta ja perheen tilanteesta rikastuu. Vanhemmat pääsevät vastaanottamaan selkeää tietoa lapselta, jota he eivät välttämättä ole aiemmin saaneet. Lastensuojelun kysymykset vanhemmille voivat saada vanhemmat miettimään ja sanomaan ääneen asioita, joita he eivät mahdollisesti ole joko miettineet tai sanoneet aiemmin. Tämän prosessin seurauksena kolmas tietohyöty on, että lapsen tieto ja kokemus arjesta tulee lastensuojelun tiedoksi. Yhtä lailla lastensuojelu saa vanhempien kanssa jaetun tiedon lisäämään ymmärrystä lapsen tilanteesta. Prosessin ja yksittäisten tilanteiden rakentaminen ajattelua ja dialogia tukeviksi lisäävät kaikkien osapuolien tietoa ja ymmärrystä. Parhaimmillaan perhe oppii prosessin myötä uudenlaisia kommunikointitaitoja ja ymmärtää toisiaan paremmin jatkossakin.

Kolmas osallisuudesta seuraava hyöty on *suojelehyöty*. Mitä lapsen suojele lastensuojelussa oikeastaan on? Yllättäen kysymys on pysäyttänyt ja vaatinut pohdintaa. Ensin osallisuus ja suojele vaikuttivat erillisiltä tehtäviltä, joiden toteuttamiseen liittyy vahvoja jännitteitä. Oli helpottavaa

havaita, että lapsen osallisuudesta huolehtiminen tukeekin perustehtävää, lapsen suojelua. Suojelu ja osallisuus näyttäytyivät toisiaan tukevana lastensuojelutyön elementteinä, jossa osallisuuden yhteys lastensuojelun suojelutehtävään on ollut ilahduttavan selvä. Tiina Tiilikainen (2008) on jaotellut lapsen lastensuojelusta saaman hyödyn suoraan ja välilliseen. Suojelutehtävä näyttää jakautuvan lapsen saamaan suojeluun, jonka kohtaamisosallisuus mahdollistaa tässä ja nyt (suora hyöty; Tiilikainen 2008), ja toisaalta lapsen saamaan suojeluun prosessin tasolla. Prosessitason suojelua on suora lapselle järjestetty tuki, esimerkiksi jokin palvelu (tämä on myös suoraa hyötyä) tai vanhempien kanssa tehty työ, josta lapset hyötyvät välillisesti. Kohtaamistyössä lapsen tarpeilla on mahdollisuus tulla moniäänisesti ja selkeästi esiin, jolloin prosessissa tapahtuvan suojelun edellytykset paranevat. Tällöin mahdollistuu lapsen työskentelyssä esiin nostamien asioiden työstäminen yhdessä vanhempien kanssa. Lasten osallisuudella saadaan herätettyä vanhempien tietoisuus asioista, joita he eivät ehkä ole miettineet, ja tavalla, joka tukee vanhempien osallisuutta ja vastuunkantoa lapsestaan. Osallisuuden avulla lapsen on mahdollista saada parempaa ja oikeammin kohdennettua suojelua sekä suoraan että välillisesti.

Neljäntenä hyötynä lapsen ja vanhempien osallisuus tuo esiin paitsi *huolet* ja muutostarpeet myös lapsella, perheellä, läheisverkostolla tai viranomaisilla olevat *voimavarat*, jotka ovat lapsen käytössä tai jotka voisivat olla lapsen tai perheen tukena. Osallisuudessa hienoa on juuri se, että keskustelun keskiössä eivät ole pelkästään huolet vaan yhtä lailla voimavarat, joilla huolia päästään purkamaan. Asiakkaiden osallisuus tasapainottaa käsittelyn kohdistumista realistisemmin todellisuuteen ottaen huomioon riskit, mutta myös suojaavat tekijät. Kun lapsen, perheen ja läheisten voimavarat ovat päässeet esiin, on helpompi varmistaa niiden käyttöönottoakin. Lapsen tilanteesta tarkentuneen kuvan myötä on helpompi suunnata lapselle juuri hänelle sopivia voimavaroja.

Osallisuuden viides hyöty liittyy *arviointiin*. Useamman osallistuessa arviointiin mahdollistuu sen moniäänisyys. Se taas kasvattaa arvioinnin validiutta. Työn vakuuttavuus saa erilaisia tulkintoja ja lapsen saama hyöty sekä lastensuojelun vaikuttavuus ovat näin helpommin ja monipuolisemmin arvioitavissa. Arviointi ei näin ole sosiaalityöntekijän suljettua asian tuntijuuden aluetta, vaan yhteistä areenaa asiakkaan kanssa, jossa kokemuksellisella tiedolla on entistä tunnustetumpi asema (vrt. Mutka 1998, 47). Työn vaikuttavuuden arviointia ei enää voi ajatella tehtävän ilman asiakkaiden kokemuksen kuulemistä (Taskinen 2007). Lapsen osallisuuden ja muidenkin oikeuksien toteutumisen arviointia voi tehdä yhdessä jo

melko pienenkin lapsen kanssa. Arvioidessaan lapsi jälleen prosessoisi asiaa, miettii kantaansa ja etsii ilmaisia mielipiteelleen. Nykyisyyden ja taapahtuneen yhteinen arviointi antaa hyvät eväät valita lapsen käyttöön sopivia voimavaroja.

Lasten ja vanhempien palaute lastensuojelutyöstä

Lapset ja vanhemmat ovat olleet arvioimassa lastensuojelun tekemisen tapaa ja antaneet palautetta.⁴² Yllättävää oli lasten ja vanhempien tyytyväisyys lastensuojelun sosiaalityöhön: lapset 9,4 ja vanhemmat 9,5 (asteikolla 0–10). Yllättävää oli myös se, että vanhemmat pitivät lapsen omia tapaamisia vielä tärkeämpinä (ka. 9,6) kuin omia tapaamisiaan (9,2). Vanhemmat pitivät lasten tapaamisia jopa tärkeämpinä kuin lapset itse (8,4). Asiakkaina olevien lasten vanhemmat eivät vastusta lapsikeskeistä työskentelyä, päinvastoin he ovat siihen hyvin tyytyväisiä. Vanhemmat pitivät sisältöjä ja käsiteltyjä aiheita tärkeinä ja oikeina 9,3:n arvosta ja lapset antoivat samasta asiasta arvosanan 7,5.

Yksi selitys sille, että lapset eivät pitäneet sisältöjä ja käsiteltyjä aiheita yhtä tärkeinä kuin vanhemmat on, että lapset näkivät, että heillä on muitakin tärkeitä asioita elämässään. Nuo asiat ovat jopa vielä tärkeämpiä kuin yhdessä käsitellyt, mutta ne eivät erään lapsen mukaan kuulu lastensuojeluun. Toinen asia, jolla lapset selittivät arvosanaansa, oli kertauksen tuntu: ensin asiat käsiteltiin heidän kanssaan ja sitten vanhempien. Yhteinen keskustelu vanhempien kanssa oli heistä toisaalta aika tärkeää, mutta tylsää. Perheen tapaamisissa vanhemmat olivat usein tiedon saamapuolella suhteessa lapseen, eivätkä lapset saaneet perheen yhteisistä tapaamisista yhtä paljon. Kaiken kaikkiaan vanhemmat olivat lapsia tyytyväisempiä lastensuojeluun kautta linjan. Tämä herättää kehittämistarpeen, joka kohdistuukin vanhempien kanssa työskentelyyn: mitä asioita ja miten vanhempien omissa tapaamisissa pitää käsitellä, jotta perheen yhteisissä tapaamisissa lapset kokisivat saavansa vanhemmiltaan enemmän?

Toinen yllättävä palaute lapsilta oli se, että lapset olisivat halunneet parempaa eli tiukempaa valvontaa:

- Lapsi: Ehkäpä pitäis kehittää joku valvontakamera – kaikki kotona.
- – Sitte se on liitetty johonki sosiaalitoimistoon tai johonki.

42 Vanhempien haastatteluja tutkimusaineistossa oli 9 ja lasten 10. Palautekeskustelut eli arviot työskentelystä tehtiin lasten ja vanhempien kanssa tilannearvion jälkeen ja/tai suunnitelmallisen työvaiheen päätteeksi. Lapsilla ja vanhemmilla oli omat palautetilanteet.

Samoin yllättävää oli joidenkin lasten toive aikaisemmasta puuttumisesta – vuosikausia aikaisemmasta – perheen tilanteeseen. Yllättävää lasten palautteessa ei ollut omien tapaamisten pitäminen parempina verrattuna neuvotteluihin. Lastensuojeluun liittyneet neuvottelut saivat lapsilta ja nuorilta melko tiukkaakin kritiikkiä.

Lapsi: Mä inhoon niitä.

Lapsen ikävinä pitämissä neuvotteluissa ei päässyt toteutumaan monikaan osallisuuden elementti, ei ainakaan lasta tyydyttävällä tavalla. Lapsensensitiivisyyden saaminen neuvotteluihin näyttää olevan lastensuojelutyön osallisuuden toteuttamisen muhkea kompastuskivi. Edellisen artikkelin esittelemän Shierin (2001) osallisuuden portailla riittää käytännössä vielä kiivettävää.

Merkittävä asia asiakkaiden tekemän arvioinnin ja muun osallisuutta lisäävän sosiaalityön kehittämisessä oli kentältä tulevan tiedon ja viisauden pitäminen kehittämisen tietopohjana. Asiakastyö piti kehittämisen mukavasti myös realiteeteissa ja antoi sille tosimaaston. Arkityössä tuli jatkuvasti vastaan kohtia, joissa pääsi miettimään, voisiko lasta tai vanhempia kohdata ja mahdollistaa heidän osallistumisensa asiakkuuteen vielä paremmin ja millä tavoin.

Osallisuus on lasten, vanhempien ja työntekijöiden mukana olemista, tekemistä ja vaikuttamista. Parhaimmillaan lastensuojeluprosessi muokautuu lapsen ja vanhempien sekä sosiaalityöntekijöiden yhteistyössä sellaiseksi, että kaikki ovat olleet niin merkittävästi osallisina, että voidaan puhua yhteisestä dialogisesta matkasta. Lastensuojelulasten ja vanhempien osallisuus liittyy kohtaamiseen, kuulemiseen ja jakamiseen. Martti Lindqvistin (2002, 17) mukaan kohtaaminen on ihmisarvokysymys. Lastensuojelun asiakkaiden osallisuuden mahdollistaminen on iso, tärkeä asia, mutta sen toteuttaminen on lopulta pieniä, yksinkertaisia, ihmistä kunnioittavia tekoja.

Tarja Tolonen

Vanhemmuuden puute ja nuorten sosiaalinen pääoma

Nuoret saattavat menettää lapsuuden perheensä monenlaisista syistä. Artikkelissa tarkastellaan nuorten kertomia kokemuksia perheen purkauduttua kriisin seurauksena.⁴³ Korostan nuorten omia käsityksiä elämän historiastaan, enkä tutki esimerkiksi viranomaiskäytäntöjä tai luokitteluja. Tehtävä on varsin vaativa: nuorten kokemukset yksinjäamisestä, erilaisista viranomaisista tai omien vanhempiensa ja sisarustensa sairastumista ja hoitamisesta ovat niin omakohtaisia ja moninaisia sekä toisaalta merkittävä osa heidän arkeaan, että katson voivani tuoda esiin vain joitain ”osatotuuksia” aiheesta (ks. myös Törrönen 1999, 30–34; Pösö 2004, 35–36). Kyseessä on nuorisotutkimuksellinen näkökulma lastensuojeluun ja koulutukseen sekä nuorten tulevaisuuteen suuntautumiseen. Tarkastelussa käytän apuna sosiaalisen ja kulttuurisen pääoman käsitteitä (niitä myös kritisoiden) ja viittaan myös sukupuolen tutkimukseen.

Tämä artikkeli perustuu Nuorten sosiaaliset ja tilalliset siirtymät -tutkimusprojektiin, jossa haastateltiin 61 nuorta, joista 21 oli käyttänyt sosiaalipalveluja.⁴⁴ Olen valinnut artikkeliin kuuden sellaisen nuoren kokemukset, joiden tarinassa perheen menettäminen on erityisellä tavalla läsnä. Heistä neljä oli tyttöä ja kaksi poikaa. Tarkoitus on ollut tutkia perheensä menettäneiden nuorten sosiaalisen pääoman lähteitä silloin, kun ne näyttävät erityisen niukalta. Korostan artikkelissa siten nuorten toimijuutta sen sijaan, että he olisivat vain sosiaalisen pääoman vastaanottajia (ks. Morrow 1999; Stephenson 2001; Holland ym. 2006; Tolonen 2007 ja 2008). Esitystavan suhteen taiteiden tapaustutkimuksen ja teema-analyysin välissä: haluan esittää tarpeeksi tietoa (anonyymisyyden säilyttäen) joidenkin nuorten elämän kohtaloista valottaakseni tutkimusteemoja eli heidän omia kokemuksiaan sekä sosiaalista ja kulttuurista pääomaansa. Toisaalta yritän tuoda mukaan teemoittain myös hieman useampien nuorten kokemuksia.

43 Tämä päivitetty artikkeli on julkaistu pidempänä versiona Nuorisotutkimus-lehdessä 4/2004.

44 Noin 20-vuotiaat haastateltavat ovat lähtöisin eri kaupungeista ja eri elämäntilanteista. Kontaktit heihin on saatu muun muassa oppilaitosten ja sosiaaliviraston kautta.

Sosiaalinen, emotionaalinen ja kulttuurinen pääoma

Lähtökohtanani on nuorten erityisten kokemusten kuvaamisen lisäksi sijoittaa heidät sosiaaliseen yhteyteen. Oletan, että sosiaalinen tausta perheen ja lähiympäristön kautta näyttelee merkittävää osaa nuorten kokemuksissa, vaikka sitä esimerkiksi huostaan otettujen nuorten kohdalla sosiaaliviranomaisten päätöksissä raportoidaan yhä vähemmän (Pösö 2004, 54 ja 123; vrt. Vehkalahti 2002, 240). Valitsemalla Pierre Bourdieun teorian tarkasteluni välineeksi haluan tähdentää sitä, että kokemukset eivät ole vain nuorten valitsemia vaan ovat tapahtuneet tiettyjen yhteiskuntarakenteiden sisällä.⁴⁵

Bourdieu (1986; 1997; 1998) mukaan pääoman lajeja ovat taloudellinen, kulttuurinen, sosiaalinen ja symbolinen pääoma. Keskityn artikkelissa pääosin sosiaalisen pääoman analyysiin, vaikka nuorten tulevaisuudesta keskusteltaessa tulen valottaneeksi myös nuorten suhdetta koulutukseen, joka on osa heidän kulttuurista pääomaansa. Bourdieu myös esittää, että jälkimodernissa yhteiskunnassa sosiaalisen pääoman kertyminen painottuu paljolti muihin verkostoihin kuin perheeseen: esimodernissa yhteiskunnassa suku, etniset ryhmät ja kylät olivat keskeisiä sosiaalisen pääoman lähteitä, kun taas jälkimodernissa yhteiskunnassa sosiaalisen pääoman ilmenemismuotoja ovat yhdistykset, ammattiliitot, asuinalueet ja klubit. Sosiaalisen pääoman ajatellaan piilevän sosiaalisten suhteiden laadussa ja volyymissä. Sitä kertyy keskinäisen tuntemisen ja tunnustamisen kautta – ns. oikeissa piireissä –, ja sen volyymi on yhteydessä potentiaalisen verkoston suuruuteen. Sosiaalinen pääoma auttaa sekä pääsemään mukaan verkostoihin että käyttämään niiden voimaa omina resursseina. (Bourdieu 1997; Siisiäinen 2003, 209–210.)

Vaikkattaisikin siltä, että pääoma-käsitteen kautta olisi helpointa tutkia niitä, joilla on paljon perheen ulkopuolista sosiaalista ja symbolista pääomaa (ks. myös Morrow 1999; Tolonen 2007). Samalla olisi helppoa todeta, että analysoimillani nuorilta puuttuu sosiaalinen pääoma lähes kokonaan, sillä heidän kykynsä solmia sosiaalisia siteitä oman lähipiirin ulkopuolelle saat- taa häiriintyä perheen kriisitilanteessa. Soveltuuko pääoma-ajattelu lainkaan nuorten elämän kuvaamiseen koulun jäädessä kesken ja sosiaalisen elämä rajoittuessa oman perheen kriisien hallintaan? Pohdin tässä artikkelissa, kuinka pääoma-ajattelun avulla voisi valaista sellaisten nuorten elämäntilannetta, joilla potentiaalisesti on vähän kulttuurista ja sosiaalista pääomaa.

45 Koska en tutki yhteiskunnallista "makrotasoa" vaan yksittäisten nuorten pääoman muodostusta, käytän nimenomaan bourdieuläistä enkä putnamilaista käsitettä (erottelusta Siisiäinen 2003 sekä Pulkkinen 2002, 36–43.)

Ei ole myöskään mahdollista ohittaa emotionaalisen pääoman tärkeyttä nuorten elämäntilanteissa. Se auttaa esimerkiksi pohtimaan sitä, miten kaltoin kohdellun nuoren on mahdollista ylipäättään liittyä muihin tuntematta itseään ulkopuoliseksi (ks. liittymisestä Bardy 2001). Sijoitan tässä kuitenkin emotionaalisen pääoman sosiaalisen pääoman sisään enkä tarkastele sitä irrallisena tai itsenäisenä sosiaalisesta (ks. suomalaisessa keskustelussa Näre 1999, 13; Bardy 2001, 71), vaikka jatkossa mainitsenkin ne rinnakkain. Sosiaalinen pääoma merkitsee silloin aktuaalisten ja potentiaalisten sosiaalisten suhteiden lisäksi emotionaalista kiinnittymistä ja tukemista.

Lisäksi tarkastelen sukupuolen suhdetta sosiaaliseen ja kulttuuriseen pääomaan erityisesti vastuun kautta. Tässä noudattelen Beverley Skeggsin (1997) tapaa tarkastella pääoman lajeja. Skeggs tutkii koulutuksessa olevien nuorten naisten tapoja olla oikeanlaisia ”kunniallisia työväenluokkaisia naisia” ja sijoittaa tutkimansa nuoret naiset sekä heidän edustamansa pääoman paikalliseen kontekstiin analysoiden sosiaalisen vastuun merkitystä nuorten naisten kasvamiselle. (Ks. myös Edwards ym. 2003.) Monien nuorten elämässä kysymys vastuusta tulee polttavaksi silloin, kun vanhempia ei ole saatavilla.

Määrittelen sosiaalisen pääoman uudelleen tähän kontekstiin sopivaksi seuraavalla tavalla (vrt. Suutari 2002): sosiaalisen pääoman kautta tulen tarkastelemaan nuorten sosiaalisia verkostoja ja taitoja sekä sosiaalisen ja emotionaalisen tuen, vaatimusten ja vastuun merkityksiä nuorten lähipiirissä.

Sosiaaliviranomaisten huolenpito

Seuraavassa analysoin omasta aineistostani sellaisten nuorten elämän tarinoita, jotka ovat osittain tai kokonaan menettäneet biologisen lapsuudenperheensä ja olleet lastensuojelun piirissä. Osa näistä nuorista oli otettu huostaan lapsena, osa oli ns. avohuollon piirissä, osa oli kasvanut biologisen perheensä kanssa kokien itsensä kuitenkin hyvin yksinäisiksi (liittymisestä ja syrjäytymisestä ks. keskustelua Bardy 2001, 49). Haastattelemillani nuorilla oli ollut perhe-elämässään monenlaisia taitekohtia ja vanhemman menetyksiä: avioero, muutto, alkoholismi, sairastuminen, rikollisuus tai jopa vanhemman kuolema. Joihinkin taitekohtiin liittyi sosiaaliviranomaisten ja muiden viranomaisten toimia. Nuoret kertovat haastatteluissaan siirtymisestä sijaisperheeseen tai lastensuojelulaitokseen.

TT: Mikä sut itset on kasvattanu sillon, ku sun äiti on kuollu?
...minkä ikänen sä olit sillon?

Tuuli: Mä olin yheksän vanha. Se oli, mut on ehkä kasvattanu se, kun se, tai mut ja mun veli niinku huostaanotettiin vähän ennen, ku mun äiti kuoli, koska mejän perheolot oli vähän semmosta epävarmaa. ...että kyllä mä oon saanu ehkä ne kuitenkin ne suurimmat kasvatukset sit siellä sijaiskodissa.

TT: Mites tota oots sä asunut sit taas sun isän kanssa siitä asti, kun äiti kuoli?

Jaakko: Joo. Mä asuin tossa Virtakadulla asuin 10-vuotiaaksi. Sen jälkeen mä muutin tai isä allekirjoitti paperit, joten minä jouduin perhekotiin yheksäks vuoeks. – – Se on tavallinen siis normaali perhe, mihin otettiin sijaislapsi. Tämä Kati, jonka perheessä minä olin ”Purolahdella”, on erittäin ihana ihminen sinänsä...

TT: ...niin, ett sä oot asunu sijaisperhees, vai?

Heidi: Mä oon asunu monessa (naurahtaa) sijaisperheessä. (naurahtaa) Tai niinku eka me oltiin lastenkodissa ja, tuolla [ensimmäinen paikkakunta] ja sitte me mentiin tonne [toinen paikkakunta]... Sit me mentiin [kolmannen paikkakunnan] keskukseen, mikä oli. Niin siellä oli semmonen joku perhejuttu. Siellä me asuttiin vähä aikaa. Ja se on laitoshoido...vanhemmille, ett pysty oleen ilman viinaa ja lastensa kans kuitenkin nyt vielä ja... Sitt me oltiin [neljännellä paikkakunnalla] sijaisperheessä ja sit siel tuli erimielisyyksiä. Ja sit me muutettiin [viidennelle paikkakunnalle]. Siel me nyt sit on oltu. Eka lähti Reetta ovet paukkuen sen jälkeen ja sit tota, sit mun veli Jukka lähti ihan sovussa; muutti Riihimäelle. Ja sitt mä lähin ja sitte Aino lähti mun perässä. Ja ei hän jaksanu. Nykyään hän asuu tuolla [kuudes paikkakunta] perhetukikeskuksessa.

Nuoret kuvaavat siirtymää kodista sijaiskotiin tai lastenkotiin toisinaan hyvin neutraalisti, kuten Tuulin kuvauksessa. Toisinaan nuoret ilmaisevat tapahtuman nimenomaan joutumisena johonkin – ”jouduin perhekotiin” kuten Jaakko kuvasi – tai pääsemisenä jostakin toisesta ikävästä tilanteesta pois (ks. myös Pösö 2004; Bardy ym. 2000), joskus molempina. Joillakin haastateltavilla sijoituksia oli melkoinen määrä, kuten Heidin tapauksessa, jolloin ne väistämättä kertovat epäonnistuneista viranomaistoimista ja myös perheen ongelmien syvyydestä. Lapset ja nuoret kohtaavat hämmästyttävän määrän erilaisia viranomaisia, jotka käsittelevät heidän henkilökohtaisia asioitaan. Mitä enemmän muutoksia ja ongelmia, sitä enemmän vieraita aikuisia on hoitamassa heidän asioitaan – joillain kymmeniä, joillain satoja viranomaistoimia (Mäenpää & Törrönen 1996, 35).

Huostaan otettuja haastateltaviani yhdisti se, että kaikki olivat kokeneet muutosten tulleen ulkoapäin, vaikka heidän suhteensa uuteen perheeseen ja arviot sijoitusten välttämättömyydestä vaihtelivat melkoisesti. Toisille

asiasta ei ollut kerrottu etukäteen, vaan heidät oli vain haettu kotoa. Lasten käsitys tapahtumista sekä omasta toimijuudestaan näissä tapauksissa oli hyvin vähäistä. Kuitenkin tutkimusten mukaan tieto sijoitusten syistä ja ymmärrys omasta historiasta ovat merkittäviä lasten kiinnittymiselle uuteen perheeseen ja yhteisöön (ks. Bardy 2001, 69).

Siirtymien määrät perheestä tai laitoksesta toiseen kertovat surullista tarinaa. Kaikkiin siirtymiin, oli niitä paljon tai vähän, liittyi haastateltavilla paljon emotionaalisia kiinnittymisiä ja irrottautumisia, liittymisiä ja syrjäytymisiä (ks. myös Bardy 2001; Pösö 2004, 68). Perheen elämän ollessa vakavassa kriisissä myös nuorten käsitykset vanhempien ja lasten rooleista perheessä saattoivat hämärtyä tai heillä saattoi olla useampi (merkittävä) kasvattaja perheiden vaihtuessa (ks. Mikkonen 2002, 45–46; Bardy 2001, 68; Utoslahti & Peltoniemi 2003). Haastattelemillani nuorilla olikin monenlaisia, ristiriitaisia kokemuksia ja tunteita eri kasvatusinstituutiossa ja/tai perheissä elämisestä.

Jaakko: En mää mä silloin kun mää jouduin muuttamaan Purolahdelle, mä en tajunnu sitä asiaa, mut siis mää surin hirveen kauan sitä, et mää jouduin pois vanhemman luota... Totta kai se on hirvee järkytys. Mulla on ollu aina se asia mielessä, että joku päivä mä pääsen sieltä pois. Ja se on nyt se aika koittanut, et mä pääsen omaan elämään.

TT: Miltä sust tuntu mennä tähän uuteen perheeseen?

Tuuli: No, siis ei sitä voinu käsittää, että nyt on niinku yhtäkkiä vaan uus isä ja uus äiti. Vaan eihän sitä tietenkää koskaan niinku alkanu ajatella sen ikäisenä enää, että, että ne ois niinku äiti ja isä, ku oli kumminki jo yheksänvuotias. Mut niistä tuli semmosia niinku isä- ja äitihahmoja, että kuitenkin sitte oli mielessä aina se oma äiti ja oma isä. Mutta kyllä se oli kuitenkin, olot oli paljo vakaammat ja se turvallisuus alko sitte tulla sieltä pikkuhiljaa, niin kyllä se sitte loppujen lopuks siihen sopeutu. Mut kyllä se vei aikaa, että sitä niin, se oli vaan jotenki niin outoa, että nyt sitä ollaan täällä ja tämä on nyt se. Että kyllä se oli niin ihan jälkeenpäin ajateltuna niin ihan hyvä ratkasu...

Riippumatta viranomaistoimien onnistumisen asteesta nuoret kertoivat siitä, miten suurelta pienestä lapsesta perheen muutos oli tuntunut, miten syvää surua, outouden kokemuksia ja muita suuria tunteita muutos oli heissä aiheuttanut. Kuitenkin samanaikaisesti jotkut nuoret näkivät, että uusi koti oli selkeästi tuonut uuden mahdollisuuden kasvaa rauhallisemmissa olosuhteissa. Esimerkiksi Tuuli oli hyväksynyt itselleen ”kahden perheen mallin”, jossa lapsella on monia merkityksellisiä suhteita eri perheissä (ks. Bardy 2001, 68). Tämänkaltaisen prosessi toi nuorelle niin sosiaalista kuin kulttuurista pääomaa: Tuulille tuli mahdolliseksi kasvaa

kiinni johonkin paikkaan, perheeseen ja sosiaaliseen yhteisöön, samoin rauhallinen koulunkäynti tuli mahdolliseksi. Jaakko pohtii kasvattiäitinsä toimintaa sekä huostaanoton merkitystä hänen tapauksessaan:

TT: Mitä se sulle teki se Kati sitte?

Jaakko: No se laitto mulle niin sanotusti rajat, tiukat rajat. Se on pienelle lapselle, joka on siis semmosesta perheestä, että on huonosti asiat, ...että joutuu olemaan kotona yksin tai kavulla, niin tietysti kannattaa antaa semmoselle ihmiselle se mahdollisuus, et laittaa lapsen perhekotiin. Tai väkisin ottaa niiltä pois lapsi. Se on kaikkein parasta.

Jaakolle muutos oli merkinnyt samaan aikaan uutta mahdollisuutta ja tiukoja rajoja. Koulunkäynti tuli mahdolliseksi, samoin kotona oli turvallista. Toisaalta Jaakko oli kokenut tämän jonkinlaisena vapauden rajoittamisena ja rajojen luomisena. Tällainen monien tunteiden, mahdollisuuksien ja rajoitusten samanaikaisuus on myös läsnä esimerkiksi koulukotinuorten pohdinnoissa laitoksen hyvistä ja huonoista puolista (ks. Pösö 2004).

Kiintymys, viha ja kaipuu: suhde merkittäviin toisiin

Lastenkotilapsia tutkittaessa on todettu, että merkittävää lapsen kasvu- le on suhde johonkin luotettavaan aikuiseen. Lastenkodeissa pyritäänkin perheenomaiseen ympäristöön, ja usein lapsilla on yksi tai kaksi merkittävää hoitajaa, joihin he muodostavat tiiviin ja läheisen suhteen, ja toisinaan hoitajat saavat vanhempiin liitettyjä merkityksiä. Joidenkin nuorten sijoitus onnistuu huonommin, ja nuorten ihmissuhteet vaihtuvat nopeasti toisiin, eikä merkittäviä suhteita aikuisiin pääse muodostumaan. (Törrönen 1999, 103; ks. myös Barkman 2003, 97–98.) Marjatta Bardy puhuu sosiaalityöntekijöissä ”suurta huolta aiheuttavista lapsista”, joiden aikuissuhteissa ilmenee suuria ongelmia sijoitusten vaihtuessa tiuhaan ja joiden nähtiin kuuluvan syrjäytymisen osalta riskiryhmään (Bardy 2001, 56). Toisinaan nuoret eivät kykene omien elämäkokemuksiensa vuoksi enää luottamaan aikuisiin (Pösö 2004, 118). Käsitys perheestä tai vastuunkantajien roolit ylipäättään hämartyvät perheiden ja sijoitusten vaihtumisten myötä (Mikkonen 2002; Bardy 2001, 68; Törrönen & Mäenpää 1995, 31–33; Utoslahti & Peltoniemi 2003).

Haastateltavieni joukossa varsinkin yhden sijoitusten perheissä sijaisvanhemmasta näytti tulevan merkityksellinen kiintymyssuhde nuorelle ja näin merkittävä osa nuoren sosiaalista ja emotionaalista pääomaa. Joskus suhteet lasten ja sijaisvanhempien tai hoitajien välillä saattoivat olla kuitenkin

merkittäviä vihantäyteisiä suhteita. Viranomaistoimintakaan ei ole aina neutraalia ja vailla kuumia tunteita (ks. esim Forsberg 2001). Heidi kertoi lähdöstään sijaiskodistaan ja omasta muutoksestaan lähdön jälkeen.

TT: Missä vaihees tää muutos on tapahtunu?

Heidi: Se on tapahtunu siinä vuoden aikana, ku mä lähin [sijaisperheestä]. Ett sen jälkeen mä oon muuttunu siit aivan mielettömästi. Ett jotenki tuntu, ett se kaikki viha niinku jäi sinne. Ja ett... se kaikki viha tuli sieltä. Mul oli semmonen tunne, ett... se oli semmonen paikka. Ja, ja vaik mä tiesin, ett meijät on annettu – ja toisaalt tuntu, ett meijät oli otettu pois siihen perheeseen...

TT: Mut... se niinku, se viha ei kohdistunu sun biologisiin vanhempiin, vai kohdistuko?

Heidi: Ei, ei koskaan.

Viimeisintä sijaisperhettään kohtaan Heidi tunsu ennen kaikkea vihaa. Heidi paikasi tarinassaan monet tunteet, kuten pettymyksen ja vihan sijaiskotiin. Heidin kertoma viha kohdistuikin pääasiassa sekä sijaisperheeseen että häneen itseensä. Eräällä tavalla biologiset vanhemmat ikään kuin idealisoitiin tai etäännytettiin ja heistä pääosin vaiettiin (ks. myös Pösö 2004, 75). Heidi näkeekin tilanteen niin, että heidät oli lapsena ”otettu pois”, ei annettu pois (mt. 55–56).

Toisaalta Heidi paikasi tarinassa vihan tunteet myös itseensä kohdistuvaksi. Hän esimerkiksi kertoi, että viiltelyn avulla hän pyrki käsittelemään ja kestäämään omaa henkistä ja fyysistä kipuaan sekä pahaa oloaan (ks. myös Honkatukia ym. 2004, 171). Myös muut haastateltavat tytöt kertoivat erilaisista ruumiillisista tavoista käsitellä vaikeita tunteita. Viiltelyn lisäksi heillä ilmeni syömishäiriöitä ja toisaalta he harrastivat antaumuksella urheilua. Heille urheilullisuus oli ”elinehto” ja tapa kontrolloida itseä sekä elämää urheilusta saatavan nautinnon lisäksi. Ruumiinmuokkaus onkin yksi kulttuurisen pääoman muoto (Bourdieu 1997, 48–50), ja tätä pääomaa nämä nuoret naiset tuntuivat vaalivan ja samalla käyttävän sosiaalisten tai emotionaalisten asioiden tasapainottamiseen.

Ruumiillisuutta käytetään myös sosiaalisen järjestyksen luomiseen ja kyseenlaistamiseen (ks. Tolonen 1998 ja 2001). Esimerkiksi Tarja Pösön tutkimuksessa koulukotinuoret käyttivät väkivaltaa sosiaalisen järjestyksen kyseenalaistamiseen ja aikuisten hoitohenkilökunnan pelottelemiseen. Tämä mahdollisti tilanteista valtaa heille instituutiossa, jossa tila nuorten omalle toimijuudelle oli hyvin niukkaa. (Pösö 2004; ks. myös Honkatukia ym. 2004; Honkatukia 2004.)

Onkin merkillepantavaa, miten rajujen tunteiden ja voimallisten hyökkäystenkin kohteeksi hoitajat tai kasvatusvanhemmat joskus joutuivat

(ks. myös Törrönen 1999). Osalla nuorista oli kokemuksia väkivallasta myös omien vanhempiensa taholta (ks. Sariola 1992; Eskonen 2001). Toisinaan sijaisvanhemmat tai hoitajat tuntuivat myös turvallisilta vihan kohteilta: he yksinkertaisesti olivat läsnä, kun taas menetetyt vanhemmat eivät olleet.

Jaakko: Mua on niin sanotusti rökitetty siellä eli on ollu siis kunnon kuria. Että on oltu nurkassa ja kaikkee muuta. Mutta ei oo siis ollu sillai mitään, mitä mun isä teki mulle, et se on antanut selkään, lyönyt vyöremmillä tai jollain.

– – Mulla kävi [sijaishoidossa] silloin, että mä raivostuin mun äitipuoleen siellä. Mä kävin sen päälle, mua piti neljä vai viis aikuista piti yhtä aikaa kiinni mua. Ne ei saanu, kaks ihmistä ei saanu mua pysymään aisoissa. Ne laitto mun kädet selän taakse väkisin. Istu mun päällä, mutta mä nykäsin mun kädet tähän näin ja pidin sillai, että ne ei saanu niitä käsiä. Mähän hakkasin niitä ja mä tein vaikka mitä. Mut ei ne silti, ne ei sillai mulle oo pahollaan niistä asioista.

Avuttomuus ja raivon tunteet ovat tutkimusten mukaan läsnä, kun lapsi ei voi vaikuttaa omaan elämäntilanteeseensa eikä aina edes voi ymmärtää tai käsitellä sitä (ks. Lahikainen 2001).

Tarja Pösö tulkitsee väkivaltaisuuden koulukodeissa liittyvän oman äänen menettämiseen. Lapset, jotka eivät voi vaikuttaa omaa elämäänsä koskeviin päätöksiin eivätkä koe saavansa ääntään kuuluviin, kokevat, ettei heillä ei ole mitään menetettävää ja saattavat käyttää väkivaltaa tullakseen kuulluiksi (Pösö 2004, 109). Erityisesti tämä on poikien toimintatapa, mutta myös jotkut haastatelluista tytöistä olivat toimineet väkivaltaisesti (ks. myös Honkatukia 2004; Tolonen 1998). Kasvatusvanhemmat yrittivätkin opettaa Jaakkoa käsittelemään asioita ja puhumaan niistä:

Jaakko: – – Se osas kasvattaa mut niin hyvin. Ensin pienempänä minä olin semmonen kauhukakara niin sanotusti. Mutta nykyään mulla on se että mä osaan olla ihmisiä kohtaan ihan tällai normaali, että mä osaan puhua kaikista asioista ja muuta. Ennenhän mä en sitä osannut.

Jaakko kertoi oppineensa sijaishoidossa sosiaalisia taitoja sekä puhumaan itsestään ja tunteistaan. Emotionaalisen ja sosiaalisen pääoman kasvun myötä myös hänen koulutusmotivaationsa oli parantunut merkittävästi ja Jaakolla oli runsaasti tulevaisuudenhaaveita. Tunteista puhuminen vaikuttaakin nykyään olevan erimuotoisten lastensuojelulaitosten pyrkimys, tunteiden ilmaisu ja niistä kertominen ovat merkittävällä sijalla esimerkiksi lastenkodin arjessa (ks. Törrönen 1999; Pösö 1993, 45). Aina tämä ei silti onnistu. Heidän kertoman mukaan tilanne sijaishoidossa oli johtanut ”mykistymiseen”, koska hänen hiljaisuuttaan ei ollut kunnioitettu:

Heidi: Ja sitä sit ihmeteltiin sielläki, ett miksei me puhuta mitään siel perheessä. Ett niinku, ett pakotettiin puhumaan. Ja tota se oli siihen, mä en vaan pystyny, mulle ei tullu semmonen mieli sillon, ett sitä vaan oli hiljaa. Sitä vaan vois olla hiljaa monta tuntii ja istuu siin vaan sanomatta mitään, vaik niinku sitte sijaisvanhemmat yritti koko ajan. Mut sitä vaan istu ja tuijotti ihan jonneki muualle ja suuttu siitä, ett ne kyseli ja sit alkoi tulla tapeluuta siitä...

Haastatteluhetkellä Heidi vaikutti pärjäävältä tytöltä, jolla oli niin työpaikka kuin tulevaisuuden koulutussuunnitelmia. Ei kuitenkaan liene yllättävää, että Heidin perheen lukuisat sijoitusyritykset olivat jättäneet jälkensä häneen. Monen muun nuoren tapaan vastaavaan tilanteeseen (ks. Bardy ym. 2000) hän kertoi, että hänen oli vaikea päästää ketään lähelle ja että hän tunsu edelleen olonsa ulkopuoliseksi. Tämä kertonee myös siitä, että Heidin oli vaikea kartuttaa sosiaalista pääomaansa, sillä sosiaalinen ja emotionaalinen pääoma nivoutuvat myös kykyyn ”liittyä muihin” (ks. Bardy 2001). Yksinäisyys on myös monen koulukotinuoren polttava ongelma (Pösö 2004). Heidi kertoo yhdestä sijoituspaikastaan, jossa kertoi olevansa ulkopuolinen:

Heidi: Ja tota oli kauheesti lapsia ja ei niinku kuitenkaan hoidettu kaikesta. Ja sitten niinku meitä kohdeltiin tosi kaltoin siellä, ku niil oli omiaki lapsia siellä... ja tota sit meitä syyteltiin joka asiasta ja... En mä tiä, se oli jotain. – – en mä koskaan tuntenu... itteni, ett mä kuuluin siihen mitenkään. Mä tiesin aina olevani se ylimääräinen siin niinku, tai meit muistutettiin siitä kans, ett te ootte sijaislapsia, ett muistakaa se.

Heidin kohdalla minnekään kuulumattomuuden tunne oli johtanut ikäviin seurauksiin. Hänen kohdallaan sijaisperheistä ei voinut puhua sosiaalisen pääoman ja emotionaalisen kiinnittymisen lähteinä. Merkittävimmät suhteet Heidillä oli sisaruksiin.

Heidi: Tota, no, mun veljen ja siskojen takii sitä jaksaa kanssa. Jos ei niit olis, niin ei sitä jaksas.

TT: Ett teil on toisenne.

Heidi: Meill on toisemme, se on aina ollu sellai. Aina me ollaan pidetty yhtä, vaikk mitä tapahtuis tavallaan... Suojeltiin toisiamme. (naurahtaa)

Heidi: Joo. Sillon ku mä oon mun veljen ja siskojen kanssa, niin sillon mä tunnen, ett mä oon kotona tavallaan, vaik se paikka olis missä...

TT: Niin, teil ei oo, te ette oo juurtunu johki yhteen lähioön, yhteen paikkaan.

Heidi: Ei, ei.

Myös muiden tutkimusten mukaan lasten sijoituksiin liittyy muuttoa ja lasten irrottautumisia koulutovereista ja lähiympäristöstä, kuten Heidin tapauksessa oli. Sijoitusten jälkeen nuorella ei ole aina luontevaa paikkaa (kotia, paikkakuntaa, yhteisöä), johon palata. Sisaruksista ja muista lapsista, kohtalotovereista tuleekin joskus "ainoa koti" tai kiinnekohta ja osa merkittävää menneisyyttä lasten elämässä. Vanhempien tarjotessa hyvin vähän sosiaalista pääomaa nuori turvautui sosiaalisesti toisiin nuoriin ja sisaruksiin, jotka voivat tarjota hoivaa, neuvoja ja huolenpitoa. Esimerkiksi laitoshoidossa olevat nuoret turvautuvat myös merkittävästi toisiinsa: usein toiset lapset ovat läsnä aikuisten työvuorojen vaihtuessa tai heillä saattaa olla yhteinen laitostenmenneisyys. Toisinaan nuoret olivat menettäneet kyvyn luottaa aikuisiin ylipäätään, jolloin vertaisryhmä oli heille tärkein tuen lähde. (Törrönen 1999; Pösö 2004, 83, 118.)

Merkittävä sosiaalinen ja emotionaalinen pääoma tai kulttuurinen pääoma voi siis kertyä nuorelle monella tavalla, ystävien, sisarusten tai isovanhempien myötä (ks. Stephenson 2001 sekä koulutuksen suhteen Vanttaja 2002). Kaikille ei kerry sosiaalista ja emotionaalista pääomaa nuoruuden aikana, ja näin nuoret joutuvat pärjäämään vähäisen tuen ja taitojen kanssa halki elämänsä. Vähäisen sosiaalisen pääoman turvin he eivät aina itse ole motivoituneita kartuttamaan kulttuurista pääomaansa esimerkiksi kouluttautumalla vaan elävät ns. päivä kerrallaan (ks. Bardy 2001, 71; Pösö 2004, 109; Strandell ym. 2002, 120).

Huostaanotto turvana

Tuulin elämä uudessa perheessä oli mennyt hyvin toisenlaista rataa kuin Heidillä ja Jaakolla. Tuuli oli kokenut muutoksen outona, ja se oli vaikuttanut hänen turvallisuuden tunteeseensa. Hän tuntui pikkuhiljaa hyväksyeneen elämän uudessa perheessään ja muodostaneen merkittäviä luottamussuhteita uusiin vanhempiinsa sekä yhteisöön, esimerkiksi uusiin koulukavereihin. Edelleen hän koki tärkeänä pitää yhteyttä ystäviinsä, sijoitusvanhempiinsa sekä sairaana olevaan isäänsä.

TT: Pidäks sä yhteyttä niihin [sijaisvanhempiin] vielä?

Tuuli: Kyllä, kyllä, että toki ihan samalla tavalla käyn kotonani siellä, ku kävisin varmaanki, jos ois oikeet vanhemmat. – – Ihan on välit hyvät ja... Kyllä mä, kyllä mä pidän niitä vanhempina sillä tavalla, vaikka onki... joo, että kyllähän minä kerkesin sielläki 12 vuotta asua, että niin...

TT: Mm, mites tota, pidäks sä sun biologiseen isään tai sun isään...?

Tuuli: Kyllä me nähään, kyllä me nähään, mutta ei ne oo sillain, siis ainahan se tulee olemaan mulle se isä, mutta se on... vieras ihminen mulle siinä mielessä, että en sitä tunne ehkä niin hyvin, kun haluaisin tuntea, että vaikka yhteyttä pidetäänki. Mutta se semmonen, häneen semmosen yhteyden saanti, niin se on hie-
man vaikeaa, ku hän on sairaana...

Haastateltujen nuorten suhtautuminen tapahtuneisiin huostaanottoihin ja uusiin sijaisperheisiin sekä biologisiin vanhempiin vaihteli: heistä erityisesti Tuuli pystyi yhdistämään historiansa kokonaisuudeksi, johon mahtui sekä sijaisperhe että biologinen perhe. Tutkimusten mukaan asiaa helpottaa, mikäli nuori pystyy ymmärtämään siirtymisensä syyt ja jos hän ei koe sijaisvanhempien ja biologisen perheen suhdetta toisiinsa ristiriitaisena (ks. Bardy 2001; Bardy ym. 2000). Tällöin nämä myös pystyvät sulautumaan nuoren sosiaaliseksi ja emotionaaliseksi pääomaksi.

Huostaanotoista ja niiden ongelmallisuudesta on helppo herättää kiivasta keskustelua. Toisaalta keskustelussa tulisi tuoda esiin myös se, että kaikki eivät saa uutta perhettä vaikka haluaisivatkin. Joskus päätökset jätetään tekemättä. Esimerkiksi tässä aineistossa huostaanotto ei ollut itsestäänselvyys. Kaikki haastattelemani nuoret, joilla oli vanhempien menetyksiä kuoleman, sairauden tai muun muassa avioeron vuoksi, eivät olleet ”päässeet” tai ”joutuneet” uuteen perheeseen tai laitokseen, vaikka tilanne kotona olisikin ollut hyvin vaikea. Jotkut lapset joutuivat kasvamaan kotonaan pelon ja uhkailun ilmapiirissä, kuten Marja. Marjan isä oli jättänyt perheensä varhaisessa vaiheessa ja Marja oli kasvanut biologisen äitinsä kanssa, mutta oman tarinansa mukaan hänet sisaruksineen oli ajoittain yksinkertaisesti unohdettu.

Marja: Mut tota ihan sillon lapsena tietysti sit, ku on aina ollu, meidän äitil on ollu aina väkivaltasii miesystäviä ja sitte tappeluita tuli aika paljo ja muuta kaikkee. – – että meil oli niin paha se, että se jätti meijät keskenään moneks päiväks ja myö oltiin kaks ja kolme. Näin. Ja sitte joskus [myöhemmin] niin se saatto joskus lähtee, että hän lähtee nyt ottaa yhen kaljan. Ja sit se tuli viikon päästä takasin ja me niinku kaheksan ja yheksän -vuotiaita pikkusiskon kans kotona. Kyl mää sen aika varhasessa vaiheessa tajusin.

TT: Mitä te teitte?

Marja: Mitä me tehtiin? No...

TT: Siis ruokaa?

Marja: Nii...

TT: Niinku miten, miten te selvisitte?

Marja: Oli, oli sen verran ruokaa ja sitte mitä, äitiltä jääneitä pulloja vietiin kauppaan ja ostettiin niillä lisää ruokaa ja, ett sen myötä on tietyst tullu itsenäisemmäksi myöski. Että, ja meit oli kuitenkin niinku kaks... niin kyl myö pärjättiin sitte keskenään. Jos ois yksin ollu, niin se ois ollu varmaan paljon pahempaa vielä.

Marja kertoi selvinneensä lapsuudessaan omatoimisuuden ja ”varhaisen itsenäistymisensä” avulla. Myös muissa haastatteluissa tuli ilmi, että lapset olivat usein ottaneet ohjat käsiinsä huolehtien itsestään ja toisistaan. Haastatteluissa sukulaisten tai isovanhempien tuki tuli yllättävän harvoin esiin. Myös muissa tutkimuksissa on tuotu esiin, miten eri tavoin vanhempien ja lasten roolit voivat hämärtyä tällaisissa tilanteissa. Sen sijaan, että lapset odottaisivat hoivaa vanhemmiltaan, he hoivaavat itseään, toisiaan ja joskus jopa vanhempiaan. Vanhempiin liittyy monenlaisia ristiriitaisia tunteita: yhtäältä heitä välteltiin, pelättiin, toisaalta heitä kaivattiin. (Pösö 2004, 75–76; Mikkonen 2002, 43; Bardy 2001.)

Myös Minna oli elänyt vaikeissa oloissa vaille vanhempien tukea, mutta myöskään hänen perheessään ei ollut tehty huostaanottopäätöstä. Minnan vanhemmat olivat eronneet, isä oli muuttanut kauas kotipaikkakunnalta ja Minna oli siten menettänyt isän tärkeän tuen. Äiti puolestaan käytti runsaasti alkoholia. Hänen emotionaalisen ja sosiaalisen pääoman lähteensä olivat vähissä. Onneksi hänellä kuitenkin oli sisarusia, joista hän huolehti ja jotka olivat hänelle tärkeitä.

Minna: ... Ei oo oikeestaan mitään sellasia asioi, mitkä kauheesti tukee [itseä]. No ehkä pikkusisko ja pikkuveli on sellasia, ett minkä takia niinku on kuitenkin vähä niinku jaksettava ja katottava... ett itte on ylhäällä ja olla esimerkillinen, koska heillä ei oo kuitenkaan, mä sanon aina niinku, ett ei meil oo silleen äitii, koska se ei oo mikään kauheen esimerkillinen ja semmonen. Kuitenki alkoholi on aika pahasti pilannu sen elämän, niin...

TT: Onks siin kuitenkaan, ett teit ois huostaan otettu tai mitään semmost?

Minna: Ei oo. Ett onhan semmostakin tietty jossain vaiheessa harkittu sellasta vaihtoehtoo ja tietty on aina käynny kaiken maailman ihmisiä [sosiaaliviranomaisia] (naurahtaa) kättelemassa sitä tilannetta. Mutt ehkä sitä ei oo katottu niin pahaksi kuitenkaa.

– –

Minna: Yhes vaihees sillä [äidillä] oli semmonen tyyli, ett se vähä niinku kiristi meit lapsiaki niinku käyttäytymään, niinku mä sanon käyttäytymään kunnolla sen niinku, ett hän hirveen usein sano, ett lapsetki on tollasia. Ett ei tässä auta muuta, ku tappaa itteensä, että hän, ku me oltiin pieniä, niin tavallaan sai säikähtämään meijät... sillä asialla... en mä tiedä, onks se oikein yrittäny. Niin yks kerta, mul muistuu sellanen mieleen, että ambulanssi soitettiin. – – ja äiti oli juonu ja silleen. Ja soitettiin isälle sitte, että äiti ei herää ollenkaan, äiti ei herää ollenkaan, vaik me kuin läiskitään sitä... Ja me oltiin mun mielestä todella pieniä silleen – – Ja sit: ”Isä, isä, äiti ei herää.” Ja isä soitti sit niinku ambulanssin...

Minna oli kasvanut lähes koko elämänsä ajan ongelmaisen äitinsä sekä pienempien sisarustensa kanssa. Haastatteluhetkellä, kun hän ei ollut enää vastuussa pienemmistä sisaruksistaan, hän kertoi pyrkivänsä taas koulutuksen pariin. Minna kertoi kuitenkin kärsivänsä syvästä masennuksesta – hänen tunteilleen ei ollut aikaisemmin jäänyt perheessä tilaa (ks. myös Karhu 2000). Leena Nikunen väittää tutkimuksessaan, että joskus lapset pyrkivät vanhempiansa kanssa samalle tunnetasolle, jos eivät muuten saa häneen kontaktia (Nikunen 2002, 10). Haastattelussa sain sen käsityksen, että Minnalla oli vakavia itsetuhoajatuksia kuten hänen äidilläänkin oli ollut, vaikka hänellä ei ollut samankaltaisia sosiaalisia tai terveydellisiä ongelmia kuin äidillään. Tulevaisuuttaan Minna ajatteli päivä kerrallaan (ks. myös Strandell ym. 2002, 120).

Minna: (naurahtaa) En, en mä ossaa kuvitella silleen, en oo oikeestaan jaksanu kauheesti miettii silleen tulevaisuut, ett nää on vast ensimmäisii kuukausii silleen, ku taas pitkästä aikaa alkaa vähä niinku miettimään, ett joo, ett sitä mä haluan ja en mä välttämät haluakaan kuolla vaan ja silleen, ett, ett niinku, tai ett nää on vast ensimmäisiä tavallaan, ett jos taas ajattelee ihan noin pitkälle. Ett mä ajattelen vaan esimerkiks nyt sinne ens syksyyn, ett jos nyt pääsis siihen kouluun, niin tällasii. Ett sanotaan nyt, ett puol vuotta mä osaan kuvitella eteenpäin, mut en mä uskalla sen enempiä (naurahtaa).

Vastuu ja sukupuoli

Kun vanhempien antama hoiva perheessä lakkaa, tutkimusten mukaan lapset ja nuoret täyttävät syntyneen hoivatyhjön (ks. esim. Törrönen & Mäenpää 1995; Mikkonen 2002, 43; Utoslahti & Peltoniemi 2003). Tämän aineiston valossa useampilapsisissa perheissä vanhin tytär usein otti vanhemman ja vastuunkantajan paikan perheessä (tämän artikkelin tytöistä Marja, Minna ja Heidi). He eivät pelkästään käytännössä paikanneet vanhempien poissaoloa ruokaa laittamalla ja hoivaamalla, vaan kantoivat psyykkisesti raskasta vastuuta sisarusparvestaan. Kuvaavaa esimerkiksi Heidin perheessä oli se, että sijoituspäätöksen pitkittyessä vanhin tytär ei aina tätä kestä ja vastuu siirtyy seuraavalle sisarelle (eikä veljelle). Heidi kertoi hoitaneensa perheen muita sisaruksia, mutta käy myös ilmi, että vanhempi sisar oli hoitanut muita ennen sairastumistaan.

TT: Sä sanoit, ett ainaki sä oot sun siskoo hoitanu.

Heidi: Joo, ja se oli ennen sitä, niin hän hoisi meitä. – – ett hän teki meille ruoat ja, ku äiti ja nää oli poissa. Mut sit taas ku hän lähti omille teilleen. – – Tosi harvoin näkyi. Hän vaan tuli teke-mään meille ruoat ja tolleen.

TT: Minkä ikänen hän oli ja minkä ikäsii te olitte sillon?

Heidi: Hän oli, olik, hän oli siin 15-vuotiaan paikkeilla. Ja [mä] siinä seitemän kaheksan ja sitte oli, Jukka oli siinä 10 vanha ja Aino oli sit joku neljän vaiheilla. Oli vähän pienempi siin vai-hees... Ja tota se oli aina silleen, ett mää, Jukka ja Aino, niin ett mä huolehdin niistä sellattii, ett mä vaik, ett niil ei saanu tapah-tuu mitään. Ett se oli se, ett...

TT: Joo. Sä pelkäsit?

Heidi: Mun piti olla koko ajan paikalla. Jos en mä ollu siinä, niin se on mun vika, ett jos niil tapahtuu jotain. Ja se oli niinku, sama oli isosiskon suhteessaki. Ett mua syytettiin siit kans, että...Tai mä syytin itteeni siitä, ett ku Reetta lähti sielt hoidosta. Ett se oli mun vika sitte tietty. Mä en käyny siel niin tarpeeks usein. – – Ja sit mää, sit oli, oli siin sitt hyvää aikaa, ku Reetta oli sit siel hoi-dossa, niin helpotti vaikka kuinka paljo oloo sitte. Ties kyllä, ties, ett se on turvassa siel kyllä.

Vaikka Heidi tuntui selvinneen pahimman yli ja hänellä oli haastatteluhet-kellä tulevaisuudensuunnitelmia, myös hän olisi tarvinnut enemmän tukea sosiaalisesti ja emotionaalisesti sekä tilaa elää omaa elämää. Vanhempi-en ja sisaren ongelmien sekä huostaanottotilanteen pitkittymisen johdosta hänen elämänsä ja koulutuksensa oli ollut ”tauolla”. Sosiaalisen ja emotio-naalisen pääoman puute oli suoraan johtanut myös kulttuurisen pääoman vähyyteen koulutuksen suhteen.

TT: Tota mites sit sun oma elämä on? Miten sä oot pystyny elään omaa elämää kaikkien näiden elämien rinnalla?

Heidi: Siis sitä ei ollu sillon, en mä eläny sillon. Mä olin niin-ku, ett mul on mennu nyt neljä, viis vuotta hukkaan ihan täysin, ett mä en tehny mitään. Siis mä kävin koulussa ja olin vaan siel-lä niinku. En mä panostanu siihen mitenkään, ett se vaan me-ni mun ohi niinku koko yläaste. Ja päivisin sitä nukuttiin sitte ja koitettiin käydä... No, se oli, ett treeneissä vähintään.

Perhetilanne oli vaikuttanut myös Minnan elämäntilanteeseen voimakkaasti. Minnasta oli kasvanut vastuunkantaja, ”pikkuaikuinen”:

Minna: Joo, ja mul sanotaan aina, ett must on tullu semmonen pikkuaikuinen tai (naurahtaa) silleen. Kun ne oli kuitenkin niin pieniä. Mä olin itteki tosi nuori sillon, ku äiti tämmöseen taval-laan jätti ne melkein niinku vaan mun vastuulleni tai silleen.

Minnan tapauksessa sosiaalisen ja etenkin emotionaalisen pääoman niukuus oli vaikuttanut hänen elämäänsä. Minna tarvitsi asiantuntija-apua selvittääkseen arkipäivästään, samoin suunnitellusta koulutuksesta. Marja taas suhtautui haastattelussa nuorena kannettuun vastuuseen ”ronskimmin”. Vaikka myös hän kärsi ajoittaisesta masennuksesta ja epävarmuudesta suhteessa tulevaisuuden suunnitelmiin, haastatteluhetkellä hän tiesi selkeästi paikkansa maailmassa ja oli ylpeä varhaisesta itsenäistymisestään:

Marja: ...siis kyl varmaan yleisen mittapuun mukaan (itsenäistyn) liian varhain. Mut... ett mä oon vaan tyytyväinen siihen, ett mä olen itsenäistynyt. Ett mä niinku pärjään silleen kyllä. Mul on paljo ystäviä, jotka ei vielääkään oo vaikka niinku periaattees muuttanu pois kotoa. Ja jos on, niin silti elää ihan vanhempien ehdoilla ja vanhempien elätettävänä. Ettei itse elä ja tee yhtään mitään. Mää oon kuitenkin oppinu sen niin varhain, niin mä oon nuoresta asti ollu töissä ja hoidellu omat asiani. Ei tarvii sellasta ainakaa enää opetella.

Huolimatta tyttöjen välisistä eroista heidän tilannettaan yhdisti tasapainottelu koulutuksen ja hoivavelvollisuuden välillä. Sukupuoli näyttäisikin jäsentävän aineistossani merkittävällä tavalla kriiseissä eläneiden nuorten kohtaloita. Emotionaalisen ja sosiaalisen pääoman vähäisyys perheessä saattaa siten tuottaa tilanteen, jossa vanhimmat tyttäret saavat itse hyvin vähän sosiaalista tai emotionaalista tukea mutta antavat jatkuvasti tukea muille. Heidän sosiaalisuutensa suuntautuu perheen hoivatehtäviin ulkomaailman tai oman koulutuksen sijaan (keskustelua naisten hoivasta ks. esim. Julkunen 1992; Anttonen & Sipilä 2000). Sosiaalisen pääoman puute vaikutti näiden tyttöjen kohdalla radikaalisti myös kulttuurisen pääoman puutteeseen.

Toiseksi heidän sosiaalinen taustansa vaikutti tilanteen kehittymiseen merkittävästi. Valerie Walkerdine (2001) työtovereineen on tutkinut työväenluokkaisten ja keskiluokkaisen tyttöjen koulutuspolkuja Britanniasa ja todennut, että keskiluokkaisten nuorten naisten koulutuspolut ovat suhteellisen yhteneväisiä (lukiodista korkeakouluihin) ja sisältävät itsenäistymisen perheestä varhain tyttöjen muuttaessa koulutuksen perässä. Työväenluokkaiset tytöt taas jäivät helpommin kotipaikkakunnalle ja heidän koulutuspolkunsu ovat edellisiä vaihtelevampia. Lisäksi heille saattaa langeta vastuu lähipiirinsä hoivasta oman koulutuksensa lisäksi (ks. myös Skeggs 1997; Allat & Bates 1994; Tolonen 2001, 136).

Vaikka yhteiskunnallinen luokkajako ei Suomessa olekaan yhtä jyrkkää kuin Isossa-Britanniassa, samansuuntaisia päätelmiä voi vetää haastateltavieni elämästä. Kaikki tässä aineiston osassa esiintyvät tytöt ovat

työväentaustaisista perheistä, joissa koulutuksen määrä on alhainen. Lisäksi perheissä on ollut runsaasti sosiaalisia ongelmia ja tytöille on langennut muiden perheenjäsenten hoivaaminen. Tyttöjen kulttuurinen pääoma ei ole alun alkaenkaan johtanut heitä kouluttautumaan pitemmälle. Lisäksi emotionaalisen ja sosiaalisen pääoman vetäessä heitä hoivan pariin he ovat jättäneet koulutusmahdollisuutensa käyttämättä tai alisuoriutuneet. Perhekriisien lauettua he kaikki olivat kuitenkin tähtäämässä uudelleen koulutuksen piiriin.

Haastattelemieni tyttöjen keskuudessa näyttäisi siltä, että varhainen puuttuminen perheen tilanteeseen olisi eduksi erityisesti tytöille (kuten Tuulin tapauksessa), jotka muuten saattavat ryhtyä kantamaan vastuuta koko perheestä (kuten Heidi, Marja ja Minna). Siksi väitänkin, että sosiaalivaltio puuttuessaan perheen tilanteeseen voi olla näiden tyttöjen ”ystävä” (ks. Julkunen 1992, 40–53; Anttonen & Sipilä 2000, 82–89). Se voi tarjota sijoitusten kautta tytöille sosiaalista ja emotionaalista pääomaa ja näin tukea kulttuurisen pääoman kartuttamista eli antaa tilaa tyttöjen kouluttautumiselle ja omalle elämälle (ks. myös Gillies ym. 2001).

Sukupuolispesifin hoivan kulttuurin vaaliminen oli nuorten tyttöjen tapaa reagoida hajanaiseen ja vastuultaan hämärtyneeseen perhetilanteeseen. Haastateltavieni joukossa ei ollut poikia, jotka olisivat reagoineet samoin. Tämä on oireellista, vaikka en väitäkään, etteivät (vanhimmat) pojat huolehtisi nuoremmista sisaruksistaan tai vanhemmistaan. Tätä tutkimusta varten haastattelemani nuoret miehet olivat ennemminkin reagoineet perheen hajotessa vastuuttomuudella kuin vastuunkantamisella (vaikka näitäkin voi yhdistää tilanteisesti). Pojilla voikin tuen ja koulutuksen puutteessa olla riski joutua rikollisuuden tielle. Esimerkiksi Teemu sekä Jaakko olivat molemmat kokeilleet varkauksia sekä muita laittomuuksia elämänsä varrella. Toisaalta pojillekin saattaa löytyä ”ystävä” viranomaisten piiristä – vielä tarkemmin hyvinvointivaltion kontrollin kautta:

Teemu: Joo, ne on tota sinne, kaikki tommoset, melkein kaikki laittomuudet, niin ne jäi tota 2000 loppuvuodest pois.

TT: Miks just sillon? Sä osaat sanoo aika tarkkaan, että monen...?

Teemu: No ku en mä tykänny siitä, ku ensin, ensin oli 26. joulukuuta... ei ku marraskuuta, niin meni se Volvo katollee ja sit ku toisen kerran menin niit poliiseja pakoon, niin 24. joulukuuta, jouluaaton siis, niin tota mä ajattelin just, ett ei, ei, en mä enää viitti, ei viitti. Ja sit mä olin koko sen puoli päivää putkassa. Se opetti jonkun verran ja mä ajattelin, ett ei enää... No sen jälkeen oli vähä auton ajeluu ja tolleen, mut, mut en mä sitäkään enää oikein tee enää...

TT: Mitäs tota mikä sua niin kun vetää eteenpäin niin kuin elämässä pitää niin sanotusti kaidalla tiellä?

Jaakko: Oikeestaan mulla on nää omat kokemukset siinä, et kaikkee mitä on varastanut, seuraukset on totta kai näitä mitä... siinä. Jos on varastanut ja siitä jää kiinni, siitä tulee paha olo, tulee katumapäälle. Katumus on totta kai se asia. Siitä oppii sen mitä saa tehdä ja mitä ei saa tehdä. Mä en niin kun siitä.

TT: Minkälaiset fiilikset...

Jaakko: No nyt yli vuoteen mä en oo varastanut yhtään mitään. Enkä aio varastaa enää. Koska mulla on se, että mä sain poliisilaitokselta parin tonnin stipendin, jos mä en kolmeen vuoteen varasta yhtään mitään.

TT: Onks se ihan hullua. Hah.

Jaakko: Ei kun poliisit lupas sen mulle. Kun mä olin pienenä semmonen kauhukakara, että mä tein kaiken, et mä sain jotain itelteni kaupasta. Kun poliisit sano, et jos mä pystyn olemaa sen kolme vuotta varastamatta, niin mä saan parin tonnin stipendin itselleni.

TT: No kauanks sä oot ollu?

Jaakko: No yli vuoden jo.

TT: Tietääkö ne poliisit sitä?

Jaakko: Tietää sen. Mä oon ollu yhteydessä yhteen poliisiin, joka välittää tietoo koko ajan eteenpäin. – – Mä tunnen monta poliisia, jotka on siis hauskoja [paikkakunnalla] esimerkiksi.

Joillekin vaikeuksiin joutuneille pojille poliisin toiminta tuntui merkittävältä, joskin hetkittäiseltä sosiaaliselta ja emotionaaliselta tuelta. Ainakin päivä sellissä pysäytti vauhtisokaistuneen pojan ja pisti ajattelemaan elämää eteenpäin kriittisesti (ks. myös Thomson ym. 2002). Siten poliisi ja sosiaalityöntekijät, joillekin myös opettajat, nuorisotyöntekijät tai vapaaehtoiset tukihenkilöt sekä kummit saattoivat olla hyvinkin merkittäviä sosiaalisen, emotionaalisen ja kulttuurisen pääoman lähteitä sisarusten ja ystävien lisäksi. Nuoret, jotka olivat menettäneet vanhempansa, saattoivat olla hyvinkin ”aikuisennälkäisiä” ja törmätessään otollisella hetkellä välittäviin aikuisiin he saattoivat muuttaa elämänsä suuntaa tämän kohtaamisen perusteella.

Sosiaalisen pääoman ulottuvuuksia

Artikkelissa on tarkasteltu sosiaalisen ja kulttuurisen pääoman avulla selailaisten nuorten elämäntilanteita, jotka eivät itsestään selvästi ja luontevasti perheessään kartuta sosiaalista ja sen myötä kulttuurista pääomaansa

lapsuudessaan ja nuoruudessaan. Esitin aluksi kysymyksen, voiko sosiaalista ja emotionaalista pääomaa koskevan tarkastelun avulla valaista sellaisten nuorten elämäntilannetta, joilla potentiaalisesti on vähän sosiaalista ja kulttuurista pääomaa, ja soveltuuko pääomateoria lainkaan nuorten elämän kuvaamiseen koulun jäädessä kesken ja sosiaalisen elämä rajoittuessa oman perheen kriisien hallintaan? (Ks. myös Morrow 1999; Holland ym. 2006; Tolonen 2007). Tiukasti ajateltuna vastaus on ei, mikäli käsitys sosiaalisen pääoman toimijasta on (modernisuudessaan) kapea: hänen tulisi olla laajan perheen ulkopuolisen sosiaalisen verkoston jäsen ja osata valita oikein sosiaaliset verkostonsa maksimoidakseen menestyksensä. En kuitenkaan tyytynyt vain kritisoidaan sosiaalisen pääoman käsitettä kapeine toimijakäsityksineen, vaan sovelsin sitä näiden nuorten elämäntilanteeseen sopivammaksi.

Jos sosiaalinen pääoma pitää sisällään aktuaaliset ja potentiaaliset sosiaaliset verkostot ja taidot liittyä näihin verkostoihin, mutta myös emotionaaliset ja sosiaaliset arkipäivän taidot sekä saadun tuen ja hoivan (ks. Reay 1998; 2000; Näre 1999, 9–15) sekä vastuun (Skeggs 1997), sen avulla pystyy tarkastelemaan myös nuorten elämää. Tärkeää on lisäksi tarkastella sosiaalisen pääoman ja kulttuurisen pääoman välistä suhdetta eli nuoren mahdollisuuksia koulutuksen hankkimiseen (ks. Coleman 1988). Esimerkiksi tyttöjen varhainen vastuunotto, vanhempien sairauden, alkoholismien tai väkivallan kokemukset ja nuoren yksinäisyys sekä oma masentuminen alentavat hänen kykyään luoda omia sosiaalisia verkostojaan ja käyttää niitä menestyäkseen. Tässä mielessä sosiaalisen pääoman vähäisyys houkuttelee nuoria tulevaisuuden suunnittelun, koulutuksen ja ammatin suhteen alisuoriutumisen suuntaan ennemminkin kuin kulttuurisen pääoman kartuttamisen tielle.

Sen lisäksi, että olen pääoma-ajattelun kautta pyrkinyt tarkentamaan nuorten potentiaalisia syrjäytymisen paikkoja, olen nostanut esiin sellaisia pääoman lähteitä, joita ei yleensä ehkä ajatella nuorten tueksi ja pääomaksi huolimatta siitä, että ne saattavat merkittäväällä tavalla vaikuttaa nuoren elämänkulkuun ja mahdollisuuksiin (ks. myös Suutari 2002; Stephenson 2001; Thomson ym. 2003). Vaikka kriisiperheessä eläneeltä nuorelta odotetaan liiallistakin toimijuutta tilanteissa, joissa sosiaalisen vastuun kantaminen kuuluisi aikuisille, hän ei kuitenkaan ole modernissa mielessä pääomateorian mallitoimija. Hän ei ole huippukoulutustoiveineen maksimaalisen sosiaalisen tunnustamisen ja taloudellisen menestyksen metsästäjä, vaan ennemminkin yrittää elää ns. tavallista elämää, jossa aikuiset tukevat lapsia, asumisolot ovat kohtuulliset ja myös koulunkäynti tulee mahdolliseksi (ks. myös Strandell ym. 2002).

Perheen ulkopuoliset pääoman lähteet eivät näillä nuorilla olleet klubit tai kerhot vaan yksittäiset ystävät ja viranomaiset. Varsin usein erilaiset viranomaiset, kuten sosiaalityöntekijät, kuraattorit, opettajat ja poliisit, esiintyivät nuorten kertomuksissa merkittävässä rooleissa. Nämä vaikuttivatkin olevan nuorille perheen ulkopuolisen sosiaalisen pääoman lähde harrastusten ja laajojen ystäväverkostojen sijaan. Sisarukset, ystävät, sijaisvanhemmat ja viranomaiset voivat parhaimmillaan olla osa nuoren merkittäviä sosiaalisia verkostoja ja emotionaalisen tuen lähteitä hetkellä, jolloin vastuu perheen vaikeasta tilanteesta on luisunut pois vanhemmilta lasten kannettavaksi. Kävi esimerkiksi ilmi, että sisarukset ovat erityisen tärkeitä kriisiperheissä eläneille nuorille. Vaikka toisinaan vanhimmat tyttäret joutuivat huolehtimaan pienemmistä sisaruksistaan vanhempien lähdettyä kotoa, sisarusten läheisyys ja yhteisyys ankarissa kokemuksissa oli myös ollut heidän tukena. Sijaisvanhempien välitön sosiaalinen ja emotionaalinen tuki oli toisinaan vaikea ottaa vastaan, mutta suhteen kestäessä sijaisvanhemmat olivat erittäin tärkeitä sosiaalisen pääoman lähteitä näille nuorille.

Hämmästyttävää oli puolestaan se, että lähisukulaiset tuntuivat puuttuvan nuorten haastattelupuheesta lähes täysin. Tämän aineiston valossa näyttäisi siltä, että isovanhemmat, tädit, sedät tai serkut olivat harvoin olleet kriisissä elävien perheiden tukena. Kertooko tämä perheiden heikosta emotionaalisesta ja sosiaalisesta pääomasta vai osaltaan myös lastensuojelukäytännöistä?

TARINA

Irkka Peltonen

Hillasuo ja pitkospuut eristyspaikkana

Eräs tarina on jäänyt mieleeni, paikka ja aika, jossa tarinan kuulin, ei. Olen nimennyt tarinan henkilöt mielessäni Pekaksi ja Jariksi.

Jari, noin kuusitoistavuotias poika pääkaupungista saapui junalla poliisiin saattamana kaukaiselle asemalle. Pekka, koulukodin ohjaaja, perhekodin isä oli vastassa. Jari astui jurottaen autoon ja vastasi hiljaisuudella Pekan kysymyksiin. Kun Pekka pysäytti auton perhekodin pihaan, Jari tokaisi: "Mä en täällä vanhene, sen voit uskoa. Mä häviän heti. Mä en o ikinä totellu ketään, enkä tottele suakaan." Pekka sanoi, että hyvä kun ilmoitit. Pekka huusi toisen ohjaajan autoon istumaan Jarin viereen ja pyysi pitämään huolta, ettei Jari lähde autosta. Jari ei edes yrittänyt poistua autosta, koska ohjaaja oli urheilijana voimakkaampi kuin Jari, joka ymmärsi alivoimansa.

Pekka otti mukaan kahdet kumisaappaat, hilla-astiat, laavuvaatteen ja reppuun evästä. Kokenut eräretkeilijä suoriutui varustautumisesta hetkessä. Vaimolleen, perhekodin äidille, Pekka ilmoitti viipyvänsä Jarin kanssa hillasuolla vuorokauden tai pari.

Ajettiin autolla suon laitaan. Pekka käski Jarin kävellä edellään pitkospuita. Keskellä suota Pekka pysähtyi ja sanoi, että tähän on hyvä pystyttää leiri. Pekka antoi Jarille kartan ja kompassin ja sanoi: "Sinä voit lähteä nyt, jos osaat käyttää näitä. Muuten älä lähde. Jos lähdet, kulje vain pitkospuita, tämä suo on arvaamaton. Tänne on moni eksynyt ja tänne on muutama ihminen hukkunutkin. Tässä on sinulle vielä pilli. Jos eksyt, puhalla pilliin niin minä etsin. Illalla hälytän pelastuspartion, jos et ole löytänyt maantielle siihen mennessä."

Jari ei osannut lukea karttaa, kompassi oli tuntematon. Pekka tarjosi Jarille hilla-astiaa, jos tämä halusi mukaan hillan poimintaan. Pekka lähti suolle astiansa kanssa. Jari jäi istumaan laavulle nuotion ääreen.

Aika kului, Pekan hillasanko täyttyi, Jarin tupakka-aski hupeni. Pekka seurasi poiminnan lomassa Jaria, joka selvästi oli levoton ja kenties peloissaankin. Jari keskeytti hiljaisuuden huutamalla: "Onks sulla röökiä?"

Pekka kertoi, että tupakan tarjoaminen alaikäiselle tuntui arveluttavalta ja olisi toisissa olosuhteissa vastoin tapojaan, mutta tässä yhteydessä se tuntui ensimmäiseltä kontaktimahdollisuudelta. Siihen aikaan ei edes välituntitupakointi ollut kiellettyä. Tupakkatauko sujui hiljaisuudessa, mutta Jarin vihamielisyys alkoi muuttua arkuudeksi ja hämmennykseksi.

Pekka jatkoi poimintaansa, Jari istui paikoillaan. Suon äänet muuttuivat päivän kallistuessa iltaan. Iso lintu lähti lentoon. Luonnon ääniin tottumaton Jari säpsähti ja nousi seisomaan. Hetken kuluttua hän huusi Pekalle: "Tuu jo." Pekka tuli, avasi eväsurepun ja kysyi: "Pelottaako?" Jari kertoi, ettei hän pelännyt mitään, mutta täällä on outoa. Ruokaillessa Pekka sanoi, ettei täällä tarvitse pelätä mitään, enemmän minä itse pelkäisin kaupungin keskustassa.

Tuli yö. Keitettiin kahvit. Jari tuli lähemmäksi, lisäsi puita nuotioon ja lopulta kertoi katkonaisesti tarinansa. Hän oli kaupungilla Kingi, häntä pelättiin, mutta hän ei pelännyt. Jarin tarina oli valitettavan tavallinen kadulla eläville lapsille. Äiti joi, äidin luona vierailevat miehet olivat humalassa. Kadulla oli kaverit, kadulla Jari oli jotain.

Aamulla Pekka kysyi, vieläkö ollaan täällä vai jäätkö nyt meidän luoksemme. Turhaa tottelua me emme odota, mutta meidän perheessä on omat säännöt, joita noudatetaan. Jari halusi pois suolta ja lupasi jäädä. Pekka kertoi, että Jari jäi, mutta karkasi kerran, silloin kun hänen pitikin karata kapinoidessaan Pekkaa vastaan.

Pekka eristi Jarin suolle, mutta ei jättänyt yksin. Ensimmäistä kertaa Jari tapasi aikuisen, johon oli turvattava ja johon voi turvata. Lapsi tarvitsee vanhemman aikuisen tunteakseen olonsa turvalliseksi. Pekka oli surullinen vain siksi, että huostaanottoa oli lykätty pitkään. Hän olisi halunnut pojan hoiviinsa vuosia aikaisemmin. Jari kävi ammattikoulun loppuun ennen kuin palasi kotikaupunkiinsa. Pekka kertoi toimineensa vaistonsa varassa, silti hän tuli yhdistäneeksi hienolla tavalla rajat rajattomalle pojalle ja turvan ja suojan lapselle, jolta kodin suoja oli puuttunut.

Sanna Aaltonen ja Alpo Heikkinen

Nuoret lastensuojelussa

Nuoruus ilmiönä ja sanana ei juuri nouse esille lastensuojeluun liittyvis-
sä raporteissa ja tutkimuksissa. Lastensuojelu ammatillisena käsitteenä,
instituutiona tai toimenpiteenä luo miellelyhtymän lapsuudesta, joka si-
sältää nuoruuden; lapsuus on pääkäsite ja nuoruus alakäsite. (Heikkinen
2007, 4.) Lastensuojelulain puitteissa kaikki alle 18-vuotiaat ovat lapsia ja
nuorilla viitataan tavanomaisesti 18–20-vuotiaisiin (esim. Cederlöf 2007).
Käytännössä lastensuojelu huomioi lapsia ja nuoria eri tavoin iän mukaan,
ja jaottelun tai lapselle kuuluvien oikeuksien perusteena on laki ja käsi-
tys lasten ikävaiheittaisesta kehityksestä. Nuorisopsykiatriassa nuoruuden
on määritelty alkavan 12. ikävuoden jälkeen (Pylkkänen 2003, 16) ja myös
lastensuojelun tilastoinnissa ja nuorisohankkeiksi nimetyissä projekteissa
nuoruus katsotaan usein alkavaksi 12-vuotiaana. Kyseisessä iässä lapsel-
le on myös varattava tilaisuus tulla kuulluksi häntä koskevassa huostaan-
ottoon, sijaishuoltoon, huostassa pidon lakkaamiseen tai yhteydenpitoon
liittyvässä asiassa (esim. Cederlöf 2007, 13).

Lastensuojelussa on 2000-luvulla korostunut lapsikeskeisen työsken-
telyn merkitys. Samanlainen painotus on lapsi- ja nuorisotutkimuksessa,
joissa kiinnostuksen kohteena on lasten ja nuorten näkökulma, heidän
toimijuutensa, toimijuuden tuntonsa ja kokemuksensa. Näissä konteksteis-
sa nuoria ei tutkita vain osana perhettään, vaan myös nuorina, joilla voi
olla hyvin erilainen näkökulma lastensuojelullisia toimenpiteitä vaativiin
ongelmiin kuin heidän vanhemmillaan tai viranomaisilla. (Tolonen 2004, 1;
ks. myös Kivistö 2006, 5, 7–8.) Tässä artikkelissa tarkastellaan nuoria las-
tensuojelun, nuorisotutkimuksen ja nuorisotyön risteyskohdissa ja pohdi-
taan, mitä merkitystä nuoruudella on lastensuojelun kontekstissa.

Nuoruus yleisenä ilmiönä ja yksilöllisenä kokemuksena

Nuoruus on samanaikaisesti sekä universaalia että partikulaarista, sosiaali-
sesti ja kulttuurisesti eriytynyttä. Yhtäältä on perusteltua puhua nuoruudes-
ta ja nuorista yleisellä tasolla, koska nuorena olemisella on vaikutusta yk-
silön elämään. Tietyn ikäiset ihmiset jakavat samanlaisia elämäntilanteita,
kuten oppivelvollisuuden, kouluttautumisen tulevaisuutta varten, virallisten
ikärajojen ylittämisen ja täysikäisyyden mukanaan tuomat oikeudet ja

velvollisuudet. Lisäksi instituutiot ja muut ihmiset kohdistavat nuorisoon yhteiskunnallisena ryhmänä tietynlaisia odotuksia. (Wyn & White 1997, 1–4.)

Vaikka nuoruudella on universaali ulottuvuus, yhteiskunnan valtarakenteilla on merkitystä sille, millaista nuoruutta kukin elää. Nuorten kokemukset koulusta, erilaisista oikeuksista, mahdollisuuksista ja velvollisuuksista ovat hyvin erilaisia sellaisten tekijöiden kuin sukupuolen, etnisen taustan, luokka-aseman tai asuinpaikan kautta. (Mt. 1–4.) Esimerkiksi tyttöjen ja poikien elämänpiirit saattavat erota toisistaan ja myös tyttöihin ja poikiin kohdistuvat odotukset eroavat siinä, millainen käyttäytyminen määritellään ongelmalliseksi ja mikä ”luonnolliseksi” tyttönä tai poikana olemiseen kuuluvaksi (ks. esim. Aaltonen 2006).

Kehityopsykologisissa tulkinnoissa on korostettu nuoren ikä- ja kehitysvaiheen mukaista kompetenssia. Nuoruudelle ajankohtana on ominaista itsenäisen ajattelukyvyn voimakas kasvu ja vapaa-ajan toimintojen oppiminen. Nuoruus on voimakasta yksilöllisyyden heräämistä maailmassa olevien vastakkaisuuksien kohtaamisen ja niihin törmäämisen kautta. Psykologian näkökulmasta avainsanoja nuoruuden ymmärtämisessä ovat polariteetti ja dualismi, valo ja pimeys. Yksilöllisyyden kautta on opittava ohjaamaan elämäänsä yhä tietoisemmin suhteessa muihin ihmisiin, luontoon ja koko maailmankaikkeuteen. (Dunderfelt 1992, 76–77, 80.)

Yhteiskuntatieteissä nuoruus ymmärretään kulttuurisesti ja historiallisesti määrittävänä kategoriana, sosiaalisena prosessina, jossa aikuiseksi tulemisen tavat ja kokemukset ovat sosiaalisesti välittyneitä. Vaikka nuoruuteen kuuluvat universaalit ruumiilliset ja hormonaaliset muutokset, näiden muutosten käsitteellistäminen murrosiäksi ja murrosiän ymmärtäminen tietynlaisena sukupuolittuneena ilmiönä on sosiaalisesti tuotettua (ks. esim. Aapola 1999). Nuoruudelle ei ole selkeitä ikärajoja, vaan ne määritellään kontekstin mukaan. Vaikka ei voida sanoa, milloin lapsuus loppuu ja mikä on aikuisuuden rajapyykki, sellaiset ikään perustuvat institutionaaliset jaottelut kuin täysi-ikäistyminen ovat merkittäviä materiaalisia ja kulttuurisia rajoja, joiden ylittäminen on sekä kollektiivinen että yksilöllinen kokemus.

Nuoruus hahmottuu siirtymissä (*transition*), jotka konkretisoituvat koulutukseen, työllistymiseen, perheellistymiseen, asumiseen tai vapaa-aikaan liittyviin muutoksiin. Käytännössä tällaisia siirtymiä ja vaiheita ovat muun muassa nuorisotalolla käyminen, ammatilliseen koulutukseen tai lukioon siirtyminen, rikos- ja päihdekokeilut, mutta niihin voi kuulua myös lapsuudenkodista pois muuttaminen tai vanhemmaksi tuleminen. Aikuistumisessa ja siirtymissä on pitkälti kyse elämänhallinnan lisääntymisestä ja itsenäistymisestä, jota pyritään tukemaan, ohjailemaan ja kontrolloimaan erilaisten instituutioiden kautta.

Ailahtelun ja irrottelun ajatellaan yleisesti kuuluvan tiettyyn ikävaiheeseen (Aapola 1999) tai ainakin tietynlaisten katukulttuuriin ja ystäväpiiriin suuntautuneiden nuorten käyttäytymiseen (Hoikkala 1989, 46–58). Anne-li Pohjolan (2001, 189) mukaan nuorista rakennetaan helposti ryhmäta-soisia yleistäviä kuvia, joita sävyttää epäluottamus ja ongelmallisuus. Yhtäältä nuorison katsotaan edustavan yhteiskunnan rakenteita horjuttavaa sosiaalista ongelmaa, jota täytyy kontrolloida, mutta toisaalta heihin ladataan toiveita paremmasta tulevaisuudesta ja heidän kauttaan käsitellään kansakunnan tulevaisuuteen liittyviä uhkia ja pelkoja (esim. Puuronen 1997,7).

Nuoriin liittyvän huolen historiassa on tuttuja elementtejä, vaikka ongelmallisuuden määrittelemisen ja siihen puuttumisen keinot ovat muuttuneet. Välittömästi sotien jälkeen nuoriso-ongelmat liittyivät poikien juoppotteluun, hulinointiin ja pikkurikosten tekemiseen ja oltiin huolissaan tyttöjen epäsiiveillisestä käytöksestä. Pelko nuorison demoralisoitumisesta johti tuolloin nuorisojärjestöjen toiminnan tehostamiseen. (Toivanen 1991, Puuronen 1997, 172 mukaan.) Timo Harrikarin (2004) mukaan nuorten rikollisuuteen liittyvä puhetapa ja huoli huonohoitoisista, pahatapaisista lapsista ja nuorista rikoksentehtäjästä muuttui sotien jälkeen puheeksi häiriintyneistä, sopeutumattomista ja nuorista lainrikkokijista. 1990-luvulta lähtien viranomaispuheessa ja julkisessa keskustelussa on viitattu riskinuoriin ja syrjäytymisvaarassa oleviin tai haasteellisesti käyttäytyviin nuoriin, joiden tekemisiin pyritään vaikuttamaan varhaisen puuttumisen ja nollatoleranssin kaltaisten keinojen avulla (ks. myös Kitinoja 2005, 27, 29, 33–34).

Suomalaisessa kontekstissa nuoruuden ongelmallisuutta on pyritty pikemminkin ymmärtämään kuin patologisoimaan. Esimerkiksi julkisessa keskustelussa ympäristön silmissä ongelmallisesti käyttäytyviä nuoria ei tarkastella niinkään kurittomina pahantekijöinä, vaan yhteiskunnallisten muutosten uhreina, jotka eivät tarvitse pelkästään rangaistuksia vaan myös tukea (ks. myös Aaltonen & Honkatukia 2002). Samaten esimerkiksi katulapsuutta sosiaalisena konstruktiona, jossa kadulla elämisestä tehdään pahatapaisuuden, villiyyden ja moraalittomuuden synonyymi, on vaikea hyväksyä Suomen kaltaisessa hyvinvointivaltiossa (ks. de Moura 2002, 360).

Nuorten ongelmiin ja kriiseihin antavat ammattiapua yhdessä ja erikseen sellaiset nuorisolle erityiset tahot kuin nuorisopsykiatrian avotyö, ylä-asteen oppilashuolto, kunnallinen ja seurakuntien nuorisotyön ja erityisnuorisotyön toimijat, erilaisten järjestöjen ylläpitämät nuorten turvatilat, projektit, kriisipisteet tai elämänhallintaa tukevat ryhmät sekä lastensuojelu.

Nuoret lastensuojelun asiakkaina

Nuoren asiakkuus lastensuojelussa voi tarkoittaa avohuoltoa, huostaanottoa, sijoitusta tai 18 vuotta täyttäneille nuorille erityisenä palveluna tarjottua jälkihuoltoa. Miten nuoruus näkyy ja mitä se merkitsee erilaisissa asiakkuuksissa ja määritelmissä?

Ammattiauttajien ja asiantuntijoiden kuvauksissa lapset ja nuoret ovat joko viattomasti epäedullisen perhetaustan vuoksi vailla turvaa tai he ovat omalla väärällä toiminnallaan aiheuttaneet ongelmansa (Heikkinen 2006, 29; Pohjola 1997, 12–23), mutta ongelmallisuus ja turvattomuus nähdään sosiaalityön diskursseissa (ja käytännöissä) myös yhteydessä toisiinsa (Kivistö 2006, 11–12). Jaana Kivistön (mt. 64) tutkimuksessa lastensuojelun asiakkaina olleet nuoret olivat tietoisia niistä syistä, jotka olivat johtaneet asiakkuuteen, olivat kyseessä sitten perheeseen, omaan käytökseen tai kumpaankin liittyneet tekijät. Nuoret myös paikansivat elämänsä kulusta sen kohdan, jolloin he olivat mieltäneet itsensä asiakkaiksi sellaisissakin tapauksissa, kun perhe oli ollut asiakkaana jo pidempään (mt. 65).

Ongelmallisina pidettyihin nuoriin liittyvät kategorisoinnit ovat yhteydessä yleiseen nuoruuden normittamiseen. Nuoruuden ohella määrittelyjä ohjaavat myös sukupuoleen liittyvät konventionaaliset käsitykset. Esimerkiksi huostaanottojen perusteluissa on havaittu sukupuolittaisia eroja niin, että toiset käsitteet liitetään helpommin tyttöön kuin poikaan (Mäenpää & Törrönen 1996). Manu Kitinojan (2005) koulukotiasiakirjoihin perustuvassa tutkimuksessa lapsista laadituissa asiakirjoissa korostui häiriökeisyyksyys, minkä Kitinoja arvioi johtuneen asiakirjojen funktiosta, koulukotisijoituksen perusteleminen. Koulukotiin sijoitettujen nuorten ongelmien psykiatrisessa nimeämisessä on Tarja Pösön (2004, 51) mukaan kyse pyrkimyksestä rakentaa hegemonisia tulkintoja ja ottaa nuorten ongelmat kattavasti haltuun. Erilaiset määrittelyt ovat osa aikuislähtöistä puhetta hallinnollisten interventioiden perustaksi, ja nuoret pääsevät harvoin itse vaikuttamaan siihen, millaisia riskikäsityksiä ja merkityksiä heistä tuotetaan (Heikkinen 2006, 36; ks. myös Kivistö 2006, 6).

Elina Pekkarisen (2004, 13) mukaan perinteinen lastensuojelun avohuolto on keskittynyt vanhemmuuden tukemiseen ja kunnan nuoriso- ja koulutoimen on odotettu vastaavan teini-ikäisten nuorten tuen tarpeisiin. Lastensuojelu kohtaa nuoret usein siinä vaiheessa, kun muut auttamistoimet eivät riitä. Lastensuojelulla itsellään ei ole tarjottavana sopivia palveluja nuorten kriisitilanteisiin, vaan tuki on aina jonkun toisen asiantuntijatahon tuottamaa. Avohuollon rooli nuorten koulunkäynnin tukemisessa ja psykiatrisen hoidon ohella nähdään kuitenkin tarpeellisenä ja

mahdollisesti tulevaisuudessa kehittyvänä osa-alueena. (Heikkinen 2006, 12–13.) Erityisesti nuorten osalta olisi tarvetta suojelutehtävän ja toimistotapaamisten rinnalle toiminnallisille työmalleille, jotka voisivat antaa paremmin tilaa lasten ja nuorten omalle toimijuudelle aikuiskeskeisessä palvelujärjestelmässä. Yksi tällainen työmuoto on lastensuojelun avohuollossa, lähinnä määräaikaissa projekteissa, käytetty lasten ja nuorten ryhmätoiminta, johon palataan seuraavassa alaluvussa.

Selvitys pääkaupunkiseudun ja Helsingin lastensuojelun avohuollossa olevista 12–17-vuotiaista nuorista (Heikkinen 2007) osoitti, että lastensuojelun määrällinen tarve on ollut vuodesta 2000 lähtien vakiintunut tai kasvava. Samaten Kanta-Hämeen alueella uusia lastensuojeluasiakkuuksia kartoittaneessa tutkimuksessa (Heino 2007) puuttumisen ja tuen tarve oli lisääntynyt murrosikäisten nuorten asiakkuuksissa. Lastensuojelun asiakkuus oli alkanut usein murrosiässä, ja uusista lastensuojeluasiakkaita 12 vuotta täyttäneitä oli 37 prosenttia. Avohuollon asiakkuudet lastensuojelussa olivat lyhyempiä ja johtivat nopeammin huostaanottoihin. (Mt.) Pääkaupunkiseudulla tehdyn selvityksen mukaan nuorten tukeminen perusteltiin yleensä yhdellä ongelmalla, mutta kasvavan avohuollon tarpeen taustalla oli usein moniongelmaisuus ja kodin kasvatusvaikeudet, jotka liittyivät oireisuuteen, tunne-elämän häiriöihin, mielenterveysongelmiin, kouluvaikeuksiin ja päihteiden käyttöön. (Heikkinen 2007.)

Huostaanotot ja sijoitukset ovat aina viimesijaisia toimenpiteitä, kun avohuollon tukitoimista ei ole enää apua. Pääkaupunkiseudun vertailussa 13–17-vuotiaiden osuus huostaan otetuista oli 53 prosenttia ja kyseisestä ikäryhmästä 40 prosenttia oli ollut asiakkaina 0–1 vuotta ennen huostaanottoa (Myllärniemi 2006, 49–51). Huostaanottoihin ja sijoituksiin päädytään hyvin eri syistä, ja tilanteet vaihtelevat vastentahtoisesta palvelusta toimenpiteeseen, joka tehdään nuoren omasta pyynnöstä. Juuri viimeksi mainittu tilanne on sellainen, jossa nuoruudella voi olla merkitystä tuen saamisen kannalta. Jaana Kivistön (2006, 74–75) tutkimuksessa sijoitusta itse pyytäneet nuoret pohtivat, kuinka heillä ei pienempinä lapsina ollut mahdollisuutta hakea apua, jos vanhemmat vastustivat eivätkä myöntäneet ongelmien olemassaoloa. Iän myötä he olivat saaneet rohkeutta ja ymmärrystä siitä, mikä on oikein ja väärin. Kivistön mukaan ”näyttäisi siltä, että lastensuojelun on helpompi puuttua ja työskennellä oirehtivien, näkyvien nuorten kanssa tai niiden nuorten, jotka itse pyytävät apua.” (Mt. 74.)

Jälkihuollossa nuoren oma aloitteellisuus tai ainakin myönteinen suhtautuminen lastensuojelun palveluihin on ensisijaista. Huostaan otetuille ja pitkään sijoituksessa olleille 18-vuotiaille suunnattu jälkihuolto on nuorelle vapaaehtoista ja sopimus huollosta tehdään silloin, kun nuori itse sitä

haluaa. Jälkihuolto on nuoren tarpeisiin räätälöityä tukea, jonka tavoitteena on auttaa siirtymistä itsenäisesti pärjääväksi aikuiseksi tilanteessa, jossa nuorelta saattaa puuttua kokonaan vanhempien ja suvun tukiverkosto. Nuorta autetaan asunnonhakuun ja opiskeluihin ja työn saantiin liittyvissä asioissa sekä tuetaan taloudellisesti. (Kivistö 2006, 22.) Nuori saattaa tarvita tukea myös esimerkiksi juhlapäivien viettämisissä, arjen ja juhlan erottamisessa (Mendes & Moslehuddin 2006, 123; ks. myös Kivistö 2006, 107). Jälkihuolto loppuu nuoren täyttäessä 21 vuotta. Palvelussa ei ole kyse vain tulevaisuuteen valmistamisesta, vaan myös menneisyyden käsittelemisestä (Mendes & Moslehuddin 2006, 122). Jälkihuollon merkityksistä ja nuorten eriarvoisista lähtökohdista osuvana esimerkkinä on seuraava Arkipäivän kokemuksia köyhyydestä -kirjoituskilpailuun (Isola ym. 2007) osallistuneen naisen kertomus (ks. myös Kivistö 2006):

[– –] Aina välillä tulee joku erittäin älykäs ja lyö mut alas, halveksii mua, koska: käyn soksussa, ja ennenkuin täytin 21 olin jälkihuollossa. Miten mä se kuvailisin, ne piti musta huolta rahallisesti, ne tuki mun harrastuksia ja anto kaikkea sitä henkistä hoitoa, jota satuin tarvii kaiken sen ylipääsemiseen mitä mä oon kärsiny, ja se makso kans. [– –] Mut joku arvostelija vois hetken miettii ja mennä itseensä, et mitä musta tulis ja mihin päätyisin, jos mua ei ois valtio tukenu.

Nimim. Pimeyden sydän. Nainen 22 v.

Esimerkkejä ryhmätoiminnasta

Ryhmätoiminta on laaja kattokäsite erilaisille ohjatuille vertaisryhmätoiminnoille, joissa voidaan käyttää toiminnallisia ja terapeuttisia esimerkiksi elämyspedagogiikan, sosiodraaman tai taideterapian työmenetelmiä. Yhteinen tekijä ryhmien käytölle on kuitenkin se, että joitakin sosiaalisia riskejä on selvästi havaittu ja on siten syntynyt tarve puuttua niihin aktiivisesti. Tavoitteena on lapsen, nuoren ja hänen läheistensä auttaminen tiettyinä sovittuna ajanjaksona toteutettavalla ryhmätoiminnalla. Lyhytkestoinen ja intensiivinen projekti voidaan käynnistää esimerkiksi rikoskierteessä oleville nuorille tai jollakin alueella riehuvan nuorisoryhmän pysäyttämiseksi. Toiminnallista lastensuojelutyötä luonnehtii sosiaalipoliittinen vaikuttaminen arjen tasolla ja epäsuotuisten kehityskulkujen ehkäiseminen tai pysäyttäminen paikallisyhteisössä. (Heikkinen 2006, 8, 14–15.) Preventiivisessä toiminnassa pyritään lisäämään ja vahvistamaan suojaavia ankkureita ja selviytyvyyttä. Kumpaankin näistä vaikuttaa pysyvä suhde ainakin yhteen aikuiseen sekä kokemus kuulumisesta johonkin yhteisöön (mt. 20–22).

Toiminnassa pyritään tunnistamaan polkuja, jotka voivat johtaa rikolliseen käyttäytymiseen tai päihderiippuvuuteen, ja sen jälkeen kohtia, joissa interventioilla on hyvät edellytykset onnistua.

Ryhmätoimintaa luonnehtii sukupuolierityisyys, sillä toimintaa yleensä järjestetään räätälöidysti joko tyttö- tai poikaryhmille. Elina Pekkarinen (2004) kuvaa prosessia, jossa joukko saman alueen tyttöjä koottiin joko lastensuojelun avohuollon tai koulun aloitteesta ryhmäksi. Ryhmään liittyminen oli vapaaehtoista ja siihen kuului keskusteluja, ”juttelemaan joustumista” ja liikunnallista toimintaa. Tytöt motivoitiin ryhmän toimintaan lupauksella yhteisestä ulkomaanmatkasta, jonka toteutuminen riippui tyttöjen omasta aktiivisuudesta ja rahankeruusta. (Mt. 61–62.) Vaikka Pekkarisen tarkoituksena ei ollut arvioida ryhmän toimintaa tai onnistuneisuutta, hän toteaa, kuinka ryhmä ”kannatteli tyttöjä kahdeksannen luokan puolivälistä yhdeksannen luokan loppuun viikoittain” ja tytöt löysivät kyvyn keskustella asioistaan ja ongelmistaan (mt. 70–71).

Pauliina Levamon (2007) arviointitutkimuksessa kuvattiin viiden 17–21-vuotiaan lastensuojelun jälkihuoltoon kuuluvan tytön ryhmäprosessia. Ryhmätoiminta antoi tytöille ja työntekijälle mahdollisuuden systemaattisiin tapaamisiin, joissa painottuivat psykososiaalisten tarpeiden tukeminen, vertaisuus, osallisuus, aikuisten läsnäolo ja palveluohjaus (mt. 70). Työpaikan saanti ja parisuhteen muodostus ovat ikään liittyviä ilmiöitä, joiden keskeisenä haasteena on irtaantuminen kohti itsellisyyttä ja oman elämän järjestämistä itsenäisesti. Ryhmässä tämä kasvu ilmeni selvästi yhden tytön osalta. Hänen elämässään edellä mainitut asiat järjestyi-
vät ryhmän aikana, ja hän tavallaan lakkasi tarvitsemasta ryhmää. Ryhmässä elämänmuutoksia voidaan työstää yhdessä ohjaajien kanssa, jolloin irtaantuminen vaikeasta parisuhteesta tai laitoksen itsenäistymyksikö-
stä ei tunnu enää niin yksinäiseltä ja turvattomalta. Hyvinvoinnin muutos parempaan näkyi ryhmän aikana siten, että yksi tytöistä lopetti juomisen, yksi haki töitä ja yksi tytöistä päätti muuttaa salaa omaan kotiin sen si-
jaan, että olisi jäänyt äitinsä tahdon mukaisesti hoitamaan sisaruksiaan.

Lastensuojelun poikaryhmiä koskeneessa tutkimuksessaan Alpo Heikkinen (2006) tarkasteli, millaisia hyvinvointiin vaikuttavia muutosteki-
jöitä ryhmätoiminnan yhteydessä muodostuu sekä miten lapset ja nuoret
jäsentävät arkeaan ja hyvinvointinsa muutostekijöitä. Tutkija osallistui it-
se kahden lastensuojelun piirissä muodostetun poikaryhmän toimintaan.
Ryhmiiin oli valikoitu sekä poikia, jotka olivat lastensuojelun avohuollon
tukitoimien piirissä, että poikia, joista koulu, nuorisotyö tai vanhemmat
olivat huolissaan. Ryhmätoiminnalla oli näin sekä ehkäisevän että kun-
toutuksen työn piirteitä. Käytännössä ryhmäharjoitusten kesto oli yhdestä

kolmeen vuorokauteen. Harjoitukset tapahtuivat yleensä luonnossa ja olivat muodoltaan intensiivistä yhdessäoloa.

Kummassakin poikaryhmässä saatiin runsaasti lisää tietoa poikien hyvinvoinnista ja arvioivan toiminnan kautta pystyttiin järjestämään pojille heidän tarvitsemiaan palveluja. 11-vuotiaiden poikien ryhmässä toiminta ei vaikuttanut poikien väkivaltaiseen ja konfliktiherkkään käyttäytymiseen. Silti ryhmän toiminta oli asia, jonka pojat halusivat jatkuvan tai jonka keskeytyminen huoletti heitä (Heikkinen 2006):

Kun toinen sanoo jotakin ikävää, niin toinen käy sitten välittömästi päälle ja sitten ollaan joskus koko päivä vihaisia mutta seuraavana päivänä ylimmät ystävät. Jälki-istuntoa sain tappelusta ja väkivallasta. Hakkasin ja kävin käsiksi kaveriin, olin todella väkivaltainen.

En halua olla tuon kanssa. Voita isiinko tehdä niin, että tuo ei tulisi enää tähän ryhmään vaan joku muu voisi korvata sen. Se yritti kuristaa minut jääpiikin naruilla ja nämä kalavelat maksan niin moninkertaisesti, että tuntuu.

Miten käy nyt kun joudutaan ensi vuonna eri kouluihin? Jatkuuko tämä ryhmä vaikka ollaan eri kouluissa. Siinä meidän koulujen puolessavälissä on hyvä risteys, jossa voitaisiin ensi vuonna tavata kun lähdetään reissuun.

14-vuotiaiden poikien ryhmässä erityisopetuksen ja ryhmätoiminnan yhteinen tuki vaikutti todennäköisesti siihen, ettei heidän tilanteensa kehittynyt huonompaan suuntaan. Pojat kuvasivat yhteistä ryhmätoimintaa ja kokemuksiaan myönteisiksi (Heikkinen 2006):

Ihan jees toistaiseksi.

Tässä on mun kaveri, sillä on kans vähän vaikeuksia koulussa ja muutenkin. Ajateltiin, että ryhmä olis hyvä paikka sille.

Poikien muiden hyvinvointipalvelujen käyttö väheni tukiprosessin aikana, ja lastensuojelun sijoitustoimenpiteiltä välttyttiin. Pojat kokivat, että ryhmän vetäjien ja erityisopettajan sitoutuminen tukiprosessiin oli tärkein heidän hyvinvointiaan parantanut tekijä, joka ehkäisi syrjäytymisen koulutyöstä:

Joo joo me ollaan sitouduttu nyt tähän hommaan ja aikuisetkin näköjään ottaa nyt tosissaan tämän homman, on paljon helpompia puhua avoimesti asioista. Se on hyvä kun saa opiskella omaan tahtiin, ei ole hälinää ympärillä. Se ope ohjaa meitä ja näyttää miten asiat etenee, sitoudutaan nyt kevääksikin tähän yhteiseen hommaan.

On hyvä kun voi asettaa tavoitteen ja sitten rentoutua. Säännölliset harjoitukset ovat just tärkeitä.

Myös Elina Pekkarinen (2004) korostaa aikuissidoksen, sitoutumisen ja aidon kohtaamisen merkitystä tyttöjen ryhmätoiminnassa. Pekkarisen tutkiman tyttöryhmän dialogisessa prosessissa kohtaamattomuuden käsite ja kokemus tarkoitti sitä, että tytöt kokivat kohtaamiset aikuisten kanssa vaikeina ja opettajien ja viranomaisten suhtautumisen heihin välinpitämättömänä. Sekä tyttö- että poikaryhmissä selviytyminen eli resilienssi mahdollistui yhteisesti koetuissa ja jaetuissa hetkissä.

Nuoruuden erityispiirteisiin kuuluu ystävien ja vertaisryhmien merkityksen korostuminen niin vapaa-ajan toimintojen kuin arvojen ja asenteiden muotoutumisen kannalta. Lastensuojelun avohuollon piirissä oleville nuorille tämä merkitys saattaa korostua erityisellä tavalla. Niille lapsille ja nuorille, joiden kotona vallitsee kaaos ja jotka saavat koulusta negatiivista palautetta, vertaisryhmä voi olla ainoa paikka saada arvostusta ja myönteistä palautetta. Joissakin tapauksissa tämä voi tosin tarkoittaa sitä, että yhteenkuuluvaisuus ja tuki kytkeytyvät koulusta pinnaamiseen, päihteisiin, epäsosiaaliseen tai rikolliseen käyttäytymiseen. Vertaisryhmän suuresta merkityksestä kertoo myös se, että ratkaiseva kimmoke lähteä mukaan ja sitoutua esimerkiksi lastensuojelun ryhmätoimintaa voi tulla juuri vertaisryhmältä. (Heikkinen 2006, 14.)

Koulu ja nuorisoprojektit osana lastensuojelua

Koulutuspoliittisessa keskustelussa puhutaan nivelvaiheesta, jolla tarkoitetaan erityisesti peruskoulun jälkeistä siirtymää ja koulutuksesta putoamiseen tai keskeyttämiseen liittyviä ongelmia. Putoaminen koulusta tai työelämästä ennustaa heikkoa kiinnittymistä työmarkkinoille erityisesti niille nuorille, joiden vanhemmilla on alhainen koulutustaso (Järvinen & Vantaja 2006). Vuonna 2006 peruskoulun jälkeen jatko-opintojen ulkopuolelle jääneiden osuus kääntyi monen vuoden laskun jälkeen nousuun. Vuonna 2006 seitsemän prosenttia ei jatkanut peruskoulun päätyttyä opintojaan, kun vastaava luku edellisenä vuonna oli vajaa viisi prosenttia. Kaikki koulupudokkaiksi luokitellut eivät silti olleet välttämättä varsinaisesti sellaisia, vaan osa saattoi jatkaa opintojaan kursseilla, joille osallistuminen ei näy tilastoissa. (HS 18.1.2008.)

Opetustoimi ja nuorisotoimi ovat aina osallistuneet ennalta ehkäisevään työhön sekä lasten ja nuorten tukemiseen ongelmatilanteissa. Uusi lastensuojelulaki korostaa entisestään lasten ja nuorten hyvinvointia edistävää,

moniammatillista ja poikkihallinnollista yhteistyötä kunnissa. (Cederlöf 2007, 12.) Koulu on lastensuojelun keskeinen yhteistyötaho jo siksi, että koulu tavoittaa kaikki oppivelvollisuusikäiset lapset ja nuoret. Yhtäältä koulussa nuorten käyttäytymishäiriöt ja oppimisvaikeudet nousevat esille ja niihin voidaan myös tarjota tukea (ks. Heikkinen 2006, 30). Toisaalta kouluinstituutioon ja koulutyöhön sopeutumisen käyttäminen yleispätevänä lasten ja nuorten hyvinvoinnin mittarina on ongelmallista, koska normaali-jakaumaan perustuva arvostelujärjestelmä itsessään kategorisoi aina tietyt oppilaat epäonnistujiksi (ks. myös Heikkinen 2007, 34, 116).

Koulu ja varsinkin yläaste on erityinen kipupiste nuorille. Koulu edusti lastensuojelun avohuollon ryhmätoiminnassa mukana olleille 14-vuotiaille pojille instituutiota, jossa epäonnistumisen he kokivat varmana syrjäytymisen merkkinä. He eivät pärjänneet, heistä tuntui, että koulu oli hylännyt heidät ja heitä hävetti heikko osaamisensa. Koulutyö aiheutti pojille toivottomuutta ja tunteen, että "peli oli menetetty", mikä näkyi myös konfliktiherkkyytenä koulussa: "Tapeltiin taas luokassa, tiedättekö että koulu-luokassa ollaan vielä paljon pahempia kuin täällä ryhmässä." (Heikkinen 2006; ks. myös Pohjola 1994, Kivistön 2006, 60 mukaan.) Poikien epätoivoa ei pidä lukea vain yksilön sopeutumattomuutena vaan haasteena kouluyhteisön kehittämiseksi. Nuorten kanssa työskentelevien ammattilaisten kriittisissä äänenpainoissa koulun yhteisöllisyyden on arvioitu vähentyneen kurssimuotoisuuden myötä. Koulun oppilashuoltoon ja erityisopetukseen on kaivattu lisää resursseja sekä yhteistyötä koulun ja muiden psykososiaalista apua tarjoavien tahojen välillä. (Heikkinen 2007, 32, 34.)

Tutkimusten mukaan erilaiset siirtymät, kuten alakoulusta yläkouluun siirtyminen, ovat optimaalisia kohtia interventioille ja tukiohjelmille (Bowers 2004, 2022), joilla pyritään ehkäisemään kiinnittymistä rikollisiin ja päihdekeskeisiin alakulttuureihin. Tarvetta olisi tukihenkilötoiminnalle sekä sellaisille toiminnallisuuden ja koulutyön yhdistäville ryhmämuotoisille toimintatavoille, jotka pystyvät reagoimaan nopeasti koulutyön kriiseihin (ks. myös Heikkinen 2007, 34, 116). Markku Jahnukaisen (2005, 44) mukaan riskiryhmille suunnattujen toimintamallien, kuten erityisopetuksen, lisäksi tai jopa niiden sijasta painotus tulisi asettaa syrjäytymisen primääriehkäisylle, hyvän perusopetuksen tarjoamiselle koko ikäluokalle.

Koulutukseen liittyvien siirtymien tunnistaminen kriittisenä kohtana nuorten elämässä on synnyttänyt erilaisia toimenpiteitä, kuten työvoimapalveluja, sosiaalityön palveluja, opinto- ja nuoriso-ohjausta sekä työ-pajatoimintaa (Hoikkala 2007). Nuorten työpajatoiminnan lähtökohtana oli 1990-luvun lama ja siitä seurannut korkea nuorisotyöttömyys. Toiminnan käynnistivät vuonna 1992 nuorisotoimi ja työhallinto, ja sen yksi keskeinen

tehtävä oli tarjota nuorille työkokemusta työllistymisen edistämiseksi. Nykyään työpajatoiminnassa on mukana myös sosiaalitoimi ja opetustoimi ja se sijoittuu sosiaalialan palvelujen ja avoimien koulutus- ja työmarkkinoiden välimaastoon. Pajatoiminta on monipuolistunut, moniammatillistunut ja profiloitunut yhä selkeämmin yhdeksi varhaisen puuttumisen keinoksi, joka räätälöidään nuoren yksilöllisten tarpeiden ja paikallisten lähtökohtien pohjalta. (Taustatietoa... 2008.) Työpajatoiminta on jossain määrin eriytynyt niin, että osa toiminnasta on suunnattu huono-osaisimmille nuorille, kuten mielenterveyskuntoutujille tai päihdeongelmallisille nuorille (Tanskanen & Danielsbacka 2007).

Työpaja tarjoaa 17–29-vuotiaille mahdollisuuden ohjattuun ja tuettuun työntekoon sekä nuoren kanssa yhteisesti suunniteltuun polkuun koulutukseen, sen loppuun suorittamiseen tai avoimille työmarkkinoille työllistymiseen. Vuonna 2006 valtaosa eli 60 prosenttia pajatoimintaan osallistuneista nuorista oli suorittanut peruskoulun tai peruskoulu oli kesken. (Taustatietoa... 2008) Ismo Pohjantammen (2007) tutkimus ylisukupolvisesta työttömyydestä työpajoilla osoitti, että 70 prosentilla pajanuorista oli kokemusta vanhempien vähintään kolmen kuukauden pituisesta työttömyydestä ja että vanhempien työttömyys näytti pitkittävän nuoren työttömyyttä. Pohjantammi arvioi pajatoiminnan pystyvän katkaisemaan ainakin kuukaudeksi ylisukupolvisen työttömyyden tilanteen ja tarjoavan alun toisenlaiselle uralle. (Mt.) Nuorten työpajatoimintaan vuonna 2005 osallistuneet nuoret sijoituivat seuraavasti: 70 prosenttia sijoittui koulutukseen, työelämään, muuhun aktiivitoimenpiteeseen tai jatkoi pajalla, 30 prosenttia jäi työttömäksi, keskeytti pajajakson tai erotettiin pajalta. Nuorten työpajojen sekä esimerkiksi etsivän työn laajentamisella ja vakiinnuttamisella pyritään turvaamaan nykyistä paremmin palvelujen saatavuus niille nuorille, joilla ei ole riittävää aloitekykyä etsiä oma-aloitteisesti tukea. (Taustatietoa... 2008)

Lopuksi

Lastensuojelussa nuoruutta tai ikävaihetta voi ajatella paitsi yksilön kannalta merkittävänä vaiheena myös erityisenä kontekstina, sosiaalisena ja kulttuurisena järjestelmänä, jolla on vaikutusta interventioihin ja joka on otettava huomioon pohdittaessa asiakkuuden muotoja ja hyvinvoinnin muutostekijöiden vaikutuksia (vrt. Heikkinen 2006, 55). Nuorella voi olla takanaan jo pitkä lastensuojelun asiakkuus, kokemuksia erilaisista viranomaisista, varhaisesta itsenäistymisestä, niin hylkäämisistä ja pettymyksistä

kuin tuen ja kannattelun kokemuksista. Erityisesti nuoruudessa esille tulevat kriisit saattavat edellyttää nopeita toimenpiteitä, koska ne ajoittuvat samaan vaiheeseen kuin kodin vaikutuspiiristä irtautuminen (Heikkinen 2007, 6).

2000-luvun taitteesta nuorten määrä lastensuojelun asiakkaina on kasvanut tasaisesti ja kasvu on asettanut haasteita lastensuojelun ohella muun muassa kouluille, päihdetyölle, nuorisotyölle ja psykiatrian avohoidolle. Näyttäisi siltä, että erityisesti suurkaupunkien kouluikäisten lasten ja nuorten määrä olisi lisääntynyt lastensuojelun asiakkuuksissa. Tulevina vuosina nuorten osuus voi lisääntyä lastensuojelun asiakasmäärissä asiakkuuden ja puuttumisen kynnyksen mataloitumisen, entistä varhaisemman kouluvaikeuksiin puuttumisen, diagnostiikan kehittymisen, lisääntyvän psykologis-medikaalisten kriteerien käyttöönoton sekä lastensuojelupalvelujen "normaalistumisen" kautta. Lastensuojelun haasteita ovat ammatilaisten näkemyksen mukaan palvelujen pirstaleisuus ja ruuhkautuneisuus. Lisäksi nuoria ongelmatilanteissa tukevat palvelut ovat alueellisesti epätasaisesti jakautuneita ja varsinkin seutukunnissa nuorilla ei ole välttämättä mitään erityisiä nuorisopalveluja lähiympäristössään. (Heikkinen 2007.) Jaana Kivistön (2006, 81, 117) tutkimukseen osallistuneiden lastensuojelun asiakkaina olleiden nuorten toiveena oli saada tarpeeksi ja päteviä työntekijöitä sekä pitkiä asiakassuhteita.

Muissa pohjoismaissa ja Euroopassa on nuorten tukemisessa otettu käyttöön multisysteemisiä intensiivimalleja, intensiivimallien ja ryhmämuotoisten mallien sovellutuksia sekä kouluperusteisia interventiotekniikoita. Multisysteemisissä intensiivimalleissa koti, koulu ja vertaisryhmä sidotaan tiiviimmin nuoren kasvu- ja kehitysprosessiin. Tuki ohjelmaan valituille toteutetaan 6–12 kuukautta kestävinä ohjelmina, jotka sisältävät toiminnallisia, kuntouttavia ja terapeuttisia elementtejä yhtä aikaa. Ammattiryhmät eivät siis toimi eri palveluina eri pisteissä kuten nykyään. Ohjelmat sisältävät tiukan ajallisen struktuurin, ja niiden aikana nuori ei käytä muita palveluja. Tukea antava ammatillinen työryhmä on nuoren tavoitettavissa tarvittaessa päivittäin ja viikoittain.

Vuonna 2008 voimaan astunut lastensuojelulaki painottaa lasten ja nuorten osallisuutta tukiprosessissa. Laissa korostetaan myös ehkäisevän toiminnan ja avohuollon tukitoimien ensisijaisuutta. Eri ammattiryhmien osaamisen yhdistäminen juuri edellä kuvailtujen kaltaisissa multisysteemisissä intensiivimalleissa, toiminnallisuuden ja terapian yhdistämisessä, voi olla tulevaisuudessa lain edellyttämä ratkaisu nuorten osallisuuden vahvistamiseksi.

Marjatta Bardy

Vaativa vauvaperhetyö

Varhaisinta lapsuutta luonnehtii syvä riippuvuus äidistä, isästä tai muista hoitajista. Se on kokonaisvaltaiseen aistimellisuuteen, iho- ja katsekontaktin kyllästämään vuorovaikutukseen perustuva elämänvaihe. Yksilöllisenä ilmiönä lapsuus on jokaiselle intiimi ja ainutkertainen kokemusten kirjo, jonka peruskuvio syntyy siitä, miten vauvan tarpeisiin vastataan. Suhteet syntymäperheessä kehystävät maailmaan tuloa. Uusien sukupolvien vastaanottoa säädellään monin yhteiskunnallisista järjestelyistä, ja yhteiskunta uusiutuu lapsipolvien myötä.

Aluksi tuon esille varhaisen kehityksen dynaamisuutta nykytutkimuksen valossa sekä sivuan arjen paineita ja hoivan tarpeita lapsiperheissä. Seuraavaksi käänän katseen ensikotien päiväryhmytyöhön, jossa työ perustuu asiakkaiden todellisuuksien sanoittamiseen. Sen jälkeen paneudun kysymykseen: mitä tiedetään vaikuttavuudesta? Artikkelin ydin kiertyy emotionaalisen kohtaamattomuuden erilaisiin versioihin ja siihen, miten niiden siirtymiä voitaisiin nykytiedon valossa ehkäistä ja katkaista lapsi-vanhempisuhteissa.

Kiihkeän kehityksen kausi

Varhaislapsuuden laajakantoisesta merkityksestä on runsaasti koeteltua tietoa. Viime vuosikymmeninä perustutkimus on vahvistanut, tarkentanut ja mullistanutkin jo aiemmin tiedettyä. Aivojen kehitys sekä peruskokemukset itsestä ja muista rakentuvat varhaisissa vuorovaikutussuhteissa. Niissä luonto ja kulttuuri sekoittuvat toisiinsa erottamattomasti. Vaikka niiden toisiinsa limittymistä ei tunneta tarkoin, geneettiseen perimään sisältyvät potentiaalit todellistuvat vauvan ja häntä hoitavan välisessä vuorovaikutuksessa (ks. Luoma ym. 2008; Keltikangas-Järvinen 2008; Järventie 2008).

Tutun ihmisen kasvot, tuoksu ja ääni stimuloivat sekä rauhoittavat lasta parhaiten, ja ne jäsentävät kehittyvää *keskushermostoa*. Mielihyvää tuottava perushoito ja seurustelu kantavat kehitystä. Tunteet muodostavat tärkeimmän todellisuutta jäsentävän välineen, jolla vauva luo järjestystä aistiärsykkeiden kaaokseen. Hoitaja toimii *lapsen tunteiden peilinä*, ja kun vauva kokee oman olotilansa vastaanotetuksi, hänen viirensä nousee ja stressinsä rauhoittuu. Pelko, kipua ja lohdutuksen tarve ovat keskeisimpiä

aistimuksia, joissa vauva tarvitsee *säätelyapua*. Hoivaajan viesteistä vauva löytää vastauksen olemassaoloa jäsentäviin kysymyksiin: *olenko rakastamisen arvoinen*, voiko toisiin ihmisiin luottaa, voiko tunteita ilmaista? *Tunnekommunikaation perustaidot* opitaan ensimmäisen noin kahdeksan kuukauden aikana jaetussa kokemuksessa hoitajan kanssa. Asteittain lapsi oppii ymmärtämään myös toisen ihmisen ajatuksia ja päämääriä sekä asettumaan hänen asemaansa. Moraalisen kehityksen perusta kehkeytyy varhain. (Mäkelä 2003, 14–42.)

Riittävän ravinnon ja levon ohella keskeistä on juuri *olotilojen peilaus*. Peilisolut ovat neurotieteissä suuren kiinnostuksen kohteina. Ne kehittyvät varhain ja kattavat laajahkoja aivojen hermoverkostoja. Peilautumisjärjestelmissä rakentuu kyky *ennakoida toisen aikeita* (liikkeitä, tunteita) ennen kuin ne ovat ilmeisiä. Jo vuoden iässä lapsilla on käsitys toisten aikeista, jolloin he eivät enää reagoi ainoastaan siihen, mitä jo tapahtuu. Sosiaalisen vuorovaikutuksen häiriöihin voivat olla syynä peilautumisen puutteet (Hari 2007).

Daniel Stern (1992) on todennut, että varhaisvaiheiden tutkimisessa tapahtui radikaali käänne, kun opittiin kysymään: *mitä vauva osaa?* Kysymys ohjasi kartoittamaan uutta kuvaa vauvan maailmasta ja havaitsemaan, miten ihminen etsii alusta asti vastavuoroisuutta. Hän tarkkailee äitinsä/hoitajansa sanatonta viestintää ja vastaa siihen ruumiinkielellään, ja tässä otetaan elämänpituisen vuorovaikutustanssin ensiaskeleet. Perinteinen käsitys vauvasta osaamattomana ja yksipuolisesti vastaanottavana ei-vielä-tilassa olevana oliona purkautui. Ihminen pyrkii osallisuuteen jo imeväisenä.

Vauvan ja äidin välisessä vuorovaikutuksessa voimme suorastaan nähdä, miten hengitys ja vastavuoroiset äänet muodostavat heidän välilleen *”resonoivan sillan”*. Sitä myöten tapahtuu ilmiselvää tunteiden ja ”ajatus-ten” vaihtoa. Lapsi viestittää tunnetilojaan äännähtelemällä, liikehtimällä ja ilmehtimällä, ja akustisesti läsnä oleva äiti palauttaa näitä kuin kaiku-pohja... ja lapsi vuorostaan lukee äitinsä äänen rytmistä ja melodisuudesta tunneperäisiä viestejä, jotka ovat lapselle ensimmäistä ”musiikkia”. (Piha & Jauhiainen 1993.) Kun olemassaolon perusta kriisiytyy tavalla tai toisella, ”tanssin ja musiikin” pitää voida jatkua. Kirsti Määttänen (1999) on kehittänyt dialogisen vauvatanssin, jota on menestyksellisesti sovellettu myös lastenkodissa.

Ehkä varhaisessa vuorovaikutuksessa dialogi ilmenee sanan vaikuttavimmassa tai paljaimmassa muodossa; kumpikin osapuoli on osallinen itsensä ja antautuneena dialogin resonoivaan, sykkivään tai värisevään tilaan, jossa kumpikin saa potentiaalejaan käyttöönsä toistansa kuullen ja

häntä määrittämättä.⁴⁶ Kysymykseen: *voiko vauva olla osallinen?* vastaus on selvä KYLLÄ ja useammassa mielessä. Vauvan ja vanhemman vastavuoroinen suhde näyttää meille *ravitsevan vuorovaikutuksen peruspiirteet*. Ne osoittavat myös sellaisiin elementteihin, joita tarvitaan muun muassa lastensuojelun hoitavassa ja kuntouttavassa työssä.

Tavalliseen elämään kuuluu vaikeuksia, pettymyksiä ja menetyksiä. Kyse ei ole siitä, että ”jotkut lapset saivat nauttia täydellisistä olosuhteista ja toiset lapset elävät aivan surkeaa elämää”. Kyse on siitä, miten lasta tuetaan selviytymään vastoinikäymisistä. Turvallisuuden tunnetta lisää, jos lapsi kokee, että häntä hoitavat aikuiset yrittävät ymmärtää hänen todellisuuttaan ja antavat tilaa ilmaista kaikenlaisia tunteita. (Sinkkonen & Kalland 2001, 11.) Varhaiset ihmissuhteet ja niiden häiriintyminen sekä lapsen kaltoinkohtelun (Söderholm ym. 2004) monet muodot ovat olleet vilkkaan tutkimuksen kohteena; kehityksen riskejä ja sitä suojaavia tekijöitä tunnetaan aiempaa paremmin. Tarvittaessa korjaavien ihmissuhteiden mahdollisuudet auttaa kehittymään ehyempään suuntaan ovat todiste aivojemme joustavuudesta ja kyvystä muuttua kokemusten myötä (Mäkelä 2003).

Tieto lapsen kehityksestä ja sen häiriöistä on *yleisluonteista* kertoessaan keskimääräisistä lainalaisuuksista, joista sellaisinaan ei voi tehdä suoria päätelmiä yksittäisistä tilanteista, joissa eri tekijöiden sekoitus on yksilöllinen ja usein ennustamaton. Sekin on hyvä muistaa, että parhainkaan lapsuus ei vapauta elämänkaaren eri vaiheissa eteen tulevista uusista kehitystehtävistä ja elämänkulussa sattumilla on suuri merkitys.

Tarkentuva tieto niin kehityksestä kuin riskeistä tarjoaa kuitenkin suuria mahdollisuuksia tehokkaaseen auttamiseen. Koeteltu tieto varhaisesta vuorovaikutuksesta antaa vakuuttavan pohjan lapsi- ja perhepolitiikan yleiselle ja erityiselle kehittämiselle. Sen tulisi myös kuulua kaikkien kansalaisten perusopetukseen, jotta se olisi sekä yksilöllisesti ja yhteisöllisesti että yhteiskunnallisesti ihmisten käytettävissä, luontevana osana arkista tietopöytä.

46 Juha Varto (2007, 62–65) kirjoittaa, että dialogi voi tapahtua vain silloin, kun ihmisillä on jokin erityinen syy ja valmius jakaa keskenään koettuja asioita. Tilanne edellyttää luottamusta, antautumista ja yhteistä päämäärää. ”Koska dialogia kukaan ei voi hallita ja määrätä, se on niitä harvoja demokraattisia tiloja, joita meillä on.”

Arjen paineet ja hoivan tarpeet

Nykyvanhemmat ovat laajasti kiinnostuneita lastensa kehityksestä ja elämästä, koulunkäynnistä ja harrastuksista. He hankkivat tietoa ja vaihtavat kokemuksia muun muassa netissä. Lisääntynyt tietoisuus lasten hyvästä luo myös paineita. Hyvän vanhemman ideaalit voivat olla uusin tavoin korkealle virittyneitä, väistämättömät epävarmuuden ja haurauden vaiheet sivuuttaen. Eeva Jokisen (1996) tutkimus *Väsynyt äiti* herätti taannoin laajaa mielenkiintoa tehdessään julkisesti aiempaa tutummaksi äitiyteen liittyviä monia erilaisia aineksia, suhteita ja tunteita. Synnytyksen jälkeisen masennuksen tunnistaminen on vain parin vuosikymmenen ikäinen ilmiö. Perhesuhteiden moninaistuesssa ja isyyskuvan muuttuessa myös tutkimus tuo näkyville laajenevan kokemuksellisen kirjon jännitteitä peittämättä. Enää tuskin on mahdollista ajatella perhettä kovin monoliittisena tai idealisoituna yksikkönä.

Perheen perustamisessa hyvinvoinnin kolme olennaista ulottuvuutta "having–loving–being" ovat muutoksessa; opiskelun päättäminen, työelämään sijoittuminen, asunnon hankinta vaikuttavat aineelliseen elintasoon ja ajankäyttöön; parisuhteen kehkeytyminen rakastumisesta kestävämpään suhteeseen voi heijastua myös muihin yhteisyyssuhteisiin; vanhemmuus muokkaa itse- ja maailmasuhdetta, ja läheinen suhde pieneen lapseen on useimmille ennen kokematon; itsensä toteuttamisen tarpeet onkin sovittettava isompaan kokonaisuuteen.

Pikkulapsiperheen arki on usein monien paineiden ja pakkojen yhteensovittamista. Kirsi Hiilamon (2003) toimittamasta kirjasta *Elämän ruuhkavuodet* aukeaa näköala hyvin koulutettujen isien ja äitien omakohtaisiin kertomuksiin arjen kulusta ja vanhemmuudesta. Teoksesta välittyy vanhemmuuden ravisuttava henkilökohtaisuus, vanhempana ei voi olla mitenkään yleisesti tai objektiivisesti. Osa kirjoittajista pohtii syvältä vanhemmaksi tulemisen mullistusta ja etsii ilmaisia vaikeastikin kuvattaville tuntemuksille. Lasten saamisen riemu ja hyvä tahto eivät yksin riitä. Kaikki kirjoittajat koskettelevat *kilpajuoksua vanhemmuuden, työn ja toimeentulon kolmiossa*. Lasten kiihkeän kehityksen kausi osuu vanhempien ruuhkavuosiin.

Perhe, työ ja koti saattavat limittyä, sekoittua ja sulautua toisiinsa niin ylitöinä kuin osa-aikatyönä tai perhevapaina. Suorituspainottunut kilpailuyhteiskunta, jossa palkkatyö on pääasiallinen turvallisuuden tae, kiristää lasten hoitamisen mahdollisuuksia niin, että osa naisista näantyy työtaakkaan ja köyhyyteen, kirjoittaa Eeva Jokinen (2006). Hoiva- ja/tai

tuloköyhyyden⁴⁷ välttäminen voi tehdä tiukkaa. Julkiseen keskusteluun nousee toistuvasti niin vanhempien kuin lapsiammattilaisten uupumus.⁴⁸

Huoli omasta vanhemmuudesta on yleistä;⁴⁹ kaksi viidestä vanhemmasta kantaa huolta jaksamisestaan, ja äidit isiä useammin. Huolen taustalla risteilee monia tekijöitä, kuten huoli toimeentulosta, työkuormituksesta, parisuhteen pulmista tai omasta terveydestä. Oma uupumus, väsymys ja masentuneisuus lisäsivät eniten todennäköisyyttä huolestumiseen. Huoli jaksamisesta liittyi myös omiin lapsuuden kokemuksiin. Vain alle puolet kaikista vanhemmista kokee, että heidän vanhempansa ovat osoittaneet heille rakkautta. Selvästi yli puolet katsoo saaneensa hyvää huolenpitoa. Fyysisen kurituksen kokemuksista kertoo vajaa kymmenesosa ja yksi 20:stä on pelännyt lapsena äitiä ja/tai isää. (Lammi-Taskula & Salmi 2008.) Suomalaisen kotikasvatuksen perinteistä tunneilmastoa voi jäädä miettimään.

Lastensuojelun piirissä olevat pikkulapsiperheet eivät muodosta yhtenäistä ryhmää, ja liukuma yleisestä erityispalvelun piiriin voi olla pitkä jatkumo. Vaativan vauvaperhetyön perinteisimmän asiakaskunnan ohella sen tarpeessa voivat olla myös koulutetut, varakkaat ja uraa luoneet vanhemmat, jotka ovat hyvin harjaantuneet suorittamisen ja hallinnan eetokseen mutta eivät osaakaan olla vauvan kanssa (ks. Suutari 2007). Näin yhteiskunnallisten kehityskulkujen paineet ja yksilöllisten historioiden piirteet saattavat ”lyödä kättä” toisilleen ja tuottaa uudenlaista kärsimystä ja huono-osaisuutta.

Mitä lähempää eri tilanteita lastensuojelussa katsoo, sitä selvemmäksi kunkin ainutlaatuisuus käy. Silti yhteisiä yleisiä nimittäjiä (ks. Tarja Heimon artikkeli tässä kirjassa) etenkin sijaishuollossa on useita: heikko tai epävakaa sosioekonominen tilanne, vaihtuvat perherakenteet, sosiaalisten suhteiden ohuus, epäluotettavuus tai puute sekä usein oman lapsuuden raskaat mutta selvittämättömät kokemukset. Voimavarojen niukkuutta ja pulmia saattaa olla kaikilla hyvinvoinnin ulottuvuuksilla: elinoloissa ja yhteisyyssuhteissa sekä maailmaan orientoitumisessa. Perhetyö lastensuojelussa on moninaistunut, mutta sen toiminnallinen kokonaisuus on puutteellinen ja hahmottumaton (Heino 2007).

47 Pitkäkestoisella köyhyydellä on havaittu olevan useita lasten kehitystä haittaavia vaikutuksia. ”Köyhyys menee aivoihin” kiteyttää hyvin jatkuvan köyhyyden laaja-alaiset vaikutukset. Huoli taloudellisesta toimeentulosta tuottaa stressiä, joka vahvana vaurioittaa aivorakenteita, ja se voi ilmetä elinikäisinä oppimisvaikeuksina. (Puttonen 2008.)

48 ”Lapsiperheetkin tarvitsevat apua kotiin” (HS 10.4.08) ja ”Keskiluokan kriisi näkyy jo äitien ahdistuksena” (HS 10.4.08). ”Opettajat miettivät ammatinvaihtoa” (HS 11.4.08) Sosiaaliryöstökijät eivät selviä lastensuojelulaista (HS 11.4.08) ”Nyt tulee turpiin kaikille” KU:n viikkolehti 11.4.08.

49 Johanna Lammi-Taskulan ja Minna Salmen (2008) lähes 3000 alaikäisen vanhempaa käsitävän tutkimuksen mukaan.

Väsytyspuhe on yleistä, ja uupumuksella on monet kasvot. Taustalla voi olla vaikeuksia toimeentulossa tai terveydessä. Uupumus ilmenee elämän tyhjästyksenä, merkitysten hämärtymisenä, oma-aloitteisuuden murene-
misena ja vuorovaikutuksen vähenemisenä (Puustinen-Korhonen 2006). Uupumuksen taustalla näyttäisi olevan tyypiltään ja syntyhistorialtaan erilaisia muotoja. Jaksamispuheen taakse saattavat jäädä syvälle hautau-
tuneet mutta esiin pääsyä vaativat seikat (Bardy & Janhunen 2002, 178–183). Johtuipa vanhemmuuden stressi mistä tahansa, sitä pitää pyrkiä helpotta-
maan, jotta varhaiselle vuorovaikutukselle tulee tilaa.

Todellisuuksien tunteminen vaativissa tilanteissa

Varhaisen vuorovaikutuksen pulmiin tarvitaan monenlaista osaamista, ja sitä on kehitetty eri lähtökohdista. Yliopistollisissa keskussairaaloissa ma-
sentuneiden äitien tunnistamista ja hoitoketjujen rakentamista on erään
paikoin harjoitettu pitkään (ks. www.hus.fi/jorvi/sylkky). Tampereen yli-
opistollisen keskussairaalan päihdepsykiatrian poliklinikalla erityistoi-
miin pyritään havahtumaan silloin kun *vauva ei synny äidin mielessä*.
Myös välinpitämätön, kielteinen tai vihamielinen suhde syntyvään tai
syntyneeseen lapseen on perusteltu syy paneutua tilanteeseen. Samoin
on silloin, kun äiti ei tee valmisteluja tai huolehdi itsestään. Apaattisuus
ja masentuneisuus tai voimakkaat pelot ja huolet johtavat lähempiin kes-
kusteluihin. Näin on myös silloin kun lapsella on havaittu poikkeavuus.
(Ollila ym. 2006.)

Seuraavassa katse luodaan ensikotien *päiväryhmätöinnassään* karttu-
neisiin havaintoihin; pitkäjänteisessä kehittämistyössä on opittu sanoitta-
maan vaativia tilanteita hoidollisen ja kuntouttavan työn kielellä. Alusta
asti on ollut tavoitteena tehdä vauva näkyväksi ja todelliseksi äidille sekä
tukea äitiä arjen hallinnassa. Perusturvallisuuden luominen äidille ja vau-
valle on olennaista. Yksi päiväryhmäjakso kestää noin viisi kuukautta, ja
joskus tarvitaan useampi jakso ennen kuin äiti ja lapsi ovat valmiita jatka-
maan matkaansa. Perheet ovat yleensä monien ongelmien kuormittamia
lastensuojelun asiakkaita. Vuosina 2000–2004 päiväryhmissä olleesta yh-
teensä noin 350 asiakasperheestä vain alle 8 prosenttia on keskeyttänyt
ryhmässä käymisen. (Hertz ym. 2005, 36–49.)

Lastaan laiminlyövät, pahoinpitelevät tai hylkivät vanhemmat kokevat
vauvan vaatimukset pohjattomina ja kohtuuttomina ja hänen protestinsa
syytöksenä tai kiusantekona. Tähän voi olla äärimmäisen vaikea eläytyä.
Vauvan piina vanhempia hoidettaessa voi kokeneellekin ammattilaiselle olla

lähes sietämätöntä. Se vaatii rohkeutta ja jatkuvaa koulutusta ja työnohjausta. (Törrönen 1998.) Äitien arki, epätoivo ja voimavarat sekä vaikeudet selvitellä asioitaan verbaalisesti tunnettiin, kun työhön lähdettiin. Videointi on muodostunut tärkeäksi välineeksi vuorovaikutuksen havainnollistamisessa äideille. Se tarjoaa mahdollisuuksia todelliseen auttamiseen, jos sen välittämä todellisuus kestäään kohdata ja käsitellä. Vaikeimmasta ei pidä vaieta. Tarvitaan terävää havaintokykyä, jotta opitaan olennaiset välähdykset niin toimivasta kontaktista kuin sen pettämisestäkin. Tärkeintä on *kunnioitus* sitä *kärsimystä kohtaan*, jota traumatisoitunut⁵⁰ on kohdannut elämässään. Traumatietous auttoi käänteeseen tekevästi työn jäsentämistä ja kohdentamista. (Törrönen 2005, 15–27.)

Taustalla on usein masennus, ja äidit voivat kertoa tarinaansa ilmeettöminä, ilman tunnekosketusta itseensä ja tapahtumiin. Monet ovat helpotuneita päästessään puhumaan olostaan, johon usein liittyy häpeää. Äidit eivät ole tulleet ajatelleeksi masennuksensa vaikutuksia lapseen. Äitien pohjaton saamisen tarve ei näytä täyttyvän, ja he saattavat tuntea mustasukkaisuutta lapsen saadessa huomiota. Päiväryhmän ennakoitavuus luo turvallisuuden tunnetta, jonka varassa piilossa olleet kipeät traumaattiset kokemukset yllättäen pulpahtelevat esiin. (Uusitalo ym. 2005, 28–35.)

Lapsuudessaan laiminlyöty tai pahoinpidelty äiti kohtaa vauvaa hoidaessaan omia varhaistuntojaan. Uudelleen aktivoitunut tuska voi johtaa väkivaltaisuuteen vauvaa kohtaan. Äiti ei halua olla yhteydessä itsessään olevien pahojen tunteiden kanssa. Traumataustasta johtuvat usein epärealistiset odotukset onnellisesta perheestä ja vauvasta ehkä ensimmäisenä ihmisenä, joka todella rakastaa häntä. Äiti haluaa olla lapselleen toisenlainen vanhempi kuin hänen vanhempansa olivat. "On vaativaa ammatillista taiteilua kuulla lasta myös äidissä mutta olla vakaasti ja jatkuvasti yhteydessä aikuisen selviävään päiväpuoleen väheksymättä traumojen merkitystä." (Suokas-Cuncliffe 2005, 62–82.)

Yhtä tärkeää kuin on katsoa tilannetta äidin näkökulmasta, on tavoittaa vauvan tuntoja hänen asemastaan. *Vauvojen oireet* näkyvät monella tavalla. He ovat kehittäneet selviytymiskeinoja kestävämmässä tilanteissa, kehityksensä kustannuksella. Vauvojen reaktioissa on suuri variaatio kuten kaikenikäisillä ihmisillä. Esimerkkeinä mainittakoon seuraavia: Vauva ei kestä äidin vihaista tai ilmeettömyyden katsetta vaan kääntää päänsä pois. Vauva on ilmeeton, hänen hymynsä on kireä ja itkunsa lohduton. Vauvaan on vaikea saada kontaktia. Vauva on iloton ja häntä on vaikea saada innostumaan tai

50 Traumaattisen kokemuksen kriteerinä pidetään sitä, että se sisältää omaan tai läheisen terveyteen tai henkeen kohdistuvaa uhkaa, joka herättää voimakasta pelkoa, kauhua tai avuttomuutta (Haapasalo 2002, 4).

hassuttelemaan. Vauva ei vaadi mitään, vaan suostuu odottamaan ja yrittää hymyllään herättää äitiä vuorovaikutukseen. Vauva on kiltti ja viihdyttää itse itseään eikä häiritse äitiä. Vauva hakkaa päätänsä ja lyö itseään. Toiset vauvat kulkevat äidin kanssa samaa aaltoliikettä, toiset yrittävät kannatella äitiä piristämällä tätä hymyillään ja tempuillaan. Vauvan katse on vihainen, ja vauvan itkiessä äiti lamaantuu ja hänen toimintansa on epäasiallista. (Uusitalo ym. 2005, 32–33.)

Ensikotien päiväryhmätoiminta on vaikuttava esimerkki uuden aallon hoidollisista suuntauksista lastensuojelussa. Toiminta tapahtuu lähellä kohderyhmän arkea, tai paremminkin on osa sitä. Se on arkista kanssaelämistä, jossa eläydytään niin äidin kuin vauvan kokemusmaailmaan ja tarpeisiin, ja työ kohdennetaan juuri heidän väliseen suhteeseensa.

Mitä vaikuttavuudesta tiedetään?

Perustutkimuksen merkitys interventioiden kehittymiselle ja soveltavalle tutkimukselle on elintärkeä. Tarkentunut ymmärrys aivojen kehityksestä vuorovaikutussuhteissa siirtyy asteittain interventioiden kehittelyyn myös vaativissa tilanteissa. Seuraavassa tuon esille havaintoja lapsen kaltoinkohtelun ehkäisemiseen ja katkaisemiseen pyrkivien avohuollollisten interventioiden kansainvälisestä tutkimuksesta ns. korkean riskin vauva- ja pikkulapsiperheissä (Bardy & Öhman 2007).⁵¹ Vaikuttavuudesta käydysä keskustelussa risteilevät monet teemat lähtien intervention ajoituksesta ja kestosta. Vaikuttavan toiminnan takaavaa yksiselitteistä reseptiä ei ole. Sen sijaan onnistumisen mahdollistavia tekijöitä on useita, ja niitä on hahmotettu tutkimuskatsauksissa yksittäisiä tutkimuksia kokoavammin.

Suhdeperustaisuus

Laajan katsauksen perusteella Jacqueline Barnes (2003) tähdentää perheen kiireellisten perustarpeiden tyydyttymistä, jotta vanhemmat voivat keskittyä interventioon, joka ei ole ratkaisu köyhyyteen tai asunnotomuuteen. Kaltoinkohtelua ehkäisevissä interventioissa näyttäisi olevan useita tarpeellisia, mutta ei yksinään riittäviä tekijöitä, jotka vaikuttavat

⁵¹ Teksti perustuu tutkimuskatsauksemme, josta ilmenee tarkemmin mm. lähdekirjallisuus. Katsauksessa ei kosketella lapsen adoptiota, huollon siirtoa tai huostaanottoa eikä vanhempien pakkohoitoa.

onnistumiseen. Toissijaisia tekijöitä ovat intervention taustalla vaikuttava teoreettinen malli, toteutuspaikan valinta ja kouluttajien ammatti. Primaari ”kynnystekijä” on työntekijän ja vanhemman välinen suhde ja siinä vanhempien mahdollisuudet osallistua päätöksentekoon.

Nyky-ymmärryksen mukaan *suhdeperustaisuus* on keskeisimpiä onnistumiseen vaikuttavia tekijöitä. *Interventio toteutetaan suhteissa*. Onnistuminen edellyttää luottamuksellisen suhteen luomista työntekijöiden ja interventioon osallistuvien (useimmiten äitien) kesken. Etäältä tapahtuvan tiedon välittämisen tai opettamisen sijasta tulee luoda suhde äitiin ja pitää häntä vastuullisena lapsensa kehityksestä (Fonagy 1998). Osallistavat ja vahvuuksia etsivät voimauttavat menetelmät ovat tuloksellisempia kuin asiantuntijalähtöinen ja puutteisiin perustuva lähestymistapa (Macleod & Nelson 2000). Ihminen voi luottamuksellisissa suhteissa kehittyä ja korjata vääristyneitä tunne- ja toimintatapoja. Samaan aikaan interventioissa tarvitaan aktiivista uusien *tietojen* tarjoamista ja taitojen harjaantumista, jotta pelkoja ja vääriä tietoa voidaan torjua. (Porter & Porter 2004.)

Intervention kohde on myös suhde – ja usein kahdessa aikatasossa. Lapsen ja vanhemman välisen vuorovaikutussuhteen emotionaalinen laatu on monien sosiaalisten *riskien välittävä tekijä*. Äitiä/isää/hoitajaa on autettava ymmärtämään oman ja lapsensa käyttäytymisen taustalla vaikuttavia tunteita ja tarpeita sekä vastaamaan lapsensa reaktioihin läsnä olevalla, avoimella ja joustavalla tavalla niin, että äiti on lapsen saatavilla, myös vuorovaikutuksellisesti. *Emotionaalisen kohtaamattomuuden usein sukupolvinen ketju* merkitsee sitä, että äiti tarvitsee apu muuttaakseen mentaalisia mielikuviaan lapsestaan ja hoivaamisesta. Äiti tarvitsee apua jäsentääkseen ahdistustaan vanhemman roolissa ja sen alkuperää. Vääristyneistä mielen hahmotuksista pyritään työskentelymalleihin, joita ohjaavat lapsen tarpeet ja reaktiot. Silloin on mahdollista, että äiti ei siirrä omaa kaltoinkohtelun historiaansa eteenpäin ja sukupolvelta toiselle siirtyvien tuhoisien vuorovaikutusmallien ketju katkeaa. (Suchman ym. 2004.) Intensiivisessä hoidossa äitiä voidaan auttaa ”kaappaamaan” mielihyväradat päihteiden sijasta lapsen käyttöön (Pajulo 2004 ja 2005). Silloin lapsen tuottama mielihyvä voittaa päihteiden vaikutukset.

Tutkimuksissa painottuu vaihtelevin tavoin sosiaalisen tuen sekä lapsen ja hoitajan ydinsuhteen merkitys. Kapea kiintymyssuhteeseen keskittyminen ei välttämättä ole riittävää. Riittävää ei ole myöskään yksinomaan sosiaaliseen tukeen keskittyminen. Tarvitaan molempia. Järkeenkäypää onkin päästä joko-tai-asetelmista *sekä-että-asetelmiin*. Usein on havaittu puutteita sen suhteen, miten *vastaanottajan tarpeisiin* (kuten kulttuuriin tai etnisiin) on herkistytty. Tähdellistä on leimaamisen välttäminen,

joustavuus sekä kriisiavun varmistaminen. Ongelmien ja asiakkaiden määrittely⁵² voi muodostua keskeiseksi eettiseksi risteyskohdaksi.

Tulosten osittaisuus – ja lupaavuus

Monet tutkimuksesta tehtävien *päätelmien reunaehdoista* kävivät ilmeiseksi tehdessämme edellä mainittua katsausta (Bardy & Öhman 2007). Varhain ongelmia ehkäisevän toiminnan merkityksellisyydestä vallitsee laaja yksimielisyys. Tulosten *vertailu* on kuitenkin vaikeaa ja usein summittaista johtuen muun muassa niin interventioden kuin tutkimustenkin lähtökohtien, menetelmien ja kohderyhmien eroista. Lisäksi tulokset ovat väistämättä *valikoivia ja osittaisia*. Interventio voi olla vaikuttava jonkin osatekijän suhteen. Se voi olla tehokas joillekin mutta ei kaikille osallistujille. Välittömät tulokset saattavat olla hyviä. Niillä on kuitenkin usein taipumus *kulua ja väljähtyä*. Lyhytaikaisiakaan vaikutuksia ei voi vähätellä etenäkään, jos interventiolla on voitu vaikuttaa lasten syntymäterveyteen (muun muassa ehkäisemällä alkoholin aiheuttamat vauriot FAS ja FAE).

Yllättävää ei ole, että tulokset korkean riskin perheissä ovat *keskimäärin* väestötasolla vaatimattomampia kuin vähäisempien riskien tilanteissa. Merkille pantavaa on kuitenkin, että riskilistan pituus sellaisenaan ei *yksilötasolla* kerro, ketkä interventioon osallistuvista onnistuvat saamaan vastavuoroisen suhteen vauvaansa ja ketkä eivät. (Mt. 9–10.) Tästä seuraa vaativa eettinen prinssiippi: *kaikkien kuntoutukseen halukkaiden ja siihen kykenevien tulisi päästä sen piiriin*.

Vaativaa vauvaperhetyötä on Suomessa kehitetty viimeisen vuosikymmenen kuluessa uusin tavoin yliopistollisissa keskussairaaloissa sekä kuntien ja järjestöjen lastenkodeissa, ensikodeissa ja perhekuntoutusyksiköissä. *Osaamista on karttunut paljon*. Sitä on kuitenkin vielä liian *harvojen ulottuvilla*. Seurantatutkimusta on toistaiseksi niukasti.

Helsingin Naistenklinikan äitiyspoliklinikalla HAL-klinikassa on vuodesta 1983 lähtien hoidettu noin 1 500:aa raskaana olevaa huumeita, alkoholia tai lääkkeitä väärinkäyttävää päihdeäitiä. Alkoholin suurkuluttajien rinnalle narkomaanit ovat yleistyneet 2000-luvulla. Äidit käyvät vapaaehtoisesti poliklinikalla, ja hoidossa yhdistyvät raskauden seuranta, jatkuva terveyskasvatus ja psykososiaalinen tuki. *Kaksi kolmesta* pystyy vähentämään juomista tai lopettamaan kokonaan osallistuessaan hoitoon. Loput jatkavat, jolloin lapset ovat suojaa vailla. Heidän kohdallaan tarvitaan määrätietoisempia

52 Asiantuntijakieli voi olla kielen kohteille vaikeasti ymmärrettävää ja jopa tyrmäävää (ks. Sarianna Reinikaisen artikkeli tässä kirjassa).

toimia, poliklinikan käynnistänyt Erja Halmesmäki (2005) korostaa (ks. myös Sarkola ym. 2007).

Ensi- ja turvakotien liiton päihde-ensikodeissa äiti voidaan ottaa asumaan jo odotusaikana tai yhdessä vauvan kanssa. Tähän mennessä seurantatulokset kertovat, että noin *kolmasosa äideistä selviytyy hyvin vanhemmuudesta, kolmasosa tuettuna ja kolmasosassa päädytään lapsen sijoittamiseen*. Siinäkin tapauksessa hoito on ollut tärkeää lapsen alkuvaiheiden turvaamisessa. Kokemusten mukaan ei voida ennustaa sitä, ketkä hyötyvät hoidosta. Päihde-ensikodeissa meneillään oleva tutkimus kohdistuu reflektiivisen kyvyn arvioimiseen sekä äidin ja vauvan vuorovaikutuksen tutkimiseen. Äitien mielestä tärkeimmät asiat hoidossa ovat: uuden oppiminen, turvallinen olo, kunnioittava kohtelu, tunteista oppiminen, hoito auttoi pysymään erossa päihteistä, henkilökohtaiset keskustelut omahoitajan kanssa, ympärillä samassa tilanteessa olevat naiset. (Kalland & Pajulo 2008, 187–189.)

Alle vuoden ikäisiä lapsia on sijoitettu oman kodin ulkopuolelle valtakunnallisesti viime vuosina noin 260–270. Alle kolmivuotiaiden sijoitukset ovat lisääntyneet reilussa vuosikymmenessä noin 300 lapsella, ja vuonna 2006 heitä oli vähän yli *tuhat*. (Stakes 2008.) Tiedetään hyvin, että mitä nopeammin vauvan ja pikkulapsen olot saadaan vakaasti vastavuoroiselle tolalle, sen parempi (esim. Vinterljung 1996). Anne Koposen (2005) tutkimuksessa selvitettiin alkoholille altistuneen lapsen elämää ja kehitystä. Sijoitusikä ja lasten vaikeat elämäkokemukset olivat eniten yhteydessä lasten sosioemotionaaliseen kehitykseen. *Itsesuojeluvaiston puuttuminen* kuului lasten vakavimpiin oireisiin. Kehityserot näkyivät selkeästi verrattaessa alle kolmivuotiaana sijoitettuja myöhemmin sijoitettuihin. Vaikka monet myöhemminkin sijoitetut lapset ”puhkeavat kukkaan”, heidän hoitonsa on niin vaativaa, etteivät kaikki perheet sitä kestä etenkin jos jäävät ilman apua. (Mt. 127–138.)

Lastensuojelun ”*vauvapolitiikan*” linjaamiseksi on tietoa ja osaamista, jotka osoittavat entistä selkeämmin ja toivorikkaammin suunnan toiminnalle. Huolestuttavan tilanteen seuraamisen politiikka ei riitä. Toistuvat vauvojen ja pikkulasten tilapäiset sijoitukset on lopetettava. Päihdeäideille ja muille vakavissa pulmissa kamppaileville vanhemmille on oltava mahdollisuus kuntoutukseen, jonka keskiössä on suhde lapseen. Se näyttäisi mahdollistavan monelle selviytymisen lapsen kanssa, usein ehkä pidempään tuettuna. Silloin kun niin ei ole, on tarpeen turvata lapselle pitkäaikainen korvaava koti tutkimalla adoption, huollon siirron tai huostaanottoon mahdollisuudet sekä auttaa vanhempia osittaiseen vanhemmuuteen tai luopumaan lapsestaan.

Palveluiden kehittämisen strategisia ratkaisumalleja

Lastensuojelun ”vauvapolitiikan” ratkaisut kytkeytyvät muun muassa neuvolan ja synnytysairaalan sekä päihde- ja mielenterveyspalveluiden kokonaisuuteen. Palvelujärjestelmän suuriin tehtäviin kuuluu vaativasta vauvaperhetyöstä kartzuneen osaamisen juurruttaminen osaksi lapsiperheiden palveluita. Kansainvälisestä interventiotutkimuksesta (Bardy & Öhman 2007) nontan esiin kolme ”ratkaisumallia” tai strategiaa, jotka osoittavat palvelujärjestelmien kehityssuuntiin – yksittäisiä interventioita laajemmin. Painotuksiltaan ne saattavat ensi silmäyksellä poiketa toisistaan. Näin on osin siksi, että ne kiinnittävät huomion käytäntöjen eri ulottuvuuksiin.

A) Spesifit ja strukturoidut interventiot

Yleisen tuen ja neuvonnan muodot eivät ole hyödyksi perheille vakavissa tilanteissa. Tulee fokusoitua spesifeihin riskeihin tai suojaaviin tekijöihin. *Ehkäisy kuten hoitokin on sovitettava häiriöiden tai ongelmien vakavuusasteeseen. Mitään hoitoa ei voi soveltaa kaikkiin häiriöihin ilman modifikaatiota. On tukeuduttava pitkittäistutkimusten tuloksiin. Lyhyet, ei-intensiiviset dynaamiset terapiat ovat yhtä hyödyllisiä tai hyödyllisempiä kuin intensiiviset ja pitkäkestoiset ei-vakavissa tilanteissa. Vakavien häiriöiden ehkäisy edellyttää pitkäjänteistä ja intensiivistä yrittämistä.* (Fonagy 1998.)

B) Aikuis- ja lapsipalveluiden likeisempi yhteistyö

Osassa interventiotutkimuksia kiinnitetään painokkaasti huomio ohjelmien ja palveluiden pirstaleisuuteen ja tehdään ehdotuksiakin palvelujärjestelmän integrointitarpeisiin. *Sekä vanhempia että lapsia keskittävät ammattiryhmät hyötyisivät tavattomasti, jos he ottaisivat huomioon toisensa huolet työssään.* Integroitu käytäntö vaatii toteutuakseen näiden tahojen vuoropuhelua ja sitä ennen koulutusta ennakkoluulojen ylittämiseksi ja yhteisen evidenssiperustan löytämiseksi. Vain lapseen tai aikuiseseen keskittyminen johtaa helposti toisen osapuolen ammatilliseen laiminlyöntiin ja ihmisoikeuksien rikkomiseen. (Jones 2002.) Likeisemmällä yhteistyöllä voidaan ehkäistä lasten pahoinpitelyn uusiutumista.

C) Yhteinen viitekehys eri ammattilaisille

On myös havaittu, että moniin ongelmiin purevat *samankaltaiset* vaikeivät tasan samanlaiset toimintatavat. Varsin erilaisissa vaativissakin perhetilanteissa on erilaisuudesta huolimatta *kantavia yhteisiä tehtäviä ja tarpeita*. Tällaisia ovat vanhemmuuden stressin helpottaminen,

asialliset odotukset suhteessa lapseen, lapsen tarpeisiin vastaaminen myös turhautumisen tilanteissa, sosiaalinen tuki sekä vanhemmuuteen ja lapsen kasvatukseen liittyvien tunteiden, arvojen ja uskomusten tutkiminen. Eri ammattilaiset tuovat kokonaisuuteen erilaista toisiaan täydentävää osaamista. *Erilaiset painotukset* pitää tunnistaa ja tunnustaa yhteisen viitekehyksen rakentamisessa. Tehokkaimpiin interventioihin päästään, kun vapaudutaan kapeista ammatillisista rooleista ja päästään joustavasti asiakaslähtöiseen toimintaan (Erickson & Kurz – Riemer 1999).

Spesifien ja strukturoitujen (A) interventioiden tarpeellisuutta on vahvasti painotettu muun muassa kotimaisessa keskustelussa lastensuojelusta, jossa yleisluonteista tukea ja seurantaa on kritisoitu toistuvasti. Aikuis- ja lapsipalveluiden (B) "eriseuraisuus" on osoittautunut sitkeäksi pulmaksi, johon ei näytä helposti syntyvän satunnaista kestävämpää ratkaisua. Ponnistelut eri ammattilaisten yhteisen viitekehyksen (C) kehittelyyn olisivat kysyttyjä mutta vaativia. Näitä "malleja" tai strategioita voi lähestyä jatkumoina ja toisiaan täydentävinä kehitysvaiheina pyrittäessä *kohti tarkentuvia ja integroituvia käytäntöjä*. Näitä tavoitellaan Suomessakin perhekeskusten kehittäelyssä sekä KASTE-ohjelmassa.

TARINA

Irkka Peltonen

Rajat tukena silloin kun omat rajat eivät pidä

Sirpan tarina voi monella tapaa olla oppimateriaalina kaikille lastensuojeluperheiden kanssa toimiville. Keskusteluohjelmassa ”Inhimillinen tekijä” (21.10.2003) oli teemana päihteitä käyttävät äidit ja heidän lapsensa. Ohjelmassa esiintyi Sirpa, jolla oli pari lasta ja joka odotti kolmatta lastaan. Hänellä oli hoitokokemuksia päihdehuollossa, mutta ne olivat kariutuneet siihen, ettei hän tuntenut sopeutuvansa käytettyyn metodiin. Hän pelkäsi tulevan lapsensa puolesta, mutta hän pelkäsi myös joutuvansa sosiaaliviranomaisten kynsiin. Sitä, miten hän sitten kuitenkin joutui sosiaaliviranomaisen kynsiin, ei ohjelmassa kerrottu. Sosiaaliviraston sosiaalityöntekijä oli sanonut hänelle, että joko lähdet hoitoon tai lapset otetaan huostaan. Sirpa lähti hoitoon. Hän piti työntekijäänsä ihanana. Hän piti erittäin hyvänä sitä, että nyt hoitopaikassa ei ollut pakko osallistua esim. ryhmiin vaan sai itse valita, mihin osallistuu. Hän piti hyvänä myös perhetyötä hoitajakson jälkeen. Kaava puolipakko ja sen jälkeen valinnanvapaus toimi Sirpan kohdalla ja on toiminut monien muidenkin kohdalla. Sirpa koki asioihinsa puuttumisen välittämisenä, silloin kun omat resurssit ja oma tahtokin olivat heikoimmillaan. Kannattaa pohtia:

Haluaako joku nainen todella, että hänen syntymätön lapsensa vaurioituu pahasti?

Haluvatko vanhemmat lapselleen kehitysviivästymän?

Onko oma tahto hallinnassa, jos ei näe yhtään selvää päivää?

Eettisistä sudenkuopista pahin on mielestäni piilokontrolli. Jos kontrolloidaan, kontrollin on oltava avointa ja selkeää. Kontrollilla tarkoitan kaikenlaista puuttumista: neuvomista, ohjaamista, seuranta ja rajojen asettamista. Yhteistyöverkostoissa kontrolli voi jäädä helposti pimentoon, jos se tulee esiin vain piiloviesteinä. Kukaan ei voi muuttaa toista ihmistä pakolla. Jotta asiakkuussuhde toimisi, sen tulee perustua luottamukseen. Lastensuojelutyö on täynnä paradokseja. Eräs niistä on se, ettei asiakassuhteen luottamuksen perusedellytyksenä välttämättä ole loputon ymmärrys ja myönteisyys. Lastensuojelun asiakkuus alkaa usein epäilyn ilmapiirissä. Epäily itse asiassa on lastensuojelutyöntekijän perustehtävä jo lastensuojelulain mukaan. Asiakkaat kyllä vaistoavat, milloin eletään ”ikään kuin” –maailmassa, kaikkea paha vältetään. Kumpikin sekä työntekijä että asiakas tietää, että molemmat näkevät, mutta eivät ole näkevinään. Luottamus syntyy helpoimmin oikeista asioista puhuttaessa. Tarvitaan kylläkin

yhteinen intressialue. Olkoon se miten pieni maailmojen kohtaamisen alue tahansa, se usein riittää. Tosin tarvitsisimme vielä työskentelytapoja, keinoja, joiden avulla päästäisiin käsiksi kielen ulottumattomissa oleviin psyyken ulottuvuuksiin. Jotain kielellisen rajoittuneisuuden ylittävää koin lastensuojeluperheiden kanssa perheleirin iltanuotioilla. Auttaa voi vain, jos onnistuu pääsemään yksinäisyyden synkän panssarin läpi. Voiko sen murtaa vain hyvyydellä? Minusta siihen tarvitaan totuutta. Sitä, että työntekijä on tosi, että asiakkaat voivat puhua totta, myös elämän raadollisimmista puolista. Erityisen tärkeää on, että lapsi saa kokea olevansa tosi omine kokemuksineen, siten, ettei kokemuksia kiistetä eikä kaunistella tai väitetä toisiksi.

Hoitava ja kuntouttava lastensuojelu

Tuija Eronen

Häpeän säätely ja suhteissa olo

Kiinnostuin lastensuojelun ja häpeän välisestä suhteesta työskennellessäni lastenkodin johtajana ja perhekeskuksen arviointiosaston sosiaalityöntekijänä.⁵³ Työssäni jouduin liikkumaan perheiden kanssa ”aralla alueella”, lapsiin kohdistuvan ”pahan” tai lasten tekemän ”pahan” kanssa. Näille ilmiöille on vähän yhteisiä käsitteitä, sanoja ja kieltä. Konkreettisissa tilanteissa ääni katoaa tai muuttuu huudoksi. Liikumme silloin usein häpeässä ja häpeän rajamailla. Halusin ymmärtää paremmin näitä lastensuojeluun liittyviä hankalia tunteita, niiden kanssa elämistä ja niiden työstämistä asiakkaiden näkökulmasta.

Häpeä on hankala tunne niin tutkijoille, auttajille kuin asiakkaillekin. Auttajat ja autettavat ovat sidoksissa toisiinsa kulttuurin tunnesääntöjen kautta. Kulttuuri määrittää tunteita monissa eri kohdissa, tunteiden tunnistamisessa, niiden nimeämisessä, arvottamisessa, hallinnassa ja ilmaiseamisessa (Hohschild 1998, 11). Häpeää on tutkittu aiemmin asiakkaan ja terapeutin välisessä suhteessa. Helen B. Lewisin (1971) mukaan häpeä on läsnä terapeutisessa ”uuden minän” rakentamissuhteessa usein ohitettuna ja vaiettuna. Erving Goffmanin tuotannossa (1963 ja 1967), kasvokkaisen vuorovaikutuksen ja stigman tutkimuksissa häpeällä on keskeinen asema. Hän analysoi erilaisia sosiaalisia suhteita ja vuorovaikutusta, joissa hän on kiinnostunut erityisesti häpeän tunteen toiminnallisuudesta ja säätelystä joko kasvojen säilyttämisenä, menettämisenä tai leimatuksi tulemisena.

Sosiaalityössä on tärkeää tietää enemmän tunteiden dynamiikasta, sillä varsinkin lastensuojelutyössä, jossa puututaan lasten kokemaan tai tekemään pahaan, vallitsee tunteiden tungos. Keskustelua sosiaalityöstä tunteidenä aloitettiin 1980–1990-lukujen taitteessa. Ilmari Rostilan (1988, 108–123) tutkimuksen mukaan sosiaalityön asiakkuuteen liittyy nöyryydyksen, alistamisen ja häpeän tunteita. Toisaalta taas Arja Tuomi (1992, 64) kirjoittaa, että kukaan sosiaalityöntekijä ei halua tahallaan nöyryyttää, nolata tai alistaa asiakkaitaan. Erityisesti leimaamisteorian pohjalta on esitetty näkemyksiä, joiden mukaan sosiaalityö voi olla ja on yksi erilaisten asiakasryhmien leimaajista, häpäisijöistä. Siksi sosiaalityön interventioita tulisi välttää mahdollisimman pitkälle, jotta välttyttäisiin yksilölliseltä ja

53 Artikkelin laajempi versio on julkaistu aiemmin Janus-lehdessä (12 (4) 2004, 359–378).

yhteisölliseltä leimaamiselta. Pisimmälle vietyinä tällä näkökulmalla voidaan perustella puuttumattomuutta. (Pösö 2002, 108–110, 113.) Toisaalta taas sellainen lastensuojelutyö, jossa vältetään vanhemman kokemaa ja aikuisten välistä häpeää, voi muodostua lapselle pitkittyneeksi kurjuudeksi. Uuden vuosituhannen myötä ”pahatkin” tunteet on otettu sosiaalityössä tutkimuksen aiheiksi (Forsberg 2001; Laitinen & Hurtig 2002).

Lastensuojelussa sosiaalityöntekijän tehtävänä on nähdä ja puhua pa-hoista asioista, puuttua niihin, muuttaa lapsen olosuhteita ja ihmissuhteita turvallisemmiksi. Laitoksessa tai sijaisperheessä asuminen muuttaa lasten ja vanhempien välisiä suhteita ja luo lapselle uusia sosiaalisia suhteita. Silti lapsen kokemaan tai tekemään ”pahaan” puuttuminen voi lastensuo-jelun käytännöissä olla lasta leimaavaa tai sen sivuuttaminen voi olla lasta mitätöivää. Tärkeänä tarkastelun kohteena lastensuojelutyössä tulisi olla, ketä suojellaan ja kenen häpeää ohitetaan ja vältetään. Lastensuojelua on viime aikoina ryhdytty tutkimaan lasten ja nuorten kokemuksena (esim. Pösö 2004; Kekoni 2004). Tällaiseen tutkimusotteeseen liittyvät lasten ja nuorten omat kertomukset, tunteet ja merkitykset.

Artikkelini aineistona ovat omaelämäkerrat, joiden yhteisenä teemana ovat kokemukset lastensuojelun perhe- ja laitoshoidosta. Sosiaaliin suh-teisiin liittyvät häpeän, häväistyksi tulemisen tai irrallisuuden teemat ei-vät ole tämän aineiston keskeinen anti, mutta ne ovat tässä artikkelissa kiinnostukseni pääasiallinen kohde. Artikkelissani tarkastelen, millaisia subjektipositioita, minän paikkoja, kertojat rakentavat omaelämäkertoissa itselleen. Miten he näissä subjektipositiossa jäsentävät häpeää? Miten hä-peä säätelee suhdetta muihin ja itseensä?

Käytän artikkelissa laajaa häpeän käsitettä. Tarkasteluni lähtee siitä, et-tä häpeä on sosiaalinen tunne, joka kertoo meille, että olemme yhtä aikaa sekä yksilöitä että sosiaalisissa suhteissa toisiimme. Häpeällä säädellään sosiaalisissa suhteissa etäisyyttä ja läheisyyttä, kuulumista ja vieraantu-mista, hetkestä hetkeen. Se on analyttisenä käsitteenä liukuva, kuten tu-len seuraavissa luvuissa osoittamaan.

Häpeä sosiaalisena ja toiminnallisena tunteena

Länsimaisissa kulttuureissa häpeän käsite on kaventunut ajan myötä ja muotoutunut erilaiseksi kuin itäisissä kulttuureissa. Länsimainen häpeäsa-nasto on muuttunut miltei yksipuolisen negatiiviseksi. Moderneissa in-dividualistisissa yhteiskunnissa häpeän eri muotoja pyritään välttämään ja ohittamaan. (Scheff & Retzinger 1997.) Häpeän dynamiikan esiin tuomiseksi

häpeäsanastoa on laajennettava. Kun häpeä ymmärretään mahdollisimman laajana ja liukuvana käsitteenä, joka sisältää myös positiivisia toiminnallisia mahdollisuuksia, häpeää ei tarvitse yrittää kaikin voimin välttää, paeta tai tehdä näkymättömäksi. Tällöin häpeää voidaan pitää luonnollisena tunteena tilanteissa, joissa on hävettävää (Mäntysaari 1995, 47). Häpeä voi liittyä sovinnon mahdollisuuteen niin yksilöllisellä kuin yhteisöllisellä tasolla kytkeytyessään kaikkiin sosiaalisiin suhteisiin, joko olemassa olevana tai epämiellyttävänä mahdollisuutena.⁵⁴ Tällainen liukuva häpeän käsite pitää sisällään ”omantunnon tuskat”, joita voidaan pitää häpeän tajuuna. Se liukuu noloistumisen, vaatimattomuuden, nöyryyden, alistumisen, ujouden, epämiellyttävän oudon olon tuntemusten, turvattomuuden, itsevarmuuden puutteen, torjutuksi ja hylätyksi tulemisen läpi – päätyen pahimmillaan aina kelpaamattomuuden tunteeseen asti.

Häpeän voima liittyy Agnes Hellerin (1985) mukaan yksilöiden integroitumiseen yhteiskuntaan. Häpeällä on yhteiskuntaa koossa pitävä luonne. Tunne toimii välillä yksilön parhaaksi varoittamalla tilanteista, jotka eivät ole hänelle hyväksi. Samalla, kun opimme häpeämään, opimme hyväksymään yhteiskunnan normit ja herrusrakenteet. (Mt. 40.) Häpeä liittyy sosiaaliseen kontrolliin juuri häpeän tunnon kautta. Kaikissa sosiaalisissa suhteissa koetaan häpeää hetkittäin, mutta sitä pyritään välttämään niissä suhteissa, jotka ovat yksilölle tärkeitä. (Scheff 2000, 97.) Helen B. Lewis (1987) kirjoittaa, että häpeän tunteminen edellyttää, että häpeävällä on emotionaalinen suhde toiseen ja hän välittää siitä, mitä toinen ajattelee ja tuntee häntä kohtaan. Hän selittää, että naisten häpeän tunne johtuu riippuvuudesta lähiympäristöstä. Häpeää ei haluta tunnistaa tai nimetä, koska se on kokijalleen ja myös lähiympäristölle niin tuskallinen ja tarttuva kokemus. Länsimainen ihminen häpeää jo sitä, että häpeää. Häpeän vallas- sa eläminen uhkaa ihmisen kokemusta itsestä ja oman minän olemassaolo voi joutua vaakalaudalle jopa konkreettisenä fyysisenä kokemuksena.

Teoriassaan häpeästä Thomas Scheff ja Suzanne Retzinger (1997) korostavat sosiaalisen siteen ja häpeän välistä suhdetta. He erottavat toisistaan kolme erilaista sosiaalisen siteen muotoa: solidaarisuuden, eristymisen ja sulautumisen. Tunteista ylpeys liittyy solidaarisuuteen, kun taas häpeä liittyy eristymiseen ja sulautumiseen. Solidaarisessa suhteessa molemmat osapuolet tunnustavat toistensa suvereenisuuden ja tasapainottavat toisen aseman kunnioittamisen oman asemansa kunnioittamisella. Häpeä ja syyllisyys eroavat toisistaan siinä, että häpeä koskee koko itseä ja syyllisyys taas

54 Amerikkalaiset sosiaalipsykologit Thomas Scheff ja Suzanne Retzinger (1997; 2000a; 2000b) käsittelevät tutkimuksissaan häpeän ja sosiaalisten sidosten suhdetta, ks. myös Goffman 1967.

yksittäistä tekoa. Syyllisyys pitää sisällään tulkinnan siitä, että olen riittävän voimakas vahingoittaakseni toista ja myös hyvittääkseni tekemääni vahinkoa. Häpeä taas vie voimat. (Scheff 2000, 92.)

Häpeästä voidaan erottaa kaksi kestoaltaan ja intensiteetiltään erilaisista häpeän lajia, episodinen häpeä ja arvottoman häpeä. Häpeässä on kyse siitä, miten tulee nähdä ja määritellyksi erilaisissa sosiaalisissa suhteissa ja tämän nähdä tulemisen arvioinnista hetkestä hetkeen (Retzinger 1995, 1104). Kasvojen säilyttäminen on häpeätilanteessa tärkeää (Goffman 1963). Nähdä tulemisen kokemus on lapsen ensimmäinen kokemus elämästä. Lapset muotoutuvat sosiaalisen kanssakäymisen kautta. Lapsi näkee itsensä toisen eleissä, katseissa ja asennoissa. Katseen kohde näkee lapsen ja heijastaa takaisin, miten on hänet nähnyt. (Kosonen, U. 1997, 21–24.) Episodisessa häpeässä saadaan kokemus minästä minälle, ja se edellyttää minän rajoja, varmuutta itsestään ja omasta arvostaan. Episodin häpeä pohjaa valta-asemaan tunnistetussa hierarkiassa. Tällaisen häpeän kokijalla on myös pääsy arvioivaan katseeseen. Arvioinnin kautta omaa toimintaa voidaan korjata niin, että se ”näyttää taas hyvältä”. (Ronkainen 1999a, 134–135.)

Toinen häpeän laji on arvottoman häpeä, joka köyhdyttää kokijansa. Tällaisessa häpeässä alempiarvoisuus ja huonomuus sisäistetään. Pelko ja uumoilu itsestä ei aivan samoihin asioihin oikeutettuna ja ei aivan yhtä hyvänä kuin muut saa vahvistuksensa. (Ronkainen 1999a, 134–135.) Siihen sisältyy toisto, kehämäisyys, ja ajallisesti hetkistä tulee ikuisuus. Häpeä, viha ja muut tunteet, jotka kestävät useita minutteja, muuttuvat heijastuviksi. Häpeä on heijastuva tunne, joka voi aiheuttaa pitkään kestäviä sekä yksilöllisiä että yhteisöllisiä häpeän kehiä. Voi olla häpeissään siitä, että häpeää ja kiertää tätä häpeä-häpeän kehää niin kauan kunnes masentuu tai vetäytyy. Toinen kehä on häpeä-vihan kehä. Voi olla vihainen siitä, että häpeää ja häpeissään, kun on vihainen ja jatkaa ympäri tätä kehää. Häpeä-vihan tai häpeä-häpeän kehät voivat ilmetä myös vuorovai- kutuksessa ja sosiaalisissa suhteissa, missä ne voivat jatkua loputtomiin. (Scheff & Retzinger 1997.)

Omaelämäkerrat tunteiden ja häpeän kuvastimina

Käytän aineistonani⁵⁵ valmista omaelämäkerta-aineistoa, jossa kirjoittajia ei ole erikseen ohjattu kertomaan häpeästä tai suoraan muistakaan tunteista. Aineistonani on 24 nimimerkillä kirjoitettua omaelämäkertaa. Kirjoittajien ikä kirjoitushetkellä vaihtelee 12 vuodesta 75 vuoteen. Yhteisenä kokemuksena kirjoittajilla on lastensuojelun asiakkuus, laitoksessa tai sijaisperheessä eläminen jossakin oman elämän vaiheessa. Aineistossa korostuvat naisten ja tyttöjen häpeän hetket.

Omaelämäkerran kertominen vaatii tavan puhua kokemastaan onnettomuudesta tai onnesta. Kertojien muisti on parhaimmillaankin enemmän konstrukttiivinen kuin tarkka rekisteri tapahtumista. Tämä koskee sekä ulkoisia tapahtumia että niihin liitettyjä tunteita ja ajatuksia. Omaelämäkerrallisessa tarinassa kerrotaan enemmän siitä, miten halutaan tapahtumat ymmärtää ja tulla itse ymmärretyksi. (Salo 2001, 350–351; ks. myös Remes 2002, 80.) Elämäkerrallinen itsensä ymmärtäminen on liikettä, keskustelua, jossa kuljetaan menneessä ja nykyisyydessä (Granö 2000, 35). Omaelämäkertaa kerrotaan aina jonkin kulttuurin sisältä ja sitä kerrotaan kulttuurille sopivilla tavoilla. Lähestyn omaelämäkertoja narratiiveina. Niiden tutkimuksessa aineistolta kysytään sekä sitä miten elämästä kerrotaan (kerronnan rakenne) että mitä elämästä kerrotaan (kertomuksen sisältö) (Gubrium & Holstein 1997, 148). Catharine Kohler Riessman (1993, 2) väittää, että ihmiset kertovat tarinoita usein sellaisista kokemuksista, joissa he ovat kokeneet kuilun ihanteellisen ja reaalisen välillä tai minän ja yhteiskunnan välillä.

Jokainen kirjoittajista kertoo ”sijoitushistoriansa” (ks. Vilkkö 1998, 28). Elämäntarinan kerronnassa on erotettu tapahtumia selostava ja arvioiva funktio. Selostamisessa huomio kiinnitetään tapahtumien perättäisyyteen, todenperäisyyteen, kerronnan tarkkuuteen ja rajauksiin. ”Sijoitushistoria” on näissä omaelämäkertoissa se tapahtuma, josta tehdään selkoa. Tapahtumien arviointi ja merkityksiä antava funktio tuo menneiden tapahtumien keskelle nykyisen arvioivan minän. (Vilkkö 1997, 94.) Kerronnan arvioivista aineksista rakentuu kirjoittajan subjektipositio. Siinä analysoidaan toiminnan rajoituksia: kaikki positiot eivät ole yhtä aikaa mahdollisia. Itsemäärittely ja määritellyksi tuleminen tapahtuvat sosiaalisissa käytännöissä. (Suoninen 1997, 56–59.) Omaelämäkertaan häpeä ja muut tunteet tuodaan menneeseen tästä päivästä arvioituina. Sosiaaliin suhteisiin liittyvästä

⁵⁵ Aineisto liittyy Stakesin Huostaanottoprojektin elämän taito -osioon, jossa avattiin kesällä 1999 tarinoiden keruu kutsumalla sijaisperheissä ja/tai laitoksissa eläneitä ja eläviä kirjoittamaan kokemuksistaan. Kertomuksista on toimitettu julkaisu Bardy ym. (2000) *Elämäni tarina*, jota olen käyttänyt aineistolähteenä.

tunteiden kirjosta ja erilaisista häpeän hetkistä kertoessaan kirjoittajat rakentavat itselleen erilaisia subjektipositioita.

Kun henkilö asettuu tiettyyn subjektipositioon, hän tulkitsee maailmaa tältä paikalta käyttämällä siihen liittyviä käsitteitä, metaforia ja kerrontatapoja. Subjektipositioista voi tulla eräänlainen minäkertomuksen johdotehtiivi, joka kertoo, millaisessa suhteessa olemme meitä määrittäviin diskursseihin. Käytämmekö niitä rutiininomaisesti vai hyväksymmekö ne nihkeästi? (Ronkainen 1999b, 34–37.) Arkisissa tilanteissa ja toiminnassamme kohtaamme monia merkityksiä ja tulkintoja itsestämme. Osaa näistä käytämme tuntien mielihyvää ja varmuutta ja toisia vastenmielisesti. Jotkut merkitykset ja tulkinnat torjumme, koska ne ovat vieraita. (Mt. 63.)

Olen käyttänyt subjektipositioden, tunteiden ja häpeän hetkien löytämiseen vaihteitaista analyysimallia, jossa ensimmäisenä oli tekstin perusväyn tai vireen jäljittäminen. (Kosonen 1998, 116.) Tarinoiden perusvire on vaikeuksista ja selviytymisestä kertominen. Tarinoissa vaihtelee sekä ilon ja tyytyväisyyden puhe että kärsimyksen puhe (vrt. Kosonen 1997). Tämän puheen sisältä olen erotellut kirjoittajien elämäkerrassaan käyttämää koko tunnekirjoa. Sen tunnistamisessa olen käyttänyt Michael Lewisin (1999, 125–127) tunnemallia ja antanut Lewisin nimeämille tunteille värit. Analyysitavasta olen tehnyt tarkemmin selkoa toisaalla (Eronen 2004, 359–378).

Kertomuksissa tunteita ei sanoiteta suoraan iloksi, suruksi, yllättymiseksi, häpeäksi tai syyllisyydeksi vaan tunteiden sanasto on myös metaforia ja metonymioita ja tekstin rakenteen yhteyksiä (Kaskisaari 1998). Aineistossa kirjoittajista vain kolme käyttää häpeä-sanaa ja muut erilaisia metaforia tai sosiaalisten suhteiden ja episodien tarkkoja kuvauksia. Häpeäepisoodeissa elämäkerrankirjoittajat kertovat siitä, miten he ovat tulleet nähdyiksi ja määritellyiksi erilaisissa sosiaalisissa suhteissa ja tämän nähdyn tulemisen omasta arvioinnista hetkestä hetkeen.

Suoran ja kunnioittavan suhteen löytäminen minun ja kertojien välille on vaatinut yhä uusia tekstin lukemisen kertoja ja yhä uusia kirjoittamisen kertoja. Kun sulauduin lukiessani ammattikuntaani joko sosiaalityöntekijänä tai lastenkodin johtajana, niin lasten ja nuorten kertomukset herättivät minussa lastensuojelutyöhön liittyviä ”omantunnon tuskia” ja saivat minut joko työntämään kertoja kauemmas itsestäni tai määrittelemään itseäni ammattikuntani ulkopuolelle. Eläytyvänä lukijana taas elin ja koin kertomukset voimakkaasti ja sulauduin kertojan tunteisiin. (Vrt. Granfelt 2000, 105–108.)

Seuraavaksi kuvaan elämäntarinoissa kerrottuja erilaisia subjektipositioita, joita ovat kiusatun, etsijän, tyytyväisen ja rikkaan positiot. Kussakin alaluvussa hahmottelen aluksi kirjoittajien käyttämän vallitsevan

subjektiposition, minän paikan, keskeiset piirteet. Nämä piirteet muodostuvat siitä tavasta, jolla kirjoittajat asettuvat kertomaan omaa tarinaansa. Miten he kertovat itsestään ja vastaavat kysymyksiin: kuka minä olen ja millaisissa suhteissa minä elän? Lopuksi keskityn erityisesti häpeäepisodin tarkasteluun, niiden keskeisiin teemoihin ja häpeän säätelyn mahdollisuuksiin eri subjektipositioissa.

Kiusatut

Kiusatun subjektiposition rakentaa tarinaansa kuusi kirjoittajista: Sijaiskotilapsi 13 v., Tyttö nimeltä Mape 17 v., Aleksandra 17 v., Kalat -82 17 v., Suvi noin 30 v., Huumorin kukka 34 v. Heidän sijoitushistoriansa ja ikänsä vaihtelevat, mutta he kaikki kertovat sosiaalisissa suhteissa kokemastaan turvattomuudesta.

En ole tuntenut oloani turvalliseksi laitoksessa. Samalla osastolla asui pitkään vanhempi poika jota pelkäsin. Poika uhkaili minua jatkuvasti. Laitoksessa lasten ja nuorten välit on välillä tosi huonot esimerkiksi kiristystä, uhkailua, lyömistä, haukkumista.

Kalat -82 17 v.

Subjektiposition keskeiseksi piirteeksi nousevat kertomukset kiusatuksi tulemisesta ja uhriksi joutumisesta erilaisissa sekä menneissä että nykyisissä ihmissuhteissa. Tyttö nimeltään Mape on juuri siirretty sijaisperheestä lastenkotiin vastoin tahtoaan. Aleksandra on itse halunnut pois kotoa turvaan nuorisokotiin, mutta pettynyt siihen, ettei siellä olekaan turvallista. Kalat -82 kertoo suhteestaan poikaystävänsä ristiriitaisena ja kuvaa poikaystävänsä hyväksikäyttäjäksi. Suvn omat lapset ovat kirjoitushetkellä kriisiperheessä, ja tätä kokemustaan lastensuojelusta hän kuvaa ”vihdoinkin hyväksi”. Huumorin kukka miettii eroa miehestään, jonka hän on huomannut olevan mustasukkainen ja väkivaltainen sekä itselleen että perheelleen, mutta hän on päättänyt antaa tälle vielä yhden mahdollisuuden. He kertovat elämästään turvattoman ja kiusatun paikalta. He kertovat elävänsä kirjoittamishetkellä sellaisessa riippuvuussuhteessa toisiin ihmisiin, jota heidän on itse vaikea hyväksyä.

– – näin tappeluita, huumeiden käyttöä, alkavaa rikollisuutta ja henkistä väkivaltaa. En koskaan hyväksynyt sitä, että ympäristö muokkasi minuakin. – – Tulin nuorisokotiin, koska tarvitsin turvaa ja huolenpitoa. Sain päinvastaista; jatkuva väkivallanuhka riippui ukkospilvenä ilmassa.

Aleksandra 17 v.

Tämän hetken tilannettaan he kuvaavat pettymyksen ja helvetin rajalla olemisena suhteessa niihin ihmisiin, joista he itse välittävät, olivat nämä sitten sijaisvanhempia, oma puoliso, poikaystävä, laitoksen henkilökuntaa tai oma itse.

Sukupuoli ja ikä muodostuvat keskeiseksi syyllistämisen ja häpeän teemaksi kiusatun subjektipositiossa. Mape, Kalat -82 ja Huumorinkukka kertovat seksuaalisesta ahdistelusta, jota he ovat joutuneet kokemaan läheissuhteissaan, ja kaikki kertovat läheissuhteiden väkivaltaisuudesta. Näissä suhteissa kiusattuna oleminen ja kiusatun osaan tyytyminen on heille tärkeä olemista. Heidän on oltava jatkuvasti varuillaan sen suhteen, miten he tulevat määriteltyiksi. Varsinkin aikuisen turva riippuu siitä, miten aikuiset määrittelevät lapsen.

Omahoitaja haukku mut "pikku huorax" kun mulla oli 12-vuotiaana fraiduja kaulassa. Toiset nuoret pitelivät musta kiinni ja yx poika imi minkä kerkes mun kaulaa ja mulle tuli sit sellanen olo että mä olisin syyllinen niihin fraiduihin!!!

Kalat -82 17 v.

Aikuisen vallassa on, tuleeko tyttö määriteltyksi "pikkutytöksi" vai "pikkuhuoraksi". Huora eristetään aikuisten turvan ulkopuolelle, häpeään (Saarikoski 1999). Seksuaalisuus on länsimaisessa ajattelussa keskeinen "hyvän" ja "huonon" tytön määrittelykriteeri. "Hyvän" tytön nähdään olevan puhdas ja viaton, kun taas "paha" tyttö on viettelevä, avoimen seksuaalinen, kutsuva ja siksi paheellinen. (Aaltonen & Honkatukia 2002, 209.) Seurustelun soveliaisuussääntöihin kuuluu perheessä tytön ja pojan iän vertaaminen. Aikuisen auktoriteettiasemaa käytetään määriteltäessä nuoria "tytöksi", "pikkutytöksi" tai lapseksi. (Aapola 2002, 130.) Miehisissä porukoissa taas tytön turmaksi tulee "huumorimielinen" kähmintä ja "vaimoksi" kouluttaminen kuten Huumorin kukalla. Kiusaamisen sääntelyssä "huumorimieli" antaa kiusaajille mahdollisuuden sellaiseen sulautumiseen, jossa kiusaajat voivat välttää häpeänsä. Sulautuminen tapahtuu, kun tekoa pidetään tavanomaisena, pikkurikkeenä, jonka kuka tahansa meistä olisi voinut tehdä. (Scheff & Retzinger 1997.) Kiusatun läheltä löytyy kiusaaja, jos sitä uskalttaa etsiä. Kiusatut tuovat toistuvasti kirjoituksissaan esiin hämmennystä siitä, miksi läheiset aikuiset tai sosiaalityöntekijät eivät puutu väkivaltaan, alistamiseen ja kiusaamiseen, vaikka näkevätkin sen (ks. myös Honkatukia ym. 2004, 166–168). Huumorin kukka ihmettelee kertomuksessaan myös sitä, miten hän on itse voinut olla niin sokea miehensä riippuvuudelle ja niellyt kaikki loukkaukset.

Kiusatut kertovat turvattomuudesta, pettymyksistä, häpeän välttämistä ja häpeän pelosta läheissuhteissa. Näiden tunteiden ilmaisemiseen he käyttävät kehollisia ilmaisuja, jolloin tunteita ilmaistaan ”oloina”. He käyttävät sosiaalisissa suhteissa kokemansa häpeän ilmaisemiseen seuraavia sanontoja: ”sulkeuduin omaan maailmaani, sain kuulla ivaa ja rupesin itkemään, itku kuristaa kurkkuani, minua kuvotti, vatsan pohjassa kouristeli, tuntui pahalta, sattui, sain pettyä pahasti, minulla oli todella paha olo, masennuin, tuntuu kuin muista lapsista pidettäisiin enemmän kuin minus- ta, minä en kiinnosta ketään, tunsin oloni ylimääräiseksi, tunsin oloni yhä typerämmäksi, menin aivan lukkoon, pääni oli aivan sekaisin, tunsin itseni aivan hulluksi, vieraannuin, en jaksa selitellä, kyllä vähän hävetti”.

Kiusatun subjektipositiossa kirjoittajat kertovat käyttävänsä kiusaamisen aiheuttaman häpeän ja pahan olon sääntelyyn omaa puhumattomuutta, jolla he pyrkivät osoittamaan toisille loukkaantumista, paheksuntaa ja närkästystä muiden käytöksestä (ks. Goffman 1967, 127). He kuvaavat, miten puhuminen ylipäänsä saa aikaan ahdistavan olon ja toiveena on ymmärretyksi tuleminen puhumatta: ”Antaisin mitä vain jos joku ymmärtäisi miltä minusta tuntuu” (Aleksandra 17 v.). Ben Malisen (2002, 48) mukaan häpeän aiheuttamaan syrjään jäämisen tunteeseen sisältyy voimakas kokemus omasta herkkyydestä tulkita toisten tunteita ja eleitä. Tähän sisältyy myös vastavuoroisesti oletus, että toiset pystyisivät myös näkemään omat tunteet ja tarpeet. Aikuisten näkemäksi, kuulemaksi ja oikein ymmärtämäksi tulemisen tilanteista kertominen on vähäistä, sen sijaan pahan olon kasvaminen jatkuu.

Vuonna -96 rupesin polttelemaan kannabistuotteita ja ottamaan pillereitä viinan kanssa. Vanhempani eivät tienneet mitään. Kävimme koulukuraattorin kanssa juttelemassa usein, mutta se ei hyödyttänyt. Minulla oli tuolloin todella paha olla.

Tyttö nimeltä Mape 17 v.

Kiusatun subjektipositiossa ”paha olo” saa Mapen vetäytymään sosiaalisista suhteista aikuisiin. Eristäytyminen, vetäytyminen ja sosiaalisten suhteiden rajoittaminen itselle ”turvallisiin” muodostuu myös ongelmaksi, kun se estää avun saamisen. Kiusatuille on tärkeää turvallisuuden lisääminen tämän hetkisissä sosiaalisissa suhteissa.

Etsijät

Etsijän subjektiposition elämäntarinaansa rakentaa kuusi kertojaa: Destiny's child 14 v., Läpi vaikka harmaan kiven 17 v., Tyttö, pallo ja unelma 17 v., Sinilintu 37 v., Orporaukka 44 v., tyttö vm -54 45 v.. Heidän elämäntarinoidensa alkupuolelle liittyvät kertomukset itsestä selviytyjänä, turvana isälle, pikkuveljelle tai äidille. Heidän sijoitushistoriansa ja sosiaalisten suhteidensa yhteisenä piirteenä ovat monet hylätyksi tulemisen kertomukset, erilaisuus, kuulumattomuus ja kiertolaisuus.

Etsijän subjektipositiossa keskeisimpänä piirteenä on voimakas tulevaisuuteen suuntautuminen. He etsivät tulevaisuudesta hyviä ja arvostavia sosiaalisia suhteita sekä muihin että itseen. Etsijät kertovat itsestään tilanteessa, jossa he odottavat tulevaisuudessa saavansa kiintymystä, luottamusta, rakkautta ja välittämistä sellaisissa sosiaalisissa suhteissa, jotka he ovat voineet itse itselleen valita. Etsijät kertovat pysähtymisestä, päättäväisestä omien tavoitteiden asettamisesta, hitaasta arkisten suhteiden rakentamisesta, sopimusten pitämisestä ja henkiin jäämisestä: "Ystävien kanssa tai ilman, jatkan matkaani, koska olen pystynyt vahvan sydämeni, itserakkauden ja ahneuden ansioista pitämään suuren unelmani, jonka vielä toteutan." (Tyttö, pallo ja unelma 17 v.) Tyttö vm -54 haluaa tutustua omiin tunteisiinsa turvallisten ihmisten kanssa niin, ettei hänen tarvitse pelätä jatkuvasti muiden hyökkäyksiä. Sosiaalityön ja lastensuojelun nopeasti muuttuvilla ja etäisillä työntekijäsuhteilla on heistä erittäin vähän annettavaa apua tarvitseville.

Etsijöiden kertomuksissa häpeä liittyy menneisiin mitätöiviin ja leimaaviin sosiaalisiin suhteisiin. He kertovat elämäntarinaansa ja sijoitushistoriansa niin, että menneisyys rakentuu täydellisestä hetkittäisestä tai pitkään jatkuneesta irrallisuudesta merkittävistä sosiaalisista suhteista. He kertovat asuneensa sukulaisten ja vanhempien luona, sijaisperheissä, erilaisissa laitoksissa, lastenkodeissa, nuorisokodeissa, koulukodissa, ensikodissa, turvakodissa ja/tai psykiatrisessa sairaalassa. Tyttö vm -54 kertoo oman arvottomuuden tunteen syntyneen myös siitä, että kukaan aikuinen ei uskonut hänestä tulevan mitään.

Ainoat eväät jotka minulla olivat, olivat ne sanat, ettei sinusta tule mitään, vaan hullu niin kuin äidistäsi, minähän vain odotin tulevani hulluksi, oli turha tehdä mitään. – – Meillä oli ilmeisesti leima otsassa "ei kukaan". Olen törmännyt tähän seikkaan myös tutustuessani ystävieni papereihin, meistä ei odotettu mitään ja monille tehtiin älykkyystestejä, jotka olivat todisteena ettei tämä lapsi kelpaa mihinkään – –.

Tyttyö vm -54

Lapsiin ja nuoriin kohdistuvaan mitätöimiseen ja arvottomuuden tunteen sisäistämiseen ei tarvita aikuisten lyöntejä, pelkkä aikuisen vaikeneminen ja esineenä kohteleminen riittävät (vrt. Granfelt 1998, 157). Eristävissä sosiaalisissa suhteissa muiden häpäisemäksi joutuminen ja huonompana pitäminen on satuttanut heitä.

Toisin kuin kiusatut, jotka puolustautuvat kiusaamista vastaan vetäytymällä, etsijät ovat puolustautuneet vihalla. He kertovat yhä laajenevista häpeä-vihan kehistä, joissa vaihtelee viha ja hyökkäys muita vastaan tai hyökkäys itseä vastaa. Häpeä-vihassa oma käsitys itsestäkin on saattanut muuttua mustaksi: "Minulla huono ja likainen sydän. Minä en rakasta ketään, en välitä kenestäkään enkä omista tunteita." (Tyttö, pallo ja unelma 17 v.) Tällainen kehä voi ajan myötä muuttua kierteeksi sekä suhteessa itseeseen että suhteessa toisiin. Häpeän aiheuttaman vihan kontrollointi on voimakas kulttuurinen tunnesäätö, sillä tällaisen vihan ilmaiseminen on myös muille niin tuskallista, että ennemmin puututaan häpeän aiheuttaman vihan kontrollointiin kuin häpeän alkuperän selvittämiseen ja mahdolliseen sovintoon. Vihan kontrolloinnin vaatimus esitetään tavallisissa arkisissa suhteissa.

Jos mua kiusataan tai mulla on muuten vaan vaikeeta niin mulle sanotaan: "et älä viitti" tai "anna olla". "Hei älä nyt viitti!" Mun 1–9 luokkien todistus oli niin huono, ihan vaan siksi että tälleset sanat ku: "killisilmä", "mutakuono", "jättisilmä". Kuulu turhan usein. Ne sattuu tosi lujaa. Sitä kipua ei edes lihavaksi haukuttu voi ymmärtää. Se on erilaista. Sua kiusataan sellaisesta mistä muut vaan haaveilee! Mut ei se tunnu kovin kivalta, kun koulussa, kerhossa, harkoissa tai kaupungilla sua pidetään huonompana sun erilaisen ulkokuoren takii.

Tyttö, pallo ja unelma 17 v.

Sosiaalisissa suhteissa voi muodostua kierre, jossa itse vihaa muiden halveksimaksi joutumista ja huonompana pitämistä ja läheiset vaativat itseä hillitsemään tätä vihaa. Vihan hillintä voi johtaa häpeämään omaa vihaa ja raivostumista. Raivoamisen hävettävyydessä on Tuija Nykyrin (1999, 165) mukaan jotain erityisesti naiseuteen kytkeytyvää. Naiset jaetaan vihan ilmaisen suhteen pyhimyksiin ja raivottariin. Vihaisten tyttöjen katsotaan myös olevan "miehistymässä" (Aaltonen & Honkatukia 2002, 213). Naisen ja tytön viha on kulttuurisesti vaikea tunne.

Etsijöiden subjektipositiossa sukupuoli ja ikä tuotetaan suhteessa vihan kontrollointiin. Kun naisen ja tytön viha on joko "lapsellista" tai "miehistä", niin silloin ei hyväksytä ilmaistua tunnetta eikä tyytymättömyyttä vaan molemmat mitätöidään. Jos vihan lähettämää viestiä ei ymmärretä

vaan tämä viesti mitätöidään ja häpäistään, on seurauksena suurempi viha. (Nykyri 1999, 167.) Läpi vaikka harmaan kiven kertoo monista yrityksistään saada sosiaalityöntekijä kuuntelemaan tyytymättömyyttään sijaisperheessä.

Mä kirjoitin kirjeen sille sosiaalivirkailijalle joka hoiti mun asioita ja kerroin et mä haluan siältä pois ja et mä karkaan seuraavaks vähä pidemmälle. Lähen pois koko paikkakunnalta. Se kirje oli mun koulupöydän laatikossa. Tämä sijaisperheen äiti oli sitten ilmeisesti tutkinut mun laatikoita ja se oli löytänyt sen kirjeen. Ne tykkäs lukee ain silloin tällöin mun päiväkirjaakin ilman lupaa. – No joo, se sijaisäiti oli löytänyt kirjeen se oli mennyt ja soittanut sille sosiaalitytöselle ja lukenut sen kirjeen sille puhelimesa. Sitte se sijaisäiti haukku mut lapselliseksi ym. Musta se oli tosi törkeetä ja se vain lisäs mun haluuni päästä pois.

Läpi vaikka harmaan kiven 16 v.

Etsijät ovat sanoutuneet irti helppona kiusattuna olemisesta ja osaansa tyytymisestä. Mitätöivissä sosiaalisissa suhteissa he ovat tulleet näkyviksi ja kuuluviksi niillä tavoilla, jotka ovat olleet käytettävissä. Kaisa Vehkalah-
ti (2002, 243) kirjoittaa, että nuorilla on omat päämääränsä ja tavoitteensa myös tilanteissa, joissa viranomaisen ja kasvatuslaitoksen henkilökunnan kanssa nuorten ”neuvotteluasema” on olematon. Aikuiskeskeisissä sosiaalityön käytännöissä nuoren ainoat keinot tyytymättömyyden ilmaisemiseen ja omien päämäärien aktiiviseen tavoitteluun voivat olla karkaaminen ja viha.

Tyytyväiset

Tyytyväisen subjektiposition rakentaa omaelämäkerrassaan viisi kirjoittajaa: Elämästä selvinnyt 13 v., Jimmy 13 v., Soja 15 v., Ehkäpä minulla kävi hyvä onni 15 v., Johanna 18 v. Keskeisenä piirteenä tyytyväisten subjektipositiossa on, että nuoret kertovat elämänsä olevan tällä hetkellä tasapainossa. He kertovat olevansa tyytyväisiä ja turvassa. Heidän sijoitushistoriansa ovat erilaisia, mutta yhteistä niissä on käsitys siitä, että jossakin vaiheessa sijoitus on ollut pysyvä. He korostavat myös sosiaalisten suhteiden uudelleen määrittelyä. Nämä piirteet tiivistyvät ”elämästä selvinneen” kertomuksessa.

Aloitin uuden elämän. Aloin alusta pitäen sanomaan sijaisvanhempiani "Äidiksi" ja "Isäksi". Nyt siitä on kulunut kuusi vuotta ja olen 13-vuotias. Asun edelleen samassa perheessä. Käyn ala-asteen kuudetta luokkaa, eikä kukaan ole koskaan kiusannut minua siitä, että olen sijaislapsi. Kaverini pitävät minua aivan samanlaisena ihmisenä kuin muutkin. Tapaan äitiä, silloin tällöin. Isästäni en tiedä mitään. Perheeseen on tullut yksi lisää. Minua kolme vuotta vanhempi tyttö, joka on ollut jo kolme ja puoli vuotta. Minulla on hyvä olla kun tiedän, ettei minun tarvitse pois lähteä.

Elämästä selvinnyt 13 v.

Edellä olevassa episodissa Elämästä selvinnyt viittaa kiusatuksi tai leimatuksi tulemisen mahdollisuuteen, koska hän on sijaislapsi. Tyytyväiset tasapainottavat kertomuksissaan menneitä hankalia kokemuksiaan kertomalla tämän hetkistä hyvistä ihmissuhteista ja omasta hyväksyvästä suhtautumisesta itseän. He kertovat ilosta ja ylpeydestä, joka syntyy arakisissa tilanteissa, jotka eivät tuntu vaikeilta tai jos tuntuvat, niin he ovat huomanneet oman rohkeutensa lisääntyneen. Heille ylpeys on oman itsen ja toisten arvostamista, asioiden sujumista: "Harrastan jalkapalloa ja asiani on hyvässä jamassa. Toikkari on kohtalainen ja pysyn koulussa kärryillä. Olen muutenkin tyytyväinen itteeni." (Jimmy 13 v.). Tyytyväisen subjektipositiossa nuorilla on vapaa pääsy "lapselliseen" iloon ja ylpeyteen ja tämän tunteen jakamiseen muiden kanssa (Nathanson 1987, 187–188).

Toisena keskeisenä piirteenä tyytyväisten subjektipositiossa ovat nuorten raportoivat kertomukset vanhemmista ja kotitilanteesta ennen huostaanottoa. Kertomukset ovat sivusta seuraamista kuten Elämästä selvinneen kertomuksessa: "Söin homeista perunalimppua, kun muutakaan ei ollut eikä äiti jaksanut laittaa ruokaa. Äitini meni vielä huonompaan kuntoon. Viranomaiset tulivat taas ja he veivät minut lastenkotiin kahdeksi kolmeksi päiväksi ja äitini hoitoon." Kertomuksissa äitiyden puutteet ovat tekoja ja nuoret kertovat hakeneensa ja saaneensa turvaa myös muilta aikuisilta, yläkerran naiselta, päiväkodista, lastenkodista ja/tai sijaisvanhemmilta. He ovat voineet hakea ja saada turvaa vierailta ihmisiltä ollessaan kylmissään ja peloissaan.

Olin ypöyksin kylmässä rappukäytävässä. Aloin itkeä. Käteni olivat niin jäässä, että sormia tuskin pystyi liikuttamaan. En muista kuinka kauan siinä olin, mutta jonkin ajan päästä tuli yläkerran keski-ikäinen nainen kysymään, että mikä oli hätänä. Minä itkin ja selitin että olin ollut pihalla ja kukaan ei avannut ovea. Nainen vei minut asuntoonsa. Hän antoi syötävää.

Elämästä selvinnyt 13 v.

Samalla tavoin nuoret kertovat pettymyksistä ja epäonnistumista vanhempien tapaamisissa. Avoin suhtautumien vanhempien mielenterveys- tai alkoholiongelmien on mahdollista vain sellaisissa vuorovaikutussuhteissa, joissa se sallitaan. Tilanteissa, joissa kaikki osapuolet tietävät ja myöntävät tilanteen ja ottavat sen toiminnassaan huomioon. Vaikka avoin suhtautuminen ei tee nuoren suhteesta vanhempiin yhtään helpompaa tai parempaa, nuoren ei kuitenkaan tarvitse jatkuvasti miettiä, mitä pitää salata ja mitä saa kertoa. (Vrt. Bluebond-Langner 1978, 220–223.)

Tyytyväisten subjektipositiossa häpeä ei jäsennä elämäntarinaa. He kertovat elämäntarinaansa voimakkaasti pienillä eleillä ja episodeilla, joissa he eivät myöskään mitätöi omia vaikeita kokemuksiaan tai vanhempien ongelmia.

En haluaisi kenenkään kokevan samaa mitä itse olen 11 vuotta sitten kokenut. – Olen pyrkinyt käymään vanhempieni luona joka kuukausi, joka ei aina onnistu, sillä heillä on vielä tänä päivänäkin alkoholiongelma. Tilanne on onneksi sielläkin päin paljon rauhallisempi, vaikka joka päiväinen kysymys on, koska viina vie heidät hautaan. Olen kuitenkin kaikesta huolimatta tasapainoisessa elämäntilanteessa ja saan olla iloinen, että minun tapauksessani kävi loppujen lopuksi näin.

Soja 15 v.

Soja erottaa oman elämänsä ja omat tunteensa vanhempien tunteista ja elämästä. Hänelle oma elämä on tasapainossa ”kaikesta huolimatta”, mutta vanhempien elämä voi olla traagista draamaa. Jimmyn tavoin tyytyväiset kertovat omasta erilaisuudesta ja erottumisestaan muista tekoina ja asioina.

Aloin erottua muista koulukavereista, jutut oli erilaisia. Kun muut puhui lätkäkorteista, minä puhuin röökistä. – Kun olin neljännellä luokalla, en ollut ollenkaan koulussa. Olin aina kavereiden kanssa pyörimässä. Kaikki asiat mitä kotona sovittiin, niin en noudattanu niitä. Tulin myöhässä kotiin ja olin varmaan ekan kerran jurrissa. Viidennellä olin enemmän poissa koulusta kuin koulussa. Silloin jouduin ekan kerran lastenkotiin. En saanut unta ollenkaan ja silloin aloin miettiä miksi olin tehnyt kaikki asiat päin honkia.

Jimmy 13 v.

Tyytyväisten minän paikalla nuorten kertomukset kiusatuksi joutumisesta, irrallisuudesta ja erilaisuudesta eroavat kiusattujen ja etsijöiden kertomuksista. He eivät liitä näihin tilanteisiin vetäytymisen kertomuksia kuten kiusatun subjektipositiossa. He eivät liitä tilanteisiin myöskään kertomuksia vihasta, joka syntyy muiden leimaamaksi tai pettämäksi tulemisesta kuten etsijöiden subjektipositiossa. Häpeä, josta he kertovat, on episodista häpeää.

Rikkaat

Kuusi kirjoittajista rakentaa omasta elämästä kertoessaan rikkaan subjektiposition. He ovat kertojista iältään nuorin ja vanhin ja kolme hyvin pitkän kertomuksen kirjoittanutta kertojaa: Mä -87 12 v., Maria Millasnoora 21 v., Kuutamotyttö 25 v., Liisa 26 v., Lastenkodissa onnellisesti asunut lapsi 37 v., Helena Kulonen 75 v.. Heidän sijoitushistoriansa ovat erilaisia. He ovat käyttäneet erilaisia lastensuojelun palveluja, olleet sijoitettuina perheisiin tai laitoksiin. Heidän asiakkuutensa pituudet vaihtelevat muutamasta kuu-kaudesta vuosiin. Keskeisenä piirteenä rikkaan subjektipositiossa on, että kirjoittajat kertovat sijoitushistoriaansa ja omia elämän kokemuksiaan tällä hetkellä turvasta. Paikasta, joka on heille korostetusti oma koti. He kirjoittavat laajasti kuvaillen ja arvioiden elämänsä tapahtumia, omia tunteitaan, läheisiä ja kivuliaita ihmissuhteita ja tilanteita. He korostavat kerronnas- saan Maria Millasnooren ja Helenan tavoin tämän hetkistä elämäntilannet- taan sellaiseksi, jossa he voivat olla ylpeitä sekä muista että itsestään.

Tänään olen 21-vuotias. Tunnen olevani rikas, kun minulla on ollut niin monta perhettä ja kotia. Olen kokenut kaikenlaista, mutta koen myös saaneeni enemmän kuin muut. Olen monesti miettinyt, millaista olisi ollut asua omien vanhempiensa kanssa perheenä. Kuinka tietämätön elämästä olisinkaan! Olen tyytyväi- nen, että kävi niin kuin kävi. – – Jumala varasi minulle parhaat sijaisvanhemmat. Olen kiitollinen, ja arvostan heidän työtään suuresti. Heille pitäisi antaa kasapäin mitaleja ja diplomeja. He tekivät todella suuren työn RAKKAUDESTA, ei rahasta.

Maria Millasnoore 21 v.

Olen nyt 75-vuotias vanha äiti. Minulla on 5 lasta ja 8 lastenlas- ta, sekä yksi lastenlasten lapsi. Elämä on ollut rikasta 54 vuotta kestäneessä avioliitossa. Olen antanut anteeksi, mutta unohtaa en voi. Nämä lapsuuteni ajat ovat vamma sielussani, vaikka us- kon, että toisilla on ollut vaikeampaa.

Helena Kulonen 75 v.

Rikkaan subjektipositiossa kaikki kirjoittajat nuorimmasta vanhimpaan ker- tovat antaneensa anteeksi. Helena on saanut lapsuuden nöyryytyksiin ja häpäisemiseen iän myötä välimatkaa, kun oma elämä on rakentunut tyt- tärenä, vaimona, äitinä, mummona ja isomummona ja kun omat läheiset tukevat häntä kirjoittamaan ja kertomaan. Rikkaan subjektipositiossa elä- män rikkaus on syntynyt oman paikan löytämisestä, itsensä puolustami- sesta ja muuttamisesta sosiaalisten sidosten ja suhteiden ketjussa. Tältä minän paikalta kertojat käyttävät tarinassaan koko tunnekirjoa.

Vaikka kertojat rakentavat elämäntarinoissaan nykyhetkeen minän paikakseen rikkaan subjektiposition, heidän kertomuksiinsa lapsuudesta ja nuoruudesta liittyy samanlaisia häpeän hetkiä kuin kiusatun subjektipositiossa: alistamista, mitätöintiä, kiusaamista, seksuaalista nolaamista ja myös hyväksikäyttöä. Näistä he eivät ole lapsena tai nuorena voineet kertoa kenellekään. Näitä häpeän hetkiä he kertovat säädelleensä salaamisella, puhumattomuudella, näkymättömyydellä ja tilanteiden välttämällä samoin kuin kiusatun subjektipositiossa.

Salaaminen liittyy seksuaaliseen hyväksikäyttöön. Liisasta salaaminen oli ainoa tapa olla joutumatta sosiaalisten suhteiden ulkopuolelle, syytetyksi ja leimatuksi. Siksi hän salasi sijais-siskon miehen seksuaalisen hyväksikäytön ja vuosia jatkuneen ahdistelun. Sekä Liisa että Maria Millasnoore ihmettelevät, miten kukaan aikuisista ei heti huomannut heidän sulkeutumistaan ja välttelemistään tai sitä, että he alkoivat ”hyppiä seinille”. Myös Kuutamotyttö kertoo huomanneensa, että aikuisilta voi pitää piilossa ”salattuja kansioita”, jotka koskevat lasten omia kokemuksia ennen laitokseen tulemistä. Näitä kokemuksia kukaan aikuinen ei kysynyt häneltä eikä muilta tulijoilta. Liisalla sekä omiin että muiden salaisuuksiin liittyy kuitenkin kokemus ulkopuolisuudesta: ”Kyllä minä tunsin, että minusta välitettiin ja minut hyväksyttiin sijaisperheessä, mutta vähän sellainen vierasolo oli kuitenkin aina. Vaikka olen vaiennut seksuaalisesta hyväksikäytöstäni, muuten en halua salata, miten asiat ovat elämässäni olleet.” (Liisa 26 v.)

Rikkaan subjektipositiossa keskeiseksi häpeän teemaksi nousee seksuaalisen hyväksikäytön ja sen salaamisen rinnalle äidin hylkääminen ja/tai äidin hylkäämäksi joutuminen.

Oliko se elämäntilanne, teimmekö me isosiskoni kanssa jotakin, huusimme me. Olen tosiaan ajatellut että mitä voi olla lapsessa vialla kun oma äiti haluaa lähteä. Tai ehkä isosiskoni kanssa perheessä vielä meni ihan hyvin, ehkä se olin minä kun pilasin kaiken. En tiedä, tällamoisia olen miettinyt. Toisaalta tiedän samanikäisten lasten äitinä, että vaikka lapset voivat olla rasittavia mikään ei kuitenkaan oikeuttaisi minua sanomaan että hyvästi.

Liisa 26 v.

Liisalle äidin hylkäämäksi joutuminen on asia, jota hän on yrittänyt ymmärtää monista erilaisista näkökulmista, joista mikään ei ole antanut hänelle riittävää vastausta. Hän on halunnut selvittää asian loppuun asti: ”Kyllä toisinaan tekisi mieli kysellä äidiltä jotakin, mutta en oikein rohkene kun hän ei tunnu edes tutulta, ihan ventovieras. Äiti ei ole pitänyt minuun mitään yhteyttä. Kerran jo menin tapaamaan. Avasin oven:

äiti makasi alasti sängyllä sammuneena ja tupa oli täynnä juopuneita miehiä. Paiskasin oven kiinni ja lähdin.” (Liisa 26 v.) Tapaamisen jälkeen Liisa tietää sen miksi hän hylkäsi äidin. Äidin ja tyttären suhde syntyy kaipuuna, eroina, häpeänä ja hylkäämisenä. Muista subjektiposiitiosta elämänsä kertovat eivät käsittele tätä teemaa tai siihen liittyvää häpeää. Kuutamo-tytön (25 v.) mielestä ”tavallinen lapsi kuuluu lähelle aikuista, joka antaa turvaa ja tukee kaikessa loppuun asti. Niinkin, että jos oma äiti puuttuu, voi joku toinen nainen saada kunnian olla vaikka lapsen mummo.” Hänelle kukaan ei voi tulla äidin paikalle.

Totuuden puhuminen ja kipeiden elämäkokemusten kertominen korostuu rikkaan subjektiposiitiota rakentavien kertomuksissa. He eivät suostu enää häpeilevään puhumattomuuteen, vaikka läheisetkin voivat sitä heiltä toivoa.

”Kun ihmiset alkaa juoruilla”, hän mutisi. Pyyntö tuntui minus-
ta pahalta. Tunsin itseni petetyksi, kun aviomieheni häpesi sijaisperheessä vietettyä lapsuuttani. ”Enkä häpee sua, mä rakastan sua...” En antanut hänen jatkaa. Puhukoot, mitä puhuvat, se ei minua haittaa! Ihmisten pitääkin saada tietää enemmän sijaisperheissä kasvaneista. Jos saan tilaisuuden, kerron kyllä ihmisille kokemuksistani. Minä en aio olla siitä hiljaa!

Maria Millasnoora 21 v.

Rikkaan subjektiposiitiossa kertojat tunnistavat ja nimeävät monia erilaisia häpeän tunteita ja asteita. He ovat käsitelleet ja säädelleet häpeää sekä puhumalla että vaikenemalla, sinnittelemällä, nöyrytmällä ja minäprojektein, joissa itsestä muokataan kelvollista. He liittäivät omantunnontuskia episodeihin, joissa he kertovat omasta valehtelusta ja salaamisesta. Rikkaan subjektiposiitiossa kaikille kertojille totuudessa pysyminen, pahoista asioista puhuminen ja tunteiden läpikäyminen ovat rikkomattomia arvoja.

Lopuksi

Asetin tavoitteekseni tarkastella, millaisia subjektiposiitioita, minän paikkoja, kertojat rakentavat omaelämäkertoissa itselleen. Miten häpeä säätelää näissä kertomuksissa suhdetta muihin ja itseen? Laajan häpeäkäsitteen ja myös muiden tunteiden tarkastelun avulla löysin erilaisia subjektiposiitioita, joissa häpeä on erilaista ja sitä käsitellään ja säädellään erilaisilla tavoilla.

Näissä kertomuksissa häpeä ei liity yksioikoisesti arvottoman häpeään eikä siihen, että kertoja on itse kasvanut ja elänyt lastenkodissa tai

sijaisperheessä. Myöhempäänkään sosiaalityön asiakkuuteen kaikki ker-
tojat eivät liitä arvottoman häpeää, mutta etsijöillä tähän suhteeseen liit-
tyy voimakasta leimatuksi tulemisen vastustusta ja vihaa. Toisissa kerto-
muksissa asiakkuus ja kotoa pois pääseminen ovat vähentäneet häpeää.
Olosuhteiden muuttaminen, lapsen tai nuoren sijoittaminen laitokseen tai
sijaisperheeseen, ei yksin riitä tekemään lapsen tai nuoren oloa turvalli-
seksi, ellei se samalla jäsennä sosiaalisia suhteita uudella tavalla solidaa-
risemmiksi ja turvallisemmiksi.

Häpeä liittyy tässä aineistossa myös kasvamiseen tytöstä naiseksi. Kiu-
satuilla naiseksi kasvaminen on ollut pelottavaa ja tarkkaa puuhaa, hy-
väksikäytetyksi joutumista, alistumista ja maineen menetystä. Etsijän nai-
seuteen on kuulunut häpeä omasta ”miehisestä” tai ”lapsellisesta” vihasta,
joka eristää heitä sosiaalisissa suhteissa. Tyytyväisille kasvu on ollut itse-
näistymistä, ”lapsellisen” iloinen ja ylpeä asia, eikä siinä ole otettu kan-
taa sukupuoleen. Rikkaille naiseuden päämääränä on tulla omaa äitiä rik-
kaammaksi: rakastavammaksi ja tyytyväisemmäksi suhteissaan.

Kiusatuilla häpeä on liittynyt turvattomiin ja alistaviin sosiaalisiin suh-
teisiin, joista he ovat olleet liian riippuvaisia. Etsijöillä häpeä on liittynyt
eristäviin, mitätöiviin ja esineistäviin suhteisiin, joissa he ovat joutuneet
puolustautumaan joko vihalla tai pakenemalla. Tyytyväiset kertovat elä-
vänsä solidaarisissa suhteissa, joissa häpeä ei määritä elämää. Heidän ko-
kemansa häpeä on ollut kerrontahetkellä episodista. Rikkaan subjektipo-
sitiassa häpeä, nolostumisena ja omantunnon tuskina, on toiminut myös
sovinnon edellytyksenä, vapauttavasti. He kertovat antaneensa anteeksi,
ottaneensa opiksi toisten sanomisista ja oppineensa pitämään puolensa.
Ulkoisia olosuhteita tärkeämmäksi nousevat sosiaaliset suhteet. Se, ovat-
ko suhteet, joissa lapset ja nuoret sijaishuollossa elävät, solidaarisia, eris-
täviä vai sulauttavia. Tärkeää on se, millaisen minän paikan lapsi tai nuori
voi itselleen näissä suhteissa rakentaa.

TARINA

Irkka Peltonen

Väkivaltapelin pyörteissä

Tapahtumapaikkana on pieni kaupunki itäisessä Suomessa, tarkemmin idyllinen lähiö rivitaloineen ja omakotitaloineen.

Keskeisissä rooleissa ovat Reija ja hänen kolme lastaan avio-
liitosta Markun kanssa, Matias, Tiina ja Teija. Matias on tapahtu-
mien alkuvaiheessa juuri aloittanut koulunkäynnin, Tiina ja Teija
ovat leikki-ikäisiä.

Reija on eronnut, lasten isää tapasi lähinnä Matias mummo-
lassa käydessään.

Uusioperheeseen kuuluvat lisäksi avopuoliso Mikke ja Reijan
ja Miken yhteinen lapsi, puolivuotias Janita. Perheeseen syntyy
vielä pieni poikavauva Toni ennen kuin poliisi, ambulanssi ja so-
siaalityöntekijät vievät perheenjäsenet eri puolille kaupunkia.

Enemmän tai vähemmän sivurooleissa esiintyvät sosiaali-
työntekijä, joka ei aina tiedä suunnitteleeko hän interventioita
vai ohjaavatko häntä Reijan ja Miken interventiot, työnohjaaja,
sosiaaliterapeutti, perheneuvolan henkilökunta, sairaalan sosiaa-
lityöntekijä ja poliisi.

Alkusoitto. Mikke soittaa. Hän pyytää kotikäyntiä.

Kaikki alkoi viattomasti. En ymmärtänyt, että minut kutsuttiin
mukaan yhä kiihtyvän pelin pyörteisiin. Olen myöhemmin ihme-
teltyt, olinko kuuro ja sokea vai ohjasivatko toimintaani ylevät
ammattilliset periaatteet ja metodit, jotka olivat opiskeluaikana-
ni rantautuneet Suomeen USA:sta. Olin opiskeluaikani viettänyt
perehtymällä case-workin saloihin. Metodi ja sen tausta-ajatte-
lu lähtivät siitä, että asiakkaat hakeutuvat vapaaehtoisesti hake-
maan apua ja maksavat käynneistään. Olin opiskellut sosiaali-
työn eettisiä ohjeita, joista oli muodostunut itselleni eräänlainen
moraalinen koodisto. Uskoin hyvään ihmisissä, uskoin ihmisten
haluun muuttua.

Ensimmäinen yhteydenottaja oli Mikke. Hän halusi tietää, oli-
siko hänen mahdollista saada Janitan huoltajuus, mikäli heil-
le tulisi ero. Reija ja Mikke eivät olleet naimisissa, mutta heillä
oli yhteishuoltajuus. Samalla Mikke kertoi, että Reija oli viettänyt
yönsä kodin ulkovarastossa, koska Reija oli tullut humalassa yöl-
lä kotiin vietettyään iltaa naapurissa asuvan Timon kanssa. Ker-
roin lailliset perusteet, en juuri muuta. Kuittasin tapauksen avo-
parin riidaksi, enkä tehnyt edes muistiinpanoja.

Seuraavaksi soitti Reija. Reijan kertomus oli lähes kopio
Miken kertomuksesta vain sillä erolla, että tällä kertaa ulkovaras-
tossa yönsä majaillut oli Mikke. Reija pyysi kotikäyntiä. En läh-
tenyt, sillä nyt oli alkanut hahmottua kuva tappelevasta paris-
kunnasta, joista kumpikin halusi minut liittolaisekseen. Viisaasti

ja ammattimaisesti, niin kuin silloin kuvittelin, en lähtenyt kotikäynnille Reijan pyynnöstä vaan pyysin heitä keskenään sopimaan, milloin yhdessä kutsuvat minut, jos katsovat sitä tarvitsevasi. Uskoin tehneeni oikean intervention, siksi, että seurasi noin puolen vuoden hiljainen jakso, jonka uskoin perheessä ja parisuhteessa sujuvan rauhan ja rakkauden merkeissä. Vasta vuosien kuluttua sain tietää, mitä silloin oli tapahtunut.

Sitten minut kutsuttiin, nyt pariskunnan yhteisellä sopimuksella neuvonpitoon. Reija ja Mikke pyysivät minua käymään heidän luonaan. Ehdotin heille käyntejä toimipisteessä, jossa olisi pariterapiaan erikoistuneita työntekijöitä, mutta pariskunta piti mahdollittomana lasten hoitojärjestelyjä.

Ainoastaan Matias oli koulussa, muut lapset olivat kotona. Sovimme aluksi kerran kuussa tapahtuvista istunnoista, sitten kävin kaksi kertaa kuukaudessa ja lopulta viikoittain.

Mahdutan muutamaan kappaleeseen kertomuksen ajasta, joka kesti liki kolme vuotta. Kävin säännöllisesti sovittuina aikoina Maahisentiellä, vedin perheistuntoja siten, että kaikki olivat läsnä. Janita istui tavallisesti jommankumman vanhemman sylissä, Tiina ja Teija olivat osan ajasta läsnä ja siirtyivät sitten omiin leikkeihinsä, Matias leikki tyttöjen kanssa, mutta tuli sitten seisomaan lastenhuoneen ovelle kuuntelemaan. Yritin jututtaa lapsia, mutta vanhemmat keskeyttivät sen. Aloin aavistella salaisuuksia. Reijan ja Miken erilliset soitot kuittasin sanomalla: tavataan sitten perjantaina niin kuin olemme sopineet. Olisinko päässyt perille väkivallasta aikaisemmin, jos olisin kuunnellut Reijaa erikseen. Ja jos olisin, olisiko tilanteelle ollut jotain tehtävissä silloin?

Keskustelimme Reijan ja Miken jatkuvasta päivittäisestä molemmipuolisesta mustasukkaisuudesta. Aloin oivaltaa, että ellei Reija saanut Mikkea mustasukkaiseksi, hän kehitti siihen aiheen. Juomisen määrä lisääntyi molemmilla Miken jäätyä työttömäksi. Tapahtumat alkoivat vyöryä kiihtyvällä vauhdilla. Tapasin kerran Reijan kotona kasvot sinisen punaisina, silmät syvällä turvonneiden kasvojen sisällä ylähuuli halki ja hammas katkenneena. En ensin ymmärtänyt, mistä oli kysymys, ei edes ankara mustasukkaisuus ja Reijan kertomat Miken raivonpuuskat olleet saaneet minua epäilemään perheväkivaltaa. En kuitenkaan uskonut Reijan kertomusta kaatumisesta. Ja sitten Reija kertoi, että Mikke oli hakannut hänet illalla.

Mikke toivoi omaa poikaa, ja Toni sai alkunsa, koska avoliitto haluttiin pelastaa. Toni syntyi terveenä, vaikka Reijan juominen oli ollut päivittäistä ja johtanut joka ilta sammumiseen.

Peilaan tapahtumia jälkikäteen käyttäen peilinä viimeistä tapaamista Reijan kanssa sosiaalivirastossa. Lapset oli otettu huostaan ja sijoitettu sijaisperheeseen. Avoliitto oli hajonnut, Reija oli ollut pahassa onnettomuudessa ja loukkaantunut pahoin. Hän tuli kepin avulla kävellen hakemaan toimeentulotukea. Kesken asioiden käsittelyn Reija sanoi: "Me valehdeltiin sinulle koko

ajan tai melkein koko ajan. Minun isäni oli väkivaltainen ja me äidin kanssa keksittiin yhdessä tarinoita, miksi en ollut koulussa, miksi äidillä oli näkyviä ruhjeita, miksi isä jäi pois töistä. Minä en enää oikein edes erota, mikä on totta, tarinat vain tulevat kuin itsestään. Minä olen jo kertomassa tarinaa ennen kuin huomaankaan, että taas tulee pajunköyttä. Me luultiin Miken kanssa, että sinä pelaat samanlaista peliä meidän kanssa kun puhuit huostaanoton mahdollisuudesta. Vasta kun näimme sinun itkävän kertoessasi, että aiot ottaa lapset huostaan, me uskoimme, että tulet todella tekemään niin.”

Reija kertoi sitten arjesta, jota he olivat eläneet ja jota minä en ollut nähnyt. Reija oli ollut sairaalassa pahasti ruhjottuna, silloin kun minä luulin heillä menevän hyvin. Olin käynyt kotikäynnillä toisen työntekijän kanssa tarkoituksena kertoa, että lasten turvallisuuden vuoksi minun on otettava lapset huostaan. Se oli niin vaikeaa, että tunteet purkautuivat itkuna.

Me kohtasimme nyt hyvin myöhään perhe-elämän muutoksen kannalta. En tiennyt sellaista maailmaa olevankaan, missä Reija, Mikke ja lapset elivät. He eivät uskaltaneet sitä minulle kuvata. Voidakseen tulla autetuksi on uskaltauduttava näyttämään jollekin omat puutteensa ja tuskansa. Sellaista työntekijää, joka olisi osannut auttaa, ei kaupungistamme löytynyt.

Riitta Hyytinen

Lapsen todellistuminen huumeperheen kuntoutuksessa

Yhä useammin huumeiden käyttö ei olekaan vain aikuisten asia. Huumeita käyttävillä aikuisilla on kasvatettavanaan ja hoivattavanaan lapsia, joiden elämää aikuisten huumeongelma koskettaa vakavalla tavalla. Perheen auttamiseksi vanhemmille tarjotaan yleensä päihdekuntoutusta. Lapsi saattaa päästä vanhemman mukana tämän päihdekuntoutukseen tai lapsi sijoitetaan vanhemman kuntoutuksen ajaksi laitos- tai perhehoitoon odottamaan mahdollista kotiin pääsyä. Tässä artikkelissa kuvataan kolmatta mahdollisuutta, jonka lähtökohta on koko perheen, myös lapsen mahdollisuus ja oikeus kuntoutukseen.

Artikkeli perustuu tutkimukseeni lapsen todellistumisesta huumeperheen kuntoutusprosessissa (Hyytinen 2007). Tein tutkimuksen päihdekuntoutuslaitoksen perheyhteisössä, jossa lapsen kokemukset tehdään näkyviksi ja vanhemmuus nähdään voimavarana ja motivaation lähteenä kuntoutuksessa. Vanhemmat ja heidän lapsensa tarvitsevat kuntoutusta elettyään kuluttavaa elämää huumemaailman keskellä. Siksi tarvitaan koko perheelle tarkoitettua kuntoutusta. Huumeongelmaisten vanhempien ja heidän lastensa auttaminen haastaa työntekijöitä erityiseen asiakassuhteeseen, jossa luottamus on merkittävässä roolissa.

Artikkelin päärooleissa ovat huumeperheen lapset Toni (9 vuotta) ja Sini (5 vuotta) sekä heidän vanhempansa Jaana ja Matti.⁵⁶ Artikkelissa kuvataan perheen huumeista arkea. Arjen kuvaus syntyi kuntoutusprosessissa käydyissä keskusteluissa. Tällaisen kuvan rakentaminen vaatii erityistä lapsilähtöistä työskentelyä, turvallista ilmapiiriä sekä hyvää työskentelysuhdetta. Tonin ja Sinin kokemukset kertovat siitä todellisuudesta, jossa lapsi huumeperheessä elää.

⁵⁶ Artikkelin perustuu tutkimusaineistoon, jossa kuvaan yhden perheen päihdekuntoutusjaksoa. Aineistolainauksissa yhtenä osapuolena on perheen työntekijäpari T1 ja T2, joista ensimmäinen olen itse. Perheenjäsenten nimet on muutettu tunnistamattomiksi.

Lapsen todellistuminen ja subjektius

Päädyin tutkimuksessani kuvaamaan lapsen näkökulmia huumeperheen kuntoutusprosessissa käsitteellä lapsen todellistuminen. Se ei tässä viittaa totuuteen, vaan siihen, että lapsi otetaan mukaan todellisena, näkyvänä ja läsnä olevana persoonana; lapselle avataan mahdollisuus omien kokemustensa käsittelyyn. Tärkeintä on lapsen subjektius kuntoutujana, jolloin lapsella on mahdollisuus tunnustella, nimetä ja käsitellä kokemaansa.

Lapsen subjektius ei ole suoraan verrattavissa aikuisen subjektiivisyyteen. Subjektuudella tarkoitetaan yleensä sitä, että henkilöllä on riittävät edellytykset määrittellä, mikä hänelle on hyväksi, ja toimia valintansa mukaan, olla itse valitsemansa toiminnan subjekti (Särkelä 1993, 43–50). Lapsen kohdalla aikuiset määrittelevät pitkälti sen, mikä on lapselle parhaaksi. Lapsi on kehitystasonsa mukaisesti subjekti-objekti, samanaikaisesti osaava ja aikuisista riippuvainen (Hurtig 2006, 168.). Lapsen subjektius on kypsyvää subjektiutta. Lapsi on toimija, sen sijaan että hän olisi vain päihdeongelmaisten vanhempiensa ongelmallisen elämän uhri, sanoo Maritta Itäpuisto (2005, 96–107) ja jatkaa: alkoholiongelmaisten vanhempien lasten selviytyminen ei ole pelkästään lapsen luonteenpiirteiden ja aikuisten tuottamien suojaavien tekijöiden summa vaan sen taustalla on lapsen kompetenssi ja tilanteeseen sovitettu toimijuus (ks. myös Jähi 2004, 39–42). Myös Michael Rutterin (1986, 29–30) mukaan selviytyvät lapset toimivat aktiivisesti, muokkaavat omia olosuhteitaan ja kehittyvät ongelmanratkaisutaidoissaan, mikä puolestaan tukee heidän subjektiuttaan. Vanhempien huumeiden käytön aiheuttamista vaurioista selviytymistä ei voi ymmärtää ilman että lapsi nähdään aktiivisena, merkityksiä tuottavana ja osaltaan omia olosuhteitaan muokkaavana subjektina.

Ymmärrän lapsen sisäisiä ja ulkoisia toimintaedellytyksiään käyttäväksi subjektiksi. Se tarkoittaa aitoa osallisuutta kuntoutusprosessissa. Lapsen on voitava kokea, että perheen ongelmista voidaan puhua ja niitä yritetään yhdessä ratkaista. Kun lasta autetaan ja rohkaistaan, hän saa tilaa kehittyä sopeutumisen ja alistumisen sijaan. Passiivinen sopeutuminen ja tilanteeseen alistuminen eivät anna tilaa lapsen kehitykselle. Ympäristö ei sinänsä nujerra, vaan oleellista on, miten ympäristön olosuhteisiin, mahdollisuuksiin tai niiden puutteisiin orientoidutaan ja millaisia selviytymisstrategioita lapsi pääsee kehittämään. Tavoitteena on tukea lapsen subjektiutta, omanarvontunnetta ja omaehtoista kehittymistä, irrallaankin vanhempien tilanteesta. Lapsen pitäisi voida kokea niin suurta kunnioitusta ja turvallisuutta, että hän luottaisi tulevaisuuteensa riippumatta siitä, selviävätkö vanhemmat päihdeongelmastaan vai eivät. Lapsen eheytyminen

ja voimaantumisen tukeminen kasvattaa voimavaroja, joiden varassa on mahdollista selviytyä vaikeissakin olosuhteissa. Voimaantuminen on henkilökohtainen ja sosiaalinen prosessi, joka voi jossain tietyssä toimintaympäristössä olla todennäköisempää kuin toisessa (Siitonen 1999,93).

Usein perhetyö toteutuu aikuiskeskeisesti ja lapsen oletetaan tulevan autetuksi ikään kuin sivutuotteena. Lapsen pitää todellistua myös aikuisen kanssa työskenneltäessä, mutta en usko lapsen hyötyvän pelkästään vanhemman kautta tulevasta avusta (ks. "tihkuvan auttamistavan malli", Hurtig 2003). Lapsi pitää saada työskentelyn keskiöön. Lapsilähtöisellä työllä tarkoitan sellaista työtä, jota Marjatta Bardy (2004, 197) kuvaa seuraavasti: "Lastensuojelun ankkuroituminen sekä vanhempi- että lapsilähtöiseksi on ydinaluetta, joka vaatii jatkuvaa ja valpasta kehittämistä. Lapsuus on suhdekäsite, kuten vanhemmuuskin. Lapsi elää suhteessa vanhempiinsa ja muihin läheisiin, ja vanhempi on vanhempi nimenomaan suhteessa lapsiinsa. Työmaa on usein juuri niissä suhteissa, joita tulee tarkastella kaikkien osapuolten näkökulmasta, mutta siten, että keskiössä on lapsi." Lapsilähtöisyys perheen kuntoutuksessa toteutuu, kun lapsi on läsnä ja työskentelyn keskiössä silloinkin, kun on fyysisesti muualla. Kun lapsi todellistuu, voidaan saada kuva ja käsitys siitä, mitä lapsi on todella kokenut, ja lapsen auttamisen edellytykset lisääntyvät.

Lapsen arki huumeperheessä

Huumeiden käyttäjän elämä on hyvin kuluttavaa ja raskasta (esim. Ahtiala & Ruohonen 1998; Partanen 2002; Väyrynen 2007). Se on sitä sekä aineita käyttäville aikuisille että heidän lapsilleen. Perheet ovat yksilöllisiä, mutta yhteistä perheiden yksilöllisille tarinoille on se, että vanhempien huumeiden käyttö vaikuttaa voimakkaasti ja negatiivisesti lasten arjessa.

Artikkelin pohjana oleva kuntoutus koostui muun muassa koko perheen perheistunnoista, joissa Jaana ja Matti sekä heidän lapsensa Toni ja Sini kuvasivat vanhempien huumeiden käytön ilmenemismuotoja lasten elämässä. Joidenkin istuntojen aiheena oli erityinen Lapsen kertomuksen rakentaminen (ks. lisää Hyytinen 2007, 134–140). Matti ja Jaana puhuivat lasten kokemuksista myös vanhempien ryhmissä. He eivät yrittäneet puhuessaan kääntää tekojaan tai lapsille tuottamiaan kokemuksia myönteisiksi tai vähätelleet niiden merkitystä lapsille pelkoa ja hämmennystä tuottaneina asioina. Vanhempien tarve antaa lapsilleen mahdollisuus kuntoutumiseen teki tässä luvussa esitetyn arjen kuvauksen mahdolliseksi. Työntekijöiden tehtävänä oli tukea ja kannustaa vanhempia ja lapsia työskentelyssä.

Vaikeat asiat on voitava ulkoistaa, jotta niitä voi käsitellä, jäsentää ja sisäistää. Tonin ja Sinin sekä heidän vanhempiansa perheessä lasten kokemuksia ei ollut käsitelty, koska perheen tilanne ja vanhempien huumeiden käyttö oli pitänyt salata. Kuntoutuksessa vanhemmat puhuivat paljon lasten kokemuksista ja auttoivat myös lapsiaan puhumaan niistä. Lasten kokemukset olivat eri syistä (syyllisyys ja pelko) ahdistaneet vanhempia, ja kun vihdoin tuli mahdollisuus puhua, vanhempien teot ja lasten kokemukset ryöppysivät yhä uudelleen ulos, mutta aina vähän enemmän sisäistettynä ja jäsentyneenä.

Kyse on eräänlaisesta kulttuuripsykologian kuvaamasta ulkoistamisesta ja sisäistämisestä. Asioita sisäistetään, kun ne ensin ovat esiintyneet sosiaalisessa toiminnassa ja vuorovaikutuksessa (ks. esim. Hakkarainen ym. 2004, 153–154). Kun ulkoistaminen tapahtuu lapsen läsnä ollessa, se auttaa myös lasta saamaan otteen omaan sisäiseen pahaan oloonsa. Vanhempi ja työntekijä yhdessä auttavat lasta ulkoistamaan tarinaansa, kertomaan asioita, käsittelemään ja käsitteellistämään kokemuksiaan. Työntekijä voi myös olla mallina vanhemmalle siinä, miten vanhempi voi auttaa lasta tarinansa työstämisessä. Sen vuoksi on tärkeää, että koko perhe on mukana, kun lapsen kertomusta tuotetaan ja rakennetaan. Näin lapsi todellistuu myös vanhemman kuvaamana ja lapsen kokemukset tulevat tunnistetuiksi ja näkyviksi. Tämä on lapselle itselleen tärkeä korjaava kokemus.

Tutkimassani perhekuntoutuksessa lähtökohtana on se, että lapsi hyötyy oman tarinansa rakentamisesta. Vaikka vanhemmat eivät toipuisikaan, on tärkeä tavoite saavutettu, kun ainakin lapsi on tullut autetuksi. Joskus lapsi sijoitetaan kuntoutuksen jälkeen, ja silloin kuntoutus on lisännyt sijoituksen onnistumisen ja lapsen selviytymisen mahdollisuuksia. Lapsen kokemusten kohtaaminen ja niiden ottaminen työskentelyn kohteeksi nähdään nykyään tärkeänä lasten auttamisen edellytyksenä, oli sitten kyse perheväkivallasta, vanhempien mielenterveyden ongelmista tai vanhempien päihteiden käytöstä (ks. Forsberg 2002; Hurtig 2003; Itäpuisto 2005; Jähi 2004; Oranen 2001; Solantaus 2001). Huumemaailmassa eläneellä lapsella voi jatkossa olla tarve pitkäkestoiseen terapeuttiseen työskentelyyn, mutta se mahdollistuu usein vasta sitten, kun perheen kokonaistilanne on selkiytynyt ja vakiintunut. Kuntoutuksessa nimetään lapsen tunteita, muun muassa huolta, häpeää, syyllisyyttä, murhetta, vihaa, pettymystä ja turvattomuutta. Myös huume-elämän ennalta-arvaamattomuus, salailu, eristäytyminen, huolenpidon puute ja turvattomuus tehdään näkyväksi. Kaiken ikäisille lapsille tarjotaan myös tietoa vanhempien päihteidenkäytöstä.

Huumemaailma tunkeutuu kotiin

Ennen kuntoutukseen tuloa koko perheen elämän keskipisteenä olivat huumeet. Koko perhe eli huumeiden käytön ehdoilla, jatkuvan jännityksen ja pelon ilmapiirissä. Vanhemmat kuvaavat itse olleensa lopulta täysin väsyneitä huumeetodellisuuteen:

Matti: Loppujen lopuks mä olin jo niin täynnä sitä kaikkee mitä siihen liittyy, kun ei oo omaa rauhaa ollenkaan, et se on koko ajan vetämistä tai sit sitä säkin hakemista tai sit sitä plisaamista, myymistä.

(Perheistunto)

Kodissa vallitsi kaaos, koska vanhemmat eivät siivonneet. Kaikkialla oli sotkuista, röykkiöittäin vaatekasoja, kaikenlaisia ehjiä ja rikkinäisiä koneita, pursuilevia laatikoita ja epämääräisiä esineitä. Kotioloja hallitsi vanhempien jatkuvasti lukittuna ollut makuuhuone, jossa Jaana ja Matti viettivät ison osan ajasta ja joka oli lapsilta kielletty alue. Lapset eivät päässeet huoneeseen vanhempien luokse edes yöaikaan. Vanhemmat kertoivat käyttäneensä aineita ja myös tapelleensa kovaäänisesti makuuhuoneen lukkojen takana. He totesivat lasten reagoineen tähän olemalla hermostuneita ja kiukuttelevia ja tapelleen keskenään. Kuntoutukseen tulleiden lasten mielestä yksi merkittävistä eroista kodin ja perhekuntoutuksen välillä oli, ”et ne ei pistä ovee lukkoon” (Toni, Perheistunto).

Makuuhuoneessa säilytettiin sekä myytävät että omat huumeet ja niiden punnitsemiseen ja käyttämiseen tarvittavat välineet. Siellä tapahtui myös huumekauppa. Myös vieraat käyttivät kodissa huumeita. Jaana ja Matti kertoivat ystäviensä valmistaneen annoksensa makuuhuoneessa, mutta usein menneen vessaan pistämään. Tuolloin lapset saattoivat nähdä kodissaan humeruiskujen kanssa kulkevia henkilöitä.

Koska kaikkiin tulijoihin, ”asiakkaisiin”, tai heidän aikeisiinsa ei voinut luottaa, oli kodissa kaiken varalta erilaisia aseita kirveestä ilmapistooliin. Aseet oli piilotettu vanhempien makuuhuoneeseen patjan alle, jotta ne olivat kaiken aikaa käden ulottuvilla. Vanhemmat kertoivat kodissa olleen ajoittain ”sekopäitä”, jotka eivät ymmärtäneet, kun heitä käski poistumaan. Isän pinna kiristyi välillä niin, että hän ”heitteli jengiä seinille” ja lapset näkivät näitä tilanteita. Aikaa myöden vanhemmat ajautuivat velkakierteeseen, josta seurasi väkivallan uhka myös lapsiin. Lopulta perheen kotiin tehtiin huumeepoliisin ratsia, jossa Tonin läsnä ollessa koko koti tutkittiin ja vanhemmat pidätettiin.

Huumeisen vanhemmuuden heikentämä hoiva

Huumeinen vanhemmuus tarkoittaa huumausaineiden psyykkisiä ja fyysisiä vaikutuksia vanhemmassa, hänen persoonassaan ja toiminnassaan. Huumeiden käytöllä oli konkreettisesti lasten elämässä näkyviä vaikutuksia. Merkittävin lieenee vanhempien mielialojen rajut ja äkilliset vaihtelut. Erityisesti isällä oli voimakkaita ja pitkiäkin masennuskausia, joiden aikana hän ei osallistunut perheen arkeen. Äiti yritti pinnistellä pidempään kyetäkseen huolehtimaan lasten arjesta. Vanhemmat reagoivat pieniinkin asioihin voimakkaasti. Aggressiiviset purkaukset saattoivat huipentua itsemurhalla uhkailuun.

Masennusten vastakohtana oli ”ylikierroksilla” käyminen. Tonin sanoin vanhemmat olivat ”ylipirteitä”. Tällöin vanhempien toiminta oli osin päämäärätöntä, mutta toisaalta myös kotitöiden tekemistä. Ylikierroksilla käyminen oli osin myös ahdistavaa ja pelottavaa, äidin mukaan pikemminkin ”skitsoilua”, jonka aikana raivottiin, huudettiin, heiteltiin tavaroita ja jopa lyötiin. Vanhemmat olivat aggressiivisia paitsi toisiaan, myös lapsiaan kohtaan. Tunnetilojen lisäksi fyysinen kunto vaihteli laidasta toiseen:

Matti: Samahan se meillä oli kun maattiin refloissa [vieroitusoireissa] saatana, soiteltiin pitkin poikin et tuokaa nyt joku lääketä vittu ja äkkii, et täältä ei pääse ylös. Sit kun ovikello soi, kaveri tulee, ovet lukkoon ja taas makkariin ja tullaan sieltä et diididii, pirteenä. Et mitäs tehdään, lähetääns Lintsille? Rai rai rai, äiti painaa pyykkkitupaan...

(Vanhempien ryhmä)

Fyysisesti näkyvintä ja pelottavinta olivat vieroitusoireet, joiden aikana Jaana ja Matti eivät kyenneet keskittymään muuhun kuin omaan pahoinvointiinsa ja siihen, mistä ja miten saisivat ”lääkettä”. Vieroitusoireissaan vanhempi oksensi, ripuloi, hikoili, paleli ja tärisi. Tässä kunnossa vanhempien oli mahdotonta huolehtia lasten tarpeista. Fyysisen voinnin vaihteluihin kuuluivat oleellisina myös yliannokset. ”Överit” eli yliannostukset olivat tilanteita, joissa huumeen vaikutus oli odotettua voimakkaampi. Lievimmillään se tarkoitti tilanteita, joissa vanhempi oli sekaisin ja poissa-oleva, ”nukahtanut seisaalleen”, ja pahimmillaan vanhempi oli pitkään tajuttomana. Yliannostuskokemuksia oli erityisesti Jaanalla, jota lapset herrätelivät näistä tilanteista.

Jaana: Siis ihan kauheeta nyt jälkikäteen aatellen. – – Sillon vessaan kun mä olin tipahtanu, niin aamulla, mä olin siin nukkunu jonku nelkytviis minuuttii ja mul oli sit hihassa toi neula ja poika sit jollain veitsellä avas sen oven. Ja sit se tulee sinne tytön kanssa et äiti äiti, herää, herää. Sit ne näki tietysti sen piikin mun kädessä.

(Vanhempien ryhmä)

Vanhemmat käyttivät monia eri huumeita. Eri aineiden käyttö vaikutti heidän toimintaansa eri tavoilla. Vanhempien mukaan lapset olivat oppineet tunnistamaan ja ”hyödyntämään” erilaisia olotiloja. Lasten toiminta voidaan nähdä selviytymisstrategioina, joiden avulla he pystyivät luovimaan vanhempien huumeiden käytön karikoissa. Vanhemmat käyttivät pääasiallisesti heroiniä, mikä vei vanhemman pois lapsilta, omaan maailmaan tai yliannostuksen vuoksi täysin saavuttamattomiin. Tällöin lapset ottivat itse vastuun arjestaan. Amfetamiini taas aiheutti touhuamista, mutta myös aggressiivisuutta, jonka alta lapset oppivat menemään pois. Tällaisessa olossa äiti kertoi lyöneensä lapsia. ”Myssyjen polttelu” eli hasis teki vanhemmista oman kuvauksensa mukaan apaattisia ja ”vedätettävissä” olevia. Tätä olotilaa lapset oppivat äidin mukaan ”hyödyntämään” niin hyvin, että vanhemmat siirsivät hasiksen polttelun tapahtuvaksi vasta lasten nukkumaan menon jälkeen. Huumeiden erilaiset vaikutukset aiheuttivat ennakoimattomuutta vanhempien toiminnassa ja arjen sujuvuudessa. Vanhemmat säätelivät toimintaansa vuorottelemalla opiaattien ja stimulanttien käyttöä:

T1: Mä mietin tossa, et sä olit tosi uupunut. Et miten sä jaksot sitten pyörittää sen arjen?

Jaana: No sillä, mä vedin vaan heroiniä ja välillä sit vauhtia päälle ja sitten kokaiinia välillä...

T1: Sillon aineissa sä jaksot?

Jaana: Sillon mä jaksoin tehdä ruokaa ja sitte siivota...

(Perheistunto)

Hoiva ja sen puutteet muodostuvat konkreettisista toimenpiteistä, esimerkiksi lapsen fyysisten tarpeiden, kuten ruuan ja puhtaiden vaatteiden turvaamisesta tai turvaamatta jättämisestä. Hoivaa on myös taloudellisista seikoista kuten vuokranmaksusta huolehtiminen, samoin kuin lapsen aamuhuherätyksen hoitaminen, aamiaisen valmistaminen, kouluun lähdestä huolehtiminen ja päiväkotiin vieminen. Jaanan ja Matin perheen kohdalla suuri hälytysmerkki tilanteen luisumisesta raiteiltaan oli Tonin koulupoissaolot ensimmäisellä luokalla.

Toni: ... mulla oli 110 poissaoloo [koulusta]

T1: Tuntia vai?

Toni: Päivää.

T2: Ohoh.

T1: Eka luokalla vai?

Toni: Joo.

(Perheistunto)

Vanhemmat näkivät yhdeksi syyksi Tonin poissaoloihin sen, etteivät he herrättäneet Tonia, koska itse nukkuivat. Ekaluokkalaisen piti itse huolehtia kaikki aamutoimensa heräämisestä syömiseen, pukemiseen ja ajoissa lähtemiseen. Toni huolehti usein myös siitä, että pikkusiskollekin löytyi vaatteita ja aamupalaa. Kotona olleiden huumeiden vuoksi hänelle ei annettu kotiaivainta, eikä hän kouluun lähtiessään voinut olla varma siitä, että isä ja äiti ovat kotona, kun hän palaa koulusta. Välillä Toni joutui odottelemaan vanhempiaan koulusta tullessaan. Silloin Toni kertoi pelänneensä, että vanhemmille on sattunut jotain, että nämä ovat vaikka jääneet junan alle.

Kodissa ei aina ollut ruokaa eikä rahaa sen ostamiseen. Ensisijaista oli huolehtia huumeiden saannista ja vasta sen jälkeen jäävä raha käytettiin perheen muihin tarpeisiin. Rahat aineisiin löytyivät milloin mistäkin. Esimerkiksi sosiaalitoimistosta Tonin polkupyörään saadut rahat menivät huumeisiin. Välillä rahaa oli hyvien huumekauppojen vuoksi paljon, välillä ei lainkaan. Toisinaan kotona oli paljonkin ruokatarvikkeita, mutta kukaan ei valmistanut ruokaa tai jos valmisti, niin se jäi homehtumaan kattiloihin. Lasten ruokahalu ei ollut hyvä ja kuntoutusjaksolla vanhemmat totesivat, ettei lapsia saanut syömään, koska vanhemmatkaan eivät syöneet: "Et sitten niilläkin jäi vähemmälle se syöminen sitä varten, kun me ei oltu siinä niinku mallina ja esimerkkinä syömässä." (Vanhempien ryhmä.)

Salailu ja turvattomuus perhe-elämän rakenteena

Jaana: No kyllä mun puolesta saa puhua [vanhempien huumeiden käytöstä lasten kanssa], kuhan nyt sanoo sit niille, ettei Toni ala koulussa tai Sini tarhassa selittää kaikille, että äiti ja isi tekee sitä tai tätä. Niin kun mä oon koittanu sille [Tonille] sanoo, että jos sä kerrot noit juttuja siellä kavereille niin sitten kuule niitten vanhemmat ei anna sun leikkii niitten kanssa, sä menetät ystäviä siten sillä, meidän takia.

(Perheistunto)

Kaikki perheenjäsenet salailivat vanhempien huumeiden käyttöä. Vanhemmat luulivat salanneensa sen lapsilta, sukulaisilta, naapureilta sekä viranomaisilta ja lapset salasivat sen ulkopuolisilta, osittain vanhempien käskystä. Salailun kierre oli monitasoinen. Jaana salasi Matilta huumeiden käyttöään siirtyessään ennen Mattia käyttämään heroiniä. Kun sitten Mattikin alkoi käyttää heroiniä, Jaana salasi siirtyneensä käyttämään heroiniä suonensisäisesti. Kaikille osapuolille keksittiin erilaisia valheita ja peitetarinoita, ja kaikki osapuolet joko uskoivat tai ainakin olivat uskoviinaan niitä.

Perheen kanssa tekemisissä olleiden viranomaisten joukko oli laaja. Jaana ja Matti olivat asioineet sosiaalitoimistossa (lastensuojelussa ja toimeentulotessa), mielenterveystoimistossa ja terveyskeskuksessa sekä koulun, päiväkodin ja poliisin kanssa. Viranomaisille perheen ongelmat selitettiin vanhempien masennuksella. Masennukseen myös haettiin ja saatiin vahvaakin lääkitystä. Jaana kertoi kerran pyytäneensä terveyskeskuksessa apua, koska haluaisi lopettaa heroinin käytön. Tähän ei hänen mukaansa kuitenkaan reagoitu. Todellisen tilanteen salaaminen sukulaisilta vaati paljon ponnistelua. Ajoittain Jaana ja Matti laittoivatkin välit poikki sukulaisiin, jotka alkoivat epäillä liikaa. Viranomaiset eivät huumeiden käyttöä ainakaan ääneen epäilleet. Vaikka vanhemmat kertoivat toivoneensa apua, ei heillä ollut voimaa avun pyytämisen vaatimaan rehellisyyteen. Pelko lasten menettämisestä esti myös avun pyytämistä ja salailun kierre syveni entisestään. Irkka Peltonen toteaa tarinassaan perheväkivallasta (tämän kirjan s. 211, ettei työntekijänä tiennyt sellaista maailmaa olevankaan, jossa perhe eli. Eikä perhe uskaltanut näyttää puutettaan ja tuskaansa ja jäi siten ilman apua. Näin kävi myös Matille ja Jaanalle.

Vanhemmat luulivat salanneensa huumeiden käyttönsä lapsilta, vaikka toisaalta suoraan kielsivät lapsia puhumasta kotiasioista kenellekään. Toni ja Sini eivät kertoneet vanhempien huumeiden käytöstä koulussa, päiväkodissa tai kaveripiirissä. Koulukuraattori oli kerran kysynyt Tonilta, käyttävätkö vanhemmat huumeita, mutta Toni kertoi kieltäneensä asian. Sukulaisilta lapset salasivat tilanteen. Isovanhemmat kuitenkin hoitivat lapsia paljon, joten he luultavasti ainakin aavistivat asian. Jaana kertoi löytäneensä Tonin pulpettivistä piirustuksen, jossa arpikasvoisella ihmisellä oli otsassa huumeruisku. Toni sanoi kaverinsa piirtäneen kuvan, ja äiti oli uskovinaan asian olevan näin. Perheen sisällä Toni salaili asioita myös Siniltä. Hän ei esimerkiksi kertonut totuutta vanhempien pidätyksestä huumeepoliisin ratsian yhteydessä, koska ei halunnut Sinin huolestuvan. Salailun symboliksi perheessä nousi aiemmin mainittu makuuhuoneen ovi, joka kotona oli lukossa, mutta perhekuntoutuksessa ei:

T1: Mutta onks se niin että isällä ja äidillä oli siellä kotona joku syy laittaa se ovi lukkoon ja sitä asiaa ei täällä [perhekuntoutuksessa] oo?

Toni: Joo.

T1: Mikäs se asia on?

Toni: En mä vaan tiä, varmaan se huume.

T2: Se oli kotona salaisuus ja täällä se ei oo mikään salaisuus?

Toni: Niin.

(Perheistunto)

Näyttää siltä, että perheen toimintaa pitkään hallinnut salailu oli muotoutunut kaikkien perheenjäsenten toimintaa ohjaavaksi toimintataipumukseksi. Salaisuuden ja salailun purkaminen kuntoutuksessa ei ollut kellekään perheenjäsenistä helppoa. Toimintataipumuksen muuttaminen vaatii sinnikästä toisin toimimisen harjoittelua. Vanhemmilla oli kuitenkin suuri tarve saada perhe pois valheen ja salailun maailmasta ja opetella toimimaan toisin: "Et kun me ollaan semmosta kaksoiselämää vietetty. Niin nyt ollaan ainakin avoimia, et ei tarvis enää sitä kaksoiselämää viettää." (Jaana, perheistunto)

Huumeet vaikuttivat voimakkaasti myös tunteisiin, ja varsinkin Jaana koki huumeiden käytön tehneen hänestä "tunteettoman". Tämä tunteettomuus kohdistui paitsi puolisoon, myös lapsiin välinpitämättömyytenä ja hellyyden puutteena. Vanhemmat kertoivat ilmaisseeensa niukasti lämpimiä tunteita, mutta kylläkin voimakkaasti omaa pahaa oloaan huutamalla ja uhkaamalla muun muassa itsemurhalla. Lasten tarpeet ja tunteet eivät saaneet tilaa, ja vanhemmat pitivät niitä välillä kiusantekona:

Jaana: Ja sit huomasin, et kun lapset huomas, et mis olotilassa me ollaan niin sillon ne varmasti riivas meitä niinku kaikkein eniten. Ja sillon mä hermostuin kaikkein eniten ja tuota, justiin jos mä olin vaikka jälkkäreissä tai sit muuten vaan jossain övereissä, vaikka amfetamiini-övereissä, tai polle-övereissä, niin tää justiin et mä en muista, heitin sitten kattilalla tai kattilankannella poikaa. Tai sitten kerran mä pamautin nyrkillä sitä, mut en onneks koskaan päähän, tai muutaman kerran tai jonkun litsarin vedin sit naamaan et nyt oot kunnolla.

(Vanhempien ryhmä)

Toni ja Sini yrittivät tehdä itsensä näkyviksi vaikka sellaisilla keinoilla, joista heitä rangaistaan. Lapsen kannalta rangaistuskin on huomioon ottamista ja pienempi paha kuin se, ettei huomata ollenkaan. Vanhemman tunteettomuus on lapselle pelottavaa ja ahdistavaa. Edellisessä lainauksessa tulee myös ilmi konkreettisin turvattomuuden osa-alue perheessä eli

fyysinen väkivalta ja sen uhka. Vanhempien äkillisesti vaihtuvat mielialat ja aggressiivisuus aiheuttivat jatkuvan jännityksen ja turvattomuuden olon lapsille. Jaanan mukaan lapset oppivat usein pysymään poissa vanhempien näkösalta silloin, kun väkivallan uhka oli olemassa.

Lapsen turvallisuudentunne koostuu monesta elementistä. Turvallisuus voi olla fyysistä tai psyykkistä turvallisuutta, joka rakentuu lapsella tunteesta siitä, että hänet hyväksytään, häntä rakastetaan ja hänestä pidetään huolta. Psyykkistä turvallisuutta luo myös se, ettei lapsen tarvitse kantaa huolta vanhemman arkisesta selviämisestä eikä kodin arjesta yli oman ikätasonsa. Lapsen ei tarvitse hätäntyä, huolehtia tai kantaa häpeää perheen tilanteesta. Turvallisuus syntyy, kun lapsi voi luottaa arjen rutiineihin ja lupauksiin sekä kasvatuksen rajojen jatkuvuuteen. Matin ja Jaanan perheessä päivässä ei ollut rytmiä ja rakennetta vanhempien huumeiden käytön takia. Ennakoimattomuus, pettymykset ja rikotut lupaukset tuottivat lapsille jatkuvan epävarmuuden ja turvattomuuden olotilan. Vanhempien antamat lupaukset saattoivat milloin tahansa muuttua tai unohdettua vanhempien päihtymyksen tai vieroitusoireiden takia.

Johanna Hurtig ja Merja Laitinen (2000) ovat kuvanneet pahaa lapsen ja vanhemman välisessä suhteessa. He toteavat pahan voivan vaihdella passiivisen ja aktiivisen jatkumolla. Aktiivinen paha on toimintaa ja tekoja, mutta passiivista pahaa on vaikeampi konkretisoida tai yksilöidä. Se voi olla kokonaisvaltaisempi ja yleisemmin vanhemmuutta ja perheen olosuhteita kuvaava asia, näkyä epäedullisina kodin olosuhteina ja ilmapiirinä. (Mt. 253.) Jatkuva psyykinen ja fyysinen epävarmuus perheen elämässä aiheutti lapsille turvattomuutta, jonka voi määritellä jatkuvasti läsnä olevaksi passiiviseksi pahaksi. Tonin ja Sinin arkea varjosti vanhempien huumeiden käyttö, josta oli muodostunut perhe-elämän läpitunkeva ja kaiken kattava rakenne.

Lapsen eheytyminen ja korjaavat kokemukset

Toni ja Sini olivat arjessaan kokeneet paljon sellaisia asioita, joilta työntekijänä mielellään sulkisi silmänsä. Oma kokemusmaailma ja elämäntapa eivät anna kovin hyviä eväitä tällaisen elämän ymmärtämiseen. Huumeiden maailma on vieras ja pelottava. Tärkeimmäksi tavoitteeksi kovia kokeneiden lasten kanssa voi asettaa korjaavien kokemusten tarjoamisen. On tarpeen antaa lapsille paikka ja tila levätä, kerätä voimia ja rakentaa rikki mennyttä elämää tarjoamalla ymmärrystä, välittämistä ja kannatetta. Lapsia autetaan rakentamaan jäsentynyttä kuvaa kokemuksistaan,

tunteistaan ja elämästään. Tavoitteena on tarjota lapselle kokemus siitä, että hän on arvokas ja hänen kokemuksiaan halutaan kuulla. Lapsen oma tarina rakennetaan yhteisissä keskusteluissa lapsen ja hänen vanhempinsa kanssa. Lapsen tarina voi täydentyä myös ilman lapsia vanhempien kanssa käytävissä keskusteluissa, mutta niistä nouseva aines esitellään myös lapselle ja liitetään osaksi hänen kertomustaan.

Huumemaailmassa eläminen voi aiheuttaa lapsen ja lapsuuden särkymisen ja omanarvon tunteen murenemisen. Koti ja vanhemmat eivät ole antaneet turvaa ja hoivaa, vaan lapsi on joutunut laiminlyödyksi ja ottamaan liikaa vastuuta. Lapsella on oikeus kuntoutumiseen ja eheytymiseen elettyään huumemaailman armoilla. Merja Laitisen (2004) mukaan vaurioittavista ja särkevästä kokemuksista (esim. seksuaalinen hyväksikäyttö) eheytyminen on uudelleenrakentumisprosessi. Lasten sosiaaliset suhteet voivat edistää tätä prosessia, jos niissä tarjoutuu huolenpitoa, apua, henkistä tukea, kannustusta, turvallisuutta sekä onnistumisen kokemuksia. Toisilta saadun kunnioituksen ja arvostuksen avulla on mahdollista muuttaa vähitellen käsitystä itsestään. (Mt. 273–280.)

Eheytymistä ja uudelleenrakentumista edesauttavat korjaavat kokemukset. Korjaavien kokemusten käsitettä voidaan tarkastella pohtimalla ihmisen yleistä orientoitumista todellisuuteen. Antti Särkelä⁵⁷ on todennut P. J. Galperiniin viitaten, että ihminen orientoituu todellisuuteen aina kolmella tavalla: kognitiivisesti, emotionaalisesti ja moraalisesti. Kognitiivisessa orientaatiiossaan ihminen ajattelee järkevästi, punnitsee rationaalisesti eri vaihtoehtoja, perustaa tietoihinsa. Emotionaalisessa orientaatiiossa on kyse siitä, miltä asiat tuntuvat, onko tilanne uhkaava vai turvallinen, herättääkö tilanne miellyttäviä vai ahdistavia tunteita. Moraalisessa orientaatiiossa arvioidaan, onko jokin asia tai tilanne oikein vai väärin, hyvä vai paha. Kaikkia näitä kolmea orientoitumistapoja tarvitaan, ja parhaimmassa tapauksessa ne tukevat toisiaan ja läpäisevät toisensa. Huumemaailmassa elänyt lapsi on saanut vääränlaisia eväitä orientoitumiselleen ja orientoituminen todellisuuteen on vääristynyt.

Edellisen jäsenyyksen pohjalta voi puhua kognitiivisesti, emotionaalisesti ja moraalisesti korjaavista kokemuksista. Terapiakirjallisuudessa on puhuttu vain emotionaalisista korjaavista kokemuksista, mikä ainakin sosiaalityössä on liian suppea näkökulma ihmisten auttamiseen. Huumemaailmassa lapsi on omaksunut vahingoittavaa ymmärrystä ja tietoa ja jäänyt paitsi sellaisista käsitteellisistä välineistä, joita hän tarvitsisi kehittyäkseen

⁵⁷ Särkelä on auttamistyöstä luennoidessaan kehittänyt P. J. Galperinin orientoitumiskäsityksestä auttamistyöhön vastaavat korjaavat orientoitumistoiminnot.

tasapainoisesti. Kuntoutuksessa lapselle annetaan tietoa huumeista, äidin ja isän tilanteesta ja autetaan lasta ymmärtämään, että kyse ei ole lapsen ongelmallisuudesta vaan vanhempien ongelmista. Kyse on siis tiedollisten vääristymien korjaamisesta ja uusien tiedollisten välineiden eli kognitiivisesti korjaavien kokemusten tarjoamisesta lapselle.

Huumeperheessä lapsi on kokenut turvattomuutta, heitteillejättöä ja kaltoinkohtelua, jotka kaikki ovat muokanneet lapsen kuvaa itsestään. Lapsi ei ole aina saanut riittävästi huomiota, lämpöä ja rakkautta vaan on joutunut elämäänsä tilanteissa, joissa hän ei ole pystynyt ennakoimaan vanhempiensa toimintaa. Emotionaalinen orientoituminen todellisuuteen on ollut pakostakin labiilia, eikä se ole antanut riittävästi edellytyksiä lapsen emotionaalisuuden kehitykselle. Kuntoutuksessa pyritään tietoisesti luomaan tilanteita, joissa lapsi saa emotionaalista kehitystä vahvistavia korjaavia kokemuksia. Emotionaalisesti korjaavat kokemukset ovat ensisijaisia muihin nähden, koska ilman riittävää turvallisuutta ei oppiminen ole mahdollista.

Huumemaailmassa myös lapsen moraalitaju, ymmärrys oikeasta ja väärästä, hyvästä ja pahasta, vääristyy. Lapsi itse joutuu myös vääryyden kohteeksi ja jopa pahan nujertamaksi. Näistä asioista puhutaan kuntoutuksessa avoimesti sekä vanhempien että lasten kanssa. Samalla pyritään tuottamaan erilaisissa tilanteissa lapsen moraalitajua myönteisesti kehittäviä korjaavia kokemuksia.

Lapsen eheytyminen ja kuntoutuminen on epämääräisten asioiden ja kokemusten läpikäymistä ja otteen saamista niistä. Lapselle tarjotaan tilaa ja mahdollisuutta keskustella ikätasonsa mukaisesti häntä vaivaavista kysymyksistä. Tällaisia ovat esimerkiksi lapsen huoli vanhempiensa terveydestä, masennus ja viha huumeongelmaisen vanhemman epäjohtonmukaisesta käyttäytymisestä ja vanhemman osoittaman tuen puuttumisesta, huoli vanhempien riidoista ja tappeluista, pelko perheväkivallasta tai sen uhasta, pettymys rikotuista lupauksista ja tunne siitä, ettei saa rakkautta. Lapsi saattaa kokea, että huumeet ovat äidille ja isälle tärkeämpi asia kuin hän itse. Hän saattaa myös kantaa vastuuta vanhempiensa huumeongelmasta ja syylistää itseään. Olennaista ei ole pelkkä asiatiedon kertominen vaan se, että lapsi saa mahdollisuuden purkaa ajatuksiaan, tunteitaan ja mielikuviaan aikuisen kanssa. Lapsi oppii tunnistamaan omia ja muiden tunteita vasta, kun joku on ensin tunnistanut ja ilmaissut ne antamalla niille nimen. Tärkeää on myös, että lapsi kuulee vanhempiensa puhuvan työntekijöiden kanssa turvallisessa ja ystävällisessä ilmapiirissä perheen ongelmista. Jatkuva häpeä oman perheen takia on kuluttavaa, kuntoutuksessa vanhempia ja heidän tekemisiään ei tarvitse salailla ja hävetä. Kun selvät vanhemmat puhuvat työntekijöille asioistaan, kokee lapsi,

että hänkin voi puhua. Lapsi tulee mukaan keskusteluun usein vasta siinä vaiheessa, kun hän alkaa uskoa, että asioista saa puhua, eikä puhuminen aiheuta riitaa ja turvattomuutta.

Luottamuksellinen työskentelysuhde lasten ja aikuisten kanssa

Perheen salaisuuksista puhumiseen tarvitaan kuntoutuksessa luottamuksen ilmapiiri, jossa kaikkia vuorovaikutuksen osapuolia kunnioitetaan ja kohdellaan tasaveroisina. Turvalliseen ilmapiiriin tarvitaan lähtökohtaista luottamusta ja hyvä asiakassuhde. Lähtökohtainen luottamus on työskentelyssä haaste työntekijälle. Huumeongelmaan ja huumemaailmaan liittyy paljon pelkoa ja epäluottamusta, joiden vuoksi työntekijä saattaa suojautua etukäteen pettymyksiltä ja pelottavilta tilanteilta. Parhaiten suojautuminen tapahtuu pitämällä etäisyyttä asiakkaaseen ja olemalla luottamatta häneen. Lapsen todellistuminen ja perheenjäsenten kuntoutuminen edellyttävät kuitenkin luottamuksellista suhdetta.

Työntekijän ominaisuuksien merkityksestä asiakassuhteen laadulle on kirjoitettu paljon (mm. Koski-Jännes 1998; Saarnio 2000; 2002; Riikonen 1992; Särkelä 2001; Peele 2004; Miller 2008). Työntekijöiden keskeinen tehtävä on hyvän asiakassuhteen rakentamisen lisäksi luoda kuntoutuksessa turvallinen, korjaava tila, jossa korjaavat kokemukset mahdollistuvat myös vanhemmille. Työntekijöiden taidot korjaavien kokemusten tarjoamisessa ja korjaavan tilan ylläpidossa ovat ratkaisevan tärkeitä. (Ks. lisää Hyytinen 2008, 99–102.) Työntekijän merkitys asiakkaan toiveikkuuden ja motivoitumisen vahvistumisessa on merkittävä ja tärkeimpänä ominaisuutena asiakassuhteessa on luottamus. Luottamus on ensisijainen elementti sekä lapsen että aikuisen kanssa luotavassa työskentelysuhteessa. Luottamuksella tarkoitetaan kuntoutuksessa vallitsevaa luottamuksen ilmapiiriä ja ensisijaisesti työntekijän lähtökohtaista luottamusta asiakkaaseen.

Lähtökohtaisen luottamuksen käsite liittyy työskentelysuhteen alkuun. Asiakkaiden on asiakassuhteeseen tullessaan kohdattava sellainen ilmapiiri, jossa heidän motivaatiotaan ja kuntoutumisen tahtoaan ei epäillä. Epäluottamukselle rakentuvassa asiakassuhteessa huumeperheeltä odotetaan ensin todisteita motivaatiosta, sitoutumisesta ja luotettavuudesta. Työntekijöiden pitää kuitenkin kyetä lähtökohtaisesti luottamaan asiakkaaseen, jotta tämä pääsee työskentelemään ilman työlästä työntekijöiden vakuuttamisen vaihetta. Työntekijän pitää hankkia asiakkaan luottamus, ei päinvastoin. Lähtökohtaisen luottamuksen käsitettä voi valaista Anna Metterin (2000, 246–247) käyttämällä institutionaalisen epäilyn käsitteellä.

Institutionaalinen epäily on käytäntöihin sisään rakennettu lähtökohta, hallinnollinen käytäntö, joka aikaansaa asiakkaassa tarpeen oman kunniallisuuden todistamiseen. Organisaatioihin pesiytyy helposti negatiivinen ja epäilevä asiakkaista puhumisen kulttuuri. Sen seurauksena esimerkiksi huumevanhemmista uskotaan, että he eivät ole motivoituneita kuntoutumaan, vaan yrittävät vain välttää huostaanoton suostumalla kuntoutukseen. Tällaisen ajattelutavan vallitessa vanhemmat joutuvat todistelemaan kunniallisuuttaan ja motivaatiotaan, vaikka tarvitsisivat kaikki voimansa kuntoutumiseen.

Asiakassuhteen laadulla on merkitystä asiakkaan selviytymiselle. Hyvän asiakassuhteen elementtejä ovat Antti Särkelän (2001) mukaan hyväksyminen, luottamus, välittäminen ja jämäkkyys. Asiakkaan on saatava kokemus siitä, että työntekijä hyväksyy hänet juuri sellaisena kuin hän on, ongelmineen kaikkineen. Tämä ei tarkoita asiakkaan väärin tekojen kriittikitöntä hyväksymistä, vaan hänen itsensä ymmärtämistä ja hyväksyntää. Hyväksyvä suhde ei perustu ylemmyyteen ja hallintapyrkimykseen, vaan kehittyä kunnioituksen varassa. Auttamissuhteen lähtökohtana ei voida pitää sitä, että asiakas luottaisi työntekijään. Työntekijä voi joutua tekemään paljon työtä ja voittamaan asiakkaan luottamuksen etenkin, kun monilla asiakkailla ei ole ollut elämänhistoriassaan luottamuksellisia ihmissuhteita. Luottamuksellinen työskentelysuhde on vähitellen lisääntyvä elementti, hyvän työskentelyn tulos. Emotionaalisesti latautuneessa työskentelyssä ilmenee työntekijän motivaatio auttaa asiakastaan, asiakkaan arvostaminen ja kunnioittaminen. Tällaisessa suhteessa asiakas kokee, että työntekijä todella välittää siitä, mitä hänelle tapahtuu. Työntekijä tulee tätä kautta tärkeäksi ja merkitykselliseksi henkilöksi asiakkaan elämään. Hyvässä työskentelysuhteessa työntekijä voi olla myös jämäkkä ja vaativa tukiessaan asiakasta toimimaan toisin. Parhaassa tapauksessa asiakas kokee työntekijän vaativuuden välittämisenä ja luottaa siihen, että työskentely tapahtuu hänen parhaakseen. (Mt. 31–41.)

Myös lapsen kanssa työskentelyssä tarvitaan luottamuksellista työskentelysuhdetta, jossa lasta kunnioitetaan ja hänestä välitetään. Lapsen luottamuksen saavuttaminen on yksi kuntoutusta edistävästä tekijöistä (Forsberg 2002, 84) ja mahdollista etenkin siinä vaiheessa, kun lapsi huomaa vanhempiensaakin luottavan. Luottamuksellisen suhteen rakentamista hidastaa se, että lasta on aiemmin kielletty kertomasta perheen asioista kenellekään. Lapsella ei ehkä ole juurikaan kokemuksia luotettavista aikuisista, vaan pikemminkin välinpitämättömyydestä ja ympäristön taholta tulevasista leimaamisesta (ks. myös Itäpuisto 2005, 88–96). Johanna Hurtig (2006) puhuu lasta osallistavasta työotteesta, joka ei rajoitu lasten tapaamiseen ja

huomioimiseen. Kyse on asenteesta, jossa lapsilla on erityisasema toimijoina, ei pelkän arvioinnin ja työskentelyn kohteina. Vaikeiden asioiden sanoittaminen ja jakaminen, kokemus turvallisen aikuisen läsnäolosta, välittämisestä ja turvasta voivat kantaa lasta merkityksellisellä tavalla vuosien ajan. (Mt. 192–193.)

Lapsen kanssa työskentelyn tärkeyttä voidaan lähestyä Riitta Granfeltin (1998) esittämän kiinnipitävän ympäristön käsitteen kautta. Kiinnipitävä ympäristö on kannatteleva tai mahdollistava ympäristö, joka sallii heikkouden, riippuvuuden ja kykenemättömyyden ja luo samalla toiminnan edellytyksiä. Turvan ja luottamuksen kokemus avuttomuuden tilassa mahdollistaa uusien kiinnekohtien tavoittamisen elämälle. Asiakassuhde voi parhaimmillaan muodostua kiinnipitäväksi ympäristöksi, jossa saa kokea ymmärtämystä, lepoa ja huolenpitoa, saa voimansa kootuksi ja otteen sotkuiseen elämäntilanteeseensa. (Mt. 162–166.) Huumeperheen lapsi ei voi heittäytyä lapsi-vanhempisuhteessaan luottamuksen ja riippuvuuden tilaan silloin, jos vanhempi ei oman tilansa vuoksi kykene tarjoamaan riittävää kannattelevuutta. Siksi hänen on työskentelysuhteessa voitava olla heikko ja avuton lapsi, joka saa luopua vastuusta ja syyllisyydestä. Kovia kokeneen lapsen on saatava käyttöönsä suhde, jossa levätä, surra ja tulla näkyväksi.

Myös vanhemmat tarvitsevat tällaista kiinnipitävää suhdetta selviytyäkseen kuntoutuksen alkuvaiheen kaaoksesta. Sanna Väyrynen (2006) kuvaa huume kuvioissa elävän äidin leimatun identiteetin syntymistä auttamis- ja palvelujärjestelmässä. Hän toteaa, että avun hakemisen kynnyksen pitäisi olla matala, jotta apua uskallettaisiin hakea ajoissa. Apua hakiesaan ihminen on haavoittuvimmillaan, ja auttamistilanteilta vaaditaan sensitiivisyyttä ja hienovaraisuutta, ettei asiakas koe työntekijän sanoja syytöksiksi, epäluottamukseksi tai mitätöinniksi. (Mt. 105.) Jaana ja Matti olivat kohdanneet hyvää kohtelua lastensuojelussa. Vaikka asiat olivat olleet vaikeita, oli asiakassuhteessa vallinnut empatiaa, kunnioitusta ja aiotutta, jotka ovat hyvän auttajan ominaisuuksia (ks. Särkelä 2001, 41–42). Lähtökohta luottamuksellisen asiakassuhteen luomiselle kuntoutuksessa oli siis hyvä. Seuraavassa vanhempien kommentteja lastensuojelusta:

Matti: Ja kaiken katkeruuden painavalla äänellä, niin mä sanon, et kyl mä arvostan sen [sosiaalityöntekijän] työtä niinku ihan oikeesti mitä se on tässä kesän aikana tehny, vaikka se nyt on todella vituttanutkin ihan saatanasti (naurahdus). Mutta niinku kaiken kaikkiaan, kyl se on ihan ihminen paikallaan. Vai mitä Jaana on mieltä?

Jaana: Joo.

Matti: Ja kanssa et se...

Jaana: No on ne ainakin ollu kärsivällisii...

Matti: Et ne niinku tajuaa kumminkin ihmistä hädässä, ei dumaa niinku suoraan, et saatanan nistit, vaan et niinku ajattelee ihan ihmisinä.

Jaana: Mut kyl se aika silleen, et joku muu lastensuojelutyöntekijä olis varmasti aika päiviä sitten jo ottanu lapset meiltä pois.

(Perheistunto)

Huumeperheiden kuntoutuksen merkitys

Lapsen todellistuminen kuntoutuksessa toteutuu, kun lapsi on työskentelyssä osallistuva subjekti ja kuntoutuja. Tähän tarvitaan luottamuksellista suhdetta sekä lapsen että vanhempien kanssa. Huumemaailmassa elänyt perhe on usein kuntoutuksen alkaessa uupunut, rikki ja näköalaton. Kaoottisen elämän jäädessä taakse on ryhdyttävä harjoittelemaan selvää perhe-elämää ja arkea. Tavoitteet tarkentuvat vähitellen ja perheenjäsenille alkaa selvitä, miten iso urakka edessä onkaan.

Perhekuntoutuksessa on samanaikaisesti monen tasoisia kuntoutumisen haasteita: vanhempien kuntoutuminen päihteistä, lasten kuntoutuminen päihteisestä arjesta, perheenjäsenten välisten vuorovaikutussuhteiden korjaaminen, perhe-elämän toimintarakenteen uudelleen luominen, vanhemmuudessa vahvistuminen, aikuisten ja lasten arkisten roolien ja vastuun palauttaminen oikeille raiteille, lapsena olemisen opettelu jne. Haasteiden määrä voi näyttää loputtomalta ja mahdottomalta vastata yhtä aikaa. Lohdullista on se, että haasteiden yhtäaikaaisuudesta löytyy myös ratkaisu. Haasteet muodostavat kokonaisuuden, jossa osat onnekaasti tukevat ja vahvistavat toisiaan. Yhtäaikaisuus on siis mahdollisuus.

Lapsen kuntoutuminen tapahtuu kokemuksiä läpikäymällä ja päihtetöntä arkea elämällä. Lapsen kokemuksia käsiteltäessä vanhemmat voivat ottaa aikuisille kuuluvan vastuun teoistaan ja lasten kokemuksista. Tämä auttaa lasta ja tarjoaa hänelle korjaavia kokemuksia muun muassa kun syntyy luottamus vanhempaa kohtaan ja kun vanhempi kykenee resonoimaan lapsen kokemia tunteita. Vanhemman vastuullinen toiminta ja syyllisyyden läpikäyminen tukevat hänen päihdekuntoutumistaan. Vanhemmuus sinänsä on vanhemman päihdekuntoutuksessa voimavara (ks. Ruisniemi 2006) ja perhe-elämän onnistumiset kuntoutuksessa tukevat sitä. Perhe-elämän toiminta-areenalla vahvistuminen tuottaa mielekkään elämän kokemuksia ja tukee siten kuntoutusta. Uudet ajattelu- ja toimintamallit vahvistuvat, kun kuntoutuksen aikana harjoitellaan toisin toimimista perhe-elämän haasteellisissa tilanteissa. Vanhemman onnistumiset selvänä vanhempana ovat kuntouttavia kokemuksia sekä lapselle että vanhemmalle.

Kuntoutuksen aikainen kokonaisvaltainen toiminta auttaa ja tukee kaikkia perheenjäseniä kuntoutumisessa ja vähitellen ilo ja elämän onni lisääntyvät ja toiveikkuus kasvaa.

Työntekijän tehtävä on kuntoutuksen alussa muistaa kuntoutusprosessin mahdollisuudet ja uskoa onnistumiseen jokaisen perheen kohdalla. Huumeperheet eivät kuntoutuksen alussa välttämättä itse jaksaa uskoa onnistumiseen. Sen vuoksi työntekijöiden on oltava innostuneita ja motivoituneita ja sitouduttava asiakkaiden auttamiseen. Kuntoutuksen alussa on mahdotonta ennustaa, mikä perheistä onnistuu ja mikä ei. Sen vuoksi kaikkien auttamiseen on sitouduttava ja motivoiduttava yhtä vahvasti. Työntekijän motivoituneisuudella voi olla suuri vaikutus perheen selviytymiseen, siksi kaikilla asiakkailla on oikeus saada avukseen hyviä, motivoituneita työntekijöitä.

Kaikki perheet eivät ponnisteluistaan huolimatta onnistu kuntoutumaan, ja silloin ratkaisuksi tulee lasten sijoittaminen toisten aikuisten hoiviin. Sekin on hyvä tulos kuntoutuksesta. Tärkeää on, että lapset ovat voineet kuntoutuksen aikana saada jäsenettyä kokemuksiaan, otteen omasta pelottavastakin menneisyydestään ja käsitteitä asioille, tunteille ja tapahtumille, joita ei ennen ole kyennyt ymmärtämään. Kuntoutuksessa saadut subjektiuden, voimaantumisen ja luottamuksen kokemukset auttavat lasta myös tulevaisuudessa. Kuntoutuksessa vanhemmat voivat auttaa lasta eheän kertomuksen rakentamisessa ja ottaa vastuun menneisyyden tapahtumista. Myös vastuu siitä, etteivät vanhemmat kenneet saamaan päihteiden käyttöään hallintaan, siirtyy aikuisille.

Jos kuntoutus päättyy lapsen sijoitukseen, voivat vanhemmat paremmin ymmärtää sijoitukseen johtaneita syitä käytyään lapsen kokemuksia läpi. Tämä voi helpottaa myöhemmin heidän yhteydenpitoaan lapseen. Kuntoutuksen jälkeen yhdessä kotiutuneen perheenkin kohdalla voi vanhempien hyvin alkanut päihteettömyys päättyä ja lapsi sijoitetaan myöhemmin. Silloinkin on tärkeää, että jo kuntoutuksen aikana lapselle on tullut selväksi, ettei hän ole vastuussa vanhempiansa huumeiden käytöstä ja että hänen tulevaisuutensa ei ole riippuvainen vanhempien huumeongelmasta. Lapselle on synnyttävä kokemus siitä, että hän itsenään on riittävän arvokas ihminen eikä vanhempien huumeongelma vie häneltä tätä arvoa.

Päivi Känkänen

Siirtymät sijaishuollossa – hetkiä ja ikuisuuksia

*...tätä on kaipaaminen: aaltoilua
kotia vailla ajan meressä.
ja tätä toiveet: vuoropuhelua
hetken ja ikuisuuden välillä...*

(Rainer Maria Rilke)⁵⁸

Syntymäkodin ulkopuolelle sijoitetun lapsen taival⁵⁹ on saattanut sisältää monia mutkikkaita siirtymiä paikasta ja elämänvaiheesta toiseen, välillä perin hankalakulkuisissakin maastoissa. Sijoituksesta muodostuu aivan erityinen taival osana lapsen elämänkulkua. Siirtymävaiheiksi kutsun artikkelissani lastensuojelun rajamaastoja avo- ja sijaishuollon välillä sekä siirtymiä eri sijaishuoltopaikkojen välillä ja siirtymistä sijaishuollosta jälkihuoltoon.

Siirtymävaiheet ovat haavoittuvia alueita lastensuojelussa, kun liikutaan muutoksen maaperällä ja usein myös ”ei-kenenkään-maalla”. Siirtymävaiheissa tarvitaan elämän navigointitaitoja, ja erityisesti karikoiden tunnistamista ja väistämistä. Aikuisen tehtävänä on tarvittaessa muuttaa ja ylläpitää elämisen kurssi lapsen kasvulle ja kehitykselle suotuisassa suunnassa. Keskeisenä haasteena on turvata lapsen hyvinvointi ja arki. Samoin on varmistettava, että lapsella säilyy tunnetason kokemus siitä, että hän on turvassa, hänestä pidetään huolta ja myös hänen perhettään autetaan. Erosta aiheutuva kriisi koskettaa sekä lasta että vanhempia. Usein vanhemmat tuntevat myös syyllisyyttä ja sijoitusta voi olla vaikea hyväksyä. On tärkeää, että kaikki osapuolet kokevat tulevansa kuulluiksi ja myös vanhemmat voivat riittävästi käsitellä työntekijöiden kanssa sijoitukseen johtaneita syitä ja sijoitukseen liittyviä tunteita (Klap 2008, 106).

Siirtymäkohdissa tiivistyvät ja kertautuvat jo aiemmissa elämänvaiheissa tutuiksi käyneet prosessit, kuten luopuminen ja uudelleen aloittaminen. Kertautumisen kokemukset koskettavat kaikkia osapuolia. Erityisesti on pohdittava, mitä tilanteiden toistuminen merkitsee lapsen kokemusmaailmassa.

⁵⁸ Hetkien kirja, runoja vuosilta 1899–1908.

⁵⁹ ”Taival” on tarkoittanut alun perin vesireitin katkaisevaa tai vesireittien väliin sijoittuvaa matkaosuutta maitse. Taipaleet piti kulkea maitse joko siksi, että vesiväylää ei ollut, tai siksi, että vesiväylä oli purjehduskelvoton esimerkiksi kosken takia. Nykyään taipaleella tarkoitetaan koko matkaa eikä ainoastaan hankalakulkuista matkaosuutta reitillä.

Pääseekö lapsi huolineen ja murheineen elämässään turvallisesti eteenpäin? Ovatko lapsesta huolta pitävät aikuiset riittävän harjaantuneita näkemään, mitä lapsi kulloinkin tarvitsee ja mikä tekee hyvää lapselle?

Sijaishuolto voi merkitä lapselle ja hänen perheelleen hyvin erilaisia kokemuksia ja ratkaisuja: lyhytaikaista, tilapäiseksi jäävää sijoitusta tai vartumista vauvasta aikuisikään asti muualla kuin biologisten vanhempiensa kanssa. Joka tapauksessa niin perhe- kuin laitossijoituskin merkitsee lapselle isoja muutoksia. Lastensuojelun piirissä oleville lapsille on usein karttunut monenlaisia kokemuksia kotioloista, sijoitusprosesseista ja siirtymisistä paikasta toiseen. Kokemukset saattavat vaihdella huolesta, kauhusta ja häpeästä huojentuneeseen helpotukseen ja toiveikkuuteen. Olot ja suhteet ennen sijoitusta, sen aikana ja jälkeen vaikuttavat pitkäkestoisesti lapsen kokemuksiin omasta arvosta ja hyvinvoinnista – ja siten myös koko sijoituksen onnistumiseen.

Sijaishuollosta ja lapsista puhuttaessa tulee aina puhua myös lasten välisistä eroista, heidän erilaisista ominaisuuksistaan ja haavoittavien kuormien määrästä. Lapsen ikä, kulttuuritausta, vammat, psyykkiset sairaudet ja häiriöt sekä oppimiseen ja kommunikaatioon liittyvät kysymykset viitoittavat myös hoidon ja tuen järjestämisen tapoja, niiden intensiivisyyttä tai väljyyttä. (Känkänen & Pösö 2008, 565.)

Lapsen kokemusten ja erilaisten taustatekijöiden lisäksi pohdittavana on koko joukko isoja kysymyksiä, jotka painottuvat eri tavoin riippuen siitä, sijoitetaanko lapsi laitos- vai perhehoitoon.

Kuka huolehtii siitä, miten vastuu lapsesta siirtyy tai jakautuu?

Entä kenen vastuulla on, että lapsi, hänen sisaruksensa, biologiset vanhemmat ja sijaisvanhemmat saavat riittävästi tukea ja etteivät yhteydet läheisiin ihmisiin katkea?

Miten varmistetaan, että tarjottu tuki otetaan vastaan?

Miten voidaan turvata, että lapsi on kaiken aikaa osallinen asiassaan niin, että voidaan olla perillä hänen kokemuksistaan?

Monivaiheinen ketju

Alkuarviointi, avohuollon lastensuojelutyö, huostaanotto ja sijais- ja jälkihuolto eivät ole erillisiä, toisistaan irrallaan olevia tapahtumia. Lapsen elämä on kokonaisuus, jonka eri vaiheet punoutuvat toisiinsa, välillä löyhemmin ja toisinaan tiiviimmin. On tärkeää, että perheen kanssa eri vaiheissa työskentelevät tahot arvioivat toistuvasti lapsen ja perheen kokonaistilannetta (omien tehtävävastuidensa lisäksi). Lapsi- ja perhekohtaisen

arvioinnin tueksi tarvitaan myös moniammatillisia asiantuntijaryhmiä, jotka jakavat keskenään tietoa ja ymmärrystä, kaikkia osapuolia kuunnellen. Siihen velvoittaa myös Lastensuojelulain 14. pykälä. (Känkänen & Laaksonen 2006, 32; Lsl 417/2007.)

Työn dokumentointi ja suunnitelmallisuus tukevat tiedon siirtoa ja katvealueiden paikantamista. Strukturoitu työskentely auttaa lasta jäsentämään kokemuksiaan ja tunteitaan, käymään läpi elettyä ja suuntamaan kohti tulevaisuutta. Tiedon huolellinen jäsentäminen on tärkeää, ei pelkästään pulmallisten asioiden vuoksi, vaan myös lapsen vahvuuksien ja voimavarojen tunnistamiseksi. Jäsennelty tieto auttaa lasta myös hahmotamaan käsitystä oman elämänsäkokonaisuudesta. Sijaishuollon aikaisten tapahtumien dokumentointi, esimerkiksi piirroksot, valokuvat, videot tai päiväkirjat, paikantavat sijaishuollossa vietettyä ajanjaksoa osaksi omaa elämänhistoriaa.

Kun lapsi sijoitetaan perheeseen, sijaisvanhempien riittävä tukeminen (esimerkiksi lomat, koulutus, työhohjaus, vertaisryhmät, sosiaalityöntekijän säännöllinen yhteydenpito) ovat osoittautuneet merkittäviksi sijoitusta suojaaviksi tekijöiksi (Janhunen 2008, 137–140; Tervonen–Arnkil 2008, 158–160). Riittävällä sosiaalityön panostuksella, huolellisella valmistelulla, suunnittelulla ja yhteisillä sopimuksilla voidaan ehkäistä sijoitusten katkeamisia, keskeytymisiä ja paikkojen vaihtumista, vaikkakin aina on myös tilanteita, joissa riittävä resursointikaan ei turvaa jatkuvuutta.

Sijoitukseen liittyvien riskien ja suojaavien tekijöiden pohdintaan tulisi olla riittävästi aikaa sijoitusta valmisteltaessa. Näin ei kuitenkaan aina ole (ks. lisää Pasanen 2007). Puutteellinen suunnittelu ja toteutuma näkyvät puolestaan ylimääräisinä haasteina arjen työssä, kuten lapsen vaikeuksina tai alkukodin vanhempjen ongelmoina. Samankaltaisia havaintoja on tehty myös muiden maiden sijaishuoltokäytäntöjä arvioitaessa. Suomen tavoin esimerkiksi Englannissa ovat jo pitkään huolenaiheina olleet sijoitukset, joissa lapsen tarpeiden ja kokemusten huomioiminen näyttää toistuvasti jääneen liian vähäiselle huomiolle. Jatkuvasti vaihtuvat sijoituspaikat kertovat karua kiel-tään siitä, että lapsille ei yksinkertaisesti löydy sopivia paikkoja eikä myös-kään riittävää ja asiantuntevaa tukea (Care Matters 2006, 17).

Hyvin tiedetään myös, että usean sijoituksen ketju on melko varma tapa tuottaa lisää ongelmia sekä estää lapsen kiintyminen ja kiinnittyminen häntä hoitaviin aikuisiin (esim. Vinnerljung 2004; Vinnerljung ym. 2001; Hughes 2006). Kun lapsi on asunut monessa kodissa tai laitoksessa, pysyvyyden ja kuulumisen kysymykset ovat olleet lapsen elämässä toistuvasti läsnä. On vaikea kiinnittyä, jos ei tunne kuuluvansa mihinkään.

Jatkuvuutta ja turvaa

Sijoituksella pyritään takaamaan lapselle turvallinen kasvuympäristö ja tukevia ihmissuhteita, jotta vaikeuksia tai kaltoinkohtelua kokenut lapsi voisi jälleen iloita omasta olemassaolostaan ja kokea, että tuottaa muille iloa. Hyvä kiinnittyminen auttaa lasta myös irtautumaan, kun on irtautumisen aika.

Sijoitusvaiheessa on tärkeää, että lapselle selitetään ikätasoisesti ja ymmärrettävästi sijoitukseen liittyviä käytännön asioita ja hänen kanssaan keskustellaan riittävästi sijoitukseen liittyvistä syistä. Lapsen kanssa on tarpeen käydä läpi tilanteen herättämiä tunteita ja selvittää, millä tavoin lasta ja hänen perhettään tuetaan vastaisuudessa. Erityisen tärkeitä on rohkaista lasta kertomaan omista näkemyksistään ja tunteistaan. Aikuisen tehtävänä on tarjota siihen aktiivisesti mahdollisuuksia ja huolehtia siitä, että tunteiden ja kokemusten läpikäyminen kantaa lasta eteenpäin, ei enää loukkaa tai hylkää. Kuuntelemalla lasta lapselle osoitetaan, että hän on tärkeä ja hänestä välitetään. (Bardy & Känkänen 2005, 107; Känkänen & Laaksonen 2006, 34; Quality 4 Children Standards 2007; Tervonen-Arnkil 2007, 94–95.)

Pitkään jatkuneet ratkaisemattomat ongelmatilanteet saattavat kääntää lapsen ja aikuiset roolit perheessä pääläelleen, ja lapsella on sijoituksen yhteydessä usein huoli myös vanhemmistaan: ”miten he selviävät ja kuka heistä pitää huolta, jos lähden kotoa pois?” Lasten lojaalisuus vanhempiaan kohtaan on tunnettua.⁶⁰ Kotiin saattaa jäädä myös sisaruksia ja lemmikkieläimiä, joista lapsi kantaa huolta ja joita hän jää kaipaamaan. Mikäli sisaruksia ei sijoiteta samaan paikkaan, on tärkeitä huolehtia, että lapsella on mahdollisuus pitää riittävästi yhteyttä sisaruksiinsa. Monille lapsille juuri sisarukset saattavat olla ne elämän tärkeimmät ihmiset, ja onhan sisarussuhde usein myös ihmisen pisimpään kestävä ihmissuhde. (Bardy ym. 2000; Känkänen & Laaksonen 2006, 33–34; Janhunen 2007; Tarja Tolosen artikkeli tässä kirjassa.)

Petra Karhu kirjoittaa (2000) seuraavasti: ”Minun oli lähdettävä kotoa, sillä muuten olisin kuollut, joko äitini toimesta tai ihan itse. Siitäkin huolimatta on hirveää joutua itse haluamaan pois kotoa, kääntymään omaa äitiään vastaan. Tästä aiheutuva syyllisyys ja häpeä ovat raskaita kantaa ja tarvitaan aikuisia, jotka osoittavat lapselle, että hän ei ole syyllinen.” Lapsen kanssa työskentelyssä on tärkeä pyrkiä vapauttamaan lapsi

60 Uusi lastensuojelulaki (30 §) velvoittaa tekemään huostaan otetun lapsen vanhemmille erillisen asiakassuunnitelman vanhemmuuden tukemiseksi, jollei sen laatimista ole pidettävä tarpeettomana.

syllisyydentunteista ja saada hänet tuntemaan olonsa turvallisiksi. Petra Karhu vertaa huostaanottoa suuronnettomuuteen. Lapsi on silloin pikaisen kriisiavun tarpeessa. Sen antamista voi jarruttaa lapsen pelko ja epävarmuus. Saattaa kulua aikaa ennen kuin lapsi kokee olevansa niin turvassa, että hän pystyy luottamaan ja suuntaamaan osan energiastaan uusien ihmissuhteiden solmimiseen. Myös lojaliteettiristiriidat hidastavat sitoutumista ja luottamuksen syntymistä uusiin ihmisiin.

Jokainen uusi sijoitus on lapsen kannalta koetteleva tapahtuma, vaikka uusi tilanne toisi paljon hyviäkin asioita elämään ja vaikka tilanne kotona olisikin ollut jo pitkään vaikea tai suorastaan uhkaava. Uusi tilanne voi ”jysähtää” melko nopeastikin päälle, ja sijoitukseen valmistautuminen saattaa jäädä ajallisesti varsin vähäiseksi, jolloin vaarana on lisätraumatisoituminen. Kun lapsi sijoitetaan perheeseen tai laitokseen, jatkon kannalta on ratkaisevaa, millaisessa tilanteessa sijoitus tehdään. Onko kyse kiireellisestä sijoituksesta vai jo pitkään suunnitteilla olleesta sijoituksesta, jolloin tulevaa tilannetta on ehditty jo ennakoida. Työskentelyä saattavat ohjata myös perheen muiden lasten tilanteet, jos harkinnassa on lasten sijoittaminen samaan paikkaan. Sijoitusprosessin kulkuun vaikuttavat myös lapsen kehitystaso, kulttuuritekijät, etninen tausta, kielitaito, terveyshistoria ja erityistarpeet. Sijoituspäätös on aina myös ikäsensitiivinen: vauvan sijoituksessa tulee huomioida aivan erityyppisiä asioita kuin murrosikäisen sijoituksessa. (Tervonen-Arnkil 2007, 92; Quality 4 Children 2007.)

Lapsen hyvä vastaanottaminen sijaishuoltopaikkaan luo pohjaa sijoituksen onnistumiselle. Lasta vastaanottavilla työntekijöillä tulee olla riittävästi aikaa lapsen kanssa olemiseen. Toisaalta myös rauhoittavan hengähdystauon suominen on tärkeää, sillä lapsi tarvitsee muun tuen ohella levollista tilaa kriisistä toipumiseen ja uuteen tilanteeseen totutteluun. Tottuminen uusiin aikuisiin, muihin lapsiin, uuteen elinympäristöön, uusiin sääntöihin ja elämäntapoihin edellyttää lapselta melkoista sopeutumiskykyä. Lapsi tarvitsee myös aikaa lohdulle, läsnäololle ja toipumiselle, jotta turvallisuudentunne voi vahvistua. Aikuiselta kysytään kärsivällisyyttä sopivien hetkien odottamiseen ja oikeiden tapojen löytymiseen, sillä elämän epävarmuus kääntyy vain vähitellen kohti varmuutta ja taisaisempia aikoja.

Sijaishuoltoon tuleva lapsi saattaa kantaa taakkanaan identiteettiä väärin väistävää ”annettua” kertomusta, joka vaurioittaa hänen tasapainoista kehitymistään. Lasta ja nuorta on kannustettava käyttämään elämänsä rakennusaineina omia kokemuksiaan, olivatpa ne hyviä tai huonoja. Johanna Barkman kirjoittaa toisaalla tässä teoksessa identiteetin ”rakennuskursseista”, joille elämän rajut muutokset lapsen väistämättä vievät.

Lohdullista näissä rakennuskursseissa on se, että menneisyyttä ja nykyisyyttä voi todellakin kertoa uudelleen.

Monesti lastensuojelun piirissä olevilla lapsilla ja nuorilla on kokemuksia sivuun jäämisestä, loukatuksi ja hylätyksi tulemisesta. Useilla lapsilla on myös aiempia sijoituksia eri lastensuojelulaitoksiin. Pohdittavana on, miten lapsi saa omaan elämäänsä sen kaltaisen suhteen, että sen kanssa voi elää levollisin mielin. Lapsi tarvitsee korjaavia ja voimistavia kokemuksia, arvonantoa ja juuri hänen tarpeisiinsa virittynyttä hoitoa, jotta hän voisi muuttaa käsitystä itsestään ja päästä eroon epäluottamuksen kokemuksistaan (Hughes 2006; Känkänen & Tiainen, 2007, 81). Aikuinen on vastuussa siitä, että kiintymyksen tarvetta kasvatetaan hienovaraisesti ja vähitellen, sillä lapsi ei välttämättä tunnista aikuisten pyrkimyksiä, vaan voi kokea kaikenlaisen läheisyyden pelottavana ja uhkaavana. Tällöin on viisasta pyrkiä olemaan lapsen tuttuus- ja vahvuusalueilla, siellä missä lapsi tuntee olevansa turvassa, missä riittää kehuttavaa, kannustettavaa ja missä on tarjota hyväksyviä katseita. (Mäkelä 2007.)

Hyvät kokemukset ja mielihyvä lisäävät turvallisuudentunteen ja kasvun mahdollisuuksia. Aikuisten tehtävänä on pitää huolta siitä, että lapsen elämässä on riittävästi asioita, jotka tuottavat hänelle iloa ja hyvää oloa. Daniel Hughes (2006) korostaa hyväksyvän, myötätuntoisen, uteliaan ja leikkisän asenteen merkitystä lasten kanssa. Hughes peräänkuuluttaa uusia painotuksia auttamisen tapoihin ja asenteisiin. Eheään kiintymiseen kyvyttömät lapset tarvitsevat aktiivisen hoito-otteen, myötätunnon ja ymmärryksen lisäksi aivan erityisiä korjaavia kokemuksia. On tärkeää auttaa lasta näkemään uusia mahdollisuuksia omassa elämässään ja opastaa häntä luottamaan omaan arvokkuuteensa. Arvostamalla lasta lapsi oppii arvonsa.

Siirtymiset kodista laitokseen, laitoksesta toiseen ja lopulta sijaishuoltopaikasta itsenäiseen elämään herättävät monenlaisia tunteita niin lapsissa, vanhemmissa, muissa lähiomaisissa kuin työntekijöissään. Siirtymävaiheisiin voi liittyä uteliaisuutta, pettymystä, jännitystä ja toisaalta myös helpotusta. Tunteiden keskinäinen ristiriitaisuus ja lapsen tarve hallita moninaisia tunteitaan saattavat hankaloittaa niiden esille tuloa ja käsittelyä.

Sijaishuollossa saatetaan kohdata myös ennakoimattomia ”siirtymiä” eli tilanteita, jolloin nuori karkaa tai jää palaamatta lomilta. Nuoren äkillinen lähtö ja myöhemmin paluu takaisin sijaishuoltopaikkaan nostaa kaikissa osapuolissa voimakkaita tunteita esiin. Karkuteillä olevaa nuorta etsimään lähtenyt aikuinen saattaa tuntea turhautumista, huolta, jopa suuttumusta ja lopulta huojausta, kun nuori löytyy. Takaisin palaavan nuoren tunteet voivat vaihdella helpotuksesta nolouteen, ylpeydestä häpeään.

”Hatkareissuun” liittyvän tunnelatauksen purkaminen ja vähittäinen paluu arkeen kysyy kaikkien osapuolten voimavaroja.

Jälkihuolto – riittäviä rakenteita ja voimistavaa tukea

Sijaishuolto ja jälkihuolto tulisi nähdä kokonaisuutena. Jälkihuolto⁶¹ on järjestettävä myös avohuollon tukitoimena tapahtuneen sijoituksen päättymisen jälkeen, jos sijoitus on kestänyt yhtäjaksoisesti vähintään puoli vuotta ja kohdistunut lapseen yksin (Taskinen 2007, 88). Tässä alaluvussa käsittelemme ainoastaan sitä vaihetta jälkihuollosta, jota järjestetään itsenäistymisvaiheessa olevalle nuorelle.

Sijaishuoltopaikasta lähdön valmistelu ja siihen valmentaminen on aloitettava riittävän varhaisessa vaiheessa. Näin voidaan paremmin turvata myönteisen kehityksen jatkuminen ja arvioida sitä, mitä ja minkälaisia tukirakenteita, löyhempiä tai tiiviitä, nuori tarvitsee elämäänsä sijoituksen päätyttyä. Onnistuneen jälkihuollon perusedellytyksenä on, että nuori kokee tarvitsevansa tukea ja on halukas myös vastaanottamaan sitä. Yhteistyössä nuoren, hänen vanhempiansa, sosiaalityöntekijän sekä sijaishuoltopaikan työntekijän kanssa laaditun jälkihuoltosuunnitelman tulee taata nuorelle luotettava kokonaisuus, jonka turvin hän tietää, kenen puoleen voi milloinkin kääntyä avun tarpeineen.

Lastensuojelulaki (75 §, 76 § ja 77 §) velvoittaa suunnitelmalliseen jälkihuoltoon, ja jälkihuolto on myös sijaishuollossa olleen lapsen oikeus. Lastensuojelun jälkihuollon toteutuksessa on eri puolella Suomea hyvin vaihtelevia käytäntöjä ja isoja alueellisia sekä rakenteellisia eroja (Känkänen & Laaksonen 2006, 43). Käytännössä näyttää olevan varsin tavallista, että nuoren selviytymistä ja itsenäistymisprosessia tukevat toimet ovat monelta osin riittämättömiä. Samankaltaisia havaintoja löytyy myös kansainvälisestä tutkimuksesta (esim. Freundlich & Avery 2006).

Jälkihuollon retuperäiseen tilaan on viime vuosina kiinnitetty aiempaa enemmän huomiota ja sitä on ryhdytty kehittämään ja vahvistamaan. Jälkihuollon merkitys nuoren arjen hallinnan, vastuunoton ja vuorovaikutustaitojen karttumisessa on selvästi saanut uudenlaista painoarvoa. Sijaishuollon aikana saavutettujen hyvien asioiden on nähty valuvan nopeasti hukkaan, jos kaikki tuki loppuu sijoituksen päättyessä.

61 Vuonna 2007 kodin ulkopuolelle sijoitettuna, jälkihuollon sijoituksena olevia lapsia ja nuoria oli 2 282. Samana vuonna lastensuojelun avohuollon asiakkaiden määrä jälkihuollossa oli 3 847 (Stakes 2008.)

Itsenäistymisvaiheessa nuori tarvitsee monenlaisia eväitä. On tärkeää, että nuori tunnistaa omat voimavaransa, on oppinut huolehtimaan itsestään ja että nuori suhtautuu luottavaisesti selviytymiseensä. Sijaishuollon aikana yhdessä tekeminen ja osallistuminen luovat turvallista kasvualustaa sosiaalisten taitojen kartuttamiseen ja itsetunnon vahvistumiseen. Tietoisuus omista voimavaroista ei kuitenkaan pelkästään riitä, vaan sen lisäksi tarvitaan myös kannattelijoita ja vieressä kulkijoita sekä oikea-aikaista tukea ja oikein mitoitettuna.

Työntekijän tehtävänä on auttaa nuorta pitämään yllä itsenäistymistä tukevaa suuntaa ja tavoitteellista työskentelyä yhteisten sopimusten varassa. Vertaistukiryhmien ja läheisverkostojen ylläpitäminen ja vahvistaminen heti sijoituksen alkuvaiheista lähtien vahvistaa lapsen sosiaalisia kykyjä ja luo edellytyksiä myöhemmälle selviytymiselle. Näin varmistetaan, että lapselle tärkeät ja läheiset henkilöt säilyvät hänen elämässään sijaishuollon aikana ja sijaishuollon päätyttyä. Sijoituksen alusta lähtien on olennaista auttaa vanhempia ymmärtämään ja hyväksymään sijoituksen tarpeellisuus, mikä osaltaan edistää vanhempien kykyä tukea sijoitusta ja pitää yhteyttä lapseen. (Freudlich & Avery 2006; Kujala ym. 2006, 36; Känkänen & Laaksonen 2006.) Silloin kun vanhempien yhteydenpito ei ole mahdollista, on etsittävä muita ihmissuhteita, joista voi kehittyä tärkeitä.

Sijaishuollon päättymisvaiheessa nuorella on edessään kaksi vaativaa tunnetason prosessia – luopuminen ja uudelleen aloittaminen – kuten sijoituksen alkuvaiheessakin. Puntaroitavana on isoja aikuistumiseen ja itsenäistymiseen liittyviä kysymyksiä. Samoin pohdittavana on, minkälaisena suhde jatkuu sijaishuoltopaikan työntekijöihin ja miten sijaishuollon aikana syntyneet toveruussuhteet jatkuvat, etenkin jos nuori on muuttamassa toiselle paikkakunnalle sijaishuollon päätyttyä. Henkisen tuen lisäksi nuori tarvitsee hyvin konkreettista, tarpeisiin vastaavaa ja riittävän intensiivistä tukea, jotta irrottautuminen ja itsenäisen elämän aloittaminen sujuisi mahdollisimman hyvin. Sijaishuollon päättymisen jälkeen jälkihuollon ohjaus- ja kasvatustyön tavoitteena on vahvistaa ja rohkaista nuorta sekä rakentaa vähittäistä porrasta uuteen vaiheeseen, elämään itsenäisenä nuorena aikuisena.

Lopuksi

On monenlaisia tapoja toteuttaa siirtymisiä lastensuojelussa. Ratkaisevia ja merkittäviä onnistumisia, mutta myös kohtalokkaita epäonnistumisia tapahtuu melko pieninkin teoin ja tekemättä jättäen.

Lapsen kasvaminen aikuiseksi on monivaiheinen prosessi, johon kuuluu eri ikäkausiin liittyviä kehitystehtäviä, murrosvaiheita, jotka kuuluvat myös sijoitettujen lasten elämään. Turvattomissa ja epävakaisissa kasvuoloissa varttuneen lapsen voimavarat ovat voineet huveta perheen asioista ja vanhempien jaksamisesta huolehtimiseen, jolloin omat kehitykselliset kriisit, kuten uhmaikä ja murrosikä, ovat saattaneet jäädä toissijaisiksi. Tämän vuoksi sijoitettujen lasten kohdalla elämän tavanomaisiin kasvukriiseihin valmistautuminen on erityisen tärkeää.

Jokaisella lapsella tulisi olla oikeus omien kehityksellisten vaiheiden turvalliseen läpikulkuun. Lapsuuden taittuminen nuoruudeksi on lapsen elämässä vaihe, jossa nuori etsii yksilöllisyytään ja omia rajojaan. Välillä haluttaisi olla lapsi, toisinaan taas aikuisuus kutsuu. Toistuva rajankäynti omien oikeuksien, mahdollisuuksien ja rajoitusten välillä on nuorelle jatkuva ja haastava tehtävä, joka koettelee usein lähiaikuisia. Näihin kehityksellisiin pohdintoihin nuori tarvitsee aikuisen tukea.

Epävarmuuden tunnetiloissa lapsi tarvitsee turvallisuutta, läheisyyttä ja jatkuvuutta ihmissuhteissa. Jokaisella lapsella on oikeus kasvaa ja kehittyä rauhassa sekä iloita itsestään arvonantoa kokien. Lapsen erityisiin tarpeisiin virittäytyminen ja toisaalta lapsen taipumusten ja voimavarojen tunnistaminen ja vahvistaminen luovat turvallista pohjaa kasvulle.

Se, millaiseksi lapsen aika sijaishuollossa muodostuu ja millaisia vaikeuksia sillä on lapsen elämään, on sekä inhimillisesti, yhteiskuntapoliittisesti että taloudellisesti merkittävä asia. Kysymys siitä, miten haavoittavissa oloissa eläneitä lapsia ja perheitä parhaiten autettaisiin, on jatkuvasti ajankohtainen ja lisäresursointia vaativa (ks. myös Känkänen & Pösö 2008, 566). Lastensuojelun taitekohtatyö tarvitsee voimavaroja. Jokainen huonosti hoidettu tai tarpeeton siirtymä lisää inhimillisiä kärsimyksiä ja taloudellisia kustannuksia. Lastensuojelun siirtymävaiheet ovat huolella hoidettuina lapsen ja koko perheen elämässä myös käänteen tekeviä, korjaavia ja uutta luovia muutoskohtia.

Johanna Barkman

Lasten ja nuorten elämäntarinan äärellä

Lasten ja nuorten oma kerronta heistä itsestään ja elämästään on keskeistä lastensuojelussa. Etenkin sijoitettujen lasten kanssa elämäkerrallisen tarinatyöskentely on hoidon ja kuntoutuksen kannalta eräs vaikeai-
noa olennainen tekijä. Elämäntarinatyöskentely (*life story work*) on osa laajempaa tarinallisuuteen perustuvaa toimintaa, jossa käytetään monia menetelmiä. Keskeistä on se, että ihminen tarkastelee kokemuksiaan ja sitä, miten ne sijoittuvat hänen elämänsä kulkuaan. Adoptoiduilla ja sijais-
huollon piirissä elävillä lapsilla ja nuorilla on tarve ja oikeus ymmärtää sitä, miksi he asuvat syntymäkotinsa ulkopuolella.

Stakesin Elämäkertaketju – ilmaisutaidot syrjäytymisen ehkäisemiseksi -hankkeessa (1999–2004) kehitettiin ja tutkittiin työmenetelmiä, joilla niin työntekijät kuin asiakkaat pääsevät ”kuulemaan ja arvioimaan” elämänsä kulkua, sen näköaloja ja pohtimaan: keitä me olemme, mihin me kuulumme ja miten me elämme? Hankkeeseen osallistuneiden työntekijöiden kokemuksen mukaan puheenaiheet lasten kanssa muuttuivat ja syvenivät aiempaa lähemmäksi lasten omia kokemuksia; työntekijöiden rohkeus, ilo ja kriittisyys kasvoivat ja työssä jaksaminen parani (ks. mm. Bardy & Barkman 2001; Bardy & Känkänen 2005). Sitten tarinatyöskentelyn kehittämistä ja kouluttamista on jatkettu muun muassa Pesäpuu ry:n eri hankkeissa. Nykyisin narratiivista työtettä hyödynnetään laaja-alaisesti lasten ja nuorten kanssa tehtävässä työssä ja se koetaan lastensuojelun yhtenä peruselementtinä.

Elämäntarinaa voi rakentaa sekä arkisessa kanssakäymisessä arjen kerromiskulttuurin rikastamisella että siitä erotettuna strukturoituna työskentelynä. Artikkelissa avataan molempia tapoja ja peilataan käsityksiä sekä työntekijöiden (Barkman & Känkänen 2007) kommentteihin että vertaisryhmissä olevien sijoitettujen nuorten (Barkman & Janhunen 2007; Barkman & Huusko 2008) kokemuksiin. Kirjoitus- ja ajatteluapua ovat tarjonneet sijaisäitien merkittävät ajatukset: ”Olen kerta kerralta ainakin oletanut ymmärtäväni yhä paremmin elämäntarinatyöskentelyn – nimenomaan sen prosessin merkitystä rikkonaisen lapsen elämään. Tulla kuulluksi, tulla ymmärretyksi, tulla rohkeammaksi, uskaltaa kysyä ja kyseenalaistaa, minullakin on ikioma tausta ja ikioma elämäntarina.” (Remes 2007.)

Pahan kesyttäminen – ja yhteydet identiteettiin

*Katson menneeseen,
pitkä on ketju vastoinikäymisten.
Katson menneeseen,
on mittaamaton määrä tunteiden.
Nyt vahvempi oon, tiedän sen
sillä pinnalle jäin voimalla kaikkien vaikeuksien.*

Jennie⁶²

Lastensuojelun piirissä olevien lasten elämäkokemukset ovat usein vaikeampia kuin mitä lapset ikänsä ja kehitykseensä nähden pystyvät vastaanottamaan. Usein vaikeat kokemukset tulevat sarjana, monen pienen ja/tai suuren tapahtuman yhteisvaikutuksena tai ketjuna. Tapahtumat voivat olla sellaisia, etteivät lapset pysty liittämään niitä aiempiin kokemuksiinsa ja siksi heidän edellytyksensä hallita tai ymmärtää tilanteita ja syy-seuraussuhteita ovat rajalliset. Kun kokemukset ylittävät lapsen ymmärryksen, kehitys voi pysähtyä eikä lapsi pääse eteenpäin ilman aikuisen tukea ja ymmärrystä. Aikuisen tehtävänä on tarjota lapselle tilaa ja työkaluja, jotta lapsi voisi harjaantua ilmaisemaan omia kokemuksiaan. Mitä monipuolisemmin lapsi pääsee kehittämään ilmaisutaitojaan, sitä kykenevämpi hän on käsittelemään tunteitaan, ajatuksiaan ja kokemuksiaan. Samalla hänen valmiutensa osallistua oman elämänsä valintoihin kasvavat. Ymmärretyksi ja nähdyksi tuleminen on lapsen oikeus, ja se on lapsen psyykkisen kasvun ja kehityksen edellytys (mm. Tamminen 2004). Aikuisen avustamana lapsi voi lähteä löytöretkelle omiin kokemuksiinsa. Jo yksittäisilläkin teoilla ja puheilla voi olla merkitystä lapsen käsityksiin omasta itsestään ja siten hänen hyvinvointiinsa.

Sijoituksissa lapset joutuvat identiteetin rakennuskurssille, jotta löytäisivät uudelleen jatkuvuuden elementit. Omaa rakentamistyötä kuvaa 17-vuotias tyttö seuraavasti: ”– olen rakentanut elämäni pienistä palasista uudelleen linnaksi monta kertaa, jokaisen sijoituksen jälkeen.” Tyttö on ollut sijoitettuna kolme vuotta, ja näihin vuosiin on kertynyt monia eri sijoituspaikkoja (Barkman & Huusko 2008). Keskeistä työskentelyssä onkin elämäntapahtumien ja niihin liittyvien tunteiden ja ajatusten punoutuminen kutakuinkin yhtenäiseksi ja aikamääräiseksi tarinaksi. Usein aikuinen joutuukin muun muassa asiakirjoista kokoamaan yhteen lapsen

⁶² Runo on teoksesta Aurinkokirja – tarinoita selviytymiseen nuorilta nuorille. Pesäpuu ry (2009).

tarinaa, joka on palasina ja hajallaan maailmalla (Känkänen 2003). Lapsi toimii emäntänä tai isäntänä omassa tarinassaan, johon aikuinen on kutsuttu vierailulle. Kylään kutsutaan uudelleen, jos vieras käyttäytyy hyvin. Viisas ja ymmärtäväinen vieras ottaa todesta lapsen tarinan, eläytyy siihen ja kunnioittaa sitä.

Ydinkysymyksenä on kokemus omasta toimijuudesta ja elämäntarinan näköaloista: kokeeko lapsi, että hänen elämäntarinansa avaa elämänmahdollisuuksia vai sulkeeko se niitä pois? (Heikinheimo & Tasola 2005). Missä määrin lapsi kertoo omaa tai toisten sanoittamaa tarinaa? Saako hän ja osaako hän osallistua omaa elämäänsä koskeviin asioihin, esimerkiksi suunnitelmiin ja päätöksiin? Loukatun lapsen elämäntarina ankkuroituu usein tunnemarkitykseltään kielteisiin tapahtumiin, joihin liittyy esimerkiksi häpeää, syyllisyyttä, rakkaudettomuutta ja/tai kohtaamattomuutta. Usein kuulee lasten sanovan itseään ”pahaksi”, ”huonoksi”, ”tyhmäksi”, ja/tai ”pitäisi olla parempi ihminen”, jolloin häpeän kokemukset ovat vallanneet lapsen minuuden (ks. Tuija Erosen artikkeli tässä kirjassa).

Jos lapsi tai nuori jatkuvasti toistaa itselleen, ettei hänestä ole mihinkään, tämä vaikuttaa niihin valintoihin ja mahdollisuuksiin, joihin hän tarttuu tai on tarttumatta. Michael White (2006) kannustaa aikuisia havaitsemaan lapsen ilmaisusta asioita, joille *lapsi antaa arvoa*. Jos aikuinen seuraa tätä polkua, hän voi päästä myös kuulemaan lapsen toivon puhetta, sitä missä lapsi kokee itsensä hyvänä ja arvokkaana. Lapsen on hyvä rakentaa tulevaisuuttaan voimavarojen – ei puutteiden varaan. Tutkimusten mukaan kielteisen sukupolviperimän katkaisussa erääksi olennaiseksi tekijäksi on osoittautunut kyky hahmottaa oma elämänkulku kutakuinkin totuudellisella, uskottavalla ja tunnemuistoja herättävällä tavalla. Ratkaisevaa ei siis ole ”onnellinen lapsuus” vaan kosketus omiin kokemuksiin. (Ks. Bardy tässä kirjassa.) Paha kesytetään, kun tunteet, halut, tarpeet ja toiveet tulevat näkyviksi ja hyväksyttäviksi. Lapsi pitää auttaa kielteiseksi jumittuneesta tarinastaan eteenpäin (Morgan 2006).

Elämäntarinatyöskentelyssä haetaan tuntumaa omaan identiteettiin, jotta voisi ymmärtää nykyhetkeä ja elettyä paremmin sekä suuntautua rikkaammin ja luottavamemmin kohti tulevaisuutta. Kun lapsi kykenee olemaan oma itsensä ja läsnä oleva, on hän läsnä menneisyytensä, nykyisyytensä ja tulevaisuutensa kanssa, kokonaisena (Vesänen-Laukkanen & Martin 2002). Tarinat luovat jatkuvuuden tunnetta silloin, kun oman syntymäkointinsa ulkopuolelle sijoitettu lapsi kuulee tarinoita omasta historiastaan aikuisen kertomana. Lapsen on helpompi liittyä uuteen perheeseen, kun hän saa luvan tuoda oman syntymäperheensä tarinan mukanaan. Jokaisella on tarve liittyä itseään suurempaan tarinaan, suvun tai sukujen tarinaan.

Tämä prosessi vaatii aikuiselta pitkäjänteistä työskentelyä lapsen kanssa. Onkin hyvin tähdellistä kysyä, kenen tehtävänä on auttaa lapsia ja nuoria kohti heidän omia kokemuksiaan. Jos lapsi käy psykoterapiassa, sijaisvanhemman tai lähityöntekijän on hyvä pohtia yhdessä terapeutin kanssa, miten hän voisi arjessa tukea lasta. Monet lapset eivät pääse terapiaan, tai heidän ongelmansa eivät sovellu siihen tai eivät sitä vaadi. Silloin lasta hoitavat aikuiset ovat avainhenkilöitä elämäntarinatyöskentelyssä.

Nykyhetken tarinat – ja yhteydet menneeseen ja tulevaan

Elämäntarinallisessa työssä jokainen vaihe seuraa toistansa kuin silmukat ketjussa. Ne kiemurtelevat ja haarautuvat – osa niistä päättyy omaksi polukseen, osa taas jatkaa loputonta ketjuuntumistaan.

Vuorovaikutusta tukevat työvälineet helpottavat työskentelyä. Apuna voidaan käyttää verkostokarttoja, sukupuuta, Tejping-menetelmää (Väli-vaara 2006 ja 2008) ja tunne- ja vahvuuskortteja, myös muita ”välineitä” on helposti tarjolla, kuten lehdestä leikattuja kuvia, valokuvia, lapses- ta olevia dokumentteja sekä satuja ja tarinoita, jotka koskettavat lapsen kokemuksia ja eri aisteja (ks. Bardy & Känkänen 2005; Känkänen 2006). Niiden avulla voidaan löytää lapsen elämästä arvokkaita vinkkejä, joita yhdessä voi lähteä seuraamaan. Vinkit voivat viitata jatkuvuuteen, voima- varoihin ja siihen, *ettei lapsi ole yksin maailmassaan*. Kun 15-vuotiaan lastensuojelulaitoksessa asuvan Tiinan sukupuuta alettiin rakentaa, kirjoitti äiti isoon lehtiötauluun: ”Mustalaisen saa tappaa tavatessaan.” Äiti tiesi kertoa, että lause on poistettu Suomen laista noin vuonna 1850. Laa- ja sukuverkosto piirtyi isoon paperiin Tiinan, äidin ja omahoitajan eteen. Karjalan evakot, isoäidin laaja suku ja isoisän porukka, karstulalaiset sekä monet muut serkut, tädit ja sedät ottivat paikkansa, ja Tiina sai kuulla ta- rinaa omasta laajasta suvustaan. Sukupuuta piirrettiin ja tarinoitiin useita tunteja.⁶³ (Barkman & Känkänen 2007.)

Toisin kuin edellä, lapsen verkostokartta voi olla lähes tyhjä. Mihin hän tällöin voi liittyä? Ketkä tarjoavat jatkuvuutta? Ketkä voivat olla itsenäis- tyvän pojan tukipilareita, kun kartassa ei ole juuri ketään? Huoli herää, kun ainut tukipilari on pojan tyttöystävä. Mistä löytyvät uskotut aikuiset? Mihin itseään suurempaan tarinaan poika voi liittyä? (Barkman & Jan- hunen 2007.)

⁶³ Tunnistustiedot on muutettu.

Painopiste työskentelyssä on nykyhetken tarinoissa, joista lapsi ja nuori voi matkata myös menneisyyden tarinoihin. Esimerkiksi nuoret kertoivat vertaisryhmässä Minun päiväni -monisteen⁶⁴ avulla päivän kulusta. Työskentely tähtäsi nuorten arjen hahmottamiseen: millaisella tuulella nuori yleensä on ja mitä hän tekee aamulla, päivällä, illalla ja yöllä. Työskentely synnytti paljon iloa, naurua, mutta myös totista pohdintaa varsinkin nukahtamisesta ja unesta. Päivän aikana nuoret elivät tiiviisti tässä hetkessä, mutta yöllä he ”kelaavat” ja ”joskus, mulla on vaikeeta nukahtaa”. He miettivät ”kaikkei, mitä mulla pyörii päässä. Sit joskus mä itken kunnes mä nukahdan”. Ryhmän vetäjille heräsikin kysymys, miten nuorten yöllistä taakkaa voisi tarinallisella työstämisellä helpottaa.

Menneisyyden tapahtumia voidaan peilata sekä pinta- (kognitiivisesta) että syvärakenteesta (emotionaalista). Pintarakenne koostuu lapsen ja nuoren elämänsä kulusta rakennetusta aikajanareitistä esimerkiksi siten, että tarinat ankkuroidaan asuinpaikkojen mukaan. Vilman tarinassa (ks. seuraava artikkeli) lapsi hahmottaa ja rakentaa ensin oman kognitiivisen karttansa, josta hän sukeltaa omiin kokemuksiinsa, tunteisiinsa ja ajatuksiinsa. Joskus lapset ja nuoret ovat valmiita hahmottamaan elämänjanaan vain pintareitin ja siihen heillä on täysi oikeus. Ehkä he jatkavat myöhemmin syvemmälle.

Nuorten vertaistukiryhmässä luottamusta ja turvallisuutta rakennettiin nykyhetkeen liittyvistä tarinoista. Viiden ryhmätapaamisen aikana kartoitimme monipuolisesti nuorten elämää muun muassa verkostokartan, vahvuuksien ja valokuvatyöskentelyn avulla sekä etsimme nuorten omia selviytymiskeinoja. Kysyessämme, miltä tämä on tuntunut, saimme myönteisiä vastauksia ja eräs poika totesi, että olemme keränneet ”kompetensseja”. Nykyhetken tarinoista voi löytää valmiuksia myös tulevaisuutta varten. Tapaamisten aikana kuulumme lyhyitä välähdyksiä myös menneisyyteen liittyvistä kokemuksista. Vaikka pääroolissa olivat nykyhetkeen liittyvät asiat, menneisyys ja tulevaisuus olivat jatkuvasti läsnä. (Barkman & Janhunen 2007.)

Selviytyminen – ja yhteydet elämäntarinoihin

Kun nuorten vertaistukiryhmässä etsittiin merkkejä selviytymisestä, ryhmässä vallitsi rauha ja hiljaisuus. Nuoret kommentoivat välillä jotain ja taas syventyivät työskentelyyn. Ymmärsimme, että olemme jonkin hyvin

⁶⁴ Minun päiväni -moniste kartoittaa nelikentän avulla lapsen ja nuoren aamua, päivää, iltaa ja yötä.

oleellisen asian äärellä. Muutoin niin riehakkaat ja elävät nuoret olivat keskittyneet etsimään merkkejä selviytymisistään.⁶⁵ Ja niitähän löytyi. Toiset löysivät useita, toisille oli hankalaa löytää edes yhtä. Yhteistä oli voimakas tunnetila tai tapahtuman tuntu. Nuoret olivat elämässään selvinneet monesta elämänkoukeroista sekä negatiivisin että positiivisin selviytymiskeinoin.

Elämäntarinallinen työ sekä nuorten että aikuisten kanssa on vahvistanut näkemystä sen yhteydestä selviytymiseen: tuntiessaan oman tarinansa lapsi ja nuori saa valmiuksia myös omaan selviytymiskykyynsä eli resilienssiin. Elämän kokemuksista on poimittavissa monia selviytymisen kohtia, joita kokijan itsensä on ehkä vaikea havaita. Tarvitaan joku toinen osoittamaan niihin. Usein lastensuojelun sijaishuollon piirissä olevat lapset pyrkivät aktiivisesti selviämäänsä ja ovat luovia valitessaan tilanteeseen sopivia strategioita. Nuoret toivovat esimerkiksi sijoituksissa saavansa rauhassa tutustua ja tarkkailla uutta ympäristöään, jotta he saisivat vihjeitä parhaasta mahdollisesta tavasta pärjätä uudessa ympäristössä.

Resilience-käsite liittyy minän joustavuuteen, itsekorjautuvuuteen ja kykyyn ennakoida uhkia. Sitä on verrattu kuminauhaan, joka venyy kiireäksi ja palautuu takaisin lepoon tai paukahtaa helposti rikki. Haavoittavat ja turvattomat olosuhteet vahingoittavat lapsen selviytymiskeinoja, ja siksi lapset tarvitsevat paljon ohjausta ja harjaantumista löytääkseen omat ainutlaatuiset tapansa toimia stressaavissa tilanteissa (IFCO 2007). Kun nuori on äärirajoillaan ja painaa ”paniikinappulaa”, hän ottaa käyttöönsä tapansa selvitä. Taistelee, pakene, jähmety -järjestelmä aktivoituu, ja nuori tiedostamattaan valitsee toimintamallin, joka vastaa tunnetasoa. Tietoisuus tunteiden takana olevista ajatuksista ja motiiveista auttaa nuorta kohti rakentavampiin reaktioihin. Kun luottamusta toisiin ihmisiin on rakentunut riittävästi, etsiytyy nuori niiden luo, joihin voi turvata.

Michael Ungar (2004) avaa käsitettä laaja-alaisemmin liittäen ympäristötekijät ja voimavarakeskeisyyden väkevästi mukaan. Hän lähtee liikkeelle ihmisen psyykkisestä hyvinvoinnista ja sen yhteydestä ympärillä oleviin voimavaroihin. Hänen mukaansa resilienssi ”on onnistunutta neuvottelua ympäristön kanssa voimavaroista, jotta vastoinikäymisten keskellä voi määritellä, kokea ja nähdä itsensä terveeksi”. Havainto pakottaa meidät ajattelemaan kokonaisvaltaisesti yhteisöjen voimavaroja ja sitä, miten niitä jaetaan ja käytetään. Sijaisäiti Marja Kaskela kommentoi Ungarin ajatusta:

65 Selviytymisen merkit -työvälineellä kartoitetaan niitä toimintamalleja ja ympärillä olevia henkilöitä, joiden avulla nuoret ylläpitävät psyykkistä tasapainoaan.

”Nuoret tarvitsevat merkkejä ja kannattelevia kokemuksia selviytymisestään. Terveeksi ei tulla toivomalla eikä ehjäksi päättämällä. Tarvitaan arjen puhetta, joka tavoittaa nuoren, ja sitä tilaa, joka tekee hänen elämäntarinastaan näkyvän.”

Kertomiskulttuurin vaaliminen arjessa

Lapsi on täysin riippuvainen aikuisen vastaanottokyvystä.

Tom Andersen 2006

Epätietoisuus omasta tulevaisuudesta vaikuttaa suoraan lapsen turvallisuuden tunteeseen ja yhteistyökykyyn. Jos lapsi on lyhytaikaisesti sijoitettuna esimerkiksi vastaanottokotiin, muutokset lapsen elämässä saattavat tulla yllättäen. ”Kun lapselle ilmoitetaan yhtäkkiä, että huostaanotto on varmistunut, niin lapsi saattaa mennä täysin lukkoon. Kun taas tulee seesteisempi kausi, työskentely voi lähteä eteenpäin.” Etäisyys tunnekokemuksesta auttaa pääsemään taas kiinni kertomukseen ja sen jäsentämiseen. Joskus se voi vaatia pitkän ajan. Eräs työntekijä kertoo: ”Nöyränä palaan alkulähteille ja luen satuja pojalle. Ja poika lukee meille tarinoita ja satuja. Hän ei kykene tuottamaan mitään tarinaa eikä hänellä ole muistikuvia menneestä. Hän ei suostu muistamaan juuri mitään. Pitää vain juosta rinnalla. Joskus ei ole hienoja tarinoita.”

Elämäntarinatyöskentelyyn kuuluu olennaisesti arkisen kertomiskulttuurin vaaliminen. Lapselle tarjotaan monipuolisia kertomisen tiloja, joissa hän voi peilata omia ajatuksiaan ja tunteitaan. Tarinoiden jakaminen tapahtuu ns. *kolmannessa tilassa*. Käsite on tuttu taiteen maailmasta ja muokkautuu joustavasti, olkoon kyse sitten identiteetistä tai politiikasta. Mika Hannula (2001) määrittelee käsitettä: ”Siis se tila, tilanne ja tilaisuus, joka voi avautua kahden henkilön tai esimerkiksi katsojan ja kohteen välillä. Kyse on ennen kaikkea kohtaamisesta, josta mahdollisesti syntyy se kolmas tila. Tapahtuma, joka kuuluu yhtäaikaaisesti molemmille osapuolille. Olennaista kohtaamisessa on, että molemmat osapuolet vaikuttavat toisiinsa. Tällöin samalla, kun sinä katsot taideteosta, se tuijottaa sinua takaisin. Ja jos kykenet menemään mukaan tähän vuorovaikutukseen, syntyy kahden osapuolen välille yhteys. Liike, joka johtaa kolmanteen tilaan. On syntynyt suhde.” Aikuinen tarjoaa lapselle tilan, jonne lapsi voi halutessaan tuoda omia ajatuksiaan, kokemuksiaan ja tunteitaan. Tila voi olla esimerkiksi yhdessä luettu kirja, jonka päähenkilöstä jutellaan lukemisen lomassa tai sen jälkeen ja lapsi saa mahdollisuuden kertoa päähenkilön kautta

omista kokemuksistaan. Tarinoiden kertominen kolmannessa tilassa tarjoaa lapselle areenan tunnustella vaikeita tai vaikeasti sanotettavia kokemuksia ja niihin liittyviä tunteita.

Kolmannen tilan käsite lähestyy D.W. Winnicotin holding-käsitettä, joka syntyy, kun hyvässä vuorovaikutuksessa ihmisten välille kehittyy ”mahdollisuuksia luova tila” (Granfelt 2004).

Arkipäiväämme sisältyy arvokkaita kokemuksia, kuten yhdessä luetu kirja tai sarjakuvalehti, ruokailuhetket ja saunan lämpö, iltakävely ja automatkat. Yhteisesti jaetut kokemukset voivat koskettaa lapsen oman arvontunnetta ja läpäistä yksinäisyyden ja häpeän verhon. Koulukodin työntekijä vaalii kertomiskulttuuria kasatessaan nuoren kanssa halkopinoja. Samalla kun halot siirtyvät, välittyvät myös monet tarinat. (Barkman & Känkänen 2007.) Parhaimmillaan kertominen synnyttää kertomista.

”Kolmas tila” ja/tai ”potentiaalinen tila” tarjoaa lapselle turvaa myös siirtymävaiheisiin. Jos lapsi on liian kauan ilman hoitavaa aikuista, hän menettää kykynsä leikkiä vetäytyen omaan sisäiseen maailmaansa. Tämänkin takia sijoitusvaiheen työskentelyssä tulisi ottaa huomioon jatkuvuuden elementtien lisäksi lasten ikä- ja kehitystaso, jotta lapsen leikin ja luovuuden ”potentiaalinen tila” ei vaurioituisi. ”Sijaiskotiin muuttaneen kuusivuotiaan pelokkaan ja hämmentyneen pojan halkeilevan kuivien kantapäiden rasvaus mahdollisti varovaisen vuorovaikutuksen rakentamisen turvallisesti. Pian hennot käsivarretkin ojentuivat ottamaan vastaan huolenpitoa ja vuoteensa perukoille vetäytynyt poika rentoutui jokailtaiseen rituaaliin.” (Raitanen 2008.) Kolmannen tilan tarjoama leikki ja luovuus voivat tulla avuksi oman sisäisen maailman järjestämisessä. Tarja Pääjoen (2003) mukaan ”tarinat toimivat avartavana satuna ja leikkinä, joilla yksilöt löytävät itsestään uusia mahdollisuuksia”.

Sijoitettujen nuorten vertaistukiryhmässä tarjosimme nuorille elämänjanatyöskentelyä ”kolmannessa tilassa”. Rakensimme yhdessä fiktiivisen tarinan nuoresta, joka tuli lastensuojelun asiakkaaksi. Yhdistimme omaan työskentelyymme osia fokusryhmäkeskustelusta (Oranen 2007) ja Tejpingtyöskentelystä (Väliavaara 2006; 2008). Saimme rakennetuksi tarinan, jossa nuori kohtasi elämässään rankkoja kokemuksia, mutta lopulta selvisi niistä. Kuulimme ”Elämä on kovaa” -tarinassa monia tuttuja osatarinoita, ja kerronta innosti nuoria aivan toisin kuin oma henkilökohtainen elämänjanatyöskentely. Nuoret pääsivät peilaamaan omia ajatuksiaan ja tunteitaan ”Sepon” tarinassa, joka toimi ikään kuin oman tarinan näyttämönä.⁶⁶

66 Elämä on kovaa -tarina on luettavissa Pesäpuun lehdestä 1/08 (www.pesapuu.fi)

Kertomiskulttuurissa tavoitellaan eheyttä ja jatkuvuutta vaurioituneen lapsen minuuteen. Mistä minut voi tunnistaa? Elisabeth Cleven kirjassa *Kaaoksesta kohti eheyttä* (2003) adoptoitu poika kysyy: ”Kuka olisi tuntenut minut aina?” Lapsen suru varhaisvuosien läheisten puutteeseen koskettaa. Lapsi tarvitsee runsaasti toisten kertomia tarinoita omasta itsestään rakentaakseen omaa elämäntarinaansa. Lastenkodin tyttö peräänkuuluttaa tarinaa siitä ajasta, jolloin häneltä lähti ensimmäinen hammas. Kuka osaisi kertoa sen tarinan? Nuorten ryhmässä poika toteaa, ettei hänestä ole lapsuuden valokuvia; ne on kaikki revitty. Ovatko palaset tallella? Voiko lapsuuden kuvia rakentaa uudelleen?

Strukturoitu työskentely – ja yhteydet osallisuuteen

Strukturoitu työskentely lapsen kanssa on usein prosessi, jonka aikana kartoitetaan lapsen kokemuksia ja arvioidaan hänen tuen tarpeitaan. Se toimii arkitoimista erillisenä elämäntarinan tekemiselle rauhoitettuna tilana. Kun lapsi ja nuori on päässyt ilmaisemaan itseään monipuolisesti arjen eri tilanteissa ja on tullut aidosti kohdatuksi omien ja fiktiivisten tarinoiden kautta, se auttaa myös lapsen kanssa tehtävää strukturoitua työskentelyä. Lapsen arkisen kertomiskulttuurin vaaliminen tarvitsee rinnalleen myös visuaalisesti kiinnostavan tavoitteellisen ja strukturoidun työskentelyn, jossa lapsen elämäntarina hahmotetaan ja/tai rakennetaan yhdessä lapsen kanssa.

Vertaistukiryhmässämme työskenneltiin strukturoidusti, mutta luovasti. Verkostokarttoihin ja muihin harjoituksiin nuoret tarvitsivat paljon apua ja tukea. On luonnollista, että nuorten on vaikea kertoa, hahmottaa ja työstää asioitaan, jos sitä ei ole koskaan tehty tai vain muutaman kerran kokeiltu. Harjaantumattomuus näkyi myös ryhmässämme. Nuoret tarvitsevat siis paljon apuvälineitä sanoittamaan kokemuksiaan sekä perusteluita, miksi jotakin asiaa työstetään. Harjaantumattomuus voi johtaa myös työskentelystä kieltäytymiseen. Aikuinen voi joutua lujille perustellessaan työskentelytapoja, sillä nuoret ovat usein loistavia argumenteissaan.

Lastensuojeluun liittyy paljon tarinoita, joita on vaikea jakaa, ja myös ottaa vastaan. Lastensuojelutyössä voi Tarja Pösön (2005) mukaan erottaa kolme erilaista tarinoiden kertomistyyliä. On tarinoita, joita *haluamme* kertoa, sillä nämä tarinat ovat itsellemme tärkeitä. On tarinoita, joita *pitää* kertoa. Nämä tarinat voivat olla esimerkiksi viranomaisille kerrotut tarinat tai tarinat, jotka tekevät aikuisen tyytyväiseksi. On tarinoita, joita *voi* halutessaan kertoa. Näihin tarinoihin liittyvät tapahtumat, tilanteet

ja tunteet eivät välttämättä käänny kertomisen kohteeksi ja ne jäävät kertomatta. Pösö painottaa tarinoita myös kuulemisen kohtaamispaikkana; on tarinoita, joita haluamme kuulla; on tarinoita, joita pitää kuulla ja tarinoita, joita emme halua kuulla.

Aikuisina omat elämäkokemuksemme vaikuttavat siihen, minkälaisia tarinoita vastaanotamme. Miten herkästi havaitsemme lapsen ja nuoren monipuolista, usein kehollista ja/tai sanatonta ilmaisua? Miten voi sovittaa omaa tarinaa toisen tarinoihin siten, että tarinat tukisivat eivätkä tukahduttaisivat toisiaan? Kyse on oman reflektiivisyyden kehittämisestä, kyvystä ymmärtää omien ajatustemme taustalla olevia tunteita.

Pösö (mt.) korostaa *muutoksen* mahdollisuutta tarinallisessa vuorovaikutuksessa. Tarinan kertominen mahdollistaa uusien näkökulmien avautumisen ja siten oman tarinan uudenlaisen ymmärryksen. Elämäntarinat tulevatkin todeksi vasta silloin, kun ne voidaan kokea omiksi ja ilmaista kokemuksiana toiselle (Pääjoki 2003). Kun kerromme tarinaamme, niin samalla jäsennäimme ajatuksiamme: ”– – epämääräisesti möykystä sydämessä tulee arvokas, kun se on yhdessä jonkun kanssa työstetty ja kun se on saanut muodon, kun joku toinen on sen kuullut.” (Remes 2007.) Tarinat muuttuvat myös sen mukaan, kenelle niitä kerrotaan. Oleellista on siis vastaanottajan kyky vastaanottaa tarinaa. Lapsi voi kertoa itsestään toisenlaisia tarinoita, kun kuuntelijana onkin lapselle vieraampi aikuinen (esim. sosiaalityöntekijä, tutkija, terapeutti) eikä päivittäisessä arjessa oleva tuttu aikuinen. Myös tutkimus voi vaikuttaa tutkittaviin antamalla uudenlaisia identiteettejä; ”on tärkeätä et saa kertoa ulkopuoliselle.”⁶⁷ Valitettavasti monet tarinat eivät tule jaetuksi ja muutoksen pohjaksi. (Pösö 2005.)

Koulukotien työntekijät kartoittivat nuorten nykyhetkeen liittyviä ajatuksia, tunteita ja kokemuksia. Välineinä olivat muun muassa Pesäpuu ry:n kuvakortit (Elämän tärkeät asiat, Vahvuuskortit, Mun Stoori), ajankäytön hahmottamisen monisteet, verkostokartat, sukupuut sekä valokuvat. Työskentelyssä nousi pintaan monenlaisia tunteita, mutta päälimmäisinä tunteina työntekijät kertoivat kokeneensa tyytyväisyyttä ja ylpeyttä. He tunsivat, että ”työskentelyn ohessa tytön luottamus minuun kasvoi” ja olivat tyytyväisiä ja ylpeitä siitä, että nuori ”kykeni puhumaan ja keskittymään” sekä ”pysähtymään” oman tarinansa äärelle. Ylpeyden aihetta koettiin myös siitä, että ”tiedostin sen, että poika tarvitsee aikaa ja työskentely tulee syvenemään pikku hiljaa. Lisäksi asioihin voi palata uudestaan.” Aloittaessaan elämäntarinatyöskentelyä lasten ja nuorten kanssa, aikuinen usein jännittää tilannetta ja kohtaaminen voi olla hyvin latautunut.

⁶⁷ Koulukotinuoren sanomaa (ks. Pösö 2004).

Työntekijät kuitenkin olivat helpottuneita siitä, että ”nuori ei ahdistunut vaikeista asioistaan” ja ”nuori uskalsi antaa itsestään enemmän kuin odotin.” Tunteilla on taipumus tarttua. Palautteensa perusteella nuoret olivat erittäin innokkaita hahmottamaan omaan nykyhetkeen liittyviä asioita. Toki kohtaamisiin liittyy myös pettymyksen ja surun tunteita. ”Minulla oli liian suuret odotukset työskentelyn etenemisestä. Minä olin innokkaampi kuin oppilas.” (Barkman & Känkänen 2007.)

Elämäntarinatyöskentelyssä luottamus ja turva ovat peruslähtökohtia, joiden varassa tarinan rakentuu. Luottamuksen ja turvallisuuden tunteen pitää syntyä molemminpuoliseksi; aikuisina tunnemme lapsen ja hänen työskentelytapansa ja vastaavasti lapsi tietää tapaamisten rutiinit ja aikuisen toimintatyylin. Tämä on edellytyksenä vastavuoroisuuteen, jossa on tilaa myös yllätyksille ja joskus jopa kaoottisuudelle.

Lapsen ja nuoren kiintymyssuhteen laatu koskettaa vuorovaikutustilanteissa myös aikuisen omaa kiintymyssuhdetta. Miten olemme yhteydessä omiin kokemuksiimme, tunteisiimme ja ajatuksiimme? Miten voimme solmia yhteyden lapseen, jonka varhainen kiintymyssuhde on vaurioitunut ja joka haastaa meidän omaan kiintymykseemme liittyvät merkitykset? Kiintymystä hakeva lapsi voi olla jatkuvasti ”iholla” tai vetäytyä kokonaan. Kuinka kestämmme lapsen kiintymyksen hakemisen vai torjummekosen? Elämäntarinatyöskentelyä toteuttavan aikuisen on hyvä olla tietoinen omista elämänsäröistään, jotta ne eivät muodostuisi työskentelyn esteeksi. Aikuisen on hyvä olla sinut omien tunteidensa kanssa ja osata ottaa vastaan lapsen ja nuoren kritiikkiä ja kiitosta.

TARINA

Sijaisäidin kertomus

Vilman sukellus lapsuuteen

Kuka Vilma?

Vilma on kahdeksanvuotias, aurinkoista hymyään kotiimme tuova ekaluokkalainen. Vilma tutustui meidän perheeseen puolitoistavuotiaana. Hän konttasi lastenkodin olohuoneen lattialla keinuhevosen luo, joka pian laukkasi harja hulmuten ratsastajan tapaillessa ”I-hah-haata”. Veimme Vilmalle tuliaisiksi aikuisen kämmeniin mahtuvan pehmoisen Rekku-koiran, joka edelleenkin pääsee kouluun lelupäiväksi ja sairaalaan kontrollikäyntien vakiovieraaksi.

Siitä se lähti yhteinen taipaleemme. Elämän suunnistuskartasta oli ensi alkuun käytettävissä vain muutama sattumarastin paikka. Äidin kerrottiin olevan huonossa kunnossa sairaalassa, isä teillä tietymättömillä ja ukki oli käynyt hyvästelemässä Vilman lastenkodissa arvellen, ettei voisi huostaanoton jälkeen lapsenlastaan enää kuitenkaan tavata.

Mutta koska ihmeiden aika ei kuitenkaan ollut ohi, tavoitimme ukin langanpäähän ja muutaman kuukauden kuluttua äidin senkertainen aallonpohja oli sivuutettu. Pikku hiljaa syntyi kokonaan uusi, läheinen yhteys Vilman, meidän perheen, äidin ja ukinkin välille. Vilma tapasi äitiään väliin tiheämmin, jopa yökylässä, aallonpohjien aikana harvemmin. Hän oppi tuntemaan äidin, jonka kasvoista kuvastui ilo ja hyväksyvä rakkaus ja joka antoi lapsen rauhassa asettua ja kiintyä meidän perheeseen, niin vaikeaa kuin olikin tuntea omien voimien riittämättömyys. Vajaat kaksi vuotta sitten, Vilman ollessa kuusivuotias, äiti kuoli. Jäljelle jäi kosketusarka suru ja tapaamisten kipeän lämpimät muistot.

Isän ja Vilman polut kohtasivat pari vuotta sitten monien tuntemattomien vuosien jälkeen ja isän mukana löytyi koko isänpuoleinen suku ties kuinka monenteen polveen. Vilmalla, isällä ja koko heidän suvullaan on nyt huikea mahdollisuus oppia tuntemaan toinen toisensa.

Miten sukeltaisimme lapsuuteen?

Olen paljonkin miettinyt, miten ihmeessä pääsisimme Vilman kanssa sinuiksi hänen elämänsä alkutaipaleen kanssa. Perusasiat hän kyllä hyvinkin tietää, niitä ei ole tähänkään asti salattu. Mutta kuinka käsittelisimme ymmärrettävästi lapsuudenkodin huteraa elämää ja sen tuomia murheita ketjussa lapsuuskoti-turvakoti-lastenkoti-sijaiskoti? Kuinka saatan lasta ja

hänen äitisuhdettaan vaurioittamatta kertoa, että Vilman kirjoittamis- ja keskittymisongelmien ja tuon tuostakin operointia vaativien jalkojen yms. haittojen takana on äidin alkoholin käyttö raskauden aikana. Ja vielä – miten pääsisimme ottamaan äidin menettämisen surun puhumis- ja kosketusetäisyydelle?

Mattoleikki

Olimme Vilman kanssa tutustumassa Tarinallisuus perhekodin arjessa -koulutuksen⁶⁸ tuomisiin, vastailmestyneeseen ”Minun kirjaani”. Täydensimme Vilman sukupuuta. Asia oli Vilmalle hyvinkin tuttu jo entuudestaan, olihan isän puoleisesta suvusta vastikään löytynyt uusia sukulaisia.

Kesken piirtämisen Vilma keksi ottaa joululahjaksi saamansa geelikynät töihin.

”Tää olis Tuija (äiti), tää olis Tommi (isä) ja tää olis minä pienenä. Minähän en oikeastaan kuulu tähän teidän kotiin.”

Muistin koulutuksen Teijing-jutun ja ehdotin hänelle, että voisimme tähän pöydälle teipata maalarinteipillä hänelle syntymäkodin. Osoitekin oli tiedossa: Kuusitie 23 B 7.

Niin sitten teippasimme pöydälle hänen elämänsä koteja ja muitakin tärkeitä paikkoja (turvakoti/lastenkoti, sairaala, sijaiskoti, sisarpuolten koti, isän koti, äidin koti). Geelikynät saivat hahmon sitä mukaa kuin leikki eteni. Sairaalaan pääsi leikkiin mukaan tuttu kirurgi ja lastenkodista omat hoitajat, Paula ja Leena. Hoitajista Vilmalla ei ollut omaa muistikuvaa, mutta aikanaan lastenkotivierailuillamme otimme heistä valokuvia yhdessä pienen Vilman kanssa ja sitä kautta minun oli helppo tuoda heidät leikkiin ja kertoa samalla, kuka piti huolta, kun äiti ei jaksanutkaan.

Vilma huokaili elämänpolun monimutkaisuutta ja siitä arvasin, että juttu ei ole vielä läheskään valmis. Lelukomeron alimmalta hyllyltä löytyi ties mistä kirjapainosta ostettu rullanjämä leveää päällystettyä paperia. Siirsimme teipatut kodit tälle paperimatolle myöhempää käyttöä varten. Rakennusten paikat Vilma valitsi itse. Turvakoti/lastenkoti piti olla kävelymatkan päässä lapsuuskodista, kun taas meidän koti/sijaiskoti sai tonttinsa jo vähän kauempaa.

Aamulla herättyään Vilma innoissaan kysyi, että leikitäänhän tänäänkin sitä leikkiä, ja niin me teimme heti, kun hän oli palannut koulusta ja lukenut läksyt.

68 Ks. Johanna Barkmanin artikkeli ”Lasten ja nuorten elämäntarinan äärellä” tässä kirjassa.

Isän luona maton kanssa

Lähtiessään muutaman päivän kuluttua isäänsä tapaamaan Vilma halusi ottaa paperimaton ja kynät mukaan, näyttää niitä isälleen ja leikkiäkin hänen kanssaan. Kerroin isälle puhelimesa etukäteen asiasta. Isän luona leikkimatto olikin heti levitetty lattialle ja Vilma esitteli maailmansa. Leikkiä siitä ei kuitenkaan ollut syntynyt. Ehkä ne asiat, jotka haluaa unohtaa, tulivat liian lähelle. Joka tapauksessa uskon, että jotakin merkittävää lähti liikkeelle. Ainakin Vilma otti isänsä kanssa varhaisen lapsuutensa esille.

Eikös tätä kotia vois vähän laajentaa?

Vilma ja meidän perheen toinen lapsi, 11-vuotias Noora, leikkivät mielellään hevosilla, barbeilla tai muilla hahmoilla ”tää olisi vaikka – ja tää sanois, että” -roolileikkejä. Heillä kummallakin oli siis pätevyyttä tähän lapsuuden roolileikkiin huomattavasti enemmän kuin minulla.

Lapsuuteen sukeltamisesta Vilma innostui kovasti ja pyysi minua toistuvasti mukaansa leikkiä jatkamaan. Koska tässä leikissä mentiin tuntemattomaan maahan, sovimme, että tätä leikitään yhdessä aikuisen kanssa. Nooralla on vastaava oma mattoleikkinsä, jossa etenemme hänen omassa tahdissaan hänen kipeitten kysymyksiensä parissa.

Muutaman päivän kuluttua teipattu lapsuuskoti paperimatolla kaipasi Vilman mielestä laajennusta. Olimme avuksi nukkekodin kalusteet, jotka Vilma sijoitti matalan tason päälle (kerrossänky, pari tuolia, kaappi, pöytälamppu, pieni koppa lapsen sänkynä, kylppärin lavuaari, amme ja wc-istuin). Geelikynien aika oli ohi ja löysimme rooleihin nukkekodista asukkaat.

Matolla geelikynien kanssa Vilma oli ottanut isänsä roolin. Nyt hän jo rohkeni esittää äitiänsä. Minä sain olla isä. Äitinä hän hyvin ahkerasti siivosi vesiväripensselillä lattiat ja kaapit, kaapin päällykset ja alukset, jopa vessanpytynkin. Myöhemmin hän kertoi muistavansa, että äidin asunnot olivat sekaisia ja siivouksen tarpeessa.

Tässä leikissä käytiin kaupassa ja sukulaisten luona kylässä, missä huomattiin, että vauvan tuttipullo oli jäänyt kotiin. Vilma rakensi kaupan, josta ostettiin tuttipullo ja saman tien maitoakin. Pääsimme rakentamaan tilanteen, jossa minä isän roolissa kaadoin tuoleja nurin pitkin lattiaa. Huutoa ja mekastusta tahi sanalista riitelyä saati sitten poliiseja emme leikkiin kumpikaan tuoneet. Vilma äidin roolissa säilytti malttinsa, alkoi siivota ja käski tiukkaan äänensävyyn isääkin harjan varteen. Juovuksissa olevaa äitiä hän ei esittänyt, enkä minäkään äidistä tällaisia piirteitä tuonut esille.

Lopulta äiti vauvan kanssa haki apua turvakodista. Siellä odottivat tutut omahoitajat, joita nyt esittivät pitkätukkaiset ratsastus-barbiet. Kun toinen omahoitaja keskusteli äidin kanssa, Vilma järjesti toisen hoitajan pitämään huolta vauvasta.

Vilma otti Paula-hoitajan roolin ja minä sain olla Tuija-äitinä. Hoitajana hän alkoi kysellä äidiltä tärkeitä asioita ja panna niitä muistiin ”asiapapereihin”. Asiapapereiden virkaa toimittivat pienet (3 x 4 cm) ruskeat pahvilaput, jotka olivat jostakin toisesta leikistä jääneet. Kyselyn kuluessa Vilma kirjoitti lappuihin koko ajan ja teippasi ne maalarinteipillä yhteen pitkäksi ketjuksi; asiakaan oli paljon.

- Oletko sinä juonut alkoholia?
- Montako pulloa?
- Onko siellä sujunut hyvin siellä teidän kotona?
- Milloin viimeksi joit alkoholia?
- Silloin kun joit, muistitko hoitaa Vilmaa?
- Oletko sinä pyytänyt apua?

Minä vastasin parhaani mukaan tiukkoihin kysymyksiin, joita hän ei ollut koskaan aikaisemmin äidilleen esittänyt. Vastuu pelotti, mutta aikaa valmistautumiseen ei ollut. Haluaisin säilyttää äidistä ne pienetkin rippeet turvaa ja rakkautta. Joka tapauksessa leikissä Paula-hoitaja sai vastaukset kysymyksiinsä eikä kommentoinut niitä mitenkään. Leikin lopuksi Vilma halusi, että äiti ja vauva palaisivat kotiin, jossa hän taas vähän siivosi ja kaikki oli hyvin.

F-A-E fae

Seuraavana päivänä kahdestaan saunan lauteilla kysyin Vilmalta, jäikö häntä jokin asia leikissä mietityttämään. Oliko hän tyytyväinen äidin vastauksiin?

”En ollut, mutta se oli hyvä, että Tuija vastasi rehellisesti, että se on juonut.”

Jatkoksi Vilma kertoi tilanteen, jossa hän ja minä näimme kadulla tuntemattoman, juopuneen, räyhäävän naisen. Siihen Vilma on palannut aikaisemminkin, koska siinä hetkessä hän tajusi, että naisen olemuksessa ja käyttäytymisessä oli jotain hyvin tuttua.

Leikki oli herättänyt muitakin kysymyksiä. Vilma mietti, missä hän oli, ennen kuin syntyi ja ennen kuin alkoi kasvaa äidin sisällä. Siitä problematiikasta keskusteltuaamme pääsimme miettimään, millaisissa oloissa vauva kohdussa kehittyi. Vilma tiesi, että siellä on vettä ja keksi olleensa jo silloin hyvä uimari. Entä millaisethan olot vauvalla on, jos äiti juo alkoholia? Vilma arveli, ettei varmaankaan mukavat. Kerroin, että siitä tosiaan voi olla haittaa vauvalle. Vilma totesi ykskantaan, että vauva voi vaika kuolla. Vastasin, että tosiaan niinkin voi käydä.

”Minä en kuitenkaan ole kuollut”, Vilma totesi.

Juttelimme, mitä häittää lapselle voi aiheutua, jos äiti juo paljon vauvan kehittymisen aikana. Voi olla että tekee mieli usein riidellä, että on vaikea laskea laskuja tai oppia lukemaan tai että on vaikea saada kavereita. Näihin kaikkiin Vilma totesi, että ei hänellä ole tällaisia harmejakaan. Niin kuin ei olekaan.

Sitten mietimme, mitä hämminkiä hänelle on tullut kasvaessaan äidin sisällä ja mitä niille jutuille on tehty:

- Jalkoja on kirurgin luona korjattu useasti ja niistä on tullut ihan hyvät jalat.
- Kun silmäsolut ovat asettuneet paikoilleen, siinä on tapahtunut jotakin pientä hämminkiä (vähäinen silmähermojen surkastuma). Vilma on katsonut useasti ”Olipa kerran ... elämä”-lasten videota, jossa kerrotaan piirroselokuvan keinoin soluista ja sikiön kehityksestä, viruksista jne. Siis silmäsolujen paikoilleen asettuminen oli ihan tuttu juttu ja se, että siinä voi jotakin mennä vikaan.
- Kirjoittaminen on kenkkumaista, kun käsi väsyä eikä kynä tahdo totella. Onkin hyvä juttu, että tietokoneet on keksitty. Kun Vilmalle tulee kirjoittamista enemmän, hän voisi käyttää apuna tietokonetta ja kirjoittaa juttuja ja läksyjä sillä.
- Kerroin, että olimme Tuija-äidin kanssa jutelleet paljonkin tästä ja että hän oli ollut hyvin surullinen siitä, että Vilmalle on tullut harmia hänen alkoholin käytöstään. Olin lohduttanut Tuijaa ja kertonut hänelle, miten paljon hyviä asioita hän äitinä on tyttärelleen antanut:
- Vilma on aivan ihana tyttö.
- Äidiltään hän on perinyt hyvän lauluäänen ja tarkan sävelkorvan. Äiti lauloi orkesterin solistina ja kuorossa, mikä ajatus nosti tytön kasvoille hymyn.
- Vilmalla on hyvä tarinamuisti ja koulussa on mukavaa. Äiti-kin piti koulunkäynnistä ja hänestä tuli ylioppilas. Vilma mietti, voisiko hänestäkin tulla.

Kerroin, että niillä hänen ongelmillaan on oma hieno nimensä: se ei ole nuha eikä kuume vaan F-A-E. ”Siis fae”, sanoi Vilma. Ihan oikein, fae-oireyhtymä. Me olemme monesti käyneet yhdessä sairaalassa lasten neurolla ja toimintaterapiassa ja käydään edelleen. Opettaja tietää nämä jutut, hän osaa auttaa ja hänen kanssaan voi jutella.

”Kukahan keksi alkoholin? Jos olis nyt meidän luokan nyrkkisankarit tässä, niin kyllä ne pamauttais sitä, joka keksi alkoholin.”

Se oli varmasti sydämen pohjasta sanottu. Minua lämmitti, että hän nämä kaksi sählerikaveria keksi avukseen elämän kurjimpaan juttuun. En siinä hennonut muistuttaa, ettei lyöminen ole hyvä tapa. Ei Vilma itse kenenkään kanssa keskustele nyrkit pystyssä, sovittelee pikemminkin ja siirtyy jonossa viimeiseksi.

Näytelmäharjoitus

Seuraavana päivänä Vilma keksi, että tätä juttuahan voisi leikkiä näytelmänä ja tuumasta toimeen. Vilman huone oli nyt kokonaan lapsuuskoti. Hän itse esitti äitiä ja minä olin isä. Vauvanukke esitti Vilmaa itseään vauvana.

Näytelmässä äiti siivosi ja nukkui paljon. Lapsen hoitaminen jäi vähemmälle. Äiti kävi kaupassa ja toi sieltä tullessaan roskakorin pyöreän kannen auton ohjauspyöräksi. Äiti kurvaili ainakin kuuden alkoholistiystävänsä luona ja kysyi jokaiselta, oliko tämä juonut. Minä olin ne ystävät. Vastasin, etten ollut nyt juonut ja että olin päättänyt, etten juo enää. ”Puhutko varmasti totta?”, kuului tiukka kysymys. Vakuutin olevani tosissani. Kerroin samalla Vilmalle, että alkoholin juominen ei ole välttämätöntä ja siitä irti pääsemiseen tarvitaan paljon toisten ihmisten apua ja lujaa omaa päätöstä. Eihän se tosin aina niin yksinkertaisesti mene.

Leikin lopussa Vilma palautti kaikki kotiin ja kertoi, että kaikki oli taas hyvin.

Tunneli lapsuuskotiin

Muutaman päivän kuluttua Vilma piirsi pimeänoloisen, särmikkään kattoisen, suopohjaisen tunnelin, jossa hänen mukaansa on vaarallista kulkea. Tunnelia valaisi tummasäteinen pienoissaurinko. Vilma kertoi tunnelin johtavan lapsuuteen ja kirjoitti kuvan alle suurin tikkukirjaimin ”TUNNELI”.

Piirroksen ympärille Vilma piirsi laskutehtäviä, jotka olivat kuulemma hyvin vaikeita. Hän ei itse osaisi ratkaista niitä. Minun pitäisi ne ratkaista. Varsinkin viimeinen tehtävä oli vaikea, koska siinä oli vain kirjaimia: $A\ddot{A} = \ddot{A} + O$. Ratkoimme tehtäviä yhdessä ja Vilma osasi niistä itse kuitenkin aika monta.

Sitten Vilma sottasi tunneli-sanan ja sanoi, että taisit uskoa, että tämä on tunneli. Sain siis vihjeen, että se tunneli olikin jotakin aivan muuta. Arvelin, että henkinen tutkimusmatka nykyisyydestä lapsuuteen on hyvin vaikea. Matkalla ei voi tietää, mitä siellä vastaan tulee ja siksi hän kulkee pimeässä tunnelissa. Vastassa on paljon vaikeita kysymyksiä, joihin hän ei itse osaa vastata.

Voisiko hän ottaa tunneliin mukaansa jonkun turvallisen aikuisen? Oletin ilman muuta, että minä olisin se aikuinen. Mutta ei. Matkalla olisivat mukana Tuija-äiti ja Tommi-isä. Ehdotin, että hän kertoisi tästä uudesta kuvasta tarinan, mihin hän innostuikin aivan heti.

Vilman on vaikea pysyä paikoillaan ja kertoessaan tarinaa hän pyöri omassa vuoteessaan puolelta toiselle ja pyöritteli kässissään auton ohjauspyörän virkaa tekevää roskakorin kantta.

Tarinan juoni ja muistiin merkitseminen oli kuitenkin koko ajan hallinnassa. Hän eteni lause kerrallaan ja tarkisti aina, että olin varmasti ehtinyt kirjoittaa edellisen pätkän muistiin. Ja tarinaa riitti.

Tarinassa vanhemmat ja Vilma ajoivat autolla tunnelissa. Vastaan tuli rahaa pyytävä rosvo, rupisammakoita vaativa noita, vampyyri ja joukoittain kummituksia,

... Rosvo sanoi: "Onko rahaa?" Tommi vastasi: "Tällä hetkellä, anteeksi vaan, ei ole." Rosvo suuttui. Tommi sanoi: "Seuraavan kerran tuomme." Rosvo ilahtui hirveästi, mutta silloin Tuija puuskahti: "Ei me anneta sille yhtään rahaa. Se on vain känkkärävänkäräpäällä." Mutta Tommi sanoi: "En voi sille mitään, jos Tuija ei anna." Sitten he jatkoivat matkaa. Rosvo vain huusi: "Odottakaa!"

Seuraavaksi heitä vastaan tuli noita. Noita kysyi: "Onkos teillä rupisammakoita?" Tommi vastasi: "Ei ole nyt. Usko jo." Tuija sanoi: "Jatketaan matkaa." Mutta silloin noita sanoi: "Ette mene minnekään, ennen kuin tuotte rupisammakoita." He kääntyivät takaisin.

...

Sitten he näkivät kaksi rupisammakkoa. He ottivat ne kiinni ja veivät noidalle. Noita ilahtui: "Te toitte ne." Tommi vastasi: "Kyllä!" "Saatte jatkaa matkaa," vastasi noita.

...

Sitten vastaan tuli kummitus. Kummitus sanoi: "Äkkiä häipykää! Tuolta tulee 12 kummitusta ja 25 vampyyria, jotka syövät teidät."

Sitten he vahingossa kääntyivät takaisin ja kaasuttelivat täysiä vampyyreita ja kummituksia kohti. Tommi ei voinut jarruttaa, koska ei tiennyt missä jarru oli, paitsi kaasua. Tuija huusi: "A-a, apua!" "Täydet kaasut pohjaan!" huusi Tommi. Silloin Tuija hyppäsi rattiin ja kääntyi ja jatkoi matkaa.

Silloin oli suuri kivi heidän tiellään. Tuija painoi jarrua ja jarrutti niin kovasti, että melkein jalka meni. "Apua!" huusi Tuija. Onneksi he pysähtyivät juuri kiven kohdalle. Sitten auto kirskahti. Sitten auton yksi pyörä irtosi. Tuija sanoi: "Voi pahkura, mitä tapahtui!" Tommi sanoi: "En tiedä itsekään, vaikka olen asiantuntija. Nousta pois. Yksi pyörä on irronnut."

Kolaripaikalle ilmestyi ystävällinen haamu, joka auttoi pyörän korjaamisessa. Lopulta äiti, isä ja vauva, joka oli ollut ilman vuorosanoja koko ajan kuitenkin autossa, pääsivät tunnelin ovelle. Ovi johti Vilman lapsuuskotiin. Siihen hengästyttävän vauhdikas ja vaarallinen tarina loppui ja Vilma kertoi hyvin tyytyväisenä, että siellä hän nyt on: vastasyntyneenä vauvana Kuusitiellä.

Lopuksi Vilma vielä kertoi, mikä oli tarinan opetus: ei kannata uskoa kummituksiin.

Seuraavana aamuna ennen kouluun lähtöä Vilma heräsi ennen kellon soittoa ja meni piirtämään tunnelista kakkosversiota. Uusi tunneli oli pitkä, mutta valoisa ja sen seinät oli piirretty heileillä väreillä. "Tää tunneli tois tänne meille. Tuija ja Tommi on kuvassa tulossa tänne käymään. Minua ei tässä näy, kun kerta minä asun jo täällä."

Kuusitien kylä

Talvilomalla hiihtämisen välissä tunnelitarina muuntui muovailuvahahahmojen maailmaksi. Tutulle pyöreän pöydän näyttämölle syntyi aluksi tunneli ja lopulta koko Kuusitien kylä. Oli naapureita, ruokakauppa, hevostalli, ravintola seisovine pöytineen, poliisilaitos, sairaala, autokorjaamo, turvakoti ja kirkkokin. "Missäs muualla enkeli sitten asuis?"

Kuusitien kylän leikissä Vilma leikin keinoin pohti, miksi vanhemmat juovat, mitä vanhempien juominen käytännössä merkitsee ja miten hän itse selvisi siinä hullunmyllyssä, kuka hänestä piti huolta. Viimeiseksi, vielä osin avonaiseksi, jäi kysymys siitä, onko hän itse nyt turvassa alkoholilta vai voiko se vielä nielaista hänetkin.

Vilman muovailema ja esittämä kookas, valkokasvoinen noita nousi mehumukin päälle hallitsemaan koko kylää. Vanhemmat olivat voimattomia. "Noita tarjoais alkoholia mansikkamehuna, jota Tommi jois ensin ja alkais kulkea oudosti ja tapella. Tuijakin jois sitä juomaa ja alkais riehua ja hyppiä tasajalkaa. Tommi ajais humalassa kolarin ja ranne murtuis ja se sais sakot. Se vauva, joka ei olis vielä syntynytkään, muuttuis noidan tempuilla pieneks kirpuks ja häviäs."

Syntymätön vauva katosi muovailuvahalaatikkoon. Paha paikka. Ei sitä noin vain voinut korvata uudella. Leikin keinoin oli edettävä, niin kuin olimme tarinallisuuskurssilla oppineet. Viimein Vilma itse keksi, että noidalla on pulmaan ohjeet taikakirjassa. Kirja pois noidalta ja asia selvisi.

Poliisin, enkelin ja ystävien avulla perhe pääsi tunnelista kotiin uusi vauva mukanaan. Noita päivysti ovenpielessä, tyhjensi ruokakaupan hyllyt ja vartioi koko kylää. Vilma arveli, ettei noita lopulta voitvaisi, mutta vaikealta tilanne näytti. Kerroin, että leikissä noita on hyvin voimakas, niin kuin alkoholi on voimakas ja että siitä on vaikea päästä eroon, mutta ei se mahdotonta ole.

Aikuiset auttavat toinen toistaan pysymään juomatta ja joskus sellainen elämänmuutos voi tapahtua ja se on hyvin iloinen asia.

Välillä leikissä oli valoisiaakin vaihteita. Noita muuttui kiltiksi K-market Karhunkämmenten kauppiaksi ja vaihtoi noitapukunsa lihamestarin esiliinaan. Tommi-isä pääsi kaupan autonkuljettajaksi ja Tuija-äiti hoiti vauvaa kotona.

Musiikkia oikeastikin rakastanut Tuija-äiti esiintyi leikissä jazz-orkesterin solistina kylän ravintolassa. Parikymppisen Ella Fitzgeraldin "A Tisket, a Tasket" alkoi soida CD:ltä. Olisittepa nähneet Vilman hämmästyneen ilmeen. Kuuntelimme molemmat ääneti. Leikin todellisuus tuntui iholla. Illalla leikin jälkeen Vilma vetäytyi tuvan isoon nojatuoliin, josta alkoi kuulua aivan uutta, jazzin omaista laulua. Konsertti oli sen päivän leikin ehdoton kohokohta.

Turvakotiin, mutta olenko sielläkään turvassa

Seesteinen elämä ei jatkunut loputtomasti. Noidan kaupasta alkoi kuulua kummia. Noitaukko ja -akka olivat kasvaneet lisää pituutta ja saaneet takaisin vinon hymynsä. Vilma esitti heitä molempia.

"Noita tois vastapaistettua leipää maistaisiksi. Siinä olis sitä alkoholia. Tommi ja Tuija ottais sitä ja alkais silleen kävellä oudosti – öö – öö. Tommi ajais autolla päin puuta ja joutuis sairaalaan. Verta tulis päästä. Tuijakin joutuis sairaalaan, kun se olis niin humalassa. Vauva jäis yksin vaunuissaan kauppaan. Ei sitä kukaan joutais hoitamaan. Sitten naapurin tati tulis kauppaan asioille ja löytäis vauvan ja hoitais sitä."

Olon kohennuttua vanhemmat hakivat vauvan kotiin, mutta kierre jatkui. Vanhemmat sortuivat yhä uudelleen noidan juomiin ja ajoivat vuorotellen kolareita. Vauvaa hoiti ensi alkuun poliisi ja enkeli, mutta sitten yhdessä mietittiin, pystyvätkö vanhemmat hoitamaan lasta vai olisiko keksittävä turvaksi jotakin muuta. Vilma oli itse sitä mieltä, että turvakoti olisi nyt paikallaan. Se "turva-" kuulosti oikealta, vaikka lastenkotiinhan vauva oli menossa, turvakodin seinänaapuriin. Enkeli ja poliisi saattoivat vauvan tuttujen hoitajien luo. Vauva ei Vilman mukaan ymmärtänyt, mitä tämä nyt oli ja ikävöi isää ja äitiä.

"Kun Tuija ja Tommi pääsis sairaalasta, ne yrittäis mennä katsomaan vauvaa, mutta noita olis pannu ovelle ison esteen, ettei ne pääsis. Niiden pitäis antaa noidalle rupisammakoita, että ne pääsis läpi. Juoda ei tartsis luvata. Sit ne pääsis sisälle ja Tuija ottais vauvan syliin. Mut sit Tommi ja Tuija lähtis pois."

Lastenkodin turvallisuutta testattiin. Noita yritti päästä sinne sisään yrittämällä särkeä ikkunan tai laittamalla noita-akkansa asialle mukamas apua hakemaan. Kerroin, että turvakotiin tai lastenkotiin ei kenelläkään pahantekijällä ole asiaa. Vakuudeksi rakennuksen ympärille muovailtiin paksu suojarahka. Noita suututti, mutta se ei rikkonut rengasta.

Lastenkodissa leikittiin Vilman synttäreitäkin. Pöydälle muovailtiin yhden kynttilän kakku, laulettiin onnittelulaulu ja lahjojakin annettiin. Vanhemmat eivät jaksaneet tulla synttäreille. Isä oli muuttanut kotoa kavereiden luokse ja äiti nukkui humalaansa kotona. Oma ukki paketteineen pelasti juhlat.

Noidan taltuttamiseksi siitä ja sen kavereista muovailtiin alkoholiliike pulloineen. Sieltä voisi juomia käydä ostamassa, jos joku haluaisi ja katsoisi tarpeelliseksi. Noita ei enää kulkisi kylässä ympäriinsä houkuttelemassa ihmisiä juomaan. Juttelimme aikuisen omasta vastuusta alkoholin käytössä.

Pääsiäisen alla Kuusitien kylä ja paperimatto taloineen nostettiin lelukaappiin elämään omaa elämäänsä ja odottamaan vuoroaan päästä uudelleen kehiin. Leikki oli siihen mennessä kestänyt parisen kuukautta.

Vielä leikin loputtua Vilmaa jäi selvästikin askarruttamaan alkoholin vastustamaton imu. Noita jatkaa hänen mielessään noidan töitä. Niinpä leikki ja keskustelut eivät varmastikaan päättyisi tähän.

Äidin haudalla uurnalehdossa

Pääsiäisen aikaan ajelimme Tuija-äidin kotikaupungin ja uurnalehdon ohi. Olimme olleet yhdessä Vilman kanssa sekä siunaustilaisuudessa että uurnanlaskussa. Äidin kuolemasta oli kulunut kaksi vuotta. Tähän mennessä Vilma ei ollut halunnut käydä lehdossa, ei puhua hautajaisista eikä edes katsoa hautajaisvalokuvia.

Nyt leikki ja keskustelut olivat tehneet tehtävänsä. Vilma oli valmis käymään äidin haudalla. Hän halusi mennä uurnalehdon portista ensimmäisenä ja juosta pitkin käytävää etsimään äidin nimeä. Uurnaa laskettaessa oli puhuttu äidin nimikilven tulevan aikanaan johonkin lehdon kymmenestä kivipylvästä.

”Täällä se on, täällä se on. Minä löysin!”

Etsimme maljakon Vilman valitsemille viidelle eriväriselle ruusulle ja sytytimme kynttilän. Oli hyvä olla.

Tikut ja sammaleet

Huhtikuun lopulla kävelimme Vilman kanssa rannassa katsomassa jäiden sulamista. Rantasaunan kuistille Vilma keräsi puutikkuja, joilla leikimme taas kerran mutkikkaita elämäkuvioita: oli isän tikku, äidin tikku, Vilman tikku, Vilman sisarpuolien tikut, heidän isänsä tikku ja vielä äidin miesystävien tikkuja. Kaikki olivat meille molemmille tuttuja ihmisiä. Vilma halusi leikkiä ristiäisiään. Välillä hän otti kuistilta rappuharjan ja harjasi sillä lattiaa.

”Niin kuin harjalla harjataan näin ja näin, niin nekin erosivat.”

Olin seuraavana päivänä lähdössä sukulaisemme, lapsiperheen äidin, hautajaisiin. Jutellessamme asiasta sanoin Vilmalle, että hän varmaan osaa hyvin kuvitella, miltä niistä lapsista tuntuu.

”Tuijan hautajaiset olivat ihan mukavat. Minä ainakaan en itkenyt”, vastasi Vilma.

Muutaman päivän kuluttua palasimme rannalle. Vilma otti puheeksi äidin aikaisemmin kuolleen miesystävän, Martin, kuoleman. Hän oli ehtinyt tähän kaveriin aikanaan tutustua. Hautajaisissa emme kuitenkaan olleet paikalla. Vilma poimi ensin Martin puutikun, otti kiveltä sammalta ja peitti tikun sammaleella. Sitten hän poimi myös äidin tikun ja peitti senkin hyvin helästi kahdella sammalkerroksella.

Vilma yleensä löytää tilanteeseen kuin tilanteeseen sopivan laulun, niin löytyi nytkin: ”Mökö-peikon pesässä on pehmeä sammalmatto, siellä on peikon hyvä olla...”⁶⁹

Äitienpäivänä

Äitienpäivän alla meidän perheessä lähetetään kortteja monelle äidille ja mummille.

”Kenelles minä lähetän? Minä en voi lähettää korttia äidille, kun se on kuollut. Harmi!”, Vilma tuskitteli, kun korttien lähettäminen tuli puheeksi.

Mitä siihen voi vastata? Kerroin kuitenkin – laihana lohtuna – että hän voisi lähettää äitienpäiväkortin omalle mummilleen ja olisin minä iloinen, jos hän minulle tekisi kortin.

”Eihän se mummi ole mikään äiti. Ei sille voi lähettää äitienpäiväkorttia.”

Vakuutin mummienkin saavan äitienpäiväkortteja, mutta siihen ei ollutkaan kysymys. Sen me molemmat tiesimme. Kerroin Vilmalle kuulleen tytöstä, jonka äiti oli myös kuollut. Tyttö kirjoitti äidille kirjeen, vei sen saunan uuniin palamaan ja leikki, että kirje meni perille, kun se haihtui savuna ilmaan.

Kului muutama päivä. Lapset runoilivat kortteihin, piirsivät niitä itsekin, osoitteita kirjoitettiin ja liimailtiin postimerkkejä.

⁶⁹ Kyösti Salmijärvi, Soiva Siili

Vilma kirjoitti kortin mummilleen ja siirsi ilmeisesti minulle tar-
koitetun kortin parempaan talteen.

”Pitäisiköhän tehdä, niin kuin se yks tyttö?”, hän kuului pu-
helevan itsekseen.

Ja niin Vilma kirjoitti äidille viestiä kukkakorttiin, näytti sitä
minullekin ja piirsi kuoreen vielä monenvärisiä kukkia. Osoit-
teeksi riitti TUIJA.

Illalla lämmitettiin saunaa. Vilma otti saunareissulle äidin
kortin mukaan ja heitti sen uuniin. Lisäsin perään tuohen suika-
leita. Juoksimme ulos, Vilma ensimmäisenä. Pian piipusta nousi
ilmaan savukiehkura meidän molempien riemuksi. Ja viesti meni
varmastikin perille.

RAKAS ÄITI! MINÄ OLEN ILOINEN.

T: VILMA

Ystävyydellä

Sijaisäiti⁷⁰

⁷⁰ Lämmin kiitos tarinallisuuskoulutuksen vetäjälle Johanna Barkmanille, Pesäpuu ry:lle, lä-
heiseksi tulleele kurssitiimille, ja ennen kaikkea Vilmalle itselleen ja hänen läheisilleen.

EPILOGI

Marjatta Bardy

Tiedon punninta ja maailman asuttaminen

*Todellisuus on aina enemmän
ja jotain muutakin kuin
siitä saatu tieto*⁷¹

Lastensuojeluun on kaivattu tieteellistä pohjaa kauan. Yli kuusi vuosikymmentä sitten Bertel Nyberg (1945) kirjoitti siitä, miten kiusallinen epäselvyys vallitsee jo lastensuojelun pääkäsitteistä, puhumattakaan kaleidoskooppimaisesti vaihtelevista ideoista. Hän arveli, että sen vuoksi parannusesitykset jäävät pinnallisiksi, eivätkä tunkeudu syvemmälle.

Vielä pari vuosikymmentä sitten (kotimaista) tutkimusta oli niukasti (ks. Bardy 1989). Sijaishuollosta ja sen vaikuttavuudesta oli karttunut eniten tietoa. Lastensuojelun keskeinen tematiikka oli esillä kuitenkin pääpiirteissään aika samankaltaisesti kuin nyt. Pikaista parannusta haettiin lapsen asemaan sosiaalityössä sekä etsittiin lapsi- ja aikuisperspektiivien yhteensovittamista vaativissakin tilanteissa. Koottiin tietoa siitä, mitä vanhemmat arvostavat lastensuojelussa. Esillä olivat raskaana olevien päihdeäitien hoito, itsenäistyvien nuorten turvattomuus sekä jännitteet ja mahdollisuudet perhe- ja laitoshoidossa. (Mt.)

Nyt lastensuojelututkimusta on huomattavasti enemmän kuin pari vuosikymmentä sitten. Ylipäänsä tutkimus, myös lapsuuteen ja lapsiin liittyvä, on lisääntynyt. Lastensuojelun tietoperustaan vaikuttavaa uuttakin tutkimusta on runsaasti. (Pölkki 2004.) Aiempaa paremmin osataan myös osoittaa lastensuojelun puuttuvaan tietoon (Pösö 2007; Heino & Kuure 2009).

Lastensuojelun eri osa-alueilla ja sen lähialueilla on käsittääkseni potentiaalia aivan uudenlaiseen kehitysvaiheeseen, jossa hanke- ja sektorirajat ylittävän tiedon ja osaamisen kokoaminen voi liittää käsitteellisen ajattelun ja konkreettisen toiminnan toisiinsa aiempaa kantavammin. Se mahdollistanee myös osallistumisen yhteiskuntapoliittiseen keskusteluun entistä painavammin.

⁷¹ joka on väistämättä osittaista ja muuttuvaa. Korzybskin 1. maksiimi: Sanoimmepa olion olevan mitä hyvänsä, se ei ole vain sitä vaan myös jotain enemmän ja toisenlaista. 2. maksiimi: The map is not the territory / Kartta ei ole yhtä kuin maasto, ks. Bohm & Peat 1992, 144.

Tämän kirjan valossa osattomuudesta osallisuuteen –sanapari näyttäisi tarjoavan erään kokoavan kiteytyksen lastensuojelun sisällöllisistä ytimistä ja niihin liittyvistä käsitteistä. Seuraavassa kokoon havaintoja tuon sanaparin ympäriltä ja tiedonmuodostuksen tavoista tämän kirjan teksteissä. Kiinnitän huomiota erilaisen tiedon yhdistelmiin sekä tiedon ja kokemuksen pitkiin ketjuihin osaamisen karttumisessa. Koeteltu tieto ja sen juurtuminen käytäntöihin on kaikilla aloilla pitkän ja intensiivisen kehittelyn tulosta.

Ytimissä: osattomuudesta osallisuuteen

Ihminen on aineellinen, sosiaalinen ja henkinen olio, jonka hyvinvointi edellyttää perustarpeiden tyydyttämistä näillä kaikilla ulottuvuuksilla, ja osattomuus voi koskea mitä tahansa niistä, tilapäisesti tai pitkäkestoisesti. Ratkaisun avaimet parempaan osallisuuteen voivat liittyä elinoloihin, yhteisyyssuhteisiin tai maailmaan orientoitumiseen (ks. kirjan ensimmäinen artikkeli).

Lastensuojelussa on viime kädessä kyse lasten ja aikuisten välisen *emotionaalisen kohtaamisen* turvaamisesta. Etenkin varhaislapsuudessa kohtaamattomuus on osattomuuden raskaimpia muotoja. Kohtaamattomuus voi olla myös hidasta arkista erilleen ajautumista, kontaktin kuihtumista. Siihen voi liittyä fyysistä laiminlyöntiä ja raakaakin pahoinpitelyä. Emotionaalinen kohtaamattomuus voi johtua vanhempien stressaavasta elämäntilanteesta ja/tai se voi juontua siitä, kuinka heitä itseään on lapsina (ja myöhemminkin) kohdeltu. Olennaista on tunnistaa ja tunnustaa emotionaalinen kohtaaminen lapsuudessa osallisuuden olennaiseksi ehdoksi, joka on merkittävä *sosiaalinen* ja *yhteiskuntapoliittinen kysymys*.

Monissa tämän kirjan teksteissä on kyse selviytymismahdollisuuksista. Keskeisiin käsitteisiin kiteytyy paljon (usein monitieteisesti) koeteltua tietoa. *Resilience* tarkoittaa joustavaa ja taipuisaa kyvykkyyttä toimia stressaavissa tai muutoin koettelevissa korkean riskin oloissa sekä kykyä toipua henkeäkin uhkaavista tapahtumista. Mistä tällainen toiminta- ja selviytymiskyky tai neuvokkuus⁷² sitten kumpuaa? Tutkimuksissa huomio on kohdistunut sekä a) yksilöllisiin ja b) perhelähtöisiin että c) yhteisöllisiin ja d) kulttuurisiin tekijöihin, joilla on voimaa tuottaa suojaavia ja korjaavia prosesseja. (Ks. Wikipedia.)⁷³

72 Resilience-käsitteelle ei ole osuvaa suomenkielistä termiä; selviytyminen on latteahko, koska siitä puuttuu dynaamisuus.

73 jossa tutkimuksen kehittyminen on esitelty hyvin, ks. Barkman tässä kirjassa. Lisäksi teemaa on kiteytetty hiukan eri termein ja lähestymistavoin mm. Punamäki 2004; Haapasalo 2002; Holmila ym. 2008; Bardy 2009b.

Kyse on siis tarjolla olevista mahdollisuuksista mutta myös neuvokkuutta lisäävien taitojen harjaantumisesta. Sekä mahdollisuuksien hyödyntämisessä että neuvokkuuteen harjaantumisessa tarvitaan kannattelevia suhteita. Näin lastensuojelussa on syvimmiltään kyse siitä, *mitä on tarjolla* osattomuudesta osallisuuteen pääsemiseksi erityisissäkin tilanteissa, – niin ettei lapsi jää osattomaksi huolenpidosta tai suojelusta ja että lapsen osallisuus huolenpitoon ja suojeluun toteutuu hänen osallisuuttaan kunnioittaen.

Käsitteitä ja erilaisen tiedon yhdistelmiä

Useimmat kirjan artikkelit rakentuvat erilaisen tiedon yhdistelmistä. Tiedonmuodostuksessa teoreettinen tieto, asiatieto ja/tai empiirinen tieto niveltyvät toisiinsa. Lähtökohtana voi olla keskeisen *käsitteen*, kuten häpeän, erittely. Häpeää koskeva laaja tutkimus osoittaa sen monimuotoiseen yleisinhimillisyyteen. Häpeä on vaikeasti kohdattava ja lastensuojelussa kipeä ja yleinen tunne. Laiminlyödyn ja hylätyn häpeä on *arvottoman häpeää*. Empiirisen aineiston analyysi osoittaa, miten häpeän säätely liittyy ihmisen kokemuksiin niistä suhteista, joissa hän elää (Tuija Eronen). Korjaavat kokemukset hälventävät arvottoman häpeää.

Sosiaalisen pääoman monitasoinen ja kiistanalainenkin käsite, mukaan lukien emotionaaliset ja kulttuuriset osatekijät, on lastensuojelussa tähdelinen. Se ohjaa tarkastelemaan osallisuus–osattomuus-jatkumoa. Nuorten kokemukset vanhemmuuden puutteen vaikutuksista osoittavat sosiaalisen pääoman niukkuuteen ja siten lastensuojelun kehittämisen paikkoihin: läheissuhteissa sukulaisten poissaoloon sekä sijoituksissa siirtymien suureen kuormittavuuteen (Tarja Tolonen). Siirtymät sijaishuollossa voivat pahimmillaan johtaa siihen, että lapsi tai nuori jää ei-kenenkään-lapseksi. Silloin tarvitaan paljon mahdollisuuksia ja ponnistelua häpeän voittamiseksi ja sosiaalisen pääoman kasvattamiseksi. Siirtymät vaativatkin huolellista lapsen asemaan paneutumista, jota kannattelee vahva tieto ja näkemys siirtymien merkityksestä (Päivi Känkänen). Kahden eri toimintaperinteen yhteen saattaminen, kuten nuoriso- että lastensuojelututkimuksen, laajentaa toiminnan ja voimavarojen arsenaalia avatessaan perheen, työpajatoiminnan, lastensuojelun ja koulun merkityksiä nuorten elämässä (Sanna Aaltonen & Alpo Heikkinen).

Lapsen todellistuminen ja lähtökohtainen luottamus ohjaavat keskeisinä käsitteinä intensiivistä koko perheen kuntoutusprosessia (Riitta Hyytinen). Tieto huumeperheen kaoottisesta arjesta ja lasten suuresta turvattomuudesta rakentuu kuntoutuksen kuluessa. Sen keskiössä on vanhemmuus

lasten ja vanhempien välisinä suhteina, joita tarkastellaan lasten kokemusten valossa. Tapaus- ja toimintatutkimuksena tuotetaan tietoa aivan perhesuhteiden ytimistä; *läheemmäksi* tuskin voisi päästä. *Todellistuminen on osalliseksi pääsemistä*. Kun lapsi tulee nähdyksi ja kuulluksi vanhemmilleen, hän tulee todellisemmaksi myös itselleen. Ja näin vanhemmat voivat tulla itselleen todellisiksi vanhempina. Aikaa myöden jos kehitys etenee toivottuun suuntaan, häpeä hellittää ja sosiaalisen pääoman eri muodot vahvistuvat. Silloin resursseja vapautuu ”tavalliseen elämään”, ja lapset voivat suunnata energiansa leikkiin ja opiskeluun.

Tietoa läheltä ja kaukaa

Sosiaalityön *käytäntötutkimuksessa* ongelman asettelu lähtee käytännöstä, ja tiedon kantajiksi ymmärretään siihen osalliset. Kun suhde käytäntöön muuttuu, myös tieto käytännöstä muuttuu ja se voi käsitteellistyä uusin tavoin. Kehittämisen ja tutkimuksen limittäisyys tai vuorottelu voi avata käytäntöjä läheltä ja muuttaa näkökulmia niin ongelmiin kuin voimavaroihin (Satka ym. 2005; Seppänen-Järvelä & Karjalainen 2006). Läheltä voi syntyä ns. *toista tietoa*, joka haastaa hallitsevaa tai virallista tietoa, joka on usein pikemminkin yleiskatsauksellista kuin yksityiskohtaista, konstruotua pikemmin kuin kokemuksellista, ilmeistä pikemmin kuin ihmettelevää. Toisella tiedolla viitataan yksityiskohtaiseen, kokemukselliseen, paikantuneeseen ja paljastavaan tietoon (Hänninen ym. 2005).

Tässä kirjassa monet artikkelit sisältävät aineksia, joissa tiedon tuotantoon ovat osallistuneet lastensuojelun työntekijät tai asiakkaat. Osallisuuden käsitettä lähestytään lasten *osallistumisen* näkökulmasta. Lapsen kohtaamis- ja prosessiosallisuus on käsitteellisesti kehkeytynyt käytännön lastensuojelutyön kehittämisessä lasten ja vanhempien kanssa. (Tiina Muukkonen.) Asianosaistieto mahdollistaa uusien ratkaisujen etsimisen sanoittaessaan konkreettisesti käytännön tilanteita, niissä ilmeneviä tarpeita ja mahdollisuuksia.

”Ensimmäisen” ja ”toisen” tiedon yhdistelmistä voi syntyä dynaamisia kokonaisuuksia. Lapset lastensuojelun osallisina –artikkelissa osallisuuden käsite ankkuroidaan lapsen oikeuksien sopimukseen ja muuhun lainsäädäntöön. Tätä perustavaa virallista asiatietoa täydennetään tutkimustiedolla. Empiirisessä osassa kerätään palautetta lastensuojelusta lasten ja nuorten kertomien fiktiivisten hahmojen elämäntarinan muodossa. (Kaisa-Elina Hotari ym.) Läheltä tuotettu tieto ikään kuin punnitsee yleisen tiedon painoa käytännössä, ja siitä syntyvä jännite luo perustaa

päätelmille; lasten ja nuorten osallistuminen ei ole vielä(kään) itsestään selvä osa lastensuojelua.

”Ensimmäiseen” tietoon kuuluu vakiintunut *perustutkimus* muun muassa lasten kehitysvaiheista; havainnot pitävät paikkansa keskimääräisesti väestötasolla, ja yksilötasolla variaatiot voivat olla huomattavia. Yleispätevää tietoa on voitu soveltaa vaativiin tilanteisiin kohdentamalla työ ongelmia aiheuttaviin kipupisteisiin vanhempien kärsimystä kunnioittaen kuten vauvaperhetyössä (Marjatta Bardy). Toisinkin voi käydä. Jos yleisluonteista tietoa käytetään sivuuttamalla asianosaiset sekä tilannekohtaiset erityispiirteet, etäältä tuotettu tieto asiantuntijoiden ja viranomaisten kielessä sulkee lapset ja läheiset oman tilanteensa ulkopuolelle. (Sarianna Reinikainen.) Osallisuuden sijasta kokemus osattomuudesta voi vahvistua.

Läheltä ja kaukaa –akselille sijoittuu myös toiminnallisia kontekstisidonnaisia jännitteitä: luottamus – epäily – naiivius. *Lähtökohtainen luottamus* esitetään tässä kirjassa tärkeänä käsitteenä: työntekijöiden on hankittava asiakkaiden luottamus (Riitta Hyytinen) ja kontekstina on vaativa perhekuntoutus. Lastensuojelussa tarvitaan myös *epäilemisen taitoa* (Irkka Peltonen: Rajat tukena...). Niin luottamuksessa kuin epäilyssä *naiiviuden voittaminen* on läksy, joka on opittava viimeistään silloin, kun työntekijä joutuu vanhempien väkivaltapelin ansaan (Irkka Peltonen: Väkivaltapelin pyörteissä).

Kaikki se, mitä edellä on tullut esiin (ja paljon muuta) tiivistyy sosiaalityöntekijän työhön, lastensuojeluprosessin avainhenkilöön lastensuojelutarpeen arvioinnista sen päättymiseen saakka. Sosiaalityöntekijän rooli lastensuojelun koordinoijana paikantuu lastensuojelulakiin ja sosiaalialan ammatillisia tehtävärakenteita koskeviin uudistussuuntiin. Yhteiskunnallisesti tuotettu asiatieto sekä käytäntötutkimus ohjaavat lastensuojelutyön osaamisen uudenlaista vahvistamista. Asiakastyön strukturointi, systematisointi ja dokumentointi osoittavat osaltaan myös työn edellytysten vahvistamisen tarpeisiin. (Hanna Heinonen & Päivi Sinko.) Kun sosiaalityössä käytettäviä menetelmiä tarkastellaan suhteessa ihmiskäsitykseen sekä eri teoriasuuntauksiin, käy selväksi että menetelmien opiskelussa on ymmärrettävä tekniikkaa laajempi ajattelun avaruus (Kirsi Kaikko & Leila Friis).

Tapa, jolla tietoa kootaan, vaikuttaa kuvaan, joka asiasta saadaan. Se havainnollistuu, kun ”kauempaa ja lähempää” tuotetut tiedot asetetaan rinnatusten. Valtakunnallisesti kootut lastensuojelutilastot luovat yleiskuvan kehitystrendeistä. Lastensuojelun asiakkaiden vertailu väestöön tuo esille suuria eroja. Sosiaalityöntekijöiden asiakkuusmääritykset tuovat näkyville monimuotoisemman kuvan kuin kunnan virallinen tilastointi. Palvelujärjestelmän moniulotteinen kuvaus taas seuraa lain määrityksiä sekä kokemuksen ja tutkimuksen vahvistamia näkemyksellisiä kannanottoja

kehityskulkujen suunnasta. (Tarja Heino.) Näin osattomuudesta osallisuuden -tematiikka avautuu myös rakenteellisella tasolla ja osoittaa tarpeisiin vähentää eriarvoisuutta ja lisätä selviytymisen mahdollisuuksia.

Tiedon ja kokemuksen pitkät ketjut osaamisen karttumisessa

Kirjan läpi kulkevat Irkka Peltosen tarinat sosiaalityöstä edustavat sellaista puhdaspiirteistä *kokemustiedon* muotoa, jossa kokemuksista opitaan ja opitusta tuotetaan tietoa. Kokemustietokaan ei ole ”puhdasta” kokemusta, vaan siihen vaikuttavat ammatilliset opinnot ja muut tiedot ja taidot sekä kokijan kyky ja tapa arvioida niin käsityksiään ja tietojaan kuin tunteitaan ja arvojaan. Kaikessa inhimillisessä elämässä *kokemuksellisen oppimisen* merkitys on suuri.

Tieteessä koeteltu tieto lyhentää yrityksen ja erehdyksen kautta kulkevaa opintietä. Tiedon imeytyminen käytännöksi kulkee kuitenkin kokemusten kannattelemana; vasta tekemällä oppii soveltamaan tietoa. Tietoa voi kerätä kuin viljaa laariin, mutta tietokin on opittava ”leipomaan leiväksi” ennen kuin siitä on käytännön ravinnoksi.⁷⁴ Tehdessä oppii myös havaitsemaan tiedontarpeita. Moni tämän teoksen kirjoittajista on työskennellyt lastensuojelun kenttätöissä, jolloin omakohtaiset kokemukset ovat osoittaneet paneutumista vaativiin tutkimuskohteisiin. Näin kokemustieto voi ”puhua” tekstissä näkymättömänäkin ja johtaa uuteen tietoon.

Kirjan päättävässä sijaisäidin kertomuksessa liikutaan kuvailevaa tapaus-tutkimusta lähestyvän kokemustiedon alueella. Sijaisäiti toimii eläytyvästi kuulevana kanssakulkijana, jolloin Vilma voi tunnustella kokemuksiaan ja siten solmia uudenlaisia suhteita sukulaisiinsa ja myös jo kuolleeseen äitiinsä. Tällaisen elämäkerrallisen tarinatyön, kuten yleensäkin kantavien metodien, taustalla on *pitkä ketju kokemuksen ja tiedon kartuttamista*. Sijaisäiti on osallistunut koulutukseen, jossa hän on voinut kokemuksellisesti oppia, mitä elämäkerrallinen työ on, tehdessään omaa tarinaansa. Koulutus puolestaan on perustunut kokeilu- ja kehittelytyöhön, jonka taustalla taas on tutkimuksin koeteltua tietoa muun muassa sukupolvelta toiselle siirtyvän kielteisen perimän katkaisusta ja vaikeuksista selviämisestä (*resilience*) sekä luovan työskentelyn ehdoista (Johanna Barkman).

Lastensuojelussa ja sen naapuritonteilla on useampia hankkeita, joissa *selviytymistä edistäviä menetelmiä* on kehitetty tutkimuksen, kokeilun ja koulutuksen pitkässä ketjussa monta vuotta.

⁷⁴ Analogiaa voi jatkaa: ennen kuin laarissa on viljaa tai tietoa, maa on viljeltävä ja tieto tuotettava.

Läheisneuvonpidossa (Heino 2003; Reinikainen 2007) pyritään saamaan läheiset perheen tueksi sekä konkretisoimaan lapsen huolenpidon järjestäminen. Lasten tilanteen puheeksi saaminen on keskiössä niin ikään ”Toimiva lapsi ja perhe” -hankkeessa, jossa pyritään ehkäisemään vanhempien mielenterveyden häiriöiden siirtyminen lapsille (Solantaus 2005; Solantaus & Ringbom 2002). Varhaisen vuorovaikutuksen tukemisen malli on sovellettu päivähoitoon kasvatuskumppanuuden muodossa (Kaskela & Kekkonen 2006). ”Varhaisen puuttumisen” hankkeissa on vuosikausia harjoitettu dialogisen kanssakäymisen opettelua ja hankalien asioiden puheeksi ottamista (Eriksson & Arnkil 2005) edeten avoimen palvelukulttuurin näköaloihin (Pyhäjoki & Koskimies 2009).

Näistä kuten elämäkerrallisesta taide- ja tarinatyöstä sekä eräistä muista menetelmistä olisi tarpeen seuraavassa kehitysvaiheessa rakentaa yhteistä viitekehystä palvelujärjestelmän kokonaisuutta koskevissa sisällöllisissä muutoksissa. Peruspalveluiden (neuvola, päivähoito ja koulu) parantamisessa tarvitaan *herkistymistä erilaisuudelle*, jotta lasten ja vanhempien etniset ja sosiaaliset ym. huomiota vaativat tarpeet pääsevät ohjaamaan toiminnan kehittämistä. Erityispalveluiden (päihdehuolto, mielenterveys-työ ja lastensuojelu) kohdalla taas tavoitellaan *erityisten osaamisten integrointia* vaativimpiin tilanteisiin – mutta myös avuksi peruspalveluissa (ks. KASTE-ohjelma). Tieteen eriytymisen jäljet näkyvät vahvasti palvelujärjestelmässä, ja sen eheytymisessä tieteenalojen kesken tapahtuvalla yhteistyöllä voi olla suuri merkitys.

Selviytymismahdollisuuksien lisäämiseksi tarvitaan palvelutarjonnan arviointia ja seurantaa, jotta organisaatiot toimivat asiakaslähtöisesti, vastaavat asiakkaiden ajankohtaisiin tarpeisiin, voimavaraistumista edistään ja elämänlaatua parantaen (Rousu 2007). Muutokset palvelujärjestelmässä ovat harvoin vain teknisiä. Niihin liittyy myös valtataisteluita eri ammattikuntien asemasta ja todellisuuden jäsentämisen tavoista. Toimintakulttuurien uusiutumisessa avoin vapaana virtaava dialogia auttaa näkemään mikä yhdistää eriytyneitä erilaisuuksia.

Maailmankatsomus ja elämäнкäsitys

Tietämisen tapoja ja tiedon lajeja on monia. Kokemustieto on ikivanha tapaa hahmottaa maailmaa. Tieteellisesti koetellulla tiedolla on erityinen merkitys maailman tuntemisessa. Hiljainen tieto eroaa käsitteellistetyistä tiedosta ja teoreettinen käytännöllisestä. Arkikäytännöissä ne limittyvät ja

kerrostuvat toisiinsa. Tiedon lajien välillä on tuntuja eroja sen suhteen, miten todellisuutta lähestytään.

Tiede ja taide edustavat kahta rinnakkaista pitkälle jalostunutta luovaa suhdetta todellisuuteen. Tiede perustuu objektiivisuuden ihanteelle, havaintojen järjestelmälliseen erittelyyn ja rationaaliseen päättelyyn sekä läpinäkyvään argumentointiin. Taiteessa on avoimen luvallinen suhde kokemuksellisuuteen, aisteihin ja tunteisiin, intuitiivisuuteen, alitajuiseen ja vapaaseen assosiatiivisuuteen. Tieteessä maailmaa tarkkaillaan ilmiöiden ulkopuolelta, taiteessa niiden sisältä. Tiedon lajien väliset rajat ovat liukuvia erilaisten tietämisen tapojen täydentäessä toisiaan.

Lastensuojelu ei ole tiedettä tai taidetta, mutta molemmat voivat palvella sitä sekä tuloksillaan että osoittamalla erilaisiin tapoihin perehtyä todellisuuksiin. Lastensuojelu on käytännöllistä toimintaa ihmisten parissa, ja vaikuttavuus näyttää perustuvan suhteisiin. Ammattilaisten tiedot ja taidot välittyvät asiakkaiden käyttöön suhteissa. Ne punnitaan suhteissa. Suhteissa oloon vaikuttavat monet seikat, kuten näkemykset ja päämäärät tavoiteltavista asiainiloista. Työ on maailman asuttamista ja muokkaamista; tiedot ja taidot ankkuroituvat käsityksiin omasta paikasta ja tehtävästä.

Todellisten muutosten aikaansaaminen vaatii paneutumista. Välittömien ongelmakohtien kimppuun käynti ei välttämättä kannu pitkälle. Osallisuutta estävien tekijöiden taustalta voi paljastua sellaisia perustavaa laatua olevia elämänselityksiä, jotka salpaavat kehityksen, Barack Obama (2009) havaitsi yhteisötyöntekijänä. Jos työntekijänä menettää uskon olosuhteiden korjaamiseen, kadottaa kykynsä kauhistua. Ajatus vastuusta rapistuu ja tilalle tulee hirtehihuumori ja vähäiset odotukset. Yhteisönä olisi päästävä tarinoihin, joissa myös sisimmät kivut ja vinoutumat tulevat puheeksi, ettemme sortuisi sepitelmiin. Toivo nousee todesta. (Mt. 230–360.)

Tarinoilla on meihin vahva vaikutus. Siksi ei ole yhdentekevää, millaista tarinaa kerromme itsestämme ja yhteisöstämme. Se vaikuttaa hyvin- ja pahoinvointiimme niin lapsena kuin aikuisena, niin asiakkaana kuin ammattilaisena. Tiedekin on eräänlaista, jos kohta aivan erityistä, tarinan tekoa; teoreettiset, käsitteelliset ja metodiset valinnat vaikuttavat siihen, millaisen kuvan kulloisestakin ilmiöstä saamme ja kenen näkökulmasta ilmiötä lähestytään. Mitä rikkaampi on tieto-, taito- ja tarinavaranto lastensuojelussa, sitä parempi.

Kirjallisuus

- Aaltonen, Sanna & Honkatukia, Päivi (2002) Kovat kimmat otsikoissa ja otsikoiden takana. Teoksessa Aaltonen, Sanna & Honkatukia, Päivi (toim.) Tulkintoja tytöistä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 207–223.
- Aaltonen, Sanna (2006) Tytöt, pojat ja sukupuolinen häirintä. Helsinki: Yliopistopaino ja Nuorisotutkimusseura/Nuorisotutkimusverkosto.
- Aapola, Sinikka (1999) Murrosikä ja sukupuoli. Julkiset ja yksityiset ikämäärittelyt. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Aapola, Sinikka (2002) Pikku tyttöjä vai puoliksi? Teoksessa Aaltonen, Sanna & Honkatukia, Päivi (toim.) Tulkintoja tytöistä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 129–147.
- Ahtiala, Päivi & Ruohonen, Kaisa (1998) "Se oli sitä koko elämä." Kokemuksia ja näkemyksiä huumeriippuvuudesta. Helsinki: Kirjayhtymä Oy.
- Alanen, Leena & Bardy, Marjatta (1990) Lapsuuden aika ja lasten paikka. Sosiaalihuolluksen julkaisuja 12. Helsinki.
- Alasuutari, Maarit (2006) Kenttätyön ja ymmärtämisen etiikka. Esitelmä Nuorisotutkimuspäivillä Helsingissä 20.10.2006.
- Alhanen, Kai (2004) Filosofia ja ihmiselämän haavoittuvuus – Martha Nussbaumin haastattelu. Niin & näin 4/2004, 33–37.
- Allardt, Erik (1976) Hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Helsinki: WSOY.
- Allardt, Erik (1993) Having, Loving, Being: An Alternative to the Swedish Model of Welfare Research. In Martha Nussbaum & Amartya Sen (eds.) The Quality of Life. Oxford: Clarendon Press, 88–94.
- Allat, Patricia & Bates, Inge (1994) Arjen valinnat – Etnografinen tarkastelu kulttuurin vaikutuksista ammattiuran muotoutumiseen. Nuorisotutkimus 12(1), 29–38.
- Andersen, Tom (2006) Dialoginen, narratiivinen ja reflektiivinen käänne psykoterapiassa 8.–10.6.2006. Aikuis- ja Yhteisökoulu Oy, Verkostokeskeksen työn koulutusyhdistys NEXUS ry. Hämeenlinna.
- Andersson, Maarit & Hyytiäinen, Riitta & Kuorelahti, Marianne (2008) (toim.) Vauvan parhaaksi. Kuntoutuminen päihteistä odotus- ja vauva-aikana. Pidä kiinni -hoitojärjestelmä. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisuja 38. Helsinki.
- Anis, Merja (2006) Maahanmuuttajalapsen ja -nuoren lastensuojelun asiakkaina. Teoksessa Forsberg, Hannele & Ritola-Koskinen, Aino & Törrönen, Maritta (toim.) Lapset ja sosiaalityö. Kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleenarviointia. Jyväskylä: PS-Kustannus, 69–96.
- Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma (2000) Suomalaisista sosiaalipolitiikkaa. Tampere: Vastapaino.
- Ariès, Philippe (1962) Centuries of Childhood. A Social History of Family Life. Transl. by Robert Baldick. New York: Vintage Books.
- Arnkil, Tom & Eriksson, Esa (2008) Vakava vee-toomus: Älkää leimatko lapsia huolten vyöhykkeistöllä! Dialogi 8/2008, 20–21.
- Bardy, Marjatta (1989) Uhkat, uhrin ja arjen sankarit. Lastensuojelu tutkimuksen valossa. Sosiaalihuolluksen julkaisuja 2. Helsinki.
- Bardy, Marjatta (1996) Lapsuus ja aikuisuus – kohtauspaikkana Émile. Tutkimuksia 70. Helsinki: Stakes.
- Bardy, Marjatta (2001) Pikkulasten sijoitus oman kodin ulkopuolelle – syrjäytymisen ja liittymisen risteyskohdalla. Teoksessa Järventie, Irmeli & Sauli, Hannele (toim.) Eriarvoinen lapsuus. Helsinki: WSOY, 47–81.
- Bardy, Marjatta (2004) Lasten auttaminen lastensuojelussa. Teoksessa Puonti, Annamajja & Saarnio, Tuula & Hujala, Anne (toim.) Lastensuojelu tänään. Helsinki: Tammi, 192–201.
- Bardy, Marjatta (2006) Mitä meille ja meissä tapahtuu. Teoksessa Helne, Tuula & Laatu, Markku (toim.) Vääryyskirja. Helsinki: Kansaneläkelaitos, 241–253.
- Bardy, Marjatta (2009a) Hyvinvoinnin ulottuvuudet – perheen ja yhteiskunnan suhteissa. Teoksessa Lammi-Taskula, Johanna & Karvonen, Sakari & Ahlström, Salme (toim.) Lapsiperheiden hyvinvointi. Helsinki: THL.
- Bardy, Marjatta (2009b) Lasten osattomuuden ylisukupolviset kytkennät. Teoksessa Sihvo, Sinikka (toim.) Sukupolvien yli ulottuva vastuu ja tutkimuksen etiikka. Seminaari 4.12.2008. Avauksia 2/2009. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 19–26.
- Bardy, Marjatta & Barkman, Johanna & Janhunen, Tarja (toim.) (2000) Elämäni tarina. Lukemisto lapsuuden kokemuksista lastenkodissa ja perhehoidossa. Helsinki: Stakes.
- Bardy, Marjatta & Barkman, Johanna (2001) Tunteet ja ilmaisutaidot sosiaalipoliittisena kysymyksenä. Yhteiskuntapolitiikka 66(3), 199–210.
- Bardy, Marjatta & Janhunen, Tarja (2002) Imeväiskäisen terveys ja kehitys psykososiaalisissa riskioissa. Teoksessa Kangas, Ilka & Keskimäki, Ilmo & Koskinen, Seppo ym. (toim.) Kohti terveyden tasa-arvoa. Helsinki: Edita, 171–192.
- Bardy, Marjatta & Känkänen, Päivi (2005) Omat ja muiden tarinat – ihmisyyttä vaalimassa. Helsinki: Stakes.
- Bardy, Marjatta & Salmi, Minna & Heino, Tarja (2001) Mikä lapsiamme uhkaa? Suuntaviivoja 2000-luvun lapsipoliittiseen keskusteluun. Raportteja 263. Helsinki: Stakes.

- Bardy, Marjatta & Öhman, Kaisa (2007) Vaativa vauvaperhetyö. Kirjallisuuskatsaus kansainvälisestä interventiotutkimuksesta. Työpapereita 13. Helsinki: Stakes.
- Barkman, Johanna (2003) Minä, äiti, isä ja koti lasten tarinoissa. Teoksessa Krappala, Mari & Pääjoki, Tarja (toim.) Taide ja toiseus. Syrjästä yhteisöön. Helsinki: Stakes, 93–102.
- Barkman, Johanna & Huusko, Riikka (2008) Si-joitettujen nuorten kehittäjäryhmä Selviytyjät. Jyväskylä. Pesäpuu ry. Julkaisematon.
- Barkman, Johanna & Janhunen, Mika (2007) Si-joitettujen nuorten kehittäjä- ja vertaistukiryhmä, Jyväskylä. Pesäpuu ry. Julkaisematon.
- Barkman, Johanna & Känkänen, Päivi (2007) Tarinallisuus ja ilmaisutaidot kouluksissa. Stakes ja Pesäpuu ry. Julkaisematon.
- Barnes, Jacqueline (2003) Interventions addressing infant mental health problems. *Children and Society* 17(5), 386–395.
- Becker-Weidman, Arthur & Shell, Deborah (toim.) (2008) Auta lasta kiintymään. Vuorovaikutteinen kehitysspsykoterapia traumaperäisen kiintymyshäiriön hoidossa. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Bluebond-Langner, Myra (1978) *The Private World of Dying Children*. Princeton: Princeton University Press.
- Bohm, David & Peat, F. D. (1992) Tiede, järjestys ja luovuus. Helsinki: Gaudeamus.
- Bourdieu, Pierre (1997) The Forms of Capital. In Halsey, A. H. & Lauder, Hugh & Brown, Phillip & Stuart Wells, Amy (eds.) *Education: Culture, Economy, and Society*. Oxford: Oxford University Press, 46–58.
- Bourdieu, Pierre (1986) *Distinction. A Social Critique of the Judgment of Taste*. London: Routledge.
- Bourdieu, Pierre (1998) Järjen käytännöllisyys. Tampere: Vastapaino.
- Bowes, Jennifer M (ed.) (2004) *Children, Families & Communities. Context and Consequences*. Australia: Oxford University Press.
- Butler, Ian & Williamson, Howard (1994) *Children speak. Children, Trauma and Social Work*. Essex: Longman Information and Reference.
- Care Matters: Transforming the Lives of Children and Young People in Care (2006) HM government. Department for education and skills. Presented to Parliament by the Secretary of State for Education and Skills by Command of Her Majesty.
- Cederlöf, Petri (2007) Nuorisotyö on myös ennaltaehkäisevää lastensuojelua. Nuorisotyö 6–7/2007, 12–13.
- Cleven, Elisabeth (2003) Kaaoksesta kohti eheyttä. ADHD-lapsen tarina. Helsinki: WSOY.
- Coleman, James S. (1988) Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology* 94(s1), 95–120.
- Committee on the Rights of the Child (2007) Resources for the rights of the child – responsibility of states. 21 Sept. Recommendations. Unedited version.
- Connolly, Marie (2007) Practice Frameworks: Conceptual Maps to Guide Interventions in Child Welfare. *British Journal of Social Work* 37(5), 825–837.
- Coveney, Peter (1967) *The Image of Childhood. The Individual and Society: a study of the Theme in English Literature*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Dent, N.J.H (1992) *A Rousseau Dictionary*. Oxford: Blackwell.
- Donzelot, Jacques (1979) *The Policing of Families*. New York: Pantheon Books.
- Dunderfelt, Tony (1992) *Elämänkaaripsykologia. Lapsen kasvusta yksilön henkiseen kehitykseen*. Helsinki: WSOY.
- Edwards, Rosalind & Franklin, Jane & Holland, Janet (2003) *Families and Social Capital. Exploring the Issues*. Families and Social Capital ESRC Research Group, Working Papers No. 1. London: Southbank University.
- Erickson, Martha Farrell & Kurz-Riemer, Karen (1999) *Infants, Toddlers, and Families: A Framework for Support and Intervention*. New York: Guilford Press.
- Eriksson, Esa & Arnkil, Tom (2005) Huoli puheeksi. Opas varhaisista dialogeista. Oppaita 60. Helsinki: Stakes.
- Eronen, Tuija (2004) Kiusatut, etsijät, tyytyväiset ja rikkaat. Erialaista häpeästä selviytymistä asiakkaiden omaelämäkertoissa. *Janus* 12(4), 359–378.
- Ervast, Sari-Anne & Tulensalo, Hanna (2006) Sosiaalityötä lapsen kanssa. Kokemuksia lapsikeskeisen tilannearvion kehittämisestä. SOCCAn ja Heikki Waris -instituutin julkaisusarja 8/2006. Helsinki.
- Eskonen, Inkeri (2001) Miten lapset kertovat läheisiin suhteisiin liittyvästä väkivallasta? Lasten terapiaryhmässä käyttämien kerrontatapojen analyysi. *Janus* 9(1), 22–39.
- Eskonen, Inkeri (2005) Perheväkivalta lasten kertomana. Miten ja mitä lapset kertovat terapeuttisissa ryhmissä perheväkivallasta? *Acta Universitatis Tampensis* 1107. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Eskonen, Inkeri & Korpinen, Johanna & Raitakari, Suvi (2006) Vallan määrittämät lapsi- ja asiantuntijapuhujat: faktaa, selontekoja ja kokemuksia. Teoksessa Forsberg, Hannele & Ritala-Koskinen, Aino & Törrönen, Marita (toim.) (2006) *Lapset ja sosiaalityö. Kohtauksia, menetelmiä ja tiedon uudelleenarviointia*. Jyväskylä: PS-kustannus, 21–44.
- Esping-Andersen, Gösta & Sarasa, Sebastian (2002) The generational conflict reconsidered. *Journal of European Social Policy* 12(1), 5–21.
- Flöjt, Anu (2000) Tunnetko olevasi osallinen eli mitä osallisuus on? Teoksessa Viitanen, Reijo

- (toim.) Nuorisokasvatus ammattina – interventioita osattoman nuoren arkeen. Nuorisotutkimusverkosto. <<http://www.alli.fi/nuorisotutkimus/tuhti/viidesuhti.htm>>
- Fonagy, Peter (1998) Prevention, the appropriate target of infant psychotherapy. *Infant Mental Health Journal* 19(2), 124–150.
- Fook, Jan (2005) How do social workers use knowledge? Seminaaripuheenvuoro Reconstructing social work – critical issues for knowledge in practice –seminaarissa Helsingissä 11.2.2005.
- Forsberg, Hannele (2001) "Palaverin päätyttyä pihisimme vihasta." *Väkivalta, auttajat ja kirjoitetut tunteet*. Janus 9(1), 3–21.
- Forsberg, Hannele (2002) Lasten asiakkauudet ja kokemukset turvakodissa. *Arviointitutkimus Lapsen aika -projektista. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu* 31. Helsinki.
- Forsberg, Hannele & Ritala-Koskinen, Aino & Törrönen, Maritta (2006) Kohti intensiivistä sosiaalityötä. Teoksessa Forsberg, Hannele & Ritala-Koskinen, Aino & Törrönen, Maritta (toim.) *Lapset ja sosiaalityö. Kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleenarviointia*. Jyväskylä: PS-Kustannus, 5–18.
- Forsberg, Hannele & Ritala-Koskinen, Aino & Törrönen, Maritta (2006) Kohti lapsisensitiivistä sosiaalityötä. Teoksessa Forsberg, Hannele, Ritala-Koskinen, Aino & Törrönen, Maritta (toim.) *Lapset ja sosiaalityö*. Jyväskylä: PS-kustannus, 5–18.
- Forssén, Katja & Laine, Kaarina & Tähtinen, Juhani (2002) Hyvinvoinnin tekijät ja uhat lapsuudessa. Teoksessa Juhila, Kirsi ym. (toim.) *Marginaalit ja sosiaalityö*. Jyväskylä: SoPhi, Jyväskylän yliopisto, 81–104.
- Freire, Paulo (2005) *Sorrettujen pedagogiikka*. Tampere: Vastapaino.
- Freundlich, Madelyn & Avery, Rosemary J. (2006) Transitioning from congregate care: Preparation and outcomes. *Journal of Child and Family Studies* 15(4), 507–518.
- Friis, Leila & Eirola, Raija & Mannonen, Marjatta (2004) *Lasten ja nuorten mielenterveystyö*. Helsinki: WSOY.
- Frisk, Tarja (2003) *Ohjaaminen työssä*. Helsinki: Educa-instituutti Oy.
- Gillies, Val & Ribbens McCarthy, Jane & Holland, Janet (2001) *Pulling Together, Pulling Apart: The Family Lives of Young People*. London: Family Policy Studies Unit/Joseph Rowntree Foundation.
- Goffman, Erving (1963) *Stigma. Notes of the Management of Spoiled Identity*. New York: Englewood Cliffs.
- Goffman, Erving (1967) *Interaction ritual. Essays on face-to-face behavior*. New York: Pantheon Books.
- Gordon, Tuula & Lahelma, Elina (2002) *Becoming an Adult: Possibilities and Limitations – Dreams and Fears*. *Young* 10(2), 2–18.
- Gordon, Tuula & Lahelma, Elina (2003) *Home as Physical, Social and Mental Space. Young People's Reflections on Leaving Home*. *Journal of Youth Studies* 6(4), 377–390.
- Granfelt, Riitta (1998) *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Granfelt, Riitta (2000) *Kertomuksia kodittomuudesta ja marginaalista*. Teoksessa Karvinen, Synnöve & Pösö, Tarja & Satka, Mirja (toim.) *Sosiaalityön tutkimus. Metodologisia suuntauksia*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 99–116.
- Granfelt, Riitta (2004) *Hetkeksi jaetut maailmat? Kokemuksia vankilasta ja tuetun asumisen yhteisöstä*. Janus 12(2), 134–154.
- Granö, Päivi (2000) *Taiteilijan lapsuuden kuvat. Lapsuus ja taide samassa hetkessä. Taideteollisen korkeakoulun julkaisusarja A* 30. Helsinki.
- Gretschel, Anu (2002) *Kunta nuorten osallisuustympäristönä. Nuorten ryhmän ja kunnan välisen vuorovaikutussuhteen tarkastelu kolmen liikuntarakentamisprojektin laadunarvioinnin keinoin*. *Studies in Sport, Physical Education and Health* 85. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Grundbok. Barns behov i centrum (BBIC) (2006). *Socialstyrelsen*. <www.socialstyrelsen.se/Amnesord/barn_ungdom/BBIC/index.htm>
- Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. (1997) *The New Language of Qualitative Method*. New York: Oxford University Press.
- Haapasalo, Jaana (2002) *Väkivallan perintö: rikoksentehtävien traumaattiset lapsuuden kokemukset*. Nuorisotutkimus 20(4), 3–17.
- Habermas, Jürgen (1984) *Borgerlig offentlighet*. Malmö: Arkiv Förlag.
- Hakkara, Kai & Lonka, Kirsti & Lipponen Lasse (2004) *Tutkiva oppiminen. Järki, tunteet ja kulttuuri oppimisen sytyttäjinä*. Porvoo: WSOY.
- Hallintolaki 434/2003.
- Halmesmäki, Erja (2005) *Päihdeäitien lapset tarvitsevat suojelua. Sunnuntaidebatti. Helsingin Sanomat* 30.10.05.
- Hannula, Mika (2001) *Kolmas tila – mahdollisuuksien karuselli. Kiasma-lehti* 12/01.
- Hari, Riitta (2007) *Ihmisaivojen peilautumisjärjestelmät. Katsaus. Duodecim* 123(13), 1563–1573.
- Harrikari, Timo (2004) *Alaikäisyys ja rikollisuuden muuttuvat tulkinnat suomalaisessa lainsäätämiskäytännössä. Nuorisotutkimusseuran julkaisuja* 48. Helsinki.
- Harrikari, Timo (2006) *Rikos lastensuojelun kentässä. Teoksessa Honkatukia, Päivi & Kivivuori, Janne (toim.) Nuorisoriikollisuus. Määrä, syyt ja kontrolli. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja* 221. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos, Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura ja Nuorisosiain neuvottelukunta, 249–280.

- Harrikari, Timo (2008) Riskillä merkityt. Lapset ja nuoret huolen ja puuttumisen politiikassa. Julkaisuja 87. Helsinki: Nuorisotutkimusseura/Nuorisotutkimusverkosto.
- Harris, John (2005) Modernisoidut sosiaalipalvelut Iossassa-Britanniassa. Sosiaalityö liikeyrityksessä nimeltä McKunta. *Janus* 13(2), 154–171.
- Haverinen, Liisa & Martikainen, Marja (2004) Rakas lapsi – ei! Kodin kasvattava vuorovaihtus. Kotitalous- ja käsityötieteiden laitoksen julkaisuja 14. Helsingin yliopisto.
- Heikinheimo, Anna-Liisa & Tasola, Sirkka (2004) Vain muistamalla voi unohtaa – tie toipumiseen. Omakustanne.
- Heikkinen, Alpo (2006) "Olenko mä sitä riskiryhmää?" Lastensuojelun poikaryhmien hyvinvoinnin muutostekijät – realistinen etnografia. Sosiaalityön erikoistumiskoulutukseen kuuluva lisensiaattitutkimus. Lapsi- ja nuorisososiaalityön erikoisala. Yhteiskuntapolitiikan laitos. Helsingin yliopisto.
- Heikkinen, Alpo (2007) Nuoret lastensuojelun avohuollossa – palveluiden ja menetelmien tarkastelu. Sosiaali- ja terveysministeriön Sosiaalialan kehittämishankkeen lastensuojelun kehittämisohjelman raportti. Helsingin kaupungin sosiaaliviraston selvityksiä 1/2007. Helsinki.
- Heino, Tarja (2000) (toim.) Läheisneuvonpito. Uusi sosiaalityön menetelmä. Oppaita 40. Helsinki: Stakes.
- Heino, Tarja (2003) Kokemuksia läheisneuvonpidosta. Päiväkirja-aineiston raportointi. Aiheita 4. Helsinki: Stakes.
- Heino, Tarja (2005) Lapsen tieto – sen paikka tutkimuksessa ja käytännössä. Teoksessa Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lahti, Tuukka (toim.) Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta. Helsinki: Stakes.
- Heino, Tarja (2006) Tiedon tuottamisen tilat läheisneuvonpitoprojektissa. Teoksessa Sepänen-Järvelä, Riitta & Karjalainen, Vappu (toim.) Kehittämistyön risteyskiä. Helsinki: Stakes, 167–194.
- Heino, Tarja (2007) Keitä ovat uudet lastensuojelun asiakkaat? Tutkimus lapsista ja perheistä tilastolukujen takana. Työpapereita 30/2007. Helsinki: Stakes.
- Heino, Tarja (2008) Lastensuojelun avohuolto ja perhetyö: kehitys, nykytila, haasteet ja kehittämisehdotukset. Selvitys Lastensuojelun kehittämisohjelmalle. Työpapereita 9/2008. Helsinki: Stakes.
- Heino, Tarja (2009) Lastensuojelu – kehityskulkuja ja paikkannuksia. Teoksessa Lammi-Tasula, Johanna & Karvonen, Sakari & Ahlström, Salme (toim.) Lapsiperheiden hyvinvointi. Helsinki: THL.
- Heino, Tarja & Kaatra, Anne & Korhonen, Liisa & Possauner, Monika & Vuorio, Juha-Pekka (2005) Läheisneuvonpidon ja sosiaalityön kriittinen kohta: lapsi. Teoksessa Satka, Mirja & Karvinen-Niinikoski, Synnove & Nylund, Marianne & Hoikkala, Susanna (toim.) Sosiaalityön käytäntötutkimus. Helsinki: Palmenia-kustannus, 279–303.
- Heino, Tarja & Kuoppala, Tuula & Säkkinen, Salla (2005) Lastensuojelun avohuollon tilaston haasteet. Kuntakyselyn yhteenveto. Työpapereita 5/2005. Helsinki: Stakes.
- Heino, Tarja & Kuure, Tapio (2009) Syrjäytymisvaarassa olevat lapset ja nuoret – esiselvitys. Prosessinäkökulma ehkäisevän lapsi- ja nuorisopolitiikan sekä lastensuojelun ohjaukseen, tiedonkeruuseen ja ammattikäytäntöihin. Helsinki: Sektoritutkimuksen neuvottelukunta 10.
- Heino, Tarja & Lammipää, Kaarina (2008) Perheet ja lapset toimeentulotuen piirissä. <http://www.stakes.fi/tilastot/tilastotiedotteet/2008/Yksinhuoltajaperheiden_tttasiakkuus_2008.pdf>[20.1.2009]
- Heino, Tarja & Reinikainen, Sarianna & Bergman, Marina (2003) Familjerådslag i Norden. Erfarenheter, forskningsresultat, reflektioner. SSKH Meddelanden 66. Helsingfors.
- Heinonen, Hanna (2007) Kohti syvempää ymmärrystä sosiaalityössä. Tutkiva ja arvioiva työote sosiaalityöntekijöiden jäsentämänä. SOCCAn ja Heikki Waris -instituutin julkaisusarja nro 16. Helsinki.
- Heinonen, Hanna & Luhtasela, Leena (2004) Sosiaalityön tutoroinnin käsikirja. <www.socca.fi/aineistot/tutorointikirja.doc> [14.10.2007]
- Heller, Agnes (1985) The Power of Shame. A Rational Perspective. London: Routledge & Kegan Paul.
- Helminen, Marja-Liisa & Iso-Heiniemi, Mari (1999) Vanhemmuuden roolikartta. Käyttäjän opas. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.
- Helne, Tuula & Laatu, Markku (2006) "Hyvinvointipolitiikka" ja sen vääryydet. Johdanto teoksessa Helne, Tuula & Laatu, Markku (toim.) Vääryyskirja. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 9–40.
- Hendrick, Harry (1990) Constructions and Reconstructions of British Childhood. In James, Allison & Prout, Allan (eds.) Construction and reconstruction childhood. London: The Falmer Press, 35–59.
- Hertz, Ritva ym. (2005) Ensikodin päiväryhmät. Kuvaus lastensuojelun vauvaperhetyön kehittämisestä. Ensi- ja turvakotien liitto ry. Julkaisu nro 34. Helsinki.
- Hessle, Sven (1983) Ej önskad. Föräldrar med barn i familjehem. Deras bakgrund. Skiss till slutrapport från ettapp ett i "Barn i kris"-projektet. Småskrifter i socialt arbete 1983:5. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Hiilamo, Kirsi (toim.) (2003) Elämän ruuhkavuodet. Helsinki: Kirjapaja.
- Hiitola, Johanna (2008) Selvitys vuonna 2006

- Tampereen seutukunnassa huostaan otetuista lapsista. Työpapereita 21/2008. Helsinki: Stakes.
- Hochschild, Arlie Russel (1998) The sociology of emotion as a way of seeing. In Bendelow, Gillian & Williams, Simon J. (eds.) *Emotions in Social Life. Critical Themes and Contemporary Issues*. London & New York: Routledge, 3–15.
- Hodgson, David (2007) Ethics: caring for children and young people. In Audrey Leathard & Susan McLaren (eds.) *Ethics. Contemporary challenges in health and social care*. Bristol: Policy Press, 213–228.
- Hoikkala, Tommi (1989) Nuorisokulttuurista kulttuuriseen nuoruuteen. Helsinki: Gaudeamus.
- Hoikkala, Tommi (2007) Esipuhe. Verkkojulkaisussa Pietikäinen, Reetta (2007) *Palveluiden väliin putoamisesta yhtenäisiin palvelupolkuihin? Tutkimusinventaari nuorten nivelvaiheen palveluja koskevista tutkimuksista*. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura verkkojulkaisuja 13. <<http://www.nuorisotutkimusseura.fi/julkaisuja/inventaari.pdf>> [31.1.2008]
- Holland, Janet & Raynolds, Tracey & Weller, Susan (2006) *Transitions, Networks and Communities: The Significance of Social Capital in the Lives of Children and Young People*. Journal of Youth Studies 10(1), 97–116.
- Holland, Sally (2004) *Child and family assessment in social work practice*. London: SAGE.
- Holmila, Marja & Bardy, Marjatta & Kouvonen, Petra (2008) Lapsuus päihdeperheessä ja kielteisen sosiaalisen perimän voittaminen. *Yhteiskuntapolitiikka* 73(4), 421–432.
- Honkatukia, Päivi (2004) Väkipvalta ja tyttöys koulukodissa. Teoksessa Jahnukainen, Markku & Kekoni, Taru & Pösö, Tarja (toim.) *Nuoruus ja koulukoti*. Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 43. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, 189–213.
- Honkatukia, Päivi & Nyqvist, Leo & Pösö, Tarja (2004) Väkipvalta koulukodista käsin. Teoksessa Jahnukainen, Markku & Kekoni, Taru & Pösö, Tarja (toim.) *Nuoruus ja koulukoti*. Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 43. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, 151–188.
- Hotari, Kaisa-Elina (2007) Kuulluksi tuleminen lastensuojelussa nuorten kertomana. Pro gradu -tutkielma. Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos. Tampereen yliopisto.
- Hughes, Daniel A. (2006) Tie traumasta tervehytymiseen. Rakkauten herättäminen syvästi vaurioituneissa lapsissa. Tampere: PT-kustannus.
- Hurtig, Johanna (2003) Lasta suojelemissa. Etnografia lasten paikan rakentumisesta lastensuojelun perhetyön käytännöissä. Acta Universitatis Lapponiensis 60. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Hurtig, Johanna (2006) Lasten tieto sosiaalityön haasteena. Teoksessa Forsberg, Hannele & Ritala-Koskinen, Aino & Törrönen, Maritta (toim.) *Lapset ja sosiaalityö. Kohtauksia, menetelmiä ja tiedon uudelleenarviointia*. Jyväskylä: PS-kustannus, 167–193.
- Hurtig, Johanna & Laitinen, Merja (2000) Kohtalokas kolmio. Perhe, paha ja ammattilaiset. *Janus* 3/2000, 249–265.
- Hyytinen, Riitta (2006) Lapsen todellistuminen huumeperheen kuntoutusprosessissa. Sosiaalityön ammatillinen lisensiaatintutkielma. Yhteiskuntapolitiikan laitos. Helsingin yliopisto.
- Hyytinen, Riitta (2007) Lapsi, huumeperhe ja toivo. Lapsen todellistuminen huumeperheen kuntoutusprosessissa. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu 37. Helsinki.
- Hyytinen, Riitta (2008) Hyvän asiassuhteen merkitys. Teoksessa Andersson, Maarit & Hyytinen, Riitta & Kuorelahti, Marianne (toim.) *Vauvan parhaaksi. Kuntoutuminen päihteistä odotus- ja vauva-aikana. Pidä kiinni -hoitojärjestelmä. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu 38*. Helsinki, 89–108.
- Häggman, Kai (1994) Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa. Historiallisia tutkimuksia 179. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lahti, Tuukka (toim.) (2005) *Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta*. Helsinki: Stakes.
- Hänninen, Salla (2005) Lapsi läheisneuvonpidossa koollekutsujan silmin. Opinnäytetyö. Laurea-ammattikorkeakoulu.
- Isola, Anna-Maria & Larivaara, Meri & Mikkonen, Juha (toim.) (2007) *Arkipäivän kokemuksia köyhyydestä*. Helsinki: Avain.
- Itäpuisto, Maritta (2005) Kokemuksia alkoholi-ongelmaisten vanhempien kanssa eletystä lapsuudesta. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 124. Kuopio.
- Jahnukainen, Markku (2005) Koulutus syrjäytymisen ehkäisyssä. Teoksessa Koivula, Pirjo (toim.) *Selviytymisen polkuja. Opetusjärjestelyt oppilaan tukena*. Helsinki: Opetushallitus, 40–50.
- Jallinoja, Riitta (2000) *Perheen aika*. Helsinki: Otava.
- James, Allison & Jenks, Chris & Prout, Alan (1998) *Theorizing Childhood*. Cambridge: Polity Press.
- Janhunen, Tarja (2007) Sijoitusten purkautuminen pitkäaikaisessa perhehoidossa. Helsinki: Perhehoitoliitto ry.
- Janhunen, Tarja (2008) Jotta sijoitukset kestäisivät. Teoksessa Ketola, Jari (toim.) *Perhehoito – tekemisen ja tukemisen arvoista työtä*. Jyväskylä: PS-kustannus, 123–146.

- Johannesson, Eric (1983) Den heliga familjen. Om borgerliga familjekult under 1800-talet. I Norman, Hans (red.) Den utsatta familjen. Liv, arbete och samlevnad i olika nordiska miljöer under de senaste tvåhundra åren. Stockholm: LTs förlag, 30–38.
- Jokinen, Arja (2000) Narratiivit muutostyön resursina. Naisten kertomusten muotoutuminen turvakodissa käytävissä keskusteluissa. Teoksessa Jokinen, Arja & Suoninen, Eero (toim.) Auttamistyö keskusteluna. Tutkimuksia sosiaali- ja terapiatyön arjesta. Tampere: Vastapaino, 131–166.
- Jokinen, Eeva (1996) Väsynyt äiti. Äitiyden omaelämäkerrallisia esityksiä. Helsinki: Gaudeamus.
- Jokinen, Eeva (2006) Lasten hoitaminen. Teoksessa Jakonen, Mikko & Peltokoski, Jukka & Virtanen, Akseli (toim.) Uuden työn sanakirja. Helsinki: Tutkijaliitto, 168–176.
- Jonsson, Gustav (1969) Det sociala arvet. Stockholm: Tiden/Folksam.
- Juhila, Kirsi (2006) Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija (1992) Hyvinvointivaltio käännekohtadassa. Tampere: Vastapaino.
- Jähi, Rita (2004) Työstää, tarinoida, selviytyä. Vanhemman psyykkinen sairaus lapsuudenkokemuksena. <<http://acta.uta.fi/pdf/951-44-5993-8.pdf>> [11.11.2005]
- Järventie, Irmeli (2001) Eriarvoisen lapsuuden muotokuvia. Teoksessa Järventie, Irmeli & Sauli, Hannele (toim.) Eriarvoinen lapsuus. Helsinki: WSOY, 83–123.
- Järventie, Irmeli (2007) Lasten hyvinvointi ja eri-arvoisuus kasaantuvat Pohjoismaissa. Lapsiasiavaltuutetun toimintakertomus vuodelta 2006. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2007:33. Helsinki, 122–129.
- Järventie, Irmeli (2008) Päivänsäde ja menninkäinen? Identiteettien kasvattaminen eri-arvoisuuden puutarhoissa. Teoksessa Lahikainen, Anja-Riitta & Punamäki, Raija-Leena & Tamminen, Tuula (toim.) Kulttuuri lapsen kasvattajana. Helsinki: WSOY, 209–232.
- Järventie, Irmeli & Sauli, Hannele (toim.) (2001) Eriarvoinen lapsuus. Helsinki: WSOY.
- Järvinen, Tero (1999) Peruskoulusta toisen asteen koulutukseen. Siirtymävaiheen kokemukset ja koulutusvalintojen taustatekijät oppilaiden kertomina. Turun yliopiston julkaisuja Sarja C, osa 150. Turku.
- Järvinen, Tero & Vanttaja, Markku (2006) Koulupudokkaiden työurat. Yhteiskuntapolitiikka 71(1), 14–22.
- Kaatra, Anne (2008) Keskustelu 14.2.2008.
- Kaikko, Kirsi (2004) Lastensuojelun avoperheytyön kuntoutumista tukevat elementit. Lissensiaattityö. Sosiaalityön ja sosiaalipedagogiikan laitos. Kuopion yliopisto.
- Kajanoja, Jouko (2001) Huono-osaisuuden hinta. Teoksessa Järventie, Irmeli & Sauli, Hannele (toim.) Eriarvoinen lapsuus. Helsinki: WSOY, 193–208.
- Kalland, Mirjam & Pajulo, Marjukka (2008) Äitien arvio ensikotihoidon merkityksestä. Teoksessa Andersson, Maarit & Hyytinen, Riitta & Kuorelahti, Marianne (toim.) Vauvan parhaaksi. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisuja 38. Helsinki, 184–196.
- Kananoja, Aulikki & Turunen, Merja-Maria (1996) Tähän suuntaan lastensuojelu. Aiheita 4/1996. Helsinki: Stakes.
- Karhu, Petra (2000) Tuntemisesta tunnottomaksi. Teoksessa Bardy, Marjatta & Barkman, Johanna & Janhunen, Tarja (toim.) Elämäni tarina. Lukemisto lapsuuden kokemuksista lastenkodissa ja perhehoidossa. Helsinki: Stakes, 107–121.
- Karvinen, Synnöve (1996) Hajoaako sosiaalityö? Havaintoja sosiaalityön ammatillisesta asiantuntijuudesta. Teoksessa Metteri, Anna (toim.) Moniammatillisuus ja sosiaalityö. Helsinki: Sosiaalityöntekijäin Liitto, 32–50.
- Karvinen-Niinikoski, Synnöve (2005) Sosiaalityön opetus, tutkimus ja kehittyvä asiantuntijuus. Teoksessa Satka, Mirja & Karvinen-Niinikoski, Synnöve & Nylund, Marianne & Hoikkala, Susanna (toim.) Sosiaalityön käytäntötutkimus. Helsinki: Palmenia-kustannus, 73–96.
- Karvinen-Niinikoski, Synnöve (2007) Työnohjauksen arviointi sosiaalityössä. Puheenvuoro Hyvinvointipalvelujen arvioinnin Diplomaattikoulutuksen päätösseminaarissa Helsingissä 11.5.2007.
- Karvinen-Niinikoski, Synnöve & Rantalaiho, Ulla-Maija & Salonen, Jari (2007) Työnohjaus sosiaalityössä. Helsinki: Edita.
- Kaskela, Marja (2008) Keskusteluja sijaisäidin kanssa. Julkaisematon.
- Kaskela, Marja & Kekkonen, Marjatta (2006) Kasvatuskumppanuus kannattelee lasta. Opas varhaiskasvatuksen kehittämiseen. Oppaita 63. Helsinki: Stakes.
- Kaskisaari, Marja (1998) Rakkauden täyttymys. Seksuaaliset erot ja romanttinen rakkaus. Teoksessa Hyvärinen, Matti & Peltonen, Eeva & Vilkkio, Anni (toim.) Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa. Tampere: Vastapaino, 273–309.
- Kekoni, Taru (2004) Koulukoti kertomuksena. Teoksessa Jahnukainen, Markku & Kekoni, Taru & Pösö, Tarja (toim.) Nuoruus ja koulukoti. Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 43. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, 331–352.
- Kekoni, Taru & Kitinoja, Manu & Pösö, Tarja (2008) Erityinen huolenpito koulukodeissa. Raportteja 36. Helsinki: Stakes.
- Keltikangas-Järvinen, Liisa (2008) Temperamentti, stressi ja elämäntilanne. Helsinki: WSOY.
- Ketola, Jari (toim.) (2008) Perhehoito. Jyväskylä: PS-kustannus.

- Key, Ellen (1900) *Barnets århundrare. I-II* Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Kinnunen, Tiina: Ellen Key (1849–1926) Ihailtu ja kiisteltä feministi. <<http://www.helsinki.fi/kristiina-instituutti/klassikkogalleria/key/index.htm>> [13.3.2008]
- Kirjonen, Juhani (2006) Kehittäminen asiantuntijatyönä. Teoksessa Seppänen-Järvelä, Riitta & Karjalainen, Vappu (toim.) *Kehittämistyön risteyskysiä*. Helsinki: Stakes, 117–133.
- Kitinoja, Manu (2005) Kujan päässä koulukoti. Tutkimus koulukoteihin sijoitettujen lasten lastensuojeluasiakkuudesta ja kouluhistoriasta. Tutkimuksia 150. Helsinki: Stakes.
- Kivinen, Tarja & Heinonen, Pekka (1990) Lastensuojelu vuonna 1987. Sosiaalihuollituksen raporttisarja Nro 11/1990. Helsinki.
- Kivinen, Osmo & Rinne, Risto (1995) Koulutuksen periytyvyys. Nuorten koulutus ja tasa-arvo Suomessa. Koulutus 1995:4. Helsinki: Tilastokeskus.
- Kivistö, Jaana (2006) "Missä mä olisin muuten?" Nuorten kokemukset lastensuojelusta ja muista viranomaispalveluista. Ammatillinen lisensiaattitutkimus. Sosiaalipolitiikan laitos. Turun yliopisto.
- Klap, Kaija (2008) The rehabilitation process for children and the role of the family. In Peters, Friedhelm (ed.) *Residential child care and its alternatives international perspectives*. Hampshire: Trendham books in partnership with FICE – Fédération Internationale des Communautés Educatives, 99–119.
- Kokko, Riitta-Liisa (2006) Tulevaisuuden muistelu. Ennakointidialogit asiakkaiden kokemina. Helsinki: Stakes.
- Kokkonen, Marja & Kinnunen, Liisa (2008) Tunteiden säätely terveyden osatekijänä. Katsaus. Suomen Lääkärilehti 51–52/2008, 4541–4548.
- Koponen, Anne (2005) Haavoittuva lapsi. Sikiöaikana alkoholille altistuneiden lasten elämä. Kotu-tutkimuksia 4. Helsinki: Kehitysvammailiiton tutkimusyksikkö.
- Koskiahio, Briitta (2008) Hyvinvointipalvelujen tavaratalossa. Palvelutalous ja sosiaalipolitiikka Englannissa, Ruotsissa ja Suomessa. Tampere: Vastapaino.
- Koski-Jännes, Anja (1998) Miten riippuvuus voitetaan. Helsinki: Otava.
- Kosonen, Päivi (1998) Muodottomat ja sukupuollettomat. Georges Perecin ja Nathalie Sarrauten katkonaiset kirjailijaomaelämäkerrat. Teoksessa Hyvärinen, Matti & Peltonen Eeva & Vilkkio, Anni (toim.) *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*. Tampere: Vastapaino, 103–124.
- Kosonen, Ulla (1997) Nähdynsi tuleminen kaippuu ja häpeä. Teoksessa Jokinen, Eeva (toim.) *Ruumiin siteet. Tekstejä eroista, järjestyksistä ja sukupuolesta*. Tampere: Vastapaino, 21–41.
- Kouhia, Anne (2008) Muutosalttiut ja pahoinvointia aiheuttavat tekijät lastensuojelun avohuollon asiakaslapsen elämässä. Perhekeskeinen näkökulma. Sosiaalityön pro gradu -tutkielma. Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos. Tampereen yliopisto.
- Kuhn, Reinhard (1982) *Corruption in Paradise. The Child in Western Literature*. London: University Press of New England.
- Kujala, Anna-Maija & Kyllönen, Kurt & Toivola, Pirjo (2006) Vuorelan laatukäsikirja. Nummela: Vuorelan koulukoti.
- Kumpfer, Karol L. & Summerhays, Julia Franklin (2006) Prevention Approaches to Enhance Resilience among High-Risk Youth. Comments on the Papers of Dishion & Connell and Greenberg. *Annals of New York Academy of Sciences* 1094:2006, 151–163.
- Kurra, Leena (2005) Kysyvä ei tieltä eksy. Sosiaalialan konsultaatiopalvelut ja niiden kehittäminen. Tutkimuksia 3/2005. Jyväskylä: Keski-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus.
- Känkänen, Päivi (2003) Yksinäisyydestä liittymiseen. Aikaila elämäkerronnallisessa työssä. Teoksessa Krappala, Mari & Pääjoki, Tarja (toim.) *Taide ja toiseus. Syrjästä yhteisöön*. Helsinki: Stakes, 81–89.
- Känkänen, Päivi (2006) Taideilähtöiset työmenetelmät lastensuojelussa. Teoksessa Forsberg, Hannele & Ritala-Koskinen, Aino & Törrönen, Maritta (toim.) *Lapset ja sosiaalityö. Kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleenarviointia*. Jyväskylä: PS-kustannus, 129–148.
- Känkänen, Päivi & Laaksonen, Sari (2006) Selvitys sijaishuollon ja jälkihuollon nykytilasta ja kehittämistarpeista 31.1.2006. <<http://www.sosiaalipolitiikka.fi/File/7d9702b1-7343-49cf-a3e8-36d4ceb9ead1/Loppuraportti.pdf>> [14.1.2009]
- Känkänen, Päivi & Pösö, Tarja (2008) Lastensuojelulaitokset Euroopassa – tieto ja näyttö keskiössä? Yhteiskuntapolitiikka 73(5), 663–668.
- Känkänen, Päivi & Tiainen, Ulla (2007) Omaa tilaa etsimässä. Teoksessa Bardy, Marjatta & Haapalainen, Riikka & Isotalo, Merja & Korhonen, Pekka (toim.) *Taide keskellä elämää. Nykyaikaisen museon Kiasman julkaisuja* 106. Helsinki: Like/Kiasma, 81–87.
- Kääriäinen, Aino (2006) Lapset sosiaalityön asiakasdokumenteissa. Teoksessa Forsberg, Hannele & Ritala-Koskinen, Aino & Törrönen, Maritta (toim.) *Lapset ja sosiaalityö. Kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleenarviointia*. Jyväskylä: PS-Kustannus, 45–67.
- Laaksonen, Sari (toim.) (2004) *Jälkihuolto-opas. Sijaishuollon neuvottelukunnan julkaisuja* 17. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto.
- Lahikainen, Anja-Riitta (2001) Lasten kuuntelemisesta ja sen esteistä. Teoksessa Järventie, Irmeli & Sauli, Hannele (toim.) *Eriarvoinen lapsuus*. Helsinki: WSOY, 21–46.

- Lahikainen, Anja-Riitta & Punamäki, Raija-Leena & Tamminen, Tuula (2008) (toim.) Kulttuuri lapsen kasvattajana. Helsinki: WSOY.
- Lahikainen, Anja-Riitta & Strandell, Harriet (1988) Lapsen kasvuedot Suomessa. Helsinki: Gaudeamus.
- Laitinen, Merja (2002) Insestitilanteen ulottuvuuksia. Pahaa, pahempaa vai pahinta? Teoksessa Laitinen, Merja & Hurtig, Johanna (toim.) Pahan kosketus. Ihmisyyden ja auttamistyön varjojen jäljillä. Jyväskylä: PS-kustannus, 63–85.
- Laitinen, Merja (2004) Häväistyt ruumiit, rikutut mielet. Tutkimus lapsina läheissuhteissa seksuaalisesti hyväksikäytettyjen naisten ja miesten elämästä. Tampere: Vastapaino.
- Laitinen, Merja & Hurtig, Johanna (toim.) (2002) Pahan kosketus. Ihmisyyden ja auttamistyön varjojen jäljillä. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista. 22.9.2000/812.
- Lammi-Taskula, Johanna & Salmi, Minna (2008) Huoli jaksamisesta vanhempana. Teoksessa Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari & Simpura, Jussi & Heikkilä, Matti (toim.) Suomalaisten hyvinvointi 2008. Helsinki: Stakes, 38–60.
- Lammi-Taskula, Johanna & Karvonen, Sakari & Ahlström, Salme (toim.) (2009) Lapsiperheiden hyvinvointi. Helsinki: THL.
- LapsiArvi 2008. <http://www.kunnat.net/k_perussivu.asp?path=1;29;353;10336;104211>
- Lapsiasiavaltuutetun arvio ministeriöiden tulevaisuuskatsauksista sekä kannanotto seuraavan hallituksen ohjelmaan 14.2.2007.
- Lapsiasiavaltuutetun toimintakertomus vuodelta 2005 (2006). Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2006:36. Helsinki.
- Lapsiasiavaltuutetun toimintakertomus vuodelta 2006 (2007). Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2007:33. Helsinki.
- Lastenoikeuksien yleissopimus SopS 60/1991, LOS.
- Lastensuojelulaki.13.4.2007/417.
- Lehmuskoski, Antero (2007) Semanttisen tietämyksenhallinnan mahdollisuudet sosiaalityön tiedonmuodostuksessa. Puheenvuoro sosiaalityön tutkimuksen päivillä Rovaniemellä 15.2.2007.
- Levamo, Pauliina (2007) Omaa elämää etsimässä. Tutkimus ryhmämuotoisen sosiaalityön mahdollisuuksista tukea nuorten itsenäistymistä. Teoksessa Heikkinen, Alpo & Levamo, Pauliina & Parviainen, Maaret & Savolainen, Aili: Näe minut – kuule minua, kokemuksia ryhmistä. Julkaisuja 11. Helsinki: SOCCA ja Heikki Waris -instituutti.
- Lewis, Helen Block (1971) Shame and Guilt in Neurosis. New York: International Universities Press.
- Lewis, Helen Block (1987) The Role of Shame In Depression Over Life Span. In Lewis, Helen Block (ed.) The Role of Shame in Symptom Formation. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 29–50.
- Lewis, Michael (1999) The Role of the Self in Cognition and Emotion. In Dagleish, Tim & Power, Mick (eds.) The Handbook of Cognition and Emotion. Chichester: John Wiley & Sons, 125–142.
- Lillia, Tuula (2000) Mentoroinnin teoriaa. Teoksessa Juusela, Tuulikki & Lillia, Tuula & Rinne, Jari (toim.) Mentoroinnin monet kasvot. Helsinki: Yrityskirjat, 9–52.
- Lindqvist, Martti (1990) Auttajan varjo. Pahuuden ja haavoittuvuuden ongelma ihmistyön etiikassa. Helsinki: Otava.
- Lindqvist, Martti (2002) Paha, ymmärtämisen rajat ja auttajan varjo. Teoksessa Laitinen, Merja & Hurtig, Johanna (toim.) Pahan kosketus. Ihmisyyden ja auttamistyön varjojen jäljillä. Jyväskylä: PS-kustannus, 168–190.
- Lindqvist, Ulla (2008) Varhaisia tekoja, vertaistuen tiloja. Varhaisen tuen kehittävä arviointi Helsingin kaupungin sosiaaliviraston perhekeskuksissa. Lisensiaatintutkimus yhteisösosiaalityössä. Yhteiskuntapolitiikan laitos. Helsingin yliopisto.
- Linnavuori, Hannariikka (2007) Lasten kokemuksia vuoroasumisesta. Research 313. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Liukonen, Ritva & Lukman, Leena (2007) Tehtyhanke. Sosiaalialan tehtävärakenteiden ja toimintamallien kehittäminen Helsingin kaupungin sosiaalivirastossa. Oppaita ja työkirjoja 2007:5. Helsinki: Helsingin kaupungin sosiaalivirasto.
- Lloyd, Rosemary (1992) The Land of Lost Content. Children and Childhood in the Nineteenth-Century French Literature. Oxford: Clarendon Press.
- Luoma, Ilona & Mäntymaa, Mirjami & Puura, Kaija & Tamminen, Tuula (2008) Geenit ja kulttuuri lapsen kasvun lähtökohtana. Teoksessa Lahikainen, Anja-Riitta & Punamäki, Raija-Leena & Tamminen, Tuula (toim.) Kulttuuri lapsen kasvattajana. Helsinki: WSOY, 85–97.
- Lupton, Carol & Nixon, Paul (1999) Empowering practice? A critical appraisal of the Family Group Conference Approach. Bristol: Policy Press.
- Macleod, Jennifer & Nelson, Geoffrey (2000) Programs for the Promotion of Family Well-being and the Prevention of Child Maltreatment: a Meta-Analytic Review. Child Abuse & Neglect 24(9), 1127–1149.
- Mahkonen, Sami (1990) Lapsen oikeuksien sopimus ja sen merkitys Suomessa. Eripainos Lakimies-lehdestä no 1.
- Malinen, Ben (2002) Häpeän monet kasvot. Sisällön analyysi aikuisten suomalaisten häpeästä omaelämäkertoissa. Pro gradu -tutkielma. Käytännöllisen teologian laitos. Helsingin yliopisto.

- de Mause, Lloyd (1974) (ed.) *The History of Childhood*. New York: Harper and Row.
- McLeod, Julie (2000) Subjectivity and Schooling in a Longitudinal Study of Secondary Students. *British Journal of Sociology of Education* 21(4), 501–521.
- Mendes, Philip & Moslehuddin, Badal (2006) From Dependence to Interdependence: Towards Better Outcomes for Young People Leaving State Care. *Child Abuse Review* 15(5), 110–126.
- Metso, Tuija (2004) Koti, koulu ja kasvatus. Koh- taamisia ja rajankäyntejä. Kasvatusalan tut- kimuksia 19. Turku: Suomen Kasvatustie- teellinen Seura.
- Metteri, Anna (2000) Sosiaalityön vaikeiden ti- lanteiden tutkiminen. Asiantuntijatyön mo- raali ja politiikka. Teoksessa Karvinen, Syn- növe & Pösö, Tarja & Satka, Mirja (toim.) *Sosiaalityön tutkimus. Metodologisia suun- nistuksia*. SoPhi 48. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 237–261.
- Meyer, Anneke (2007) *The Moral Rhetoric of Childhood*. *Childhood* 14(1), 85–104.
- Mikkola, Matti & Helminen, Jarkko (1994) Las- tensuojelu. Helsinki: Karelactio.
- Mikkonen, Marjo (2002) Perhehoitosijoitusten katkeaminen. *Perheterapia* 18(2), 42–49.
- Miller, William (2008) Motivaation ja muutoksen käsitteellistäminen. Teoksessa Koski-Jännes, Anja & Riittinen, Liisa & Saarnio, Pekka (toim.) *Kohti muutosta. Motivointimenetel- miä päihde- ja käyttäytymisongelmiin*. Hel- sinki: Tammi, 16–40.
- Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari & Simpura, Jus- si & Heikkilä, Matti (toim.) (2008) *Suoma- laisten hyvinvointi 2008*. Helsinki: Stakes.
- Morgan Alice (2006) *Johdatus narratiiviseen te- rapiaan*. Porvoo: Kuva ja Mieli Ky.
- Morrow, Virginia (1999) Conceptualising social capital in relation to the well-being of children and young people: a critical over- view. *Sociological Review* 47(4), 744–765.
- de Moura, Sergio (2002) *The Social Construction of Street Children: Configuration and Impli- cations*. *The British Journal of Social Work* 32(3), 353–367.
- Munro, Eileen (2002) *Effective Child Protection*. London: Sage.
- Mutka, Ulla (1998) Sosiaalityön neljäs käänne. Asiantuntijuuden mahdollisuudet vahvan hyvinvointivaltion jälkeen. SoPhi 27. Jyvä- skylä: Jyväskylän yliopisto
- Muukkonen, Tiina (toim.) (2008) Suunnitelmalli- nen sosiaalityö lapsen kanssa. Soccan ja Heikki Waris -instituutin julkaisusarja nro 17. Helsinki.
- Muukkonen, Tiina & Tiilikainen, Tiina & Vuorio, Juha-Pekka (2007). *Esitys lapsen osallisuus- desta* Cafe Soccassa 21.9.2007.
- Muukkonen, Tiina & Tulensalo, Hanna (2004) *Kohtaavaa lastensuojelua: lapsikeskeisen lastensuojelun sosiaalityön tilannearvion käsikirja*. Selvityksiä 2004:1. Helsinki: Hel- singin kaupungin sosiaalivirasto.
- Mykkänen, Raili (2008) *Vapaus ja ilo*. Ville Tur- kan haastattelu. *Pelastakaa Lapset* 3/2008.
- Myllärniemi, Annina (2005) *Huostaanottojen kriteerit pääkaupunkiseudulla*. Selvitys pääkaupunkiseudun lastensuojelun sijoi- tuksista. SOCCAn ja Heikki Waris -institu- tin julkaisusarja nro 7. Helsinki.
- Mäenpää, Johanna & Törrönen, Maritta (1996) *Dokumentoitu lapsi – Miten lapsi näkyy las- tensuojelun asiakirjoissa*. Aiheita 4/1996. Helsinki: Stakes.
- Mäkelä, Jukka (2003) *Aivojen varhainen kehitys vuorovaikutussuhteissa*. Teoksessa Sinkko- nen, Jari (toim.) *Pesästä lentoon*. Kirja lap- sen kehityksestä kasvattajalle. Helsinki: WSOY, 14–42.
- Mäkelä, Jukka (2007) *Kannattaako kiintyä?* *Kiintymyshäiriöiden korjautumisen mah- dollisuudet sijaishuollossa*. Esitelmä valta- kunnallisilla sijaishuollon päivillä Oulussa 26.9.2007.
- Mäntysaari, Mikko (1995) *Häpeän tunteita*. Teoksessa *Utelias järki ja sosiaalipolitiikka*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 37–48.
- Määttänen, Kirsti (1999) *Dialoginen vauvatanssi psyykkisen kuntoutumisen menetelmänä lastenkodeissa*. *Suomen Lääkärilehti* 32/1999, 4022–4127.
- Möller, Sointu (2004) *Sattumista suunnitelmalli- suuteen*. Lapsen elämäntilanteen kartoitus lastensuojelussa. *Pesäpuun opas- ja käsikir- jat* 1. Jyväskylä: Pesäpuu ry.
- Möller, Sointu (2006) *Lapsi haastaa lastensuoje- lun*. Teoksessa *Tapola-Haapala, Maria & Pekkari, Elina & Hoikkala, Susanna (toim.) Tutkiva sosiaalityö*. Sosiaalityön muuttuva tiedontuotanto. Sosiaalityön tutki- muksen seura, 18–21.
- Nathanson, Donald (1987) *The Shame/Pride Axis*. In Lewis, Helen Block (ed.) *The Role of Shame in Symptom Formation*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 183–205.
- Nikunen, Leena (2002) *Lasten huomioiminen psyykkisesti sairaiden vanhempien perheis- sä*. *Perheterapia* 18(3), 9–21.
- Nussbaum, Martha C. (2001) *Upheavals of Thought. The Intelligence of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nyberg, Bertel (1945) *Yhteiskunnan lastensuoje- lu kaipaa tieteellistä pohjaa*. *Lastensuojelun vuosikirja* 1945, 7–9. Forssa.
- Nykyri, Tuija (1999) *Kun rakkaus rakoilee: pari- suhteen ristiriitatilanteet naisten kokemina*. Teoksessa Näre, Sari (toim.) *Tunteiden so- siologiaa I. Elämyksiä ja läheisyyttä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 155–175.
- Näre, Sari (1999) *Tunteiden sosiologia yhteis- kuntatutkimuksen kentässä*. Teoksessa Nä- re, Sari (toim.) *Tunteiden sosiologiaa I:*

- Elämyksiä ja läheisyyttä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 9–15.
- Obama, Barack (2009) Unelmia isältäni. Kertomus rodusta ja sukuperinnöstä. Helsinki: BTJ.
- Ojakangas, Mika (1997) Lapsuus ja auktoriteetti. Pedagogisen vallan historia Snellmanista Koskenniemeen. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Ojakangas, Mika (1999) Kasvatuskriisin alkuperä lapsitieteissä. Helsingin Sanomien vieraskyynä 22.2.1999.
- Ojanen, Eero (2000) Hyvyyden maailma. Helsinki: Kirjapaja.
- Ollila, Anneli & Strengell, Paula & Vahtola, Maria & Taipale, Sinikka & Alaja, Riitta (2006) Raskaana olevien ja vauvaperheiden projektitoiminta 2.6.2002–31.12.2005. Muistio. Tampereen yliopiston sairaala, päihdepsykiatrian poliklinikka.
- OPM (2007) Lapsi- ja nuorisopolitiikan kehittämisohjelma 2007–2011. Opetusministeriön julkaisuja 2007:41. Helsinki
- Oranen, Mikko (2001) Elämää varjossa – väkivallalle altistumisen vaikutuksista. Teoksessa Oranen, Mikko (toim.) Perheväkivallan varjossa. Raportti lapsikeskeisen työn kehittämisestä. Ensi- ja Turvakotien liiton julkaisu 30. Helsinki, 41–56.
- Oranen, Mikko (2006) Tutkimista ja tunnustelua – Lastensuojelun alkuarvioinnin käytäntöjä, malleja ja kehittämissuuntia. Alkuarvointi ja avohuolto-työryhmän loppuraportti 22.3.2006. Lastensuojelun kehittämisohjelma.
- Oranen, Mikko (2007) Mitä mieltä? Lasten osallisuus lastensuojelun kehittämisessä. Lastensuojelun kehittämisohjelman osahankkeen raportti 31.1.2007. Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Oranen, Mikko (2008) Mitä mieltä? Mitä mieltä! Lasten osallisuus lastensuojelun kehittämisessä. Sosiaali- ja terveysministeriön Lastensuojelun kehittämisohjelman osaraportti. Raportti 7. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto ry.
- Pajulo, Marjukka (2004) Vauvan tunnetila ja sen säätely – Äidin reflektiivinen kyky ja sen merkitys turvallisessa kiintymyssuhteessa. Duodecim 120(21), 2543–2549.
- Pajulo, Marjukka (2005) Äiti-lapsisuhteen vahvistaminen ja sen merkitys päihdeongelman hoidossa. Olemmeko valmiita muuttamaan ajattelutapaamme? Duodecim 121(4), 341–342.
- Partanen, Juha (2002) Huumeet maailmalla ja Suomessa. Teoksessa Kaukonen, Olavi & Hakkarainen, Pekka (toim.) Huumeiden käyttäjä hyvinvointivaltiossa. Helsinki: Gaudeamus.
- Parton, Nigel & O'Byrne, Patrick (2000) Constructive Social Work. Towards a new practice. London: MacMillan Press Ltd.
- Pasanen, Kaarina (2007) Riskien ja suojaavien tekijöiden pohdintaa. Teoksessa Kaisa Teronen-Arnkil (toim.) Lapsen kanssa olennaista etsimässä. Artikkelikokoelma Minun Elämäni -projektin työstä 2003–2006. Helsinki: Pelastakaa lapset ry, 96–104.
- Payne, Malcolm (1997) Modern Social Work Theory. Second edition. London: MacMillan Press Ltd.
- Peele, Stanton (2004) Miten voitat riippuvuudet, 7 vallankumouksellista keinoa riippuvuuksista vapautumiseksi. Helsinki: Rasalas.
- Pekkarinen, Elina (2004) Tyttöryhmän dialoginen prosessi. Fenomenologinen lähestymistapa. Sosiaalityön pro gradu -tutkielma. Yhteiskuntapolitiikan laitos. Helsingin yliopisto.
- Peltonen, Irkka (2004) Lastensuojelun eettiset kysymykset. Teoksessa Puonti, Annamajja & Saarnio, Tuula & Hujala, Anne (toim.) Lastensuojelu tänään. Helsinki: Tammi, 320–334.
- Perustuslaki 731/1999.
- Piha, Heikki & Jauhiainen, Tapani (1993) Puheäänien sanattomat viestit. Duodecim 109(22), 2114.
- Pirinen, Anne (2008) Sosionomit lastensuojelutyössä. Julkaisematon muistio 12.9.2008.
- Pohjantammi, Ismo (2007) Ylisukupolvinen työttömyys nuorten työpajoilla. Verkkojulkaisu 12. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura. <<http://www.nuorisotutkimusseura.fi/tyopaja.pdf>> [31.1.2008]
- Pohjola, Anneli (1997) Lapsen asiakkuus lastensuojelussa. Teoksessa Jokela, Kaisu & Kivistö, Juha-Matti (toim.) Yhteistyössä kohti jaettua asiantuntijuutta. Näkökulmia perheen ja ammattilaisten yhteistyöhön. Kolpeneen palvelukeskuksen kuntayhtymän julkaisu A 4/1997. Lapin erityishuoltopiiri, 12–23.
- Pohjola, Anneli (2001) Nuorten myyminen ongelmallisuus. Teoksessa Suutari, Minna (toim.) Vallattomat marginaalit. Yhteisöllisyyksiä nuoruudessa ja yhteiskunnan reunoilla. Julkaisu 20. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, 187–204.
- Pohjola, Anneli (2003) Sosiaalityön koulutuksen tila ja paikka. Teoksessa Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli (toim.) Sosiaalisen vaihtuvat vastuut. Jyväskylä: PS-kustannus, 145–165.
- Politics of Childhood and Children at Risk; Provision - Protection - Participation. International Expert Meeting. Kellokoski, Finland 22–24 August 1992. Eurosocal Report 45/1993. Vienna: European Centre for Social Welfare Policy and Research.
- Porter, Luz S. & Porter, Brian O. (2004) A Blended Infant Massage-Parenting Enhancement Program for Recovering Substance-Abusing Mothers. Pediatric Nursing 30(5), 363–401.
- Postman, Neill (1985) Lyhenevä lapsuus. Helsinki: WSOY.
- Pulkkinen, Lea (2002) Mukavaa yhdessä. Sosiaalinen alkupääoma ja lapsen sosiaalinen

- kehitys. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Pulma, Panu (1987) Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. Teoksessa Pulma, Panu & Turpeinen, Oiva Suomen lastensuojelun historia. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto.
- Punamäki, Raija-Leena (2004) Siirtykö trauma sukupolvelta toiselle? Mielenterveys ja perhesuhteet väkivallan uhrien perheissä. Teoksessa U. Aatsinki & J. Valenius (toim.) Ruumiita ja mustelmia. Näkökulmia väkivallan historiaan. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Saarijärvi: Gummerus, 53–73.
- Puttonen, Mikko (2008) Köyhyys menee aivoihin. *Yliopisto* 4/2008, 35–37.
- Puuronen, Vesa (1997) Johdatus nuorisotutkimukseen. Tampere: Vastapaino.
- Puustinen-Korhonen, Aila (2006) Vaativa vauva-perhetyö lastensuojelulaitoksessa. Tilastollinen tarkastelu 1-vuotiaina tai nuorempina laitosisiakkuihin tulleista vauvoista Vantaalla 2001–2005. 6/2006. Kuuselan perhekuntoutuskeskus.
- Pyhäjoki, Jukka & Koskimies, Mimosa (2009) Varhainen puuttuminen ja dialoginen kohtaaminen huolen vyöhykkeillä. Teoksessa Lammi-Taskula, Johanna & Karvonen, Sakari & Ahlström, Salme (toim.) Lapsiperheiden hyvinvointi 2009. Helsinki: THL.
- Pylkkänen, Kari (2003) Hoitotakuu nuorisopsykiatriassa. Nuotta-projektin loppuraportti. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2003:13. Helsinki.
- Pääjoki, Tarja (2003) Leikkivät tarinat. Teoksessa Krappala, Mari & Pääjoki, Tarja (toim.) Taide ja toiseus – syrjästä yhteisöön. Helsinki: Stakes, 121–130.
- Pölkki, Pirjo (2004) Lastensuojelutyön tutkimus- ja kehittämistoiminta. Teoksessa Puonti, Annamajja ym. (toim.) Lastensuojelu tänään. Helsinki: Tammi, 270–319.
- Pölkki, Pirjo & Määttä, Mirja (2006) Lastensuojelun kannalta keskeisen hyvinvointipalvelut Pohjois-Savossa. Teoksessa Pölkki, Pirjo (toim.) Lasten ja perheiden hyvinvointi ja lastensuojelupalvelujen haasteet Pohjois-Savossa. Hankkeen lähtökohdat ja eteneminen vuonna 2006. Lastensuojelun kehittäminen Pohjois-Savossa -hankkeen julkaisuja 1. Kuopio: Kuopion yliopisto, Minna Canth-instituutti, 29–41.
- Pösö, Tarja (1993) Kolme koulukotia. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Pösö, Tarja (2002) Käsitteet, paha ja tutkijan rajat. Teoksessa Laitinen, Merja & Hurtig, Johanna (toim.) Pahan kosketus. Ihmisyyden ja auttamistyön varjojen jäljillä. Jyväskylä: PS-kustannus, 108–126.
- Pösö, Tarja (2004) Vakavat silmät ja muita kokemuksia koulukodista. Tutkimuksia 133. Helsinki: Stakes.
- Pösö, Tarja (2007) Lastensuojelun puuttuva tieto. Teoksessa Vuori, Jaana & Nätkin, Ritva (toim.) Perhetyön tieto. Tampere: Vastapaino, 65–82.
- Quality 4 Children Standards for Out of Home Child Care in Europe 2007. <<http://quality4children.info>>
- Qvortrup, Jens & Bardy, Marjatta & Sgritta, Giovanni & Wintersberger, Helmut (eds.) (1994) Childhood Matters. European Centre Vienna. Aldershot: Avebury.
- Qvortrup, Jens (1987) Introduction. In Qvortrup, Jens (ed.) The Sociology of Childhood. Special Issue of International Sociology 17(3), 3–37.
- Rahikainen, Marjatta (2005) Philippe Ariès ja lapsuuden historia. Tieteessä tapahtuu 3/2005, 38–42.
- Raitakari, Suvi (2006) Neuvottelut ja merkinnät reunaminuiksista. Vuorovaikutuksellisuus ja retorisuus lastensuojeluyksikön palaverissa ja tukisuunnitelmissa. Acta Universitatis Tamperensis 1183. Tampere: Tampere University Press.
- Raitanen, Tuija (2008) Keskusteluja sijaisäidin kanssa. Julkaisematon.
- Rajavaara, Marketta (2006) Yhteiskuntaan vaikuttava Kela: katsaus vaikuttavuuden käsitteisiin ja arviointiin. Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia 69. Helsinki: Kela.
- Rautiainen, Mari (toim.) (2001) Vanhemmuuden roolikartta. Syvennä ja sovela. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.
- Reay, Diane (1998) Class Work. Mother's Involvement in their Children's Primary Schooling. London: UCL Press.
- Reay, Diane (2000) A Useful Extension of Bourdieu's Conceptual Framework?: Emotional Capital as a Way of Understanding Mother's Involvement in their Children's Education? *Sociological Review*, 48(4), 569–585.
- Reinikainen, Eija (2007) Leimatut lapset. Kun koulu ei ymmärrä. Helsinki: Otava.
- Reinikainen, Sarianna (2007) Läheisneuvonpito lapsinäkökulmasta. Raportteja 7/2007. Helsinki: Stakes.
- Remes, Raija (2007) Keskusteluja sijaisäidin kanssa. Julkaisematon.
- Remes, Silja (2002) Kerrotut elämät – perhehoitossa kasvaneiden nuorten elämän tarinoita. Sosiaalityön pro gradu -tutkielma. Sosiaalipolitiikan laitos. Helsingin yliopisto.
- Retzinger Suzanne (1995) Identifying Shame and Anger in Discourse. *American Behavioral Scientist* 38(8), 1104–1113.
- Richmond, Mary E. (1917) Social Diagnosis. New York: Russel Sage Foundation.
- Riessman, Catharine Kohler (1993) Narrative analysis. London: Sage.
- Riikonen, Eero (1992) Auttamistyön ongelmakäsitykset ja haastattelukäytännöt. Ongelmakielestä kompetenssikiieleen. Tutkimuksia 32. Helsinki: Kuntoutussäätiö.

- Rilke, Rainer Maria (1992) Hetkien kirja. Runoja vuosilta 1899–1908. Toimittanut ja saksan kielestä suomentanut Anna-Maija Raittila. Porvoo: WSOY.
- Rimpelä, Matti (2008) Lasten ja nuorten hyvinvointi. Teoksessa Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari & Simpura, Jussi & Heikkilä, Matti (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi 2008*. Helsinki: Stakes, 62–74.
- Ristimäki, Tero & Sariola, Heikki & Seppälä, Janne & Varsa, Marjo (2008) Lastensuojelulain toteutuminen. Elokuu 2008. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto ja Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia.
- Roche, Jeremy (1999) Children: Rights, participation and citizenship. *Childhood* 6(4), 475–493.
- Ronkainen, Suvi (1999a) Subjektius, häpeä ja syyllisyys parisuhdeväkivallan elementteinä. Teoksessa Näre, Sari (toim.) *Tunteiden sosiologiaa I. Elämyksiä ja läheisyyttä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 131–154.
- Ronkainen, Suvi (1999b) Ajan ja paikan merkitykset. Subjektiviteetti, tieto ja toimijuus. Tampere: Gaudeamus.
- Rostila, Ilmari (1988) Subjektina sosiaalitoimistossa? Asiakassuhteen analysointia toimeentulotuki-, PAV- ja lastensuojeluasiakkaiden kokemusten kautta. Sosiaalihuollon julkaisuja 7/1988. Helsinki.
- Rousseau, Jean-Jacques (1905/1933) *Émile – eli kasvatuksesta*. Suom. Jalmari Jahl. Porvoo: WSOY.
- Rousu, Sirkka (2007) Lastensuojelun tuloksellisuuden arviointi organisaatiossa. Näkömätön tuloksellisuus näkyväksi. Suomen Kuntaliiton Acta-tutkimussarja 197. Helsinki.
- Ruch, Gillian (2007) Reflective Practice in Contemporary Child-care Social Work. The Role of the Containment. *British Journal of Social Work* 37(4), 659–680.
- Ruisniemi, Arja (2006) Minäkuvan muutos päihderiippuvuudesta toipumisessa. Tutkimus yhteisöllisestä päihdekuntoutuksesta. Tampere: Tampereen yliopistopaino.
- Rutter, Michael (1986) Psykososiaalinen stressi ja vastoinikäymiset: suojaavat ja parantavat tekijät. Teoksessa Kaivosoja, Matti (toim.) *Lapsen etu. 30 vuotta lastenpsykiatriasta työtä ja tutkimusta Suomessa*. Jyväskylä: Lastenpsykiatrian tutkimussäätiö, 17–32.
- Saarikoski, Helena (1999) Työn rakkaus ja häpeä huoran maineen säätelminä. Teoksessa Näre, Sari (toim.) *Tunteiden sosiologiaa I. Elämyksiä ja läheisyyttä*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 107–130.
- Saarnio, Pekka (2000) Mikä tepsii päihdehuollossa. Luento Ilkon kurssikeskuksessa 10.11.2000.
- Saarnio, Pekka (2002) Mikä tepsii psykoterapiassa? Yhteiskuntapolitiikka 67(2), 186–187.
- Saleebey, Dennis (2002) (ed.) *The strengths perspective in social work practice*. New York: Longman.
- Salmi, Minna & Bardy, Marjatta & Sauli, Hannele (2004) Lapsen ja lapsiperheiden asemasta nyky-Suomessa. Teoksessa Söderholm, Annlis & Halila, Ritva & Kivitie-Kallio, Satu & Mertsola, Jussi & Niemi, Sirkku (toim.) *Lapsen kaltoinkohtelu*. Helsinki: Duodecim, 16–39.
- Salo, Mikko A. (2001) Runoutta vai laadullista tutkimusta? *Janus* 9(4), 342–356.
- Sandin, Bengt (1984) Familjen, gatan, fabriken eller skolan? I Aronsson, Karin & Cederblad, Marianne & Dahl, Gudrun & Olsson, Lars & Sandin, Bengt (red.) *Barn i tid och rum*. Stockholm: LiberFörlag, 107–127.
- Sandin, Bengt & Halldén, Gunilla (2003) Vålfärdsstatens omvandling och en ny barndom. I Sandin, Bengt & Halldén, Gunilla (red.) *Barnets bästa – en antologi om barnomens innebörder och välfärdens organisering*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 7–24.
- Sariola, Heikki (1992) Nuoret väkivallan kohteena. *Nuorisotutkimus* 10(2), 9–16.
- Sarkola, Taisto & Kahila, Hanna & Gissler, Mika & Halmesmäki, Erja (2007) Risk factors for out-of-home custody child care among families with alcohol and substance abuse problems. *Acta Paediatrica* 96(11), 1571–1576.
- Sarvimäki, Pirjo & Siltaniemi, Aki (toim.) (2007) *Sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön tehtävärakennesuositus. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2007:14*. Helsinki. <<http://www.stm.fi/Resource.php/publishing/store/2007/06/ka1181634468618/passthru.pdf>> [16.11.2007]
- Satka, Mirja & Karvinen-Niinikoski, Synnöve & Nylund, Marianne & Hoikkala, Susanna (toim.) (2005) *Sosiaalityön käytäntötutkimus*. Helsinki: Palmenia-kustannus.
- Satka, Mirja & Karvinen-Niinikoski, Synnöve & Nylund, Marianne (2005) Mitä sosiaalityön käytäntötutkimus on? Teoksessa Satka, Mirja & Karvinen-Niinikoski, Synnöve & Nylund, Marianne & Hoikkala, Susanna (toim.) *Sosiaalityön käytäntötutkimus*. Helsinki: Palmenia-kustannus, 9–19.
- Satka, Mirja & Moilanen, Johanna & Kiili, Johanna (2002) Suomalaisen lapsipolitiikan mutkainen tie. *Yhteiskuntapolitiikka* 67(3), 245–259.
- Sauli, Hannele (2007) Lasten ja lapsiperheiden toimeentulo. Teoksessa *Suomalainen lapsi 2007*. Helsinki: Tilastokeskus, 269–286.
- Saurama, Erja (2002) Vastoin vanhempien tahtoa. Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 7. Helsinki.
- Saurama, Erja & Hällman, Heidi (2008) Heikki Waris Institute – The Boundary Zone of Practice and Research. Powerpoint-esitys kansainvälisille vieraille 2.6.2008.

- Saurama, Erja & Julkunen, Ilse (2008) Käytäntö-tutkimuksen metodologia. Julkaisematon käsikirjoitus.
- Sava, Inkeri (2004) Kasvattajan oikeus – ja vastu – omaan elämään. Teoksessa Sava, Inkeri & Vesanen-Laukkanen, Virpi (toim.) Taiteeksi tarinoitu oma elämä. Jyväskylä: PS-kustannus, 42–58.
- Scheff, Thomas (2000) Shame and the Social Bond: A Sociological Theory. *Sociological Theory* 18(1), 84–99.
- Scheff, Thomas & Retzinger, Suzanne (1997) Shame, Anger and the Social Bond: The Theory of Sexual Offenders and Treatment. *Electronic Journal of Sociology* 2(1).
- Scheff, Thomas & Retzinger, Suzanne (2000a) Shame as the Master Emotion of Everyday Life. *Journal of Mundane Behavior*. <<http://www.mundanebehavior.org/issues/v1n3/scheff-retzinger.html>>
- Scheff, Thomas & Retzinger, Suzanne (2000b) Shame and Shaming in Restorative Justice. *The Red Feather Journal of Postmodern Criminology*. <<http://www.tryoung.com/journal-pomocrim/vol-8-shaming/scheff.html>>
- Seppänen-Järvelä & Karjalainen, Vappu (toim.) (2006) Kehittämistyön risteyskysiä. Helsinki: Stakes.
- Sevon, Eija & Notko, Marianne (toim.) (2008) Perhesuhteet puntarissa. Helsinki: Palmenia.
- de Shazer, Steve (1995) Ratkaisevat erot. Tampere: Vastapaino.
- Shier, Harry (2001) Pathways to participation: openings, opportunities and obligations. *Children & Society* 15(2), 107–117.
- Sihvola, Juha (2004) Maailmankansalaisen etiikka. Helsinki: Otava.
- Siisiäinen, Martti (2003) Yksi käsite, kaksi lähestymistapaa: Putnamin ja Bourdieun sosiaalisen pääoma. *Sociologia* 40(3), 204–216.
- Siitonen, Juha (1999) Voimaantumisteorian perusteiden hahmottelua. Oulu: Oulun opettajankoulutuslaitos. <<http://herkules oulu.fi/isbn951425340X/pdf>> [1.3.2005]
- Sinkkonen, Jari & Kalland, Mirjam (toim.) (2001) Varhaiset ihmissuhteet ja niiden häiriintyminen. Helsinki: WSOY.
- Sinko, Päivi (2004) Laki ja lastensuojelu. Juridisoituvat käytännöt sosiaalityön arjessa ja asiantuntijuuden määrittelyssä. Helsinki: Palmenia-kustannus.
- Sinko, Päivi (2005) Sosiaalityön näkökulma lastensuojelulain uudistamiseen. Substanssiryhmän raportti. Lastensuojelun kehittämisohjelma. <<http://www.sosiaaliportti.fi/Page/cbf3d9db-986f-4a14-9af0-dcab2a7f82e8.aspx>> [20.11.2007]
- Sipilä, Jorma (1979) Sosiaalisten ongelmien synty ja lievittäminen. Helsinki: Tammi.
- Sipilä, Jorma (1982) Nuorten poikkeava käyttäytyminen ja yhteisön rakenne. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiittisen laitoksen tutkimuksia A 1. Jyväskylä.
- Sipilä, Jorma (1989) Sosiaalityön jäljillä. Helsinki: Tammi.
- Skeggs, Beverley (1997) Formations of Class and Gender. *Becoming Respectable*. London: Sage Publications.
- Solantaus, Tytti (2001) Lapset ja vanhemman mielenterveyden häiriö. Teoksessa Inkinen, Matti (toim.) Näkymätön lapsi aikuispsykiatriassa. Helsinki: Tammi, 19–35.
- Solantaus, Tytti (2005) Vanhemman mielenterveyden häiriö ja lapset. Mitä terveydenhuollossa tulee tietää ja tehdä? – osa I. Suomen Lääkärilehti 38.
- Solantaus, Tytti (2008). Lasten ja nuorten palvelujen Remontti alkaa. Tiedotustilaisuus 31.10. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.
- Solantaus, Tytti & Ringbom, Antonia (2002) Mitä autan lastani? Opas vanhemmille, joilla on mielenterveyden ongelmia. Helsinki: Stakes ja Omaiset mielenterveystyön tukena, Uudenmaan yhdistys ry.
- Sosiaalialan korkeakoulutuksen suunta. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2007:43. Helsinki.
- Stafseng, Ola (1993) A Sociology of Childhood and Youth – The Need of Both? In Qvortrup, Jens (ed.) *Childhood as a Social Phenomenon. Lessons from an International Project*. Eurosocial Report 47. Wien: European Centre for Social Welfare Policy and Research, 71–89.
- Stakes (2008) Lastensuojelutalasto. www.thl.fi
- Stanton Rogers, Rex & Stanton Rogers, Wendy (1992) *Stories of Childhood. Shifting agendas of child concern*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Stephenson, Svetlana (2001) *Street Children in Moscow: Using and Creating Social Capital*. *The Sociological Review* 49(4), 530–547.
- Stern, Daniel (1992) *Maailma lapsen silmin*. Porvoo: WSOY.
- Strandell, Harriet & Julkunen, Ilse & Lamminen, Katri (2002) ”Ku ois vaan sellane normaali elämä!” elämänkulku marginaalista katsoen. Teoksessa Juhila, Kirsi & Forsberg, Hannele & Roivainen, Irene (toim.) *Marginaalit ja sosiaalityö*. SoPhi 65. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 111–124.
- Strandell, Harriet (1995) Mikä on lasten hyvinvointia? Tiedon tarpeen kartoitus. Aiheita 25. Helsinki: Stakes.
- Suchman, Nancy & Mayes, Linda & Conti, Joanne & Slade, Arietta & Rounsaville, Bruce (2004) Rethinking parenting interventions for drug-dependent mothers: From behavior management to fostering emotional bonds. *Journal of Substance Abuse Treatment* 27(3), 179–185.
- Sulavuori, Maarit (2007) Kehittämistyöllä pallo haltuun. Kehittämisprojektin avulla ideoita lastensuojeluun ja voimavaroja työssä jaksaa-

- miseen. Raportteja 3/2007. Helsinki: Stakes.
- Suokas-Cuncliffe, Anne (2005) Traumatisoitunut äiti päiväryhmässä. Teoksessa Susanna Kallavainen (toim.) Ensikodin päiväryhmät. Kuvaus lastensuojelun vauvaperhetyön kehitymisestä. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu 34. Helsinki, 62–82.
- Suomalainen lapsi 2007 (2007) Helsinki: Tilastokeskus.
- Suoninen, Eero (1997) Miten tutkia moniäänistä ihmistä. Acta Universitatis Tamperensis 580. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Suutari, Minna (2002) Nuorten sosiaaliset verkostot palkkatyön marginaalissa. Julkaisuja 26. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.
- Suutari, Virpi (2007) Äiti hukassa. Helsingin Sanomien kuukausiliite. Helmikuu 2007, 67–77.
- Sylkkynen – vauvapsykiatrista, hoidollista ja psykoterapeuttista vauvaperhetyötä mahdollistamassa (2008). Helsingin ja Uudenmaan sairaanhoitopiiri. <www.hus.fi/jorvi/sylkky>
- Särkelä, Antti (1993) Sosiaalityön asiakas subjektina ja ei-subjektina. Täydennyskoulutusjulkaisuja. Helsinki: Helsingin yliopiston lasten tutkimus- ja koulutuskeskus.
- Särkelä, Antti (2001) Välittäminen ammattina. Näkökulmia sosiaaliseen auttamistyöhön. Tampere: Vastapaino.
- Söderholm, Annelis & Halila, Ritva & Kivitie-Kallio, Satu & Mertsola, Jussi & Niemi, Sirkku (toim.) (2004) Lapsen kaltoinkohtelu. Helsinki: Duodecim.
- Taipale, Vappu (2008) Mielenterveyspolitiikka nousee innovaatiopolitiikan ytimeen. Yhteiskuntapolitiikka 73(3), 310–318.
- Takala, Pentti (2005) Johdanto. Teoksessa Takala, Pentti (toim.) Onko meillä malttia sijoittaa lapsiin. Helsinki: Kela, 7–19.
- Tamminen, Tuula (2004) Olipa kerran lapsuus. Helsinki: WSOY.
- Tanskanen, Antti & Danielsbacka, Mirkka (2007) Paja pahan pohjimmaisille. Huono-osaisimmille suunnatusta työpajatoiminnasta. Yhteiskuntapolitiikka 72(5), 522–531.
- Tapola-Tuohikumpu, Sirpa (2005) Hanketyöntekijöiden kokemustieto varhaisen tuen käytännöstä. Teoksessa Satka, Mirja & Karvinen-Niinikoski, Synnöve & Nylund, Marianne & Hoikkala, Susanna (toim.) Sosiaalityön käytäntötutkimus. Helsinki: Palmenia, 341–355.
- Taskinen, Sirpa (2007) Lastensuojelulaki (417/2007) Soveltamisopas. Oppaita 65. Helsinki: Stakes.
- Taustatietoa nuorten työpajatoiminnasta ja etsivästä nuorisotyöstä. Nuorisoraha työllisyyden parantamisen ja syrjäytymisen ehkäisyyn. Työ- ja elinkeinoministeriön ja opetusministeriön tiedotustilaisuuden tiedote. 22.1.2008
- Tervonen-Arnkil, Kaisa (2007) Turvallisen siirtymätilanteen luominen kodista sijais-huoltoon. Teoksessa Tervonen-Arnkil, Kaisa (toim.) Lapsen kanssa olennaista etsimässä. Artikkelikokoelma Minun Elämäni -projektin työstä 2003–2006. Helsinki: Pelastakaa lapset ry, 92–95.
- Tervonen-Arnkil, Kaisa (2008) Sijaisperheen intensiivinen tukeminen. Teoksessa Ketola, Jari (toim.) Perhehoito tekemisen ja tulemisen arvoista. Jyväskylä: PS-kustannus, 147–160.
- Thomas, Nigel (2002) Children, Family and the State. Decision-Making and Child Participation. Bristol: The Policy Press.
- Thompson, Neil (2005) Understanding Social Work: Preparing for Practice. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Thomson, Rachel & Bell, Robert & Holland, Janet & Henderson, Sheila & McRellis, Sheena & Sharpe, Sue (2002) Critical Moments: Choice, Chance and Opportunity in Young People's Narratives of Transition. Sociology, 36(2), 335–354.
- Thomson, Rachel & Henderson, Sheila & Holland, Janet (2003) Making the Most of What You've Got? Resources, Values and Inequalities in Young Women's Transitions to Adulthood. Educational Review 55(1), 33–46.
- Tiilikainen, Tiina (2008) Osallistuminen, suojele ja voimavarat lapsikeskeisessä lastensuojelutyössä. Sosiaalityön pro gradu -tutkielma. Yhteiskuntapolitiikan laitos. Helsingin yliopisto.
- Toikko, Timo (2005) Sosiaalityön ideat. Johdatus sosiaalityön historiaan. Tampere: Vastapaino.
- Tolonen, Tarja (1998) "Everybody Thinks I'm a Nerd". Schoolboys' Fights and Ambivalences about Masculinities. Young 3(6), 4–18.
- Tolonen, Tarja (2001) Nuorten kulttuurit koulussa. Ääni, tila ja sukupuolten arkiset järjestykset. Helsinki: Gaudeamus & Nuorisotutkimusseura.
- Tolonen, Tarja (2004) Nuorten näkökulmia lastensuojeluun. Pääkirjoitus. Nuorisotutkimuslehti 22(4), 1–2.
- Tolonen, Tarja (2007) Social and cultural capital meets youth research. In Bynner, John & Helve, Helena (eds.) Capitals, Identities and Cultures of Young People. London: Tuffnell Press, 29–42.
- Tolonen, Tarja (2008) Success, coping and social exclusion in transitions of young Finns. Journal of Youth Studies 11(2), 233–249.
- Tomm, Karl (1988) Interventiivinen haastattelu. L-sarja n:o 3. Helsinki: Mannerheimin lastensuojeluliitto.
- Tuomi, Arja (1992) Sosiaalityöntekijä – tunnetyöntekijä. Ajatuksia sosiaalityöstä tunnetyönä. Sosiaalipolitiikan laitoksen tutkimuksia sarja B, 13. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Tuononen, Päivi (2008) Asiaa aikuisille. Lapset ja nuoret kertovat omien oikeuksiensa toteutumisesta Suomessa. Lapsiasiavaltuutetun toimiston selvityksiä 4:2008. Jyväskylä.
- Turner, Francis J. (1996) Social Work Treatment. New York: The Free Press.
- Törrönen, Hannele (1998) Ehjänä perille. Kokeimuksia lastensuojelun vauvatyön kehittämi-

- sestä. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu 18. Helsinki.
- Törrönen, Hannele (2005) Yhdessä päin nyhyketä – muistintapanoja ensikodin päiväryhmätyön kehittämistä. Teoksessa Kalavainen, Susanna (toim.) Ensikodin päiväryhmät. Kuvaus lastensuojelun vauvaperhetyön kehittämisestä. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu 34. Helsinki, 15–27.
- Törrönen, Maritta (1999) Lasten arki laitoksessa. Helsinki: Helsinki University Press.
- Törrönen, Maritta (2001) (toim.) Lapsuuden hyvinvointi. Yhteiskuntapoliittinen puheenvuoro. Helsinki: Pelastakaa Lapset ry.
- Törrönen, Maritta & Mäenpää, Johanna (1995) Lapsen tie laitokseen. Aiheita 5/95. Helsinki: Stakes.
- Ungar, Michael (2004) Nurturing Hidden Resilience in Troubled Youth. Toronto: University of Toronto Press.
- Utoslahti, Kirsi & Peltoniemi, Teuvo (toim.) (2003) Pikkuaiikuisia: Kirjoituskilpailun kertomuksia ja tutkimustietoa Lasinen lapsuus-hankkeesta. A-Klinikkassäätiön raportti-sarja 42. Helsinki.
- Uusitalo, Marjatta & Hulkko, Kaisa ym. (2005) Miten äitien ja vauvojen oireet näkyvät. Teoksessa Kalavainen, Susanna (toim.) Ensikodin päiväryhmät. Kuvaus lastensuojelun vauvaperhetyön kehittämisestä. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu 34. Helsinki, 28–35.
- Wahlbeck, Jan-Christer (2004) Lastensuojeluku-vioista. Perheterapia 1/2004, 16–23.
- Walkerdine, Valerie & Lucey, Helen & Melody, June (2001) Growing up Girl. Psychosocial Explorations of Gender and Class. Hampshire: Palgrave.
- Vanttaja, Markku (2002) Koulumenestyjät. Tutkimus laudaturylöppilaiden koulutus- ja työurista. Kasvatusalan tutkimuksia 8. Turku: Suomen Kasvatustieteellinen Seura.
- Varto, Juha (2007) Dialogi. Teoksessa Bardy, Marjatta & Haapalainen, Riikka & Isotalo, Merja & Korhonen, Pekka (toim.) Taide keskellä elämää. Nykyaikaisen museo Kiasman julkaisuja 106. Helsinki: Like/Kiasma, 62–65.
- Vehkalahti, Kaisa (2002) Vuorelan kasvatuslaitoksen tytöt ja pahantapaisuuden sukupuoli 1900-luvun alun Suomessa. Teoksessa Aaltonen, Sanna & Honkatukia, Päivi (toim.) Tulkintoja työstä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 224–250.
- Vesa, Tapio & Lehesniemi, Matti (2006) Jälkihuollon kehittäminen, selvitys koulukotijohdustensijoitusprosesseista. Moniste. Helsingin sosiaalivirasto, Kehittämispalvelu 14.11.2006.
- Vesänen-Laukkanen, Virpi & Martin, Mari (2002) Omaelämäkerrallinen taide. Työskentelyn perusteita etsimässä. Teoksessa Sava, Inkeri & Bardy, Marjatta (toim.) Taiteellinen toiminta, elämäntarinat ja syrjäytyminen. SY-REENin Taimi-projekti 2001–2003. Työpaperit. Taideteollisen korkeakoulun julkaisusarja F21. Helsinki.
- White, Michael (2006) Dialoginen, narratiivinen ja reflektiivinen käänne psykoterapiassa 8–10.6.2006. Aikuis- ja Yhteisökoulu Oy, Verkostokeskeisen työn koulutusyhdistys NEXUS ry. Hämeenlinna.
- Vilkko, Anni (1997) Omaelämäkerta kohtaamispaikkana. Naisen elämän kerronta ja luenta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vilkko, Anni (1998) Kodiksi kutsuttu paikka. Tapausanalyysi naisen ja miehen omaelämäkertoista. Teoksessa Hyvärinen, Matti & Peltonen, Eeva & Vilkko, Anni (toim.) Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa. Tampere: Vastapaino, 27–72.
- Vinnerljung, Bo (1996). Svensk forskning om fosterbarnsvård. En översikt. Falköping: Liber.
- Vinnerljung, Bo (2004) Återplacering av barn i dygnsvård (II) Vad ökar eller minskar risken? Socialvetenskaplig Tidskrift, 2/2004, 150–167.
- Vinnerljung, Bo & Sallnäs, Marie & Kyhle Westermarck, Pia (2001) Sammanbrott vid tonårsplaceringar – om ungdomar i fosterhem och på institution. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Vuori-Kemilä, Anne & Lindroos, Sirpa & Nevala, Soili & Virtanen, Jukka A. (2008) Ihmisen hyvä. Etiikka lähihoitotyössä. Helsinki: WSOY.
- Vuorio, Juha-Pekka & Saurama, Erja & Hänninen, Salla (toim.) (2008) Verkostojen voimaa vai seittien satimia. Kokemuksia läheisneuvonpidosta. Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus SOCCAn ja Heikki Waris -instituutin julkaisusarja nro 18. Helsinki.
- Wyn, Johanna & White, Rob (1997) Rethinking Youth. Lontoo: Sage.
- Välivaara, Christine (2006) Kuinka päästä lapsen kartalle lastensuojelussa? Lapsilähtöisiä lähestymistapoja vakaviin asioihin. Niilo Mäki Bulletin. Oppimisvaikeuksien erityislehti 3/06, 40–49. <http://www.pesapuu.fi/files/1850/tejping_artikkeli.pdf>
- Välivaara, Christine (2008) Lapsilähtöisiä vuorovaikutuksen välineitä. Teoksessa Ketola, Jari (toim.) Menetyksistä mahdollisuuksiin. Perhehoitoa lasten ja vanhemmuuden tueksi. Jyväskylä: PS-kustannus, 77–96.
- Väyrynen, Sanna (2006) ”Multa on viety se kaikesta tärkein...” Äitiys ja leimattu identiteetti huumekuvioissa. Teoksessa Nätkin, Ritva (toim.) Pullo, pillerit ja perhe. Vanhemmuus ja päihdeongelmat. Jyväskylä: PS-kustannus, 81–105.
- Väyrynen, Sanna (2007) Usvametsän neidot. Tutkimus nuorten naisten elämästä huumekuvioissa. Rovaniemi: Lapin yliopisto.